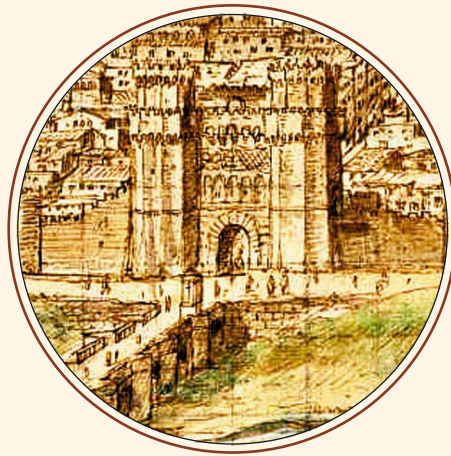

Bernat Guillem
Català de Valleriola:
Dietari
(1568 – 1607)

Edició a cura de
Carles Fenollosa

2022

*f*onts històriques valencianes

Bernat Guillem Català de Valleriola:

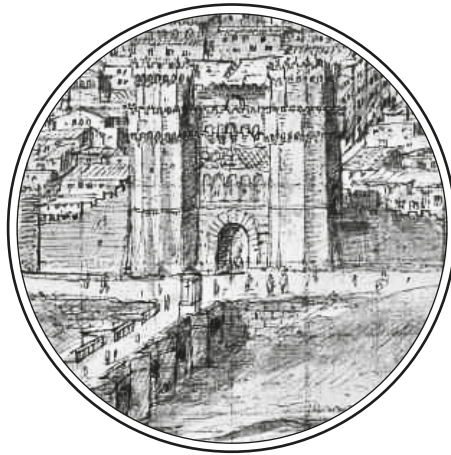
Dietari

(1568 – 1607)

*f*onts històriques valencianes

83.

Bernat Guillem
Català de Valleriola:
Dietari
(1568 – 1607)

Edició a cura de
Carles Fenollosa

2022

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

Sèrie Documents Històrics Valencians 11
en coedició amb
l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

*Directors
Ramon Ferrer i Albert Hauf*

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Carles Fenollosa, 2022

© D'aquesta edició:

Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2022

Universitat de València, 2022

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

*Porta dels Serrans, detall de la Vista de València
d'Anton van der Wyngaerde, 1563*

Coordinació editorial: Maite Simón

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN (AVL): 978-84-482-6776-6 (paper)

ISBN (UV): 978-84-1118-061-0 (paper)

ISBN: 978-84-1118-063-4 (PDF)

DOI: <http://dx.doi.org/10.7203/PUV-OA-063-4>

Edició digital

*E*studi introductori

L'any 1929 i amb l'incert títol d'*Autobiografia* eixia a la llum la primera i fins ara única transcripció del dietari del cavaller valencià Bernat Guillem Català de Valleriola (1568-1607). De la mà d'Acció Bibliográfica Valenciana, la publicació rescatava de l'oblit un manuscrit que només sis anys més tard s'esvaïa enmig de les turbulències de la Guerra d'Espanya. Estigué a punt de perdre's, doncs, un dels papers claus d'un període determinant per al continent europeu, per al regne valencià i, també, per a la llengua amb què estaven bastits els seus fonaments. No debades, els anys de vida d'aquell dietarista abastaven tres quartes parts del regnat de Felip II de Castella, prop de la meitat del govern del següent monarca dels Àustria, les primeres dècades d'*impermeabilització* hispànica de la Contrareforma —de fet, pràcticament la totalitat de l'arquebisbat valencià del Patriarca Joan de Ribera—, l'endemà de la batalla de Lepant i el viratge bèl·lic cap a l'Atlàntic, el preludi intens de l'expulsió d'uns moriscos inassimilats considerats quinta columna, els anys més excitats del bandolerisme nobiliari mediterrani o l'aparició i consolidació de les grans capitals governamentals del continent: Londres, París, Madrid, Praga i Estocolm. Una època, doncs, de profunds canvis polítics al si de la monarquia hispànica, que trasbalsaren el mapa europeu, global i de retop, el del cada vegada més perifèric —en el tauler de joc *mundial*— regne de València. Simultànies i estretament lligades a tots aquests moviments, arribaven transformacions culturals i lingüístiques d'un pes determinant: les llengües cortesanes d'Europa començaven els seus processos de normativització i d'expansió, estretament lligats a les ànsies imperials respectives. Mentrestant, d'altres, com el valencià, desorientades, veien passar el tren de la modernitat amb bones dosis d'imptència o bé d'una resignació que, pel que fa a la seua aristocràcia, esdevenia gens dissimulada dimissió.

El resum ha sigut ràpid i probablement incomplet, però és en aquest context on cal entendre i explicar l'obra de Valleriola, cavaller valencià d'una capital de poder polític minvant, que gravitava enlluernat —com la resta de la classe dirigent autòctona— pel poder i la promoció que oferia la monarquia centralitzada

[Aquest treball s'inscriu amb les línies de recerca del projecte PGC2018-097011-B-I00.]

a Castella, potència militar, demogràfica, cultural i lingüística del moment, a la qual seguirà fidelment, entre *saraos* i acadèmies, fins esdevindre noble i morir com a *corregidor* de la ciutat de Lleó. Participarà de manera excitada en la vida del seu segle... i ho escriurà, tot i que la majoria de vegades sense més objecte d'interès que ell mateix i la consignació de la seua carrera política. No és poca cosa i és la cosa que fa de Valleriola el primer gran dietarista de la literatura catalana: la *coherència* de les seues notes. Malgrat el fet de ser privades, de vegades rudimentàries o simplement notariales, aquestes formen un «tot» unitari. Fins aquell moment, la literatura memorialística en llengua catalana no havia pres aquesta forma de «llibre personal» de l'autor —de dietari *pur*—, sinó que s'havia materialitzat més eclècticament en cròniques, crònicons i annals, d'una banda, o en anotacions al vol de notaris curiosos i inconformistes amb el seu treball, que no podien evitar escriure als marges dels seus protocols alguns dels esdeveniments remarcables de què eren testimonis. Desgràcies, normalment.

De portes cap a dins, doncs, Bernat Guillem Català de Valleriola, per primera vegada en la història de la literatura catalana, anotava assíduament i regularment allò que li importava, que era ell mateix, com ell mateix era el fil conductor de la narració. Es teixia així la primera gran mostra de dietari modern que contenen les nostres lletres. Era privat, repetisc: la seua literatura *pública*, com la que s'escrivia i recitava en l'Acadèmia de los Nocturnos de la qual era president, era ja majoritàriament —quasi exclusivament— en castellà. Els seus sonets i proses classicistes, d'una qualitat mitjana, sense estridències i homologable a l'estàndard de l'època, són en aquesta llengua. El valencià vivia i vivia molt, però pel que fa a la baixa noblesa a la qual pertanyia ell, ho feia fora de la nova *alta literatura*: en l'administració o als corredors de casa —i no sempre. De tot això, el dietari també deixarà mostres, no sempre explícites, però tot temps reveladores. Ho veurem tot seguit.

EL MANUSCRIT I L'EDICIÓ

És impossible no tornar a reiterar el fet que marca de manera determinant el contingut d'aquest volum i que encetava aquesta introducció: el manuscrit original del dietari es troba a hores d'ara perdut i només en conservem la citada edició d'Acción Bibliográfica Valenciana de l'any 1929, anomenada *Autobiografía y Justas Poéticas*, en contindre no només la transcripció del dietari sinó també les obres en castellà de Valleriola —unes desenes d'insípides peces poètiques, sonets sobretot, i algunes proses de regust classicista. Cal dir que la seua decisió de parlar d'«autobiografia» és, als ulls d'avui en dia, una òbvia caiguda en l'anacronisme: és un terme que l'autor no utilitza en cap moment i que, en el fons, ni tan sols podia *concebre*. Siga com siga, aquella edició, amb un pròleg de Salvador Carreres Zaccarés i una introducció del baró de Sant Petrillo, va poder dur-se a terme perquè

el marquès de Malferit, llavors president d'Acción Bibliográfica, posseïa en el seu arxiu l'original de l'obra, com així queda reflectit al pròleg:

Hemos de hacer constar que los ejemplares que han servido para la impresión del presente volumen pertenecen: la Autobiografía al excelentísimo señor marqués de Malferit, presidente de la Acción Bibliográfica Valenciana, deudo de don Bernardo Catalán de Valeriola, y las Justas Poéticas al consocio don Francisco Carreres Vallo.¹

Antonio Mercader y Tudela (1861-1934), el IX marquès de Malferit, havia rebut en herència el paper, inserit en un gran corpus de llibres i documents que ara passava a formar part del seu arxiu, situat al palau dels Malferit, al número 22 del carrer de Cavallers de València. Darrerament hem pogut acotar el moment en què se'n perd la pista definitivament, que fins ara no era cap altre que aquell any 1929, l'últim en el qual es tenia referència de l'existència del manuscrit i de la seua propietat. Mort el IX marquès el 1934, el títol passà al seu fill, Pascual Mercader i Vallier, X marquès, que aleshores vivia ja a Madrid i no tenia, ni de lluny, l'interès pels llibres que havia manifestat son pare. L'arxiu quedà, doncs, al palau. Gràcies als hereus actuals i a la seua amable col·laboració, hem sabut, a través de testimonis orals, que el palau estigué habitat per la viuda del marquès fins el final de juliol de 1936, quan fou assaltat. Seria, doncs, la confirmació que la potencial pèrdua del manuscrit se circumscriuria a la convulsa darrera setmana d'aquell mes.

Aquesta versió dels fets encaixaria, en tot cas, amb la que aporta la poca bibliografia existent sobre el moment. El treball model d'Albert Girona,² s'atura a descriure aquests dies posteriors al colp d'estat frustrat, en què enmig d'una vaga general i amb els carrers presos per les milícies i la ciutat gestionada des d'un Comitè Executiu Popular, el govern central intentava controlar la situació, després dels incendis d'algunes esglésies, com el Col·legi de Sant Tomeu o la de Sant Joan, i de l'intent d'assalt de la Catedral.³ En aquests moments, alguns dels arxius dels convents foren repartits entre particulars amics, destruïts més tard en els assalts o retornats anys després als seus llocs primigenis. Però el relat de Girona, el més documentat fins el moment, no pot evitar alguns buits produïts pel caos dels primers dies i per la vaga als diaris, que no van eixir al carrer fins el dia 22 de juliol. D'una altra banda, la Junta Delegada, enviada des de Madrid amb poders extraordinaris, no arribà a València fins el dia 21. Sí que esmenta, de manera general, l'abús de sindicats «de la seua prepotència i sobtada autoritat adquirida», col·locant «el rètol de confiscat a tota mena d'empreses, edificis i vehicles».⁴ El palau dels Malferit també?⁵

¶¹ Bernat Guillem CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y Justas Poéticas*, València, Acción Bibliográfica Valenciana, 1929, p. VII.

¶² Albert GIRONA, *Guerra i revolució al País Valencià*, València, 3i4, 1986. ¶³ *Ibidem*, pp.

32-33 i 38. ¶⁴ *Ibidem*, p. 159. ¶⁵ D'altres testimonis contemporanis d'aquells dies són més clars, tot i que tampoc arriben a esmentar el palau específicament. Borkenau s'atura a la primera setmana de guerra i «las quemas de iglesias

Sabem del cert que part de la documentació que pogué ser salvada de l'arxiu Malferit fou duta a l'Arxiu del Regne de València, com recorda el portal d'informació de la institució.⁶ Tot i això, aquests bocins formen «una xicoteta col·lecció de 52 peces, majoritàriament dels segles XV i XVI, referents principalment a la família Mercader, amb la qual van entroncar en un moment donat els Malferit», i inclouen «diversos privilegis reials i butles papals». Són coneguts com a «pergamins de Malferit»⁷ i entre aquests, malauradament, no hi ha el manuscrit del dietari de Bernat Guillem Català i Valleriola.

Siga com siga, hem de creure, segons les anotacions que l'autor deixa caure de tant en tant, que l'original de l'obra estava compost per un únic volum de més de 80 folis escrits i probablement menys de 100. Valleriola apunta cap al final de l'obra dues referències, una al foli 81b (quan li és concedit l'hàbit de Calatrava) i una altra al 83, quan recorda la disputa amb els altres Vallerioles del carrer de la Mar «de que está hecha memoria en este libro, folio 83b., a que me remito».⁸ Així, «este libro» sembla ser clarament l'únic volum que Valleriola concebia com al seu dietari, i la referència a allò contingut al foli 83, situada cap a final de la transcripció permet, si seguim una senzilla proporció, projectar un nombre hipotètic d'entre 98 i 99 folis com a xifra total de producció escrita d'aquell volum, a hores d'ara il·localitzable.

Hi ha l'edició del 1929, doncs, gràcies a la qual ens ha pervingut el text. Aquesta contenia encerts notables, però també buits i ombres que calia dissipar: des de l'aprofundiment en la figura històrica del dietarista o l'anotació del text, fins la nova documentació descoberta al seu voltant, que obliga a revisar certes afirmacions realitzades prèviament. Calia, per tant, nou estudi global que presentara el text als estudiosos contemporanis, amb tot el detall possible i amb la màxima prudència, tenint en compte que el punt de partida no és el document original,

y conventos, las requisas...», però poc més (Franz BORKENAU, *El reñidero español*, París, Ruedo Ibérico, 1971, p. 18). Les paraules més directes són potser les de Gabriel Araceli en el seu *València 1936*, una exagerada narració, prop del pamflet, que reitera les cremes i assalts d'esglésies i temples i deixa, però, algunes dades més concretes, tot i que ja sobre els mesos posteriors: «Los palacios de la calle de Caballeros, los de amplios portalones, historiadas escaleras de honor y patios sombríos con macizos y plantas trepadoras, tan dignos, tan señoriales, evocadores de pretéritas grandezas, las mayores casas de la calle de Colón y la Glorieta, convertidos como por arte de magia en ministerios, instalados deprisa y corriendo en locales con color y olor domésticos» (Gabriel ARACELI, *Valencia 1936*, Saragossa, El Noti-

ciero, 1939, pp. 96-97). Efectivament, la tardor de 1936, el palau dels Malferit ja és seu del Ministeri de Justícia, refugiat a València després del setge de Madrid. Les memòries de Juan García Oliver, escrites molts anys després, tornen a parlar d'aquest (Joan GARCÍA OLIVER, *El eco de los pasos*, París, Ruedo Ibérico, 1978, p. 328), però no apareix cap esment a l'arxiu. ¶⁶ «Llegó a poseer un archivo familiar muy importante, que desapareció en la Guerra Civil. Pudieron salvarse los documentos de este fondo que fueron depositados en este Archivo el año 1937». Informació completa disponible en línia a <<http://www.ceice.gva.es/va/web/archivo-del-reino/pergaminos>> i físicament als catàlegs que custodia l'arxiu. ¶⁷ Sota la signatura ES.462508.ARV/PMalf. ¶⁸ CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, p. 143.

sinó només una transcripció. Aquesta, però, és probablement fiable, almenys si tenim en compte els seus potencials autors i la solidesa de la seua trajectòria. Especialment la del fill de bibliòfil —amb una gran biblioteca sobre temes valencians— i erudit Salvador Carreres Zacarés, llicenciat en Dret, Filosofia i Lletres per la Universitat de València, qui ja s'havia doctorat el 1908 amb la tesi *Tratados entre Castilla y Aragón para el reparto de la Reconquista*, i posteriorment, a banda d'un llarg llistat de publicacions sobre temàtica medieval valenciana, va ser cronista oficial de la ciutat de València i membre de la Institució Alfons el Magnànim. El segon, José Caruana i Reig, desé baró de San Petrillo, tot i no haver seguit carrera universitària, es mostrà aviat interessat en el passat nobiliari valencià, sobre el qual redactà diverses publicacions; fou admés en la Real Acadèmia de Belles Arts Sant Carles de València, la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i el Centre de Cultura Valenciana. Tots dos personatges, doncs, sabien què tenien entre mans.

L'AUTOR

Pot semblar redundant un apunt biogràfic sobre una obra precisament i tan explícitament *autobiogràfica*. La informació sobre Valleriola, en efecte, és abundant en primer lloc per l'existència de les seues notes, que ajuden, i molt, a la comprensió del personatge, amb dates i fets des del seu naixement. A més a més, però, existeix una ampla bibliografia sobre la seua persona, que s'enceta tot just acabat el segle XVI.⁹ Valleriola, tot plegat, era un personatge prou conegut en certs cercles politicoculturals de l'època, sobretot a la ciutat de València. Ara bé, com tota obra més o menys autobiogràfica, els buits —conscients o inconscients— i les imprecisions obliguen a aturar-s'hi i esmenar allò necessari, perquè ni ell ni els seus bibliògrafs posteriors van escriure tot —el dietari, de fet, s'atura sobtadament mesos abans de la seua mort—, ni tampoc van evitar errades de datació, especialment notables, com veurem, pel que fa al dia del seu decés.

Bernat Guillem Català de Valleriola i Vives de Canyamars, fill primogènit de Guillem Ramon Català i Valleriola i de Francisca Vives de Canyamars, naix a València el 26 d'octubre de 1568 al si d'una família ben situada i d'arrels antigues. L'avi de Bernat Guillem, Guillem Ramon Català de Valleriola i Cifre, descendia d'Arnau Valleriola, un banquer i jurat prominent de la ciutat de València a mitjan quatre-cents, els descendents del qual foren nomenats cavallers pel rei Martí l'Humà. Aquests, temps després, entroncaren amb els Català Centelles. Era el 1444.

¶⁹ Aquesta ha estat estudiada de manera detallada i monogràfica en un dels nostres treballs anteriors sobre Valleriola: Carles FENOLLOSA,

«La memòria de Català de Valleriola (1568-1608) en la bibliografia del segle XVI al XX», *Mirabilia / MedTrans*, 7, pp. 93-112.

Per la seua banda, l'àvia, Arcàngela Beneta Valleriola, descendia d'un Lluís Valleriola menys conegut, sobre qui no tenim gaire referències. Pel que fa als Valleriola de la branca d'Arnau, aquests eren molt poderosos ja a finals del segle XIV. Com dèiem abans, més tard acabaren per emparentar-se amb els Català, més nobles però amb algun problema econòmic per aquella època. L'exigència de Nicolau Valleriola, llavors, per casar la seua única filla Violant amb Joan Guillem Català i Centelles fou que s'incorporara per vincle testamentari els hereus «de Valleriola» a «Català», per tal d'evitar a la pèrdua del primer llinatge.¹⁰ Així fou, efectivament. Tot i això, cal recordar que abans d'allò i donat el seu esmentat poder, els Valleriola van apadrinar a alguns jueus en la seua conversió al cristianisme després del brutal atac a la jueria de València del 1391, com feren altres famílies de l'oligarquia municipal. Aquest fet portaria algun maldecap al nostre Bernat Guillem segles després, com ell mateix escriurà al seu dietari.

Primogènit de llinatge reconegut, Bernat deixa clares des de ben jove les seues prioritats. La primera és l'ascens social. Cavaller *només*, els seus contactes inicials amb les altes esferes es resumeixen de manera simbòlica en la seua primera visita a Madrid, on hi ha la cort de Felip II de Castella, amb només quinze anys, moment en què ja es posa explícitament a disposició del monarca per entrar al seu servei. Aquesta obsessió l'acompanyarà tota la vida, fins que la veja realitzada, en ser nomenat corregidor de la ciutat de Lleó, el 1604. Fins que arribe eixe moment, però, continuarà fent carrera política dins de les fronteres del regne de València, i especialment des de la seua capital. Viu a la parròquia de Sant Llorenç, en una «casa grande» situada «en la calle dicha de Catalanes», com anomena el *Libro genealógico de la noble e ilustre familia de los Catalanes* al palau dels Valleriola.¹¹ Des d'allà, arriba a ser un personatge conegut a la ciutat: està present en confraries, actes públics, ambaixades al rei o al virrei i fins i tot és l'amfitrió i president de l'Academia de los Nocturnos (1591-1594), aquella reunió tan social com literària —o potser més social que literària—, per on desfilen els lletraferits locals del moment. Escriu fins i tot, ja ho hem dit, desenes de peces menors, tot seguint la moda castellana: sonets de toc religiós sobretot, però també alguna prosa classicitzant en forma de discurs. Era el que manaven l'època i les normes de l'Academia.¹²

¶¹⁰ Abel SOLER, *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Camesina*, València, IAM, 2013a, pp. 385-386. ¶¹¹ AGFDV, e.1.1/10, f. 62v.

¶¹² L'obra poètica de Valleriola compta amb 56 sonets, 27 octavas, 7 romanços, desenes de quartets i 10 lires. La prosa literària es materialitza en 6 discursos, el més interessant dels quals és probablement la «Relación de un sarao desta ciudad», per les tímides descripcions que incorpora entre les passejades de déus clàssics,

que visiten València: «Y assí le dixo que estava bien con la casa de las armas, poruqe es bien que el amante sea animoso, pero es casa superflua, pues como tenga amor en el pecho, esse le sirve de escudo. Dixo también que dexassen allá el edificio de la Lonja, que esa es casa de gente tratante, que no puede dar su coraçon a la dama, por tener le dado al dinero, y que estava mejor con las escuelas, pues la mayor parte dellas seguía su estandarte, y también con los

Guanya patrimoni, adquireix propietats: una saludable alqueria fora muralla, prop del convent de la Saïdia, una casa «en la parroquia de san Pedro, en la calle de Cavalleros, cerca de la Diputación»¹³... i llibres. La seua formació com a noble del moment, després de tot, passa per la lletra escrita. Aquesta no es limita als poemes en voga de què parlàvem: inclou també la lectura —o almenys la possessió— de molt diverses obres. O no tant...

La troballa del document de la subhasta¹⁴ dels seus béns ha sigut una ajuda preciosa per tal de reconstruir la formació cultural del personatge. Una anàlisi ni que siga superficial dels huitanta títols que hi apareixen —una mostra probablement parcial, intuïm que extensa però de segur representativa de la seua biblioteca— no deixa massa lloc al misteri. No en són massa, de llibres, però sí que són reveladors. Dels que n'hem pogut localitzar amb exactitud, els volums en valencià —quasi sempre indicats pel copista com a escrits en aquesta llengua— no arriben a la desena, els castellans s'acosten a la trentena i els llatins la depassen. Cap d'aquests dos últims grups no necessita, per cert, una puntualització que és ja una evidència. Si ens fixem en el tipus d'obres, la nitidesa de la imatge augmenta: Ausiàs March, un Ovidi, un *Art de ben morir*, unes *Conquistes del rey de Aragó*, un llibre de cobles sense identificar, un *Contemptus mundi* —tots aquests amb la corresponent puntualització: «en valencià»— més una còpia del *Llibre del mostassaf* i *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan* —que no en necessiten— completen un catàleg on domina el vers tradicional, per una banda, i la religió en diverses formes per l'altra. Sobrevolant-ho tot, hi ha el fet revelador que es tracta en general d'obres *clàssiques* —amb una certa antiguitat, per dir-ho clar i ras. El cas del castellà és tot un altre: el domini de la prosa i de *l'actualitat* és abassegador; pràcticament l'única obra en vers és l'*Araucana* d'Ercilla y Zúñiga, mentre que els gèneres es diversifiquen i s'equilibren. Hi ha la *literatura*, amb la *Celestina*, *La Pícara Justina* o les *Horas de recreación*, i la religió sempre omnipresent, però destaca —no tant numèricament, que també, com qualitativa— l'aparició d'un bon recull d'obres de teoria política contemporània com les de Cerdà de Tallada o Barolomé Felipe. No és estrany, clar. Primerament, perquè

templos, porque esos muchas veces eran casas de su contratación. Alabava el mercado, pues es la feria donde, al sabor de las frutas, se hazían las compras y ventas de coraçones (...) Celebró el Real Palacio, por parecerle al de Chipre; enamoró el río y su paseo...» (CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, p. XXXVI). Per a l'obra de Valleriola, vegeu CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, pp. XIV-XL, també José María FERRI COLL, *La poesía de la Academia de los Nocturnos*, Alacant, UA, 2001, i, sobretot, José Luis CANET et al., *Actas de la*

Academia de los nocturnos, València, IAM, 1988-2000. ¶¹³ AGFDV, e.1.1/10, f. 63r. ¶¹⁴ No sabem, però, la causa de la venda dels seus béns: cap de les còpies del testament conservades ni el referit volum on s'anota cada subhasta (AGFDV, e.1.4/5, 10) són concloents pel que fa a les possibles causes. Els béns de l'herència requeien sobre la seua dona i el seu fill primogènit, i cap referència explícita hi és feta als llibres (vegeu l'apartat de l'apèndix del present estudi, on adjuntem tots dos documents i la seua anàlisi).

és al XVI que es posen molt de moda, estirant el fil de Maquiavel en les noves monarquies, i en segon lloc pel perfil de Valleriola: com pot sobtar, en algú que en la seua primera trobada en persona amb el rei li demana sense embuts entrar al seu servei, la possessió del *Verdadero gobierno d'esta monarchia*, de Cerdà de Tallada, o del *Tractado del consejo y de los consejeros de los príncipes*, de Bartolomé Felipe?

Més enllà d'açò, s'hi afegeixen *summes* eclesiàstiques i enciclopèdies diverses de les que circularen abundantment al cinc-cents, mentre ajudaven a omplir de cites cèlebres els textos de grans i no tan grans escriptors. També en llatí, evidentment. El grup més nombrós del lot de Valleriola correspon, com diem, a volums en aquesta llengua, i el resultat és clar: l'ampla majoria d'aquest contingent és prosa religiosa, des de les obres de Dionís l'Areopagita a les *Adnotaciones* del jesuïta mallorquí Jeroni Nadal. Tampoc cap sorpresa en algú que, a Lleó, morí com al «corregidor santo»,¹⁵ després d'una vida de profunda religiositat privada, com mostra el dietari, i també pública: sense anar és lluny, de les 145 composicions de tema religiós presentades en l'Academia de los Nocturnos, Valleriola n'és l'autor de 54, més d'un terç i una xifra més notable encara si tenim en compte que el segon dels classificats en compta amb 15.¹⁶

La seua carrera política, mentrestant, continuava impertorbable, amb l'enllaç de càrrecs públics i de nomenaments un rere l'altre: és nomenat familiar del Sant Ofici el 1588, subdelegat de justícia civil el 1595 i subdelegat de veedor general de la costa el 1596, el 1599 li és despatxat el privilegi de noblesa i el 1601 és triat obrer de murs i valls. Assoleix el seu cim el 1604, amb la concessió de l'hàbit de Calatrava i el càrrec de corregidor. Com a cavaller de l'orde continua mostrant, ara fora de les fronteres valencianes, la beateria de què, com diem, sempre havia fet gala. A través de les seues pàgines veiem com Valleriola, abans però sobretot quan ja s'ha instal·lat a Lleó, teixeix una xarxa de contactes a l'entorn de les institucions de la monarquia, especialment de la colònia valenciana que vagarejava al voltant del rei i del Consell d'Aragó.¹⁷ A poca distància de Valladolid, doncs, on hi havia llavors la cort del monarca, el nomenament el col·locava en una molt bona posició i, el que és més important, en un lloc propici per tal d'esperar el nou ascens.

Des de Lleó, mentrestant, entre reunions i actes, manté una animada correspondència, no només la *institucional* que se pressuposa d'un càrrec d'influència, amb capacitat per a legislar, nomenar subordinats i per tant per a rebre recomanacions i demandes,¹⁸ sinó també la *familiar*, amb València. El mateix farà la seua

¶ ¹⁵ Josep RODRÍGUEZ, *Biblioteca Valentina*, València, Josep Tomàs Lucas, 1747, p. 80.

¶ ¹⁶ FERRI COLL, *La poesía de...*, pp. 321-322.

¶ ¹⁷ CATALÀ DE VALERIOIA, *Autobiografía y...*, p. 130. ¶ ¹⁸ Se'n conserven diverses d'aquestes, rebudes per carta, a l'AGFDV, e.1.5/6, 31, 37,

38, 39, 41, 43, 47 i 48. Sobre els atributs del corregidor, a banda del context històric contingut en la present introducció, vegeu l'anotació núm. 252 de Valleriola en l'apartat de la transcripció del text i les notes al peu de pàgina que conté.

dona, Constança de Perellós, qui no trencarà el vincle amb la seua terra ni tampoc amb els seus éssers estimats, especialment sa mare —amb son pare no hi havia relació, per casar-se amb Bernat contra la seua voluntat¹⁹—, dels qui rep missives amb les novetats del regne, des d'un assassinat al nomenament del nou virrei.²⁰ De les cartes conservades —totes rebudes i cap d'enviada— no n'hi ha cap en valencià.

Aquell nou ascens no es produiria. El noble va morir-se abans. Els bibliògrafs, per una errada d'interpretació de Josep Rodríguez, han reiterat fins ara que la desaparició es produí el 2 de novembre 1608.²¹ No fou així. Quan morí realment, Valleriola? Si els erudits posteriors hagueren llegit amb més atenció les còpies dels testaments de què disposaven, s'haurien adonat fàcilment que la referència de Rodríguez era errònia. Els editors de l'any 29 adjunten al seu treball introductorí una transcripció del testament «otorgado ante Francisco Terán, el 4 de septiembre de 1607».²² Aquesta, però, era parcial, en no contindre una última part clau, en què Constança de Perellós, dona de Valleriola, apareix com a viuda. Dos anys abans, Martí Grajales²³ sí que havia inclòs la informació completa continguda en una de les còpies del testament,²⁴ amb el paràgraf que diu:

En la ciudad de León, a *treyn*ta y un días del mes de octubre de mil y seiscientos y siete años, ante el presente escrivano y testigos infrascritos pareció presente la señora dona Constança Perellós Catalán, *viuda muger que quedó* del señor don Bernardo Catalán Baleriola [...].²⁵

Però el mateix Grajales, que no va parar massa atenció al que transcrivía, repetí en les mateixes pàgines l'errada de Rodríguez: «Murió don Bernardo en la

¶¹⁹ Sobre aquest fet, traumàtic i de conseqüències dràstiques també per a Bernat Guillem, vegeu l'anotació núm. 15 de Valleriola en l'apartat de la transcripció del text i les notes al peu de pàgina que conté. ¶²⁰ AGFDV, e.1.5/6, 40, 44 i 46. Cahner ja va acostar-se als epistolaris en català fins el segle XVI. El cas més conegut del segle, que també destaca, és el d'Estefania de Requesens i la seua filla. El noble, però, ja va comunicar-se en castellà amb el seu fill, Lluís (Max CAHNER, *Epistolari del Renaixement*, València, Albatros, 1977, p. 22). Aquest epistolari ha sigut editat per Eulàlia AHUMADA (ed.), *Epistolari d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, València, PUV, 2003. ¶²¹ RODRÍGUEZ, *Biblioteca...*, p. 81. ¶²² CATALÀ DE VALERIOLOLA, *Autobiografía y...*, p. IX. ¶²³ FRANCESC MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*,

Madrid, Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1927, pp. 102-112. ¶²⁴ La còpia més antiga es troba a ARV, *Manaments i Empares*, 1607, llibre 3, mà 43, ff. 6r-16r. Grajales, en canvi, en consulta altra (ARV, *Manaments i Empares*, 1670, llibre 3, mà 23, ff. 44 i ss.), que es va fer perquè se n'havia buscat la primera, que el copista cita «en la mà 43 de manaments y enpares de l'any 1608, foleo 6» i «no se ha trobat la dita mà». El copista referenciava correctament la mà i el foli, però s'enganyava el l'any: era 1607 i no 1608. Sí que citava, però, «lo original», llavors en poder del «regiment» don Otger Català de Valleriola i Mompalau, net de Bernat Guillem (ARV, *Manaments i Empares*, 1670, llibre 3, mà 23, f. 44). Aquest original es troba actualment perdut, probablement després de la disgregació de l'arxiu de Malferit després de la Guerra d'Espanya. ¶²⁵ ARV, *Manaments i Empares*, 1607, llibre 3, mà 43, f. 12r.

indicada ciudad de León el día 2 de noviembre de 1608».²⁶ Però el testament era clar: havia sigut atorgat el 4 de setembre del 1607, i el 31 d'octubre Constança ja es presenta com a viuda. Valleriola havia mort entre el dia 4 de setembre i el 31 d'octubre d'aquell any. Només calia saber quin dia exacte, i la resposta la trobarem a les actes municipals de l'Arxiu Històric Municipal de l'Ajuntament de Lleó. En un «ayuntamiento extraordinario», el «miercoles zinco de septiembre de mill y seiscientos y siete años se juntaron los cavalleros regidores para nombrar oficiales que administren», diu el document, «por aver fallizado el señor don Bernardo Catalán y Baleriola, corregidor».²⁷ Bernat Guillem Català de Valleriola i Vives de Canyamars havia mort com a corregidor de Lleó entre el dia 4 i la matinalada del 5 de setembre de 1607.

EL DIETARI

Cal reiterar el tema: el dietari de Bernat Guillem Català de Valleriola es tracta d'una obra, concebuda com a unitària, coherent, per tant, i subjecta a retocs continus, que només el seu final sobtat fa imperfecta. Hi ha, en tot cas, si volem, dues parts per força ben diferenciades: una primera, molt breu, en què no existeix simultaneïtat ni cap connexió amb la contemporaneïtat del dietarista, ja que aquest anota fets d'un passat propi però físicament *massa* llunyà —fins i tot el propi naixement— i una segona part, en què les anotacions sí que contenen aquesta simultaneïtat, és a dir, que són d'alguna manera contemporànies a l'escriptor, parcialment —per aquella retrospecció, reescriptura o retoc posterior de què parlem— o totalment.

El fet de reportar el seu naixement és una curiositat important, perquè mostra fins a quin punt Valleriola concebia l'obra com a un tot coherent, amb un principi i un final: la seua vida. És per això que l'apel·latiu «autobiografia» pot encaixar actualment i és compatible amb el de «dietari»: el primer per la voluntat i el segon per la tipologia de les anotacions. Com dèiem, però, les primeres són escrites molt a posteriori, en no ser possible haver estat transportades d'una altra manera, per simple qüestió d'edat. Concretament, en parlem de cinc, que Valleriola, nascut el 1568, col·loca a l'inici de la seua obra: el seu «bateyx y nativitat», la seua «confirmació, 1572», l'«àbit de mon germà», pres l'any 1578, la «professió» del seu germà, l'any següent i, finalment, la mort de son pare, «a 5 de febrer, 1582».²⁸

¶ ²⁶ MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de un diccionario...*, p. 106.

¶ ²⁷ AHML, Gobierno, *Actas Municipales, Libros originales de acuerdos*, núm. 21/46, f. 75v.

¶ ²⁸ CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, pp. 1-2.

Així, cinc anotacions breus, succintes, produïdes al voltant de fets esdevinguts quan l'autor tenia pocs anys i, llevat la de la mort del pare, difícilment escrites de manera simultània. És a partir d'ací que arriba un moment clau, que pensem que és, de fet, el que el motiva a encetar de debò un dietari: el primer viatge a la cort de Madrid, el gener de 1584, amb quinze anys. A partir d'aquest moment, les anotacions s'allarguen i es fan molt més freqüents, amb les primeres aparicions del present i del futur d'indicatiu, reveladores, el 1586: «Remetiren-me a Madrid; no crech que aniré perquè entench que no faré res».²⁹ Les notes no segueixen al principi, això sí, cap patró fixe. Valleriola escriu quan li interessa, i sovint reescriu o refà temps després i a poc a poc, aplica més coherència al *relat*: sap que està escrivint els successos importants de la seua vida, dels quals cal «deixar memòria». A partir d'aquest moment inicial, el dietari és relativament regular en la seua freqüència d'anotació, si tenim en compte les circumstàncies i l'absència de períodes mantinguts de silenci total. Des que el comença, llevat d'un parell d'anys concrets de quasi absoluta sequera —1587 i 1590— i el pic de 1599-1603, la freqüència es manté entre les cinc i les vint anotacions per any.

Són continues les mirades enrere. De vegades van introduïdes per fórmules de l'estil «ans de açò», però d'altres simplement amb la data aproximada del succés si la recorda: «pose en memòria com dos vegades, la una ara tres anys y la segona lo any passat [...]»;³⁰ o si no ho fa: «no·m recorde de les jornades certes y per ço no u pose».³¹ En alguns casos, la mescla de dates a l'interior de les notes sembla indicar aquestes reescriptures o retocs posteriors, tot i que no podem esclarir-ho completament, en no referir-se per part dels editors cap ratlla ni marca que així ho poguera indicar. D'altres vegades, però, la simultaneïtat sí que és explícita: «arribí a Madrid, gràcies a Déu, *güii dijous*, dia de la Assenció de nostre señor Jesuchrist, ab salut».³² Tot plegat, aquesta barreja fa més complicada la datació exacta de cada nota i, per tant, només orientativa la nostra anàlisi. S'ha de tindre en compte que, com dèiem, les cinc primeres (de 1568 a 1582) —o almenys les quatre primeres, fins 1579— han de ser forçadament retrospectives, i que només a partir de 1584 podrien considerar-se com a més o menys contemporànies a l'autor, però de cap manera, insistim, poden ser datades exactament. D'altra banda, algunes errades i vacil·lacions —menors, en tot cas— en la datació per part del dietarista, poc esclarides en l'edició existent del text, hi afegeixen dificultat.

A més a més, cal encara més prudència a l'hora de delimitar *què* és una «anotació», perquè no posseïm el manuscrit i hem deduir els límits de les notes a partir de la disposició formal de l'edició de 1929 i del significat del propi text. S'ha d'anar igualment amb peus de plom quant a la valoració global, centrada en la

¶²⁹ *Ibidem*, p. 4. ¶³⁰ *Ibidem*, p. 19. ¶³¹ *Ibidem*, p. 11. ¶³² *Ibidem*, p. 9.

frequència de les notes, ja que moltes d'aquestes són breus, mentre que d'altres són molt més treballades: qualitativament, per tant, també cal incidir en el progressiu augment de la presència de notes més llargues, tot i que les breus i més notariales mai no desapareixen. Per tant, tot açò pot servir com a visió orientativa, només, però ajuda a comprendre les motivacions de Valleriola al llarg de la seua vida. És especialment a partir de l'any 94 que les anotacions es fan més llargues i treballades, i més si estan relacionades amb la vinguda del rei, com les de l'any 1599 —la que més línies concentra.

De tot plegat es poden desprendre algunes conclusions. Català de Valleriola començà la seua redacció probablement a partir de l'any 1584 —amb total seguretat entre 1584 i 1588— i ho féu amb un inici una mica dubitatiu, amb una posterior consolidació temàtica i productiva del dietari entre 1594-1598, i la final explosió, quan l'ascens social comença a ser més evident, amb l'any simbòlic de 1604 com a cim —concessió de l'hàbit i càrrec de corregidor de Lleó. A partir d'aquest moment sembla donar-se una davallada en el nombre d'anotacions fins el silenci sobtat i final de 1607, any de la seua mort. Cal matisar, en tot cas, aquest relaxament de 1605 i 1606, quantitativament més important que qualitativa, ja que hem considerat una sola anotació dues respectives notes sobre viatges de més d'un dia, que sembla que va redactar a posteriori o servint-se'n d'apunts esparsos previs. Així, el silenci ve a poc a poc però, efectivament, és abrupte el 1607, amb només les dues anotacions amb què clou les seues pàgines. Un final en el buit que trenca la coherència i regularitat mostrada fins el moment, probablement explicable pels seus problemes de salut llavors, que conclourien amb la seua mort al principi de setembre d'aquell any.

Quant a la llengua, el dietari està majoritàriament escrit en valencià, tot i que amb parts —quantitativament i qualitativament notables— en castellà. La introducció de la llengua veïna és progressiva i té una lectura sociolingüística transparent, que apunta al seu ús lligat al prestigi. Valleriola comença en valencià i manté aquesta llengua durant les primeres pàgines, llevat dels tres breus diàlegs amb el rei, que reporta en castellà de manera directa, el primer el 1585, el segon el 1586 i el tercer el 1591.³³ Vegem-ne el primer: «Yo os agradezco el buen deseo que tenéys de servirme y mandaré que se vea vuestro negocio». El valencià, mentrestant, es manté intacte fins l'anotació de febrer de 1597 sobre la paga de la costa, quan ja ha sigut nomenat veedor general:

Dijous, a 6, aní a dinar a Moncofá y presa reseña de la compañía de Gaspar Vidal, cavaller, paguí les torres de l'Almardà, la de Almenara y la de Beniesma, que és la de Moncofá. *En este lugar hay una iglesia so título de santa Maria Madalena, hay una imagen desta santa, de piedra mármol, y me dixo allí don Christoval Centellas, señor de Nules, que la traxo consigo el Çentellas que traxo la cadena de Marsella.* Divendres, a 7, aní a [...].³⁴

¶ ³³ *Ibidem*, pp. 2, 4 i 9. ¶ ³⁴ *Ibidem*, p. 39.

És novament la conversa amb el senyor de Nules el que sembla fer introduir el castellà a l'autor, tot i que no és del tot clar. Ara, en tot cas, ja no es tracta només de reportar un diàleg en format directe: el castellà s'escampa fins tocar la mateixa narració. D'igual manera, una mica més avant, tornarà a ocórrer el mateix, ara sense justificació aparent: «Estiguí lo diumenge y lo dilluns, oý estos dos dies misa en la iglésia, *so invocación de Nostra Señora; es arto grande*».³⁵ Posteriorment, el canvi ja no es limitarà a un fragment, sinó que es mantindrà durant tota la llarga anotació —tres pàgines de l'edició de 1929—, quan visite i pague la costa de ponent, el novembre de 1598. Serà la primera renúncia important i sostinguda:

Divendres, a 20 de nohembre, partí de Cullera per la marina y viu la torre de la gola del riu Júcar, és bona, y el Guerau de Gandia, *es bueno*, y viu la torre de Piles *y dos lugares de moriscos que hay en el camino asta Piles, donde hallé a don Carlos de Borja con su compañía y fuimos a Oliva. Posé en el castillo, en los entresuelos entrando a mano drecha [...]*.³⁶

El castellà desapareix després, amb un parell d'aparicions esporàdiques en noves converses amb el rei, tot i que en la primera d'aquestes sobrepassa els límits del diàleg i, novament, arriba a la narració:

... y encontinent me dix estas paraules formals, sense afigir ni llevar-ne ninguna: «Su magestad a hecho merced a V.M., aunque de suyo linjane de V.M. es muy antigo y muy noble, de mandar que se le despache privilegio de nobleza. Acudirá V.M. al señor Secretario que el despachará a V.M.». *Como yo no avía pedido tal, desde que el rey está en el reyno, espantéme y así con palabras de mucho agradecimiento respondí al vicescanner [...]*.³⁷

No és fins el final del dietari, l'any 1604, que trobem un altre canvi, en una nota breu amb motiu de la concessió de la germandat del Cister,³⁸ i dues anotacions després, el definitiu, que mantindrà —amb alguna introducció esporàdica del valencià³⁹— fins el final del seu «llibre», en què retornarà a la seua llengua materna sobtadament. Aquest canvi ve motivat pel seu trasllat a la cort de Valladolid i la posterior estada a Lleó per tal d'exercir el càrrec de corregidor: «Miércoles, a 14 de julio, 1604, partí de Valencia para Valladolid, en coche».⁴⁰ Les dues últimes anotacions del dietari seran, com apuntàvem, en valencià: la primera, un breu comentari sobre l'auxiliador que li havia tocat en sort aquell any 1607 i, la segona, un altre de més extens al voltant del bateig del seu fill Pedro, en què acaba parlant amb el rector, diàleg que reportarà en castellà. Seran les últimes línies de l'autor:

[...] Al tornar del bateig nos acompañà lo rector y per lo camí me dix: «V. M. ha enseñado dos cosas nuevas a los desta ciudad que querría quedasen en uso para siempre, la una es bautizar los hijos luego de recién nacidos y no como se usa en estas tierras

¶³⁵ *Ibidem*, p. 45. ¶³⁶ *Ibidem*, p. 56. ¶³⁷ *Ibidem*, p. 73.
¶³⁸ *Ibidem*, p. 122. ¶³⁹ *Ibidem*, pp. 125-126 i 142. ¶⁴⁰ *Ibidem*, p. 123.

que esperan muchos días para bautizarles, a lo menos lo más presto ocho días, y la otra es venir autorizando el acto con su presencia, que aquí no dexan ir a los padres a los bautizos sino que se quedan a hazer compañía a las paridas». ⁴¹

Vist tot açò, el balanç és evident: si bé l'*autobiografia* de Bernat Guillem Català i Valleriola és un producte majoritàriament escrit en valencià, llengua materna de l'autor, el castellà hi té una presència rellevant: posseeix la qualitat, en primer lloc, de llengua de prestigi —que apareix quan hi ha contacte amb el poder i que sembla influir les temptatives posteriors, poc sostingudes— i, en segon, de llengua ja vehicular... però només quan el seu autor es trasllada a Valladolid i, més tard, definitivament a Lleó, a la recerca definitiva del rei i del premi. És, al capdavant, la fotografia d'una època.

EL REI I ALTRES TEMES

Hem comentat que Valleriola inicia probablement el seu dietari a mitjan 80 del segle XVI, quan fa la seua visita a la cort de Madrid i veu el rei. Aquesta «primera» anotació és reveladora del que interessa el cavaller: ell i el poder. Començarà a escriure a partir d'aquest moment qualsevol fet rellevant en relació a la seua persona, i rellevant vol dir en primer lloc *lligat a l'ascens social*. Llevat de la mort de Felip II de Castella o del naixement de Felip IV, la resta, la immensa majoria, són notícies referents a ell mateix. El món exterior és només un actor secundari. El tipus d'anotacions més comú que trobem és, doncs, el de nomenaments estrictes del braç militar o qualsevol altre tipus de concessions —de confraries, d'hàbits, de familiatures...—, d'estil molt notarial, que probablement anotava alhora que en guardava la certificació oficial «en lo meu escriptori, en lo calaix de les coses pies». ⁴² Es preocupa fins i tot de fer-ne mentalment tots recomptes: «Me elegiren en conseller de dita confraria y esta és la quarta vegada que u só stat». ⁴³ Anotará també metòdicament les 61 vegades que és nomenat pel braç militar a València, abans de ser ascendit a corregidor de Lleó i abandonar el regne. La majoria de vegades adjuntarà pacientment el llistat cavallers i nobles nomenats amb ell, i fins i tot algun colp d'altres nomenats «per que si acàs altra vegada volen fer novetat alguna sia de ningun effecte, y perquè o puguen testificar en lo esdevenidor». ⁴⁴

L'estil notarial i purament acumulatiu d'aquesta mena de notes deixa, però, algun espai a la informació *extra*, com la del seu polèmic casament. Efectivament, el dietari inclou unes poques però memorables anotacions sobre el seu festeig amb qui seria la seua dona, Constança de Perellós, dut a terme contra la voluntat

¶ ⁴¹ *Ibidem*, p. 151. ¶ ⁴² *Ibidem*, p. 109. ¶ ⁴³ *Ibidem*, p. 59. ¶ ⁴⁴ *Ibidem*, p. 29.

del seu sogre, Gener Rabassa de Perellós, circumstància que el portà de la presó a l'altar. Una pena, però, que Valleriola només s'ocupe d'escriure sobre aquest fet durant pràcticament un mes i escaig, i oblide —o faça oblidar— les conseqüències posteriors, entre aquestes l'enemistat perenne amb la família de la seua dona, que sí que quedarà reflectida en els plets que els mantindran enfrontats els anys i dècades posteriors. La primera nota fa referència al dia de Tots Sants de l'any 1586 i esmenta el festeig prohibit. Valleriola, ací, no evita parlar d'allò evident, és a dir, de la incomoditat que causa la seua voluntat al seu *entourage*:

Dia de Todos Sanctos de l'any 1586 comencí a festejar a la señora dona Costança de Perillós, filla del señor don Giner de Perillós, molt contra voluntad de tots mos parents y de son pare, y per ço y agué alguna dificultat, y lo virey y Consell me feren manament de que no la festejàs. Yo la festejé y concertí de casar-me ab ella. Y axí, dimecres a 13 de janer, de 1588, entrí en casa del señor don Giner y, trobant-me ab sa filla, féu que micer Geroni Pasqual, que es jutje de cort, me portàs a presó, y serien les tres hores de la maytinada, y yo entrí a les quatre de mig jorn en dita casa.⁴⁵

Altres vegades és el context històric qui s'hi escola, rarament l'europeu i normalment el municipal o regnícola: les bregues administratives, els furs i contrafurs, l'amenaça morisca que plana sempre en l'horitzó, l'alta presència d'armes, la conflictivitat entre estaments, sempre delicada, les innumerables processons:

[...] lo virrey, don Francisco de Sandoval y Rojas, marqués de Dénia, avia enviat al dir bras una enbajada ab don Loís de Calatayú, loctinent de governador, y Juan Baptiste Garcia, loctinent del batle general, dient que una armada de Inglaterra, Escòcia y altres regnes de herejes avien sitiado y pres a Càliz, ciutat de la Andalucia, y que lo turch enviava en son socorro dels infels 200 galeres y que y avia entre moros y lutherans feta lliga contra España.⁴⁶

És ací que podem entreveure la vida —sobretot la dels rics— d'aleshores, amb un toc més narratiu, més fresc. Els estaments de la ciutat viuen de reunió en reunió, i els xocs i baralles entre ells són continus, moltes vegades per qüestió de protocol o de detall administratiu, en una societat que veu cada acte social una mostra més de la complexa organització estamental i l'aparença social un valor quasi més important —o més important, de fet— que la pròpia realitat portes endins. Bona mostra d'això és la reacció de Valleriola al nomenament d'un escrivà «inhàbil» per a la confraria de sant Jaume, que l'obliga a alçar-se «de peus y ab grans crits» per a dir «que era mal fet no votar-se dita proposició», cosa que mogué «grans marors y grans discòrdies».⁴⁷ En canvi, el febrer de 1597, amb motiu d'un soterrar d'Honorat Abellà, ciutadà, la gresca comença per l'existència de cadires «per als oficials eclesiàstichs y llechs que porten los ciris de la confraria de Nostra

¶ ⁴⁵ *Ibidem*, p. 4. ¶ ⁴⁶ *Ibidem*, p. 31. ¶ ⁴⁷ *Ibidem*, p. 23.

Señora de la Seu», que els jurats acaben per llevar, un «notable agravi» per a la confraria que motiva el nomenament de Valleriola per tal de fer una ambaixada als jurats que intente fer pau, «pues érem personas que representaven religió y los jurats y nosaltros som jermans». ⁴⁸ El llistat continua, encara.

Menció a banda demanen anotacions motivades per esdeveniments *especials*, que impliquen sovint el desplaçament. D'aquests viatges, n'hi ha principalment de tres tipus al llarg del dietari. El primer és l'obligat pel seu càrrec de veedor general, en què ha de visitar totes les torres i destacaments defensius de la costa valenciana, de nord a sud, que són consignats metòdicament, com és costum. Aquests fragments, més llargs, narratius i tímidamente descriptius que la resta, deixen algunes de les línies més *literàries* de tot el dietari:

Dimats, de matí, viu la iglésia de Vinaroz. És al modo de la Sent Martí de València. És tan gran poch més o menys, fan-li una torre bellíssima en la matexa església. Y après aní a Nostra Señora de la Font de la Salud a oyr misa. Pasàrem per un lloch que's diu lo Mas dels Estellers. Viu del camí la vila de Cervera, que està en una montaña redona. Viu a Càlig. Dinàrem en Nostra Señora de la Font de la Salud; beguí aigua de la font: és boníssima. Està esta casa molt devota en un fondo y rodada de montañas altes, totes fèrtils de romeros y altres herbes. ⁴⁹

De la mateixa manera, una vegada escollit com a corregidor de Lleó, l'obligada visita a la seua jurisdicció, l'abril i el maig del 1606, farà que reporte els nous paisatges i costums que troba al seu voltant, alguns prou pintorescos:

[...] pasé por Fortún y Belilla y llegué a Cármenes, donde tomé la residencia. En iglesia está un arca de tres llaves, las quales tiene una cada concejo destas tres tercias, donde tienen todos sus privilegios; entre otros hay uno del qual cuelga una piedra cubierta con pergamino, con la qual pueden tirar a qualquier juez que no sea corregidor de León y fuese a tomarles residencia, aunque sea tiniente de corregidor o alcalde mayor, porque en effeto han de ser visitados sólo por la persona del corregidor de León, y si envía otro, dizen que dize el privilegio que'l hombre más forçajudo e tonto le dé con aquella piedra al tal juez entre çeja y çeja e después los demás le puedan hechar a pedradas si porfiare a haserles molestia, y que no cayan en pena alguna. ⁵⁰

El rei és un cas especial: simbolitza durant tot el dietari l'ànsia d'ascens de Valleriola, ja siga en anotacions sobre viatges a la cort, demandes frustrades o satisfetes, visites del monarca a Dénia —on hi ha el seu privat— o a València —com la del casament reial de 1599—... i, també, celebracions de Corts. Si les de Montsó de 1585 passen de puntetes —«no y estiguí»⁵¹—, les següents centren bona part de l'atenció de l'autor durant l'any 1604: des de les ambaixades al monarca per tal que les concedira o el seu canvi *obligat* de lloc celebració a la solemnitat de l'esdeveniment, acollit al convent de Predicadors de la capital del regne: «Y après anàrem

¶ ⁴⁸ *Ibidem*, pp. 27-28. ¶ ⁴⁹ *Ibidem*, p. 40. ¶ ⁵⁰ *Ibidem*, p. 147. ¶ ⁵¹ *Ibidem*, p. 3.

pujant sens orde los demás a besar-li la mà a sa magestat, y quant yo la y besí li diguí: “Viva vuestra magestad mil años como sus vasallos avemos menester”. Y lo rey me mirà molt y coneguí que’s folgà de lo que li diguí.⁵²

Finalment, però, hi ha l’*altra part* del dietari: la vida normal, més íntima, que acaba per introduir-se en algunes anotacions: naixements, malalties, morts, curiositats menors... Valleriola, de salut delicada —com, d’una altra banda, era general llavors—, no deixa d’anotar les oportunitats en què aquesta es ressent. Viure, a l’època, feia mal. Apunta fins a cinc períodes de malaltia greu durant la seua vida: 1592, 1598, 1603, 1604 i 1605, any en què es veu afectat també tot el seu servei. La de 1598, de prop de dos mesos, fou causada per «una unflor y durícia en la barra esquerra», i finalment millorà «perquè may cessaven de fer moltes pregàries per mi en moltes parts, señaladament en la Zaÿdia, que tota la comunitat pregava a Déu per mi en la misa y en lo cor [...]».⁵³ L’alta mortaldat d’aquell temps es manifesta sovint en els mals parts, que la seua dona, Constança de Perellós, pateix, o les curtes vides d’uns xiquets que succeeixen els uns als altres. La mort del seu fill Benito motiva una de les anotacions més íntimes i visceral de tot el dietari:

Morí en la casa de València, en la cambra gran, allí on naixqué a 20 de abril, 1599, de manera que sols ha vixcut un any, nou mesos y dèset dies poch més o menys. Déu nostre sia servit de tot y me done paciència que la he molt menester, que era don Benito lo fill que yo més volia.⁵⁴

La quotidianitat no sempre és tràgica, però. Hi ha espai per a l’anotació més amable, com quan certifica el seu costum de triar un sant apòstol cada any perquè l’auxilie:

Cascun any, dia de sent Macià, pose los noms dels sants apòstols en dotse paperets y de aquells, estant ben mesclats, señaant-me, en trach u y aquell tinch per auxiliador tot aquell any, al qual cada matí y cada nit, al llevar i al gitar-me, li faig oració y me aco-mané a ell.⁵⁵

D’altres vegades, molt poques, apunta un fet curiós del món «exterior». És del cas de les galeres que veu per primera vegada, el 1593:

...vingueren a València nou galeres de les de Gènova que servixen al rey nostre señor, y estigueren a vint-y-cinch o trenta pasos del pont de la Mar (cosa que may se ha vist). Yo entrí en compañía de alguns cavallers per ser cosa que may la avia vista.⁵⁶

Aquestes línies, més distretes i en contacte amb el món que l’envoltava, són, però, l’excepció en una obra les prioritats de la qual no passaven en cap cas, com ja he reiterat, pels successos que no tingueren a veure amb la trajectòria ascendent de l’autor en l’escala social. I és que era això el que li importava.

¶⁵² *Ibidem*, p. 121. ¶⁵³ *Ibidem*, pp. 48-49. ¶⁵⁴ *Ibidem*, p. 93. ¶⁵⁵ *Ibidem*, p. 25. ¶⁵⁶ *Ibidem*, p. 15.

LA VISIÓ DE L'AUTOR

No abunda l'opinió explícita i explosiva al dietari de Valleriola. La sentència pot semblar lògica després de la nostra insistència en el fet que les seues pàgines són, per damunt de tot, un llistat de notes centrat en la seua promoció política, en què es *consigna* més que no s'*opina*. El que cal, al capdavall, és fer constar una vida de prestigi, destinada a progressar dins les altes esferes del poder. No és aquest un dietari com el que emanarà de la mà de Pere Joan Porcar —encetat i acabat més tard que el de Valleriola, sols entre 1585 i 1607 contemporani al seu—, tan famós i ple a vessar d'opinió àcida, mordaç, centrada en un món canviant i frustrant, un dietari purament barroch, per dir-ho així. No és això, doncs. Allò que importa, en les pàgines de Valleriola, no és el món, perquè el món està ben fet, sinó la persona que escriu i, sobretot, la seua trajectòria professional. Si el que ocorre de portes enfora li interessa és perquè forma part de la seua obra vital, del que deixarà per a la posteritat, i per tant ha de ser escrit: el nomenament, la conversa amb el representant del poder, la reunió..., però també el naixement o la mort d'un fill. Esperit del Renaixement? Així ho han vist alguns. Dit això, és evident també que aquesta dinàmica, per molt referencial que siga, deixarà entreveure d'una manera o altra la visió que l'autor té sobre els fets que reporta i l'ordre social en què està immers: deixarà entreveure la seua opinió. És inevitable i és així, de fet, de vegades de manera molt més clara que no podríem esperar. Al capdavall, més o menys voluntàriament, Valleriola va deixar bocins de la seua personalitat a través de les seues línies.

En primer lloc, la impressió que denoten alguns dels seus comentaris és de ser obra d'una persona notablement tenaç i amb una alta consideració de si mateix. D'exemples, n'abunden. Hem parlat abans del conflicte amb motiu del nomenament d'un notari en la confraria a la qual pertany. Doncs bé, la seua batalla per retornar a l'*ordre*, fa apuntar que «axí y agué moltes altres persones que·m digueren que se me devia fer una estàtua de or per aver estat ocasió, mijansant la divina clemència, en estorbar la prosecució de dit ofici en la dita persona». Més avant, però, no s'està de recordar que tot allò ho posa en memòria «no per a que mi me'n vinga ninguna onrra ni per vanidad sinó per a que sia lloat Nostre Señor y per a que en lo esdevenidor servixca de exenple per a mi per a que en altres occasions me recorde de esforçar la part més utilosa per al bé comú y no seguir-me per pasions particulars, lo qual totstamps entengch y propose de fer».⁵⁷ Segur de si mateix, també sembla mostrar confiança granítica en la seua posició, i fins i tot l'exagera. És el cas del besamans al rei de 1599, en què afirma que «llevats los ecclesiàstichs fui yo lo primer cavaller sense títol que li besà la mà», en una reunió que sembla impressionar-lo: «fonch cert cosa de veure tanta noblea junta per al besar la mà a

¶ ⁵⁷ *Ibidem*, pp. 23-24.

sa magestat». ⁵⁸ Més encara, és capaç de rebutjar un càrrec per no ser del seu nivell, com quan el senyor de Bunyol, Gaspar Mercader, de part del marquès de Dènia, li demana ser capità de batallons:

Clarament li diguí que no podia, donant excusa de que me n'avia de anar fora València y axí m'escapí de açò, que après comunicant-ho ab moltíssims cavallers e altres persones me digueren tots unànimes y conformes que no m'estava bé y que yo u avia acertat en no acceptar-o perquè *era poc per a ma calitat y condició*. ⁵⁹

El cas més paradigmàtic respecte al gran concepte que tenia Valleriola de la seua «calitat y condició», en tot cas, és el ja citat i continuat enfrontament amb els altres Vallerioles del carrer de la Mar, que «poque como están ricos él y sus parientes van emparentando bien» i havien aconseguit privilegi del rei, podien ser confosos amb els seus Vallerioles, «buenos y antiguos» ⁶⁰ —molt més «buenos y antiguos», després de tot, que els seus homònims, als quals calia parar els peus.

Però potser allò més rellevant, en un dietari en què la monarquia i el sistema institucional foral prenen un espai central, és l'opinió política de l'autor. La radiografia, ací, és clara. Valleriola mostra una autèntica i gens dissimulada connivència amb el poder reial: ni una sola crítica eixirà de la seua ploma orientada cap a dalt. No podia, al capdavant, atacar allò de què volia format part. ⁶¹ A la mort de Felip II de Castella, no s'està de dir que el seu fill «ans de fer acte ne cosa alguna combregà, edificant en açò a tots sos vasalls y donant-nos esperances, segons lo bon anuncio, de que serà molt catòlich y cristianíssim com son pare», qui «és estat tan bon rey y a dexat a tots sos vasalls tan llastimats que general y particularment se an fet majors demostracions de sentiment y dol que per molts altres reys se ha fet». ⁶² No era cosa d'estranyar aquest dolor: Valleriola estava obtenint de la casa reial la promoció que buscava i que arribaria a un esglaió superior amb Felip III de Castella, qui li concediria el privilegi de noblesa el 1599, l'hàbit de Calatrava el 1604 i el càrrec de corregidor de Lleó el mateix any. Així, Valleriola es mostrava raonablement agraït amb el monarca:

Yo he desseado siempre servir a vuestra magestad y lo he mostrado en todas las ocasiones que se han ofrecido en el Reyno de Valencia, y assí estoy muy contento y beso a vuestra magestad sus reais pies por la merçed que me ha hecho vuestra magestad del hábito de Calatrava y del corregimiento de León. Plegue a Dios viva vuestra magestad largos y felicíssimos años, como yo cada día se lo suplico, y a mi me de fuerças y valor para servir a vuestra magestad en lo que agora me manda para que pueda mereçer que vuestra magestad me emplee en cosas mayores. ⁶³

¶ ⁵⁸ *Ibidem*, p. 65. ¶ ⁵⁹ *Ibidem*, p. 44. ¶ ⁶⁰ *Ibidem*, p. 127. ¶ ⁶¹ Cosa que deixa clara des de l'inici del dietari a Felip II de Castella: «Sa magestat donà lloch a que li parlàs, en efecte li besí la mà y li diguí que'l desijava servir en sa real casa»

(*Ibidem*, p. 9), i hi insistirà anys més tard, al seu fill Felip III: «suplico a vuestra magestad emplee mi persona en su real servicio en el assiento o officio de que más servicio fuere» (*Ibidem*, p. 74). ¶ ⁶² *Ibidem*, pp. 51-52. ¶ ⁶³ *Ibidem*, p. 125.

Només una vegada el respecte reverencial que mostra deixa anar alguna dosi de sinceritat menys afectada, tot i que també prudent. És el cas de la descripció que en fa amb motiu d'una de les visites a Dénia, el 1599: «està molt refet y és molt gentil home encara que baixet de cos». ⁶⁴ Noble de pedra picada, sí que es mostra dur sovint contra l'estament reial. No és cap sorpresa. En aquest sentit, és especialment reveladora l'anotació del 13 d'octubre de 1598, que transcrivim pràcticament completa per la seua transparència:

[...] se juntà lo bras militar per a tractar de que avent fet elets en dies pasats per a que ab los altres estaments anasen al Real a que lo dit compte de Benavent, virrey, explicàs la crehença que sa magestad manà en la lletra que donà rahó de la mort del rey don Felip primer, son pare, y les demás coses que convindria, axí de fer enbajada donant lo pésame y parabien de la ingresió en sos regnes, y lo bras real no volgué fer elets. Determinà lo bras miliar que's fes elexió de altres sis elets per a que ab los elets del bras eclesiàstich vesen y mirasen lo que convindria fer y enviasen una e moltes enbaxades a sa magestad quexant-se de la ciutat, eo dels oficials de aquella, perquè an fet sentiment de que lo rey nostre señor escrigués dita carta als tres estaments, cosa ben escusada per moltes rahons, *però a la fe són plebeyos descendents de agermanats y jóvens* los més que enguany rigen la present ciutat. ⁶⁵

Poca cosa cal afegir-hi. Com veiem, el sentiment *de classe* ix a la superfície amb tota la seua força. La queixa sobre el govern municipal deixa poc espai al dubte: «plebeus», «descendents d'agermanats» i «jóvens» són tres qualificatius difícilment més pejoratius per a un cavaller. En un dietari sense rastre de conflicte lingüístic —per a ell, de fet, no n'hi havia cap— ni de problemes socials greus, l'hostilitat estamental sols podia supurar cap a baix en aquestes qüestions de protocol. Valleriola escriu des de la seua posició atrinxerada en el braç militar, atacada —o molestada— constantment: també amb els contrafurs que afecten el seu estament i «molts altres privilegis y furs que's rompen cada dia». ⁶⁶ De vegades no se n'escapa ni l'estament eclesiàstic, algun representant del qual també rep hostilitat verbal. És el cas de Francisco Terronnes «predicador de sa magestad», ja que

estant sermonant en la capella del Real en presència del rey y de molta altra gent, dix que los señors de vasalls moriscos de aquest regne, per aver més utilitats y servici de sos vasalls, los consentien que fesen la zala y tinguesen alfaquins y guardasen ritos y cirimònies de l'Alcoran de Mahoma, les quals paraules són molt falses, per ser la veritat en contrari.

Valleriola fou nomenat per tal de suplicar el monarca de donar-los llicència per a posar una petició davant els inquisidors,

¶ ⁶⁴ *Ibidem*, p. 61. ¶ ⁶⁵ *Ibidem*, p. 54. ¶ ⁶⁶ *Ibidem*, p. 21.

suplicant en ella que lo dit Terrones diga, expesifique y declare qui són estos señors de llochs de moriscos que'ls consentixen fer les damunt dites maldats, per a que, si consta de tal delictes, sien rigurosament castigats e que si no serà axí com lo dit Terrones dix en la trona, que los señors Inquisidors lo castiguen rigurosament com tal allevantança mereix.⁶⁷

«Més catòlic que poeta», deia Josep Lluís Sirera⁶⁸ a propòsit del noble. Anava ben encaminat. L'última de les característiques que defineixen el dietarista és la seua profunda religiositat, que amera totes les seues notes, sovint de manera explícita. Valleriola, com ja hem vist, tria un sant apòstol auxiliador cada any, i el fa triar a la seua dona i als seus fills. L'exemple més fenomenal d'aquesta beateria es reserva al final del dietari, en què se li concedeixen indulgències per part del bisbe de Lleó, entre d'altres, per un «verso y oración que yo compuse» a sant Bernat, sant Robert i sant Bernat, abats i patrons de l'orde de Calatrava. L'oració, en llatí, és copiada íntegrament al seu llibre.⁶⁹ No té massa misteri, però l'anècdota, com totes les altres, era un batec del temps. Valleriola, noble orgullós, etern company de viatge dels interessos reials i religions fervorós, ho era també.

ESTUDI LINGÜÍSTIC

Escrit entre les acaballes del segle XVI i el principi del XVII, en l'àmbit privat i majoritàriament en valencià, el dietari aporta informació molt preuada sobre de l'estat de la llengua escrita d'aquell temps. Tot i això, i com ja hem comentat al llarg d'aquestes pàgines, la pèrdua del manuscrit original ens obliga a ser extremadament prudents en les valoracions lingüístiques, en estar subjectes als encerts i possibles errades dels transcriptors —personatges de trajectòria contrastada, però que no van incloure-hi els criteris seguits per tal de dur-la a terme.⁷⁰ L'entrebanc és considerable. De fet, no hem pogut trobar ni consultar encara cap manuscrit que coincidira amb els dos traspassats a l'edició del 1929: el dietari i un exemplar del testament del noble que el precedeix i que es va perdre, segurament alhora que el primer. A hores d'ara, doncs, no coneixem de la supervivència de cap document manuscrit de pròpia mà del noble.⁷¹ Així les coses, les nostres conclusions no

¶⁶⁷ *Ibidem*, pp. 66-67. ¶⁶⁸ Josep Lluís SIRERA, *Història de la literatura valenciana*, València, IAM, 1995, p. 263. ¶⁶⁹ CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, p. 141. ¶⁷⁰ No van seguir, en tot cas, cap criteri d'accentuació ni d'apostrofació: tot el text manca d'accents i de signes gràfics com els guionets o els apòstrofs que indiquen l'elisió. ¶⁷¹ Hi ha, com a mer indicatiu, unes poques paraules per a un projecte de por-

tada de les *Justas Poéticas* en honor a sant Bernat, un esborrany «hecho por D. Bernardo Català» com indiquen els editors, que inclogueren la imatge en l'*Autobiografía* (CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, p. XI). També, d'una altra banda, les signatures autògrafes en alguns documents esparsos (AHPL, *Protocolos notariales*, Díez, Gaspar, 1605-1606-1607, 88, c. 61, ff. 678r i 871r).

podran ser definitives sinó solament i inevitablement orientatives, i més encara pel que fa a l'anàlisi d'apartats tan delicats com el gràfic o el fonètic. Malgrat aquestes dificultats, però, hi ha alguns trets generals que semblen clars i que cal destacar.

Un dels aspectes més rellevants que es desprendrien de la transcripció feta el 1929 pel que fa a les grafies és, en primer lloc, la representació dels sons palatals, en la qual s'hi donen alguns ensordiments dels sons fricatiu sonor i de l'africat sonor, que podríem veure reflectits de manera minoritària en l'ús dels dígrafs *ch* per *g*, *j*, *tg* i *tj*. Aquests estarien relacionats amb l'incipient apitxament i influència escrita del castellà —que es faria ja general al segle següent—, llengua que Valleriola, com hem dit, utilitza durant algunes parts del seu dietari. Hem dit «alguns»: el respecte a la tradició és prou acurat, amb relativament poques vacil·lacions. També en la representació dels sons dentals (*ciutat*, *magestat* o *alcaid*) o labials.

El cas de la grafia *h* continua la tendència, observada en els apunts precedents, de certa regularitat però amb existència de vacil·lacions, en aquest cas habituals en llengua antiga. D'una altra banda, la *h* sol estar present per tal d'indicar un hiatus, com era habitual en el català antic (*rahó*, *provehir*).

Per a representar el so mediopalatal fricatiu sonor [y]. Valleriola barreja la *i* i la *y*, sembla que amb més predilecció per aquesta darrera. Les grafies llatinitzants apareixen en el dietari amb freqüència en alguns casos. Quan es tracta de combinació de *h*, es torna quasi sistemàtica, sovint per evidents raons històriques en mots com *Christ* —i derivats—, *theologia* o *Cathalà*. També trobem d'altres de duplicació de consonants seguint aquesta línia de cultisme gràfic —*appòstol*, *effecte*—, de *c* en posició implosiva —*auctoritat*— i de *s* líquida inicial: *sperit*.

Pel que fa a la fonètica, el més crinader —tot i que comú en l'època al País Valencià— és la convivència de *sant* amb *sent* en proporcions molt semblants, el respecte —tradicional també en català occidental— de les vocals *a* i *e* àtones, la sistematicitat en l'emudiment de la vibrant del mot *dimats*, la palatalització de la /s/ seguida de /k/ (*naixquí*) o el manteniment del sufix antic *-ea* < *-ITIA*: *noblea*, *fortalea*. En els grups consonàntics, destaca la conservació del grup LT en *altre* i derivats, casos d'assimilació en el RS —especialment al mot *devés*, però no en *diners*— o el manteniment del grup N'S secundari (*hòmens*). D'una altra banda, els grups de consonant oclusiva sorda (*-mp*, *-nt*, *-lt*, *-rt*) en posició final es mantenen generalment, i només paraules com *temps* apareixen també com a *tems* amb regularitat.

L'apartat morfosintàctic també deixa batecs del seu temps i del lloc, com ara l'ús d'alguns arcaïsmes lligats a la seua familiarització amb la llengua administrativa: la presència de la forma antiga comparativa *pus* —l'actual «més»—, o en l'ús d'alguns ordinals (*quinta*).

És sistemàtic l'ús del pronom *nos* tant en els casos en què se situa davant del verb i l'únic en els que va darrere («per a valer-nos d'ells ab nostra justícia», «nos-altres nos anàrem acomodant»).

L'ús del pronom *en* és prou habitual i correcte en Valleriola, no només en els casos en què aquest apareix en formes amb el verb anar o eixir, sinó també en d'altres contextos no lexicalitzats. El pronom *hi*, per la seua banda, apareix utilitzat prou habitualment, sobretot en la construcció *haver-hi*, normalment en forma *y* i preverbal, tot i que també trobem exemples després del verb *i*, a més a més, en combinació amb les formes plenes del feble de la tercera persona del singular («diguí-lo-y al dit canonge»). Aquestes construccions són freqüents en textos valencians del XVI però es veurien substituïdes a partir del segle XVIII per les actuals *li la i li ho*.⁷²

El cas de la utilització de l'article determinat, la conclusió sí que pot ser clara: l'ús de *lo* és sistemàtic en singular —sovint també davant de vocal— i en plural masculins.

Pel que fa als articles personals, trobem els genuïns *na* en un cas i sobretot *en* per tal de nomenar els cavallers, molt utilitzat per Valleriola tot i que aquesta darrera ja era una forma «decadent» en valencià al segle XVI.⁷³ També, més abundants, hi ha els aragonesos i castellans *dona*, *doña* i *don*. Aquest darrer és ben simptomàtic dels interessos i motivacions de Valleriola, ja que comença a utilitzar-lo automàticament en lloc d'*en* per a referir-se a ell mateix una vegada concedit el privilegi de noblesa, el 1599. En tot cas, segueix la línia d'altres textos de l'època, com les respectives anotacions de la *Consueta* de la Seu de València, en què el *don* és aplicat «preferentment a membres de la noblesa i de l'alt clergat».⁷⁴

En el camp dels demostratius, allò més destacable és la convivència de les formes reforçades amb les no reforçades amb un patró que sembla donar preeminència a *aquest* en masculí singular i la d'*esta*, *estos* i *estes* en la resta de casos, novament en la línia habitual en altres textos de l'època.⁷⁵ La no reforçada per al masculí singular *este* queda, doncs, com a simplement testimonial, amb un sol cas en la redacció valenciana, i és *est* la triada per a conuiu amb *aquest* («est negoci»).

Els possessius, per la seua banda, mantenen també la convivència de formes. N'hi ha de plenes, de reduïdes i d'etimològiques, amb certa preeminència d'aquestes dues darreres per davant de les primeres Així, en primera persona del singular trobem més casos de *mia* i *ma/mon* que de *meu*, en tercera més de *sua* o *sa* que de *seua* i de *son* que de *seu*. La forma de la primera persona del singular inclou, en masculí, *nòstron* o *nostros*, formes utilitzades antigament de manera esporàdica.

¶⁷² Vicent Josep ESCARTÍ (ed.), Joaquim AIERDI, *Dietari. Notícies de València i son regne (1661-1679)*, Barcelona, Barcino, 1999, p. 130. ¶⁷³ Emilio CALLADO, M.ª Milagros CÁRCEL, Joaquim MARTÍ i Vicent PONS, *L'episcopologi valencià de Gregori Ivanyes (segle XVI)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de

Montserrat, 2018, p. 52. ¶⁷⁴ Joaquim MARTÍ MESTRE i Xavier SERRA ESTELLÉS, *La Consueta de la Seu de València dels segles XVI-XVII. Estudi i edició del Ms. 405 de l'ACV*, València, Facultat de Teologia San Vicente Ferrer, 2009, pp. 105-106. ¶⁷⁵ Vegeu Callado et al., *L'episcopologi valencià de...*, p. 55 i MARTÍ MESTRE et al., *La Consueta de...*, pp. 111-112.

Finalment, respecte als pronoms relatius, el més destacable és l'ús de *qui*, sempre aparellat a persones i encara nombrós tot i que minoritari. Aquest aniria perdent terreny en favor de *que* al llarg de la segona meitat del XVI i el XVII.⁷⁶

En ser un dietari privat, no pot sorprendre que, pel que fa a les formes verbals, Valleriola n'utilitze sobretot la primera i la tercera i en deixi la segona per als pocs diàlegs que inclou i que, sovint amb el rei o amb d'altres personatges il·lustres, són en castellà. Les desinències més destacables són de la 1a conjugació del present d'indicatiu: la *-e* per a la 1a del singular i la clàssica *-am* per a la 1a del plural, a hores d'ara esdevinguda *-em*. Tot i no ser excessivament nombroses, també trobem mostres d'incoatiu —«agraïxch»— amb convivència, en tercera persona del singular, entre *-eix* i *-ix*, forma que, com sabem, s'imposaria a terres valencianes més avant de manera definitiva en detriment d'un *-eix* ja en clara recessió al XVII.⁷⁷

Tot i que és present ja esporàdicament en alguns textos previs al de Valleriola, no trobem ací exemples de pretèrit perfet perifràstic, en un text en què domina el pretèrit perfet simple en primera persona del singular (*fõnch*, *fiu*) sobre qualsevol altre temps i persona, cosa lògica tenint en compte que es tracta d'una obra memorialística. És remarcable la presència de formes antigues, sobretot el perfet fort *dix*, més nombrós en el dietari que el feble *digué*.⁷⁸

Els casos del pretèrit imperfet de subjuntiu i del pretèrit plusquamperfet de subjuntiu també és destacable per la coexistència de les majoritàries formes tradicionals en *-às -és -ís* i els indicis de les noves variants en *-ra*, que apareixen en el pretèrit plusquamperfet i de manera només esporàdica: *dilatàs*, *asistís*, *escriguessen*, *agués ell atrevit*, *aguera donat*. En tot cas, aquest ús segueix la tendència coneguda en altres textos del final del XVI i del XVII de «predomini absolut» de les formes en *-s*, que veurien el seu domini disminuït i finalment perdut al llarg del segle XVIII.⁷⁹

Pel que fa a les formes no personals, el més rellevant és, en el cas de l'infinitiu, la presència de les formes *tenir* i *veure* i l'absència de *tindre* o *vore*.

Hi ha també, com a tret destacable, l'ús del verb *ser* en construccions passives *ser* + participi, comunes en la llengua antiga:⁸⁰ «esta és la quarta vegada que u só stat».

¶ ⁷⁶ Joaquim MARTÍ MESTRE (ed.), *El Llibre de Antiquitats de la Seu de València. Estudi i edició*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 154.

¶ ⁷⁷ L'adaptació de l'obra de Llull que feu Joan Bonllavi al principi del segle XVI i publicà el 1521 a València mostra ja clarament que el modernitzador del text lul·lià «vacil·la entre *-eix* i l'increment del català occidental *-ix*»: Beatrice SCHMID, *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València, 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523). Estudi lingüístic*, Barcelona,

Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 95. ¶ ⁷⁸ Martí Mestre relaciona aquest fenomen de persistència de *dix* amb la tradició eclesiàstica cultista a MARTÍ MESTRE (ed.), *El Llibre de Antiquitats...*, p. 186.

¶ ⁷⁹ Vegeu ESCARTÍ (ed.), Joaquim AIERDI, *Dietari...*, p. 136; Callado et al., *L'episcopologi valencià...*, p. 65 i també Antoni FERRANDO; Miquel NICOLÀS, *Història de la llengua catalana*, Barcelona, UOC, 2011, p. 217. ¶ ⁸⁰ Joan Rafael RAMOS, «Els auxiliars dels temps compostos en català medieval», *Caplletra*, 38 (2005), pp. 179-209.

L'ús dels adverbis en la redacció valenciana del dietari és prou respectuosa amb la tradició i amb tocs arcaics esporàdics. Així, trobem un ús sistemàtic d'*après* —o *en après*, com era majoritari llavors⁸¹—, *ans* i *llavós*, així com exemples nombrosos de *tantost* i més esparsos d'*enans* i *jamay*. No detectem excessius castellanismes llevat de dos casos d'*alrededor*, un d'*antes* i el més reiterat *açerca*. Cal destacar la presència d'algun cas de *tunch*,⁸² propi de textos jurídics o burocràtics de l'època, cosa gens estranya tenint en compte la familiaritat de Valleriola amb el món de la política municipal i regnícola.

Finalment, alguns altres trets destacables són l'ús sistemàtic de la preposició *ab*,⁸³ la barreja de la forma culta de la preposició *sens* amb l'habitual *sense* i la col·loquial *sinse*, o l'aparició, quant a les conjuncions, de l'arcaisme *yatsia*⁸⁴ (28), del castellanisme *pues* ben reiterat per davant de *puix*, l'ús més habitual de la final *per a que* en competició amb *perquè*, com ja era costum sòlida i antiga en la variant occidental de la llengua,⁸⁵ i l'abassegadora presència de la copulativa *γ* tot i que en coexistència amb la clàssica *e* i, només en casos molt esporàdics, amb *i*.

Tot plegat, ho hem reiterat, el dietari de Bernat Guillem Català de Valleriola s'inscriu, pel que fa a la llengua, en la línia d'altres textos del període: una llengua «en transició», lligada encara a models genuïns previs i contemporanis, però ja subjecta a canvis de rellevància a nivell morfosintàctic, a la dialectalització i a la pressió creixent del castellà. És destacable, però, que dins d'aquest moment històric, les ratlles de Valleriola es troben generalment, a nivell formal, més prop de la tradició de la prosa juridicoadministrativa regnícola que no del registre espontani i

¶⁸¹ MARTÍ MESTRE et al., *La Consuetud de...*, p. 150. ¶⁸² «Aleshores, en aquell temps», (*DCVB* X, p. 576). ¶⁸³ La confusió entre les proposicions *ab* i *en* és un tema conflictiu i sobradament conegut ja al segle XVI (*DECLC* I, p. 271), del qual, però, no trobem cap rastre evident al dietari. ¶⁸⁴ La conjunció *jatsia* fou «relativament usual en textos catalans dels segles XIII al XVI», tot i que és ja al quatre-cents quan «encara que amb valor concessiu s'eixampla progressivament fins a generalitzar-se i coexisteix amb *jatsia* fins i tot en els mateixos textos». Aquesta coexistència es faria més desequilibrada al XVI: al dietari de Valleriola, per exemple, *jatsia* apareix només una vegada per deu d'*encara que* (Xavier ROFES MOLINER, «Aportació a l'estudi de la conjunció concessiva *jatsia*», *Caplletra*, 42 (2007), pp. 75-106. ¶⁸⁵ Aquest fet no seria cap novetat. Segons Emili Casanova, l'ús de *per a* existeix «des del segle XIV» com a variant de *per*, i «es consolida ja al XV, en català occidental, on lo prosòdia occidental, semblant a la hispana (...)

ho permetia». Així, si tenim en compte el «naixement de *per a*; envelliment de les altres conjuncions finals; ambigüïtat de *perquè*; necessitat psicològica i funcional de distingir entre causa i finalitat, almenys en certs contextos», tot plegat «portava a l'assentament d'una nova conjunció, formada amb *que*». Per tant, «si *per* (causal) feia *perquè* (causal), *per a* (final) faria *per a que* (final), que, gradualment i sobretot després que i on *per a* quede establida (català occidental) anirà suplint *perquè*, i també la construcció de finalitat *per* + infinitiu, sobretot en els contextos de predomini de la finalitat sobre la causa i en els d'ambigüïtat». Aquest *per a que*, «al XV, naixerà vacil·lantment; al XVI acreixerà els seus casos; al XVII i XVIII seguirà augmentant-hi i ja al XIX i XX (on ja es documenta la variant vulgar *p'a*) serà ja pràcticament l'única existent» (Emili CASANOVA, «Les conjuncions finals en català. El cas de *per a que*», *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge a Germà Colón*, Tübingen, Gunter Narr, 1989, pp. 190-193.

popular —del qual, però, com hem apuntat, hi ha fins i tot algun exemple cridaner. Era, al capdavant, un dietari privat, sense voluntat *estètica* ni, molt menys, de ser publicat: no hi ha cap evidència que indique aquest propòsit futur ni l'autor manifesta aquest objectiu en aquesta obra ni en qualsevol altre document dels que hem pogut consultar.

No hi ha voluntat literària en la ploma de Valleriola, per tant. Aquesta afirmació, que és generalment certa, necessita concreció. El seu text, al capdavant, té un estil, afegíem també. Com classificar els seus papers? Prats i Rossich proposaven, en una ordenació que seguí Escartí en el seu estudi del dietari de mossén Aierdi,⁸⁶ dos grans models per a la prosa de l'època moderna de la literatura catalana: un de *tradicional*, lligat a la prosa «neutra», i un de *barroc*, més ornamentat, amb les consegüents ramificacions internes.⁸⁷ Hi havia, dins del primer, la prosa tradicional culta de Beuter, la quasi inexistent —almenys a territori valencià⁸⁸— prosa *didàctica popular* i, finalment, la prosa *arcaïtzant* lligada estretament a la legislació foral. El segon model, al seu torn, se subdividiria en la prosa barroca *culta*, *popular* i *cultista*.

On inscrivim la de Valleriola? No hi ha dubte que, si haguérem d'encaixar-lo, de cap manera entraria dins de la voluptuositat barroca: no pot, de fet. La mateixa voluntat privada l'allunya de la *literatura* —de la literatura estricta, estètica, pública— i per tant de la seua voluntat estilística. Parlaríem, per tant, d'un text que segueix el primer dels models; però quin? És evident que res més lluny de les línies de Beuter, creatives, lleugeres i sostingudes, que les anècdotes rutinàries, notariales i fragmentàries de Valleriola. Tampoc podríem col·locar-lo al cent per cent dins la prosa purament administrativa, en no ser un document institucional, tot i la profunda i evident familiaritat que denota el noble amb aquesta mena de papers: els formulismes, les expressions, els arcaïsmes, les estructures, però també l'allunyament de castellanismes excessius. No hi valen els models estrictes, doncs. El dietari es mou, això sí, en aquestes coordenades. Inlluït per la lectura de textos administratius i lluny de la voluntat literària, el seu estil només podia ser poc acurat, d'estructura i lèxic repetitius i farcit de fórmules judicials i locucions llatines, de sintaxi entretallada, a colps, de vegades tortuosa i allargada en subordinades notariales sovint caòtiques, d'especial toc judicial en posició prèvia al verb principal:

Y, com avent ya donat altra sentència consemblant a esta a un cavaller que's deya [...] Roiz, fent elets lo dit bras a 6 de maig, 1597, que yo també fui elet, y s'obtingué lo que

¶ ⁸⁶ ESCARTÍ (ed.) i Joaquim AIERDI, *Dietari...*, pp. 160-165. ¶ ⁸⁷ Modest PRATS i Albert ROSSICH, «El *Llibre dels secrets d'agricultura* i la prosa catalana a l'època del Barroc» en Miquel AGUSTÍ, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, Barcelona, Altafulla, 1988, p. 21.

¶ ⁸⁸ Escartí recupera Joan Fuster: «una “prosa” popular era inimaginable al País Valencià, donat que l'Església prescindia de la llengua del poble, i els opuscles dirigits a la salvació de les ànimes eren els únics viables “literàriament”» (ESCAR-TÍ (ed.), Joaquim AIERDI, *Dietari...*, p. 162).

desitjàvem, fent fer procés de nou, reduint la ausència a presència, pues açò és *in simili casu* encara que en altre cavaller, qui's diu Nicolau Cascant, del·liberà lo bras fer eleixió de tres nobles y tres cavallers per a exir al present contrafur.⁸⁹

Hi ha també, d'una altra banda, reiteració de coordinades copulatives:

[...] y, cansant-se lo virrey y'l governador de portar lo pali, tornaren arrere, y lo compte de Benavent se restà enmig dels dos jurats y, perquè lo governador no anàs a soles, Jaume Bertran, ciutadà racional de la ciutat, com és costum de pregar y convidar dos cavallers per a que l'acompañen y porten enmig y lo mateix se fa ab lo jurat que ve a restar cenar, convidà a frey Benito Roca, comanador de Benicarló, y a mi. Y'ls dos lo portàrem enmig.⁹⁰

Aquest diagnòstic, que val per a la majoria de les seues línies en valencià, és també és adaptable, en general, als fragments en castellà, amb similars dificultats expressives. S'entén, doncs, que no siga una obra especialment rica i variada en lèxic. Era d'esperar, tenint en compte la comentada voluntat privada de l'autor i el seu mòbil principal: reportar els esdeveniments que suposaven un ascens social. Les descripcions, per exemple, solen ser mínimes: allò necessari i prou. Rarament, doncs, s'excedeix en l'adjectivació: més en castellà que en valencià, cosa que ja podria denotar la seua manca de domini literari de la llengua que parlava —un domini escrit que, d'una altra banda, no era en cap cas la seua prioritat.

Donades aquestes característiques, trobem el pes lexicogràfic de l'obra, sobretot, en el corpus administratiu i militar que envoltava la seua vida i els càrrecs públics que va enllaçar, sempre en relació amb el món polític de l'època. Tot i això, de vegades s'ultrapassen els límits estrictes d'aquest i fins tot s'hi mostren mots propis de la parla quotidiana en els pocs moments que Valleriola es decanta cap a l'anotació més fresca i menys constreta a formulismes. Són moments isolats, però és llavors quan l'anècdota personal —una malaltia, una baralla, un viatge— fa brollar ni que siga una xicoteta mostra de la llengua popular de llavors en unes ratlles més lleugeres, amb tocs més narratius i descriptius. Aquests, però, mostren de seguida les carències: els límits. Les descripcions que motiva la seua visita a les torres de la costa per a fer la paga es topen de seguida amb la pobresa estètica que esmentàvem més amunt; *bo*, *bell* i *devot* són reiterats en diversos gèneres i formes en la qualificació d'esglésies, forteses i castells:

Dinàrem en Nostra Señora de la Font de la Salud; beguí aigua de la font: és boníssima. Està esta casa molt devota en un fondo y rodada de montañes altas, totes fèrtils de romeros y altres herbes. En aver dinat me n'aní y viu la vila de Trahiguera des del camí, y pasí per la Jana. És bon lloch [...].⁹¹

¶ ⁸⁹ CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, pp. 78-79.

¶ ⁹⁰ *Ibidem*. ¶ ⁹¹ *Ibidem*, p. 40.

També és el cas de l'anotació sobre la disputa en la confraria de sant Jaume, en què s'enfronta a altres membres, i on esclaten les expressions més informals: «y axí volgué Nostre Señor reparar-o ab a gran treball meu e acarreant enemistats dels que y contradien, y a mi no se me donà un clau perquè ma intenció no fon llevar-li lo ofici al escrivà ni fer-li mala obra sinó fer servici a nostre señor y profit a la confraria».⁹² És aquest «y a mi no se me donà un clau» —expressió habitual a l'època per «no importar»—, juntament amb la primera persona tan poderosa i transparent, el colp popular més sonat de tot el dietari. Però és una anècdota...

Influenciat pel castellà que llegia en prosa i pel que escrivia també en vers, la presència de *contaminació* d'aquesta llengua havia d'aparèixer per força en la seua redacció valenciana, com ho fa, d'una altra banda, en qualsevol altre paper en vernacle contemporani al seu. I és així, però no de manera excessiva. Sí que hi ha presència de castellanismes, gens estranys i relacionats moltes vegades amb la seua reiterada carrera política, és a dir, un corpus lèxic «de palau» que, juntament amb castellanismes més populars i consolidats a l'època, s'escolava sovint en la tinta d'un cavaller —ennoblit posteriorment pel rei— escriptor ocasional *a la moda* en castellà, que trobava en l'entorn del monarca la promoció social que buscava. Cap sorpresa, doncs, però sí un document més de la introducció d'aquest vocabulari en el món de la noblesa.

I és que, com diem, Valleriola, després de tot, *escrivia* en castellà. Més polític que escriptor i «mejor prosista que poeta», segons Carreres Zacarés,⁹³ les relativament nombroses peces que deixà en aquella Academia de los Nocturnos, de sonets a discursos, foren totes en aquella llengua. I allò era la literatura, ben mirat. El seu dietari, privat i manuscrit fins el segle XX, era una altra cosa. Hem dit que no tenia un model sòlid i sobretot modern de prosa catalana. El que hem descobert de la seua biblioteca⁹⁴ així pot il·lustrar. Si escrivia com ho feia, al capdavant, era perquè així llegia. En parlàvem abans. Als seus prestatges, sembla, els volums en valencià són preferentment obres *clàssiques* i en vers —com a molt alguna obra pietosa en prosa—, allunyades de les línies administratives forals a què estava acostumat i, totes dues, de qualsevol model de prosa valenciana moderna. Com a símptoma, el volum que apareix de Beuter entre les seues possessions, és ja el de l'edició castellana. Els models estètics que l'influïren, com a altres membres del seu cercle de Nocturnos, eren ja i quasi completament els de l'escola castellana. La pobresa de l'estil de la redacció valenciana és una de les conseqüències lògiques que se'n deriven. Joan Fuster va resumir-ho molt succintament: la de la prosa privada, llavors, era una «degradació galopant, en la mesura que s'esfumava un model de “redacció” llegit, en lèxic, en sintaxi, en els recursos de la frase feta o de la contra-frase-feta...».⁹⁵ Sense voluntat estètica i sense model, al capdavant, aquell dietari no podia ser una altra cosa.

¶ ⁹² *Ibidem*, p. 24. ¶ ⁹³ *Ibidem*, p. X. ¶ ⁹⁴ Vegeu l'apartat de la biografia de l'autor i sobretot

l'apèndix documental d'aquesta edició. ¶ ⁹⁵ Val la pena de reproduir el fragment sencer: «La

CRITERIS D'EDICIÓ

Com ja hem apuntat reiteradament, hem treballat sobre l'edició de 1929 del dietari, que no contenia cap indicació sobre els criteris seguits a l'hora de realitzar-la. Així, s'hi donava l'absència, entre d'altres, d'accentuació, de separació de pronoms o de regularitat en l'ús de majúscules i minúscules, aspectes que hem hagut de corregir. Per la nostra banda, doncs, hem intentat respectar les particularitats gràfiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques de l'original mostrades en aquella transcripció, aplicant, però, les normes d'edició actualment acceptades. Així, hem desenvolupat les abreviatures, hem separat les paraules correctament i hem regularitzat l'ús de majúscules i minúscules. Hem introduït també l'accent, l'apòstrof i el guionet del valencià actual, i ho hem fet d'acord amb la variant occidental de la llengua. Pel que fa a l'ús de la dièresi per a indicar un hiatus, l'hem utilitzada d'acord amb la normativa moderna; solament hem mantingut el mot inalterat quan hi havia presència d'*h* antihiàtica, habitual en la llengua antiga, com en el cas de *provehit*. D'una altra banda, hem puntuat el text i hem corregit algunes decisions molt dubtoses de l'edició anterior. Hem assenyalat amb claudàtors l'absència d'alguna lletra, paraula o grups de paraules en l'original —que els editors del 1929 van indicar simplement amb un buit— i, de la mateixa manera, hem utilitzat parèntesis angulars (< >) per a indicar l'afegitó d'alguna paraula evident, oblidada per l'autor. La resta de particularitats les hem indicades a les notes al peu de pàgina. Finalment, cal recordar que no podem indicar la foliació de l'original en no haver sigut inclosa en l'edició moderna, però hem introduït la numeració de cada anotació de Valleriola d'acord amb el procediment seguit en l'edició d'altres textos memorialístics de l'època, per tal de fer més fàcil la lectura del text.

prosa ja no literària, sinó d'aplicació privada, sense cap aspiració a entrar en premsa, experimenta una degradació galopant, en la mesura que s'esfumava un model de 'redacció' llegit, en lèxic, en sintaxi, en els recursos de la frase feta o de la contra-frase-feta. La majoria dels escriptors valencians en castellà, fins ben entrat el segle XVII, no poden deixar d'escriure en català llur correspondència o uns apunts autobiogràfics. En català redacten les notes de cada dia (...) El castellà, per a ells, quan fabricaven

prosa o vers, era aproximadament 'perfecte', perquè el tenien present com a *dechado* d'escriptura; el català només se'ls feia assequible en una posició col·loquial, expeditiva, i per a usos subalterns. No disposem de prou material per a jutjar i definir l'episodi: els dietaris, la paperassa privada, no han merescut la pertinent atenció dels investigadors, ni els protocols notariais, ni les actes municipals. Però les pistes són clares» (Joan FUSTER, *Llibres i problemes del Renaixement*, València, IIFV, 1989, p. 295).

FONTS

ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL, de Madrid (AHN)

Om-expedientillos, núm. 9542.

ARXIU CORONA D'ARAGÓ (ACA)

Consell d'Aragó, leg., 0883, núm. 165.

ARXIU GENERAL I FOTOGRÀFIC – DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA (AGFDV).

Fons de la duquesa d'Almodòvar

e.1.1/1; e.1.1/8; e.1.1/10; e.1.2/1; e.1.2/2; e.1.4/4; e.1.4/5; e.1.5/6;
e.2.1/1; e.2.2/1; e.2.2/2; e.4.4/20

ARCHIVO GENERAL DE SIMANCAS (AGS)

Ptr., leg. 87, doc. 344.

ARCHIVO HISTÓRICO MUNICIPAL LEÓN (AHML)

Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos, núm. 19/44. *Gobierno.*

Actas Municipales. Libros originales de acuerdos, núm. 20/45.

Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos, núm. 21/46.

ARCHIVO HISTÓRICO PROVINCIAL DE LEÓN (AHPL)

Protocolos notariales, Ordas, Hernando de, 1605, 76, c. 56.

Protocolos notariales, Díez de la Puerta, Diego, 1607, 91, c. 63.

Protocolos notariales, Gutiérrez, Diego, 1605, 97, c. 68.

Protocolos notariales, Gutiérrez, Diego, 1607, 98, c. 68.

Protocolos notariales, Díez, Gaspar, 1605-1606-1607, 88, c. 61.

Protocolos notariales, López de Vivero, Pedro, 1605-1606, 102, c. 71.

Protocolos notariales, López de Vivero, Pedro, 1607, 103, c. 72.

ARXIU MUNICIPAL DE CARLET (AMC)

Còpia digital del fons del comte de Carlet: CD 1-7 2.2 1604.

ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA (ARV)

Justícies de València, Manaments i Empares, 1602, llibre 3, mà 28.

Justícies de València, Manaments i Empares, 1602, llibre 7, mà 67.

Justícies de València, Manaments i Empares, 1605, llibre 1, mà 7; llibre 5, mà 46.

Justícies de València, Manaments i Empares, 1607, llibre 3, mà 43.

Justícies de València, Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 23.

Manual de Consells, 128a.

Pergamins marquès de Malferit.

Real Audiència, Processos, part III, núm. 827.

Reial Audiència, Processos, part I, lletra C, núm. 174.

Reial Cancelleria, 378.

Reial Cancelleria, Diversorum Valentiae, 1.

Real Cancelleria, Diversorum Valentiae, 13.

Real Cancelleria, CiE, Processos de Corts, núm. 516 bis.

BIBLIOGRAFIA

- Actas de las Cortes de Castilla*, XVIII i XIX, Madrid, Establecimiento tipográfico Sucesores de Rivadeneyra, 1893-1899.
- AGUILÓ I FUSTER, Marià: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923.
- AHUMADA, Eulàlia (ed.): *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2003.
- ALMONACIR, Jerónimo: *Commentaria in canticum canticorum Salomonis*, Alcalá de Henares, Juan Íñiguez de Lequerica, 1588.
- ALMONACIR, Jerónimo: *Commentaria in canticum canticorum Salomonis*, Alcalá de Henares, Juan Íñiguez de Lequerica, 1590.
- ÁLVAREZ, José: *Vida y milagros de san Bernardo*, Saragossa, s.n., 1593.
- ÁLVAREZ Y BAENA, José Antonio: *Hijos de Madrid, ilustres en santidad, dignidades, armas, ciencias y artes: diccionario histórico por el orden alfabético de sus nombres, que consagra al Ilmo. y Nobilísimo Ayuntamiento de la Imperial y Coronada Villa de Madrid*, Madrid, Oficina de Benito Cano, 1789-1791, 4 vols.
- ÁLVAREZ Y BENAVENTE, Antonio: *Silva espiritual de varias consideraciones para entretenimiento del alma christiana en los tiempos sanctos de adviento, septuagésima y quaresma*, Salamanca, Juan Fernández, 1587.
- ÁLVAREZ-COCA GONZÁLEZ, María Jesús «La concesión de hábitos de caballeros de las Ordenes Militares: procedimiento y reflejo documental (s. XVI-XIX)», *Cuadernos de Historia Moderna*, 14 (1993), pp. 277-297.
- ÁLVARO, Juan: *Vida, penitencia y milagros de nuestro padre melifluo san Bernardo*, València, Pedro Patricio, 1597.
- AMAT I SEMPERE, Lamberto: *Elda. Su antigüedad, su historia*, Elda, Ayuntamiento de Elda / Universidad de Alicante, Elda, 1993.
- ANTIGÜEDAD DEL CASTILLO-OLIVARES, María Dolores: «El Greco: de la colección al Museo, etapas de un itinerario», dins *El Greco en su IV Centenario. Patrimonio hispánico y diálogo intercultural*, Toledo, Universidad de Castilla-La Mancha, 2016, pp. 145-178.
- ANTIST, Vicente: *Relación de la vida y muerte del p. fray Luis Bertran de la orden de santo Domingo*, València, Pedro de Huete, 1575.
- ANTIST, Vicente: *Verdadera relación de la vida y muerte del padre fray Luys Bertran*, València, Pedro de Huete, 1582.
- ANTONIO, Nicolás: *Bibliotheca Hispana nova*, Roma, ex Officina Nicolai Angeli Tinassii, 1672.
- ANTONIO, Nicolás: *Bibliotheca hispana nova, sive hispanorum scriptorum qui ab anno MD ad MDCLXXXIV florere notitia*, Madrid, Joaquín de Ibarra, 1783-1788, 2 vols.
- ARACELI, Gabriel: *Valencia 1936*, Saragossa, El Noticiero, 1939.

- Aureum opus regalium priuilegiorum ciuitatis et regni Valentie cum historia cristianissimi Regis Jacobi ipsius primi conquistatoris*, València, Dídac de Gumiel, 1515.
- BADIA, Lola: «Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana, amb notes sobre les traduccions de les Heroides i de les Metamorfosis al vulgar», dins Lola Badia, *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Abadia de Montserrat, 1993, pp. 39-71.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M.: *Gramàtica històrica catalana*, València, 3i4, 1981.
- BARRIENTOS, Bartolomé: *Brevissimae in somnium Scipionis explanationes*, Salamanca, Matias Mares, 1570.
- BARRÓN ABAD, Sofia: *Catálogo del patrimonio arquitectónico de Massamagrell*, Massamagrell, Ajuntament de Massamagrell, 2003.
- BASSEGODA, Bonaventura: «La iconografia de sant Francesc de Borja. Una primera aproximació a través de l'estampa», dins Santiago La Parra i Maria Toldrà (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc. Actes del Simposi Internacional (Gandia, 25-27 d'octubre – Valencia, 4-5 de novembre de 2010)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, IIEB, Acció Cultural Espanyola, 2012.
- BATAILLON, Marcel: *Érasme et l'Espagne: Recherches sur l'histoire spirituelle du XVIe siècle*, París, Librairie E. Droz, 1937.
- BAXANDALL, Michael: *Pittura ed esperienze sociali nell'Italia del Quattrocento*, Torí, Einaudi, 1978.
- BELLENGARD [BELLENGARDO], Ettienne: *Sententiarum volumen absolutissimum*, Lugduni, Ioannes Tornasius, 1559.
- BENET DE NÚRSIA: *La regla y vida de sant Benito*, València, Juan Navarro, 1543.
- BENET DE NÚRSIA: *Dialogorum beati Gregorii papae. Tractatus utilis qui dicitur exercitatorium vitae spiritualis*, Salamanca, Juan Maria de Terranova, 1559.
- BENET DE NÚRSIA: *Aprobación de la regla y orden del glorioso padre san Benito, maestro de los religiosos, en algunos concilios*, Salamanca, Lucas de Junta, 1583.
- BERNAT DE CLARAVALL: *Divi Bernardi Abbatis Clareuallis doctoris disertissimi ac vere melliflui opera omnia:...*, Lugduni, Lugdunensi Clein, 1520.
- BERNAT DE CLARAVALL: *Meditaciones de sanct Bernardo y otras obras de devoción*, Lleó, Juan de León, 1528.
- BEÜT, Emili: *Les comarques valencianes: Conferència pronunciada amb motiu de la clausura dels cursos de llengua i literatura valenciana de Lo Rat Penat el dia 15 de juny de 1969*, València, Lo Rat Penat, 1969.
- BEUTER, Pere Antoni: *Primera part de la història de València*, València, Impremta de Joan Mei, 1538.
- BEUTER, Pere Antoni: *Primera parte de la Coronica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia, donde se tratan los estraños acaescimientos que del diluuiio de Noe hasta los tiempos del rey don Iayme de Aragón, que ganó Valencia, en España se siguieron con las fundaciones de las ciudades más principales d'ella y las guerras crueles y mutaciones de señoríos que ha vivido*, València, Joan Mei, 1546.

- BEUTER, Pere Antoni: *Segunda parte de la corónica general de España y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia, donde se tratan las cobranças destas tierras de poder de moros por los inçlytos Reyes de Aragón y condes de Barcelona, y pónese en particular la conquista de la ciudad y reyno de Valencia y Murcia, con las islas Mallorca, Menorca, Eviça y las otras*, València, Joan Mei, 1551.
- BEUTER, Pere Antoni: *Primera part de la història de València*, València, L'Estel, 1971.
- BEUTER, Pere Antoni: *Crònica*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1982.
- Biblia sacra cum duplici translatione et scholiis Francisci Vatabli*, Salamanca, apud Gaspar de Portonariis et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer, 1584.
- Bibliorum sacrorum, tomus secundus*, Salamanca, apud Gaspar de Portonariis et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer, 1584.
- BOBADILLA, Jerónimo: *Política para corregidores y señores de vassallos en tiempo de paz y de guerra y para Iuezes ecclesiasticos y seglares y de sacas, aduanas y de residencias y sus Oficiales y para Regidores y Abogados y del valor de los corregimientos y Gouiernos Realingos y de las Ordenes*, Madrid, Luis Sánchez, 1597, 2 vols.
- BOIRA MAIQUES, Josep Vicent: *Las torres del litoral valenciano*, València, Conselleria d'Infraestructures i Transport, 2007.
- BOIX, Vicent: *Historia de la Ciudad y Reyno de Valencia*, València, Imprenta de Benito Monfort, 1845.
- BOIX, Vicent: *Valencia histórica y topográfica*, València, Imprenta de J. Rius, 1862, 2 vols.
- BONET, Antonio: *El Real Monasterio de El Escorial*, Bolonya, FMR-Patrimonio Nacional, 2005.
- BORKENAU, Franz: *El reñidero español. Relato de un testigo de los conflictos sociales y políticos de la guerra civil española*, París, Ruedo Ibérico, 1971.
- BOTERO, Giovanni: *Diez libros de la razón de estado*, Madrid, Luis Sánchez, 1593.
- BOTERO, Giovanni: *Diez libros de la razón de estado*, Barcelona, Jaume Cendrath, 1599.
- BOTERO, Giovanni: *Diez libros de la razón de estado*, Burgos, Sebastián de Cañas, 1603.
- BRAUDEL, Fernand: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, París, Armand Colin, 1990, 3 vols.
- BUENO TÀRREGA, Baltasar: *La festa del Corpus*, València, Federico Domènech, 1997.
- CABEZA DE VACA QUIÑONES Y GUZMÁN, Francisco: *Resumen de las políticas ceremonias con que se gobierna la noble, leal y antigua ciudad de León, cabeza de su reino*, Lleó, Imprenta de la viuda de Rivero, 1889.
- CADENAS Y LÓPEZ, Ampelio i Vicent CADENAS Y VICENT: *Elenco de Grandezas Y Titulos Nobiliarios Españoles. 1979*, Madrid, Ediciones de la Revista Hidalguía, 1979.
- CAHNER, Max (ed.): *Epistolari del Renaixement*, València, Albatros, 1977, 2 vols.

- CALEPINO, Ambrosio: *Pentaglottos. Hoc est, quinque linguis, nempe Latina, Graeca, Germanica, Flandrica et Gallica constans: simul cum prosodiae notis hactenus tanta istac commoditae nunquam impressus*, Antwerpen, typis Gillis Coppens van Diest, Joannes Gymnicus, 1545.
- CALEPINO, Ambrosio: *Dictionarium in quo Latinis dictionibus adjectae sunt Graecae, Gallicae, Italicae & Hispaniae. Adjunctae sunt praeterea vocibus*, Louvain, Servaes Sassenus, haer Arnold I Birckman, 1572.
- CALLADO, Emilio; M.ª Milagros CÀRCEL, Joaquim MARTÍ i Vicente PONS: *L'episcopologi valencià de Gregori Ivanyes (segle XVI)*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2018.
- CAMPOS, Àngels: «Autobiografia de Català de Valeriola: una ullada a la situació lingüística del barroc valencià», dins Josep Vicent Escartí i Rafel Roca (eds.), *Cabanilles i el Barroc valencià. Actes del les II Jornades Culturals*, València/Algemesí, Saó/Ajuntament d'Algemesí, 1999, pp. 151-158.
- CAMPOS SÁNCHEZ-BORDONA, M.ª Dolores i Javier PÉREZ GIL: *El palacio real de León*, Lleó, Edilesa, 2006.
- CAMPS, Concha i Josep TORRÓ: *El palacio y los baños del Almirante*, València, Generalitat Valenciana, 2001.
- CAMPS, Concha; Javier CATALÀ MARTÍNEZ, Francisco PÉREZ DE LOS COBOS i Vicente L. SIMÓ SANTONJA: *El Palacio de los Català de Valeriola*, València, Conselleria de Presidència, 2008.
- CANALDA I LLOBET, Sílvia: «A l'entorn dels set pecats capitals: la iconografia dels novíssims de Flandes a Catalunya», *Matèria*, 10-11 (2016), pp. 225-242.
- CANET, José Luis: «Estructura del saber y estructura del poder: organización y funciones de la Academia de los Nocturnos de Valencia», dins Evangelina Rodríguez (coord.), *De las Academias a la Enciclopedia: el discurso del saber en la modernidad*, València, IAM, 1993, pp. 95-124.
- CANET, José Luis; Evangelina RODRÍGUEZ i Josep Lluís SIRERA: *Actas de la Academia de los nocturnos*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1988-2000, 5 vols.
- CANET APARISI, Teresa: *La audiencia valenciana en la época foral moderna*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1986.
- CANET APARISI, Teresa: (ed.), *Tomàs Cerdà de Tallada: Visita de la cárcel y de los presos*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008.
- CANO DE GARDOQUI, José Luis: «Saboya en la política del duque de Lerma, 1601-1602», *Hispania*, 26 (1966), pp. 41-60.
- Canticum canticorum Salomonis*, Alcalá de Henares, Juan Mey, 1553.
- CAPELLA, Andreu: *Obras*, Madrid, Pedro Madrigal, 1592.
- CAPELLA, Andreu: *Sermons dels diumenges y festes principals del any, per a utilitat dels rectors, y tots aquells que tenen cura de ànimes*, Castell de Sanahuja, Noel Baresson, 1593-1594, 2 vols.

- CARMONA MUELA, Juan: *Iconografía de los santos*, Madrid, Akal, 2003.
- CARRERES ZACARÉS, Salvador (ed.): *Libre de memories de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e Regne de Valencia (1308-1644)*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1930-1935, 2 vols.
- CASANOVA, Emili: «Les conjuncions finals en català. El cas de *per a que*», dins Günter Holtus, Georges Lüdi i Miguel Metzeltin (eds.), *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge a Germà Colón*, Tübingen, Gunter Narr, 1989, pp. 187-201.
- CASANOVA, Emili: *Memòries d'un capellà del segle XVIII. Josep Esplugues, rector de Montaverner*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1989.
- CASANOVA, Emili: *Memòries d'un capellà del segle XVIII. Josep Esplugues, rector de Montaverner*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 2001.
- CASANOVA, Emili: «La xàvega dels notaris de 1604: edició i estudi», dins Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf (eds.), *Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin = Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2015, pp. 117-136.
- CASEY, James: «La situación económica de la nobleza valenciana en vísperas de la expulsión de los moriscos», dins *Homenaje a Reglà*, 1975, vol. 1, pp. 919-925.
- CASEY, James: *El regne de València al segle XVII*, Catarroja, Afers, 2006.
- CASSIÀ, Joan: *Joannis Cassiani eremitae Omnia opera: videllcèt de Institutis renuntiantium lib. XII, Collationes sanctorum Patrum XXIV, de Incarnatione D.N. Jesu Christi lib. XII*, Basileae, Henricum Petri, 1559.
- CASTELLÓ, Vicente: *El Siglo Pintoresco. Periódico Universal*, Madrid, Vicente Castelló, 1845.
- CASTRO, Cristóbal de: *Felipe III*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1944.
- CATALÀ DE VALERIOLOA, Bernat Guillem: *Autobiografia y Justas Poéticas*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1929.
- CEBRIÀ I MOLINA, Josep Lluís: «Montsant: el monestir cistercenc de Xàtiva», dins Beatriu Navarro i Buenaventura (ed.), *L'art monàstic a la Corona d'Aragó: el cas valencià*, Xàtiva, Ulleye, 2010.
- CERDÀ DE TALLADA, Tomàs: *Visita de la cárcel y de los presos*, València, Pedro de Huete, 1574.
- CERDÀ DE TALLADA, Tomàs: *Verdadero gobierno d'esta monarchia, tomado por su propio subiecto la conservación de la paz*, València, en casa de la viuda de Pedro de Huete, 1581.
- CERDÀ DE TALLADA, Tomàs: *Veriloquium en reglas de estado segun derecho diuino, natural, canonico y ciuil y leyes de Castilla: endereçado a la conseruacion de la autoridad y grandeza del catholico ... don Phelipe tercero y segundo de Arago[n]*, València, Juan Chrysostomo Garriz, 1604.

- CERVERA DE LA TORRE, Antonio: *Testimonio autentico, y verdadero de las cosas notables que passaron en la... muerte del Rey... Don Phelipe Segundo*, Madrid, Patricio Mey, 1599.
- CHALMETA, Pedro: «El almotacén a través de los *llibre del mustaçaf*», *Aragón en la Edad Media*, XX (2008), pp. 203-223.
- CICERÓ, Marco Tulio: *Libro de Marco Tulio Ciceron, en que se trata, De los officios, De la amicitia, De la senetud, con la Economica de Xenophon / traducidos de latin en romance castellano por Francisco Thamara...; añidieron [sic] se agora nueuamente los Paradoxos, y el Sueño de Scipion, traducidos por Iuan Iaraua*, Salamanca, Pedro Lasso, 1582.
- CÍSCAR PALLARÉS, Eugenio: *Las cortes valencianas de Felipe III*, València, Universitat de València, 1973.
- CÍSCAR PALLARÉS, Eugenio: *Tierra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*, València, Del Cenia al Segura, 1977.
- CLIMENT, Josep Daniel: *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*, València, Consell Valencià de Cultura, 2003.
- COBO DELGADO, Gemma: «Retratos infantiles en el reinado de Felipe III y Margarita de Austria: entre el afecto y la política», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, vol. 25 (2014), pp. 23-42.
- COCK, Henri: *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia*, Madrid, Aribau, 1876.
- COLA Y GOITI, José: «Arqueología alavesa. Santo Domingo de Vitoria», *Euskal-Erria: revista bascongada San Sebastián*, 39 (1898), pp. 438-441.
- CONQUES, Jeroni: *Llibre de Job. Versió del segle XVI*, Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona/Curial Edicions Catalanes, 1976.
- CROSSLEY, John: *Hernando de Los Ríos Coronel and the Spanish Philippines in the Golden Age*, Franham-Burlington, Ashgate, 2011.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. i Francesc B. MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma, Moll, 1993, 10 vols.
- DECLC = COROMINES, Jordi: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, 1980-1991, 9 vols.
- DEKKER, Rudolf: «Les egodocuments aux Pays-Bas du XVIe au XVIIIe siècle», *Bulletin du bibliophile*, 2 (1995), pp. 317-332.
- DIAGO, Francisco: *Anales del Reyno de Valencia*, València, Pedro Patricio Mey, 1613.
- DIAGO, Francisco: *Apuntamientos recogidos por el P. M. Francisco Diago para continuar los Anales del Reyno de Valencia desde el rey Pedro III hasta Felipe II*, València, Acción Bibliográfica Valenciana, 1936-1952.
- DIAGO HERNANDO, Máximo: «La lucha por el poder en las ciudades castellanas en el contexto de la revuelta Comunera (1520-1521)», dins José Ignacio

- Fortea Pérez (coord.), *Ciudades en conflicto: (siglos XVI-XVIII)*, Madrid, Marcial Pons, 2008, pp. 411-442.
- Dictionary of National Biography*, VII, Londres, Smith, Elder & Co, 1886.
- DIEC2 = *Diccionari de la llengua catalana. Segona edició*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.
- Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, III, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1996.
- DÍAZ-JIMENEZ Y MOLLEDA, Eloy: *Monasterio benedictino de San Claudio de León*, Madrid, Imprenta de Ramona Velasco, 1930-1932.
- DNV = *Diccionari Normatiu Valencià*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2016.
- DOÑATE SEBASTIÀ, José M.^a: «La torre del Rey», dins *Datos para la historia de Villarreal*, III, Vila-real, Anubar, 1973, pp. 9-79.
- DURAN I GRAU, Eulàlia: *Les cròniques valencianes de les Germanies de Guillem Ramon Català i de Miquel Garcia (s. XVI)*, València, Tres i Quatre, 1984.
- DURAN I GRAU, Eulàlia: «Defensa de la pròpia tradició davant d'Itàlia al segle XVI», *Miscel·lània Joan Fuster*, 8 (1991), Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1991.
- DURAND, Guillem: *Rationale divinatorum officiorum*, Granada, Juan Varela de Salamanca, 1504.
- DURANTI, Joannis Estephani: *De Ritibus Ecclesiae catholicae libri 3*, Roma, Ex Typographia Vaticana, 1591.
- ERCILLA Y ZÚÑIGA, Alonso: *La Araucana*, Madrid, en casa de Pierres Cosín, 1569.
- ELLIOTT, John Huxtable: *Imperial Spain. 1469-1716*, Nova York, Meridian, 1977.
- ESCARTÍ, Vicent Josep: «Introducció», dins Melcior Miralles, *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, València, Edicions Alfons el Magnànim/Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1988.
- ESCARTÍ, Vicent Josep: *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València, Tres i Quatre, 1998.
- ESCARTÍ, Vicent Josep: «Introducció», dins Joaquim Aierdi, *Dietari. Notícies de València i son regne (1661-1679)*, Barcelona, Barcino, 1999, pp. 7-165.
- ESCARTÍ, Vicent Josep: *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian culture (15th-19th c.)*, Santa Barbara, Publications of eHumanista, 2012.
- ESCOLANO, Gaspar: *Década primera de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia*, València, Pedro Patricio Mey, 1610.
- ESCOLANO, Gaspar: *Segunda parte de la Década primera de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia*, València, Pedro Patricio Mey, 1611.
- ESPINOSA DE SANTAYANA, Rodrigo: *Arte de retorica en el qual se contienen tres libros. El primero enseña el arte generalmente. El segundo particularmente, el arte de Hystoriador. El tercero escribir Epístolas y Diálogos*, Madrid, Guillermo Drouy, 1578.
- ESQUERDO, Onofre: *Nobiliario Valenciano*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2001, 2 vols.

- ESTEVE I BLAY, Antoni; Priscila MULLER i Francesc MESTRE PONS: *El Palau dels Centelles d'Oliva: recull gràfic i documental*, Oliva, Associació Cultural Centelles Riu-sech, 1997.
- FALCÓ I SEGURA, Pere Joan: *Operum poeticorum*, Madrid, Pedro Madrigal, 1600.
- FALCÓ I SEGURA, Pere Joan: *Poemata. Epigrammata*, València, Felip Mei, 1600.
- FEBRER ROMAGUERA, Manuel Vicente: «La “Breu relació de la Germania de València” de Guillem Ramon Català de Valeriola (Estudio y edición del ms. 7447 de la Biblioteca Nacional de Madrid)», *Torrens*, 3 (1984), pp. 53-133.
- FEBRER ROMAGUERA, Manuel Vicente: *Ortodoxia y humanismo. El estudio general de Valencia durante el rectorado de Joan de Salaya (1525-1558)*, València, Universitat de València, 2003.
- FELIPE, Bartolomé: *Tractado del consejo y de los consejeros de los príncipes*, Coimbra, Antonio de Mariz, 1584.
- FELIPE, Bartolomé: *Tractado del consejo y de los consejeros de los príncipes*, Torino [Londres], Gio [John Wolfe], 1589.
- FENOLLAR, Bernat: *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan ordenat per lo reverent Bernat Fenollar*, València, Joan de Arcos, 1561.
- FENOLLOSA, Carles: «A propòsit del *Dietari* de Català de Valeriola», *Revista Internacional d'Humanitats*, 32 (2014), pp. 25-32.
- FENOLLOSA, Carles: «La memòria de Català de Valleriola (1568-1608) en la bibliografia del segle XVI al XX», *Mirabilia / MedTrans*, 7 (2018), pp. 93-112.
- FENOLLOSA, Carles: *L'Autobiografia de Bernat Guillem Català de Valleriola: estudi crític i edició*, en línia: <<https://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/72469/Tesi+Doctoral+Carles+Fenollosa.+L'autobiografia+de+Bernat+Guillem...pdf?sequence=1>> (2019).
- FERNÁNDEZ CONTI, Santiago: «La nobleza cortesana: don Diego de Cabrera y Bobadilla, tercer conde de Chinchón», dins José Martínez Millán (dir.), *La Corte de Felipe II*, Madrid, Alianza Editorial, 1994, pp. 229-270.
- FERNÁNDEZ IZQUIERDO, Francisco: *La Orden militar de Calatrava en el siglo XVI*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1992.
- FERNÁNDEZ VEGA, Laura: *La Real Audiencia de Galicia, órgano de gobierno en el Antiguo Régimen (1480-1808)*, III, A Coruña, Diputación Provincial, 1992.
- FERNÁNDEZ VILLEGAS, Pedro (tr.): *La traducción del Dante de lengua toscana en verso castellano*, Burgos, Fradrique de Basilea, 1515.
- FERRAN SALVADOR, Vicente: «El Real Monasterio Cisterciense de Gratia Dei (Zaidía) en Valencia. Aportación a su historia», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 46 (1961), pp. 60-108.
- FERRANDO, Antoni i Miquel NICOLÀS: *Història de la llengua catalana (Nova edició revisada i ampliada)*, Barcelona, UOC, 2011.
- FERRER DE BLANES, Jaume: *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí*, Barcelona, Carles Amorós, 1545.

- FERRER DE BLANES, Jaume: *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant*, València, Joan Mei, 1545.
- FERRER ORTS, Albert: «La iglesia y el convento de San Lorenzo (Valencia), antigua sede de la provincia franciscana de San José de Valencia, Aragón y Baleares», *Hispania Sacra*, 67 (2016), pp. 491-501.
- FERRI COLL, José María: *La poesía de la Academia de los Nocturnos*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2001.
- FORCADA MARTÍ, Vicente: *La obra castrense en defensa de la costa castellonense*, Castelló de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura, 2007.
- FURIÓ, Antoni: «Introducció», dins Gaspar Guerau de Montmajor, *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Majestat del rei don Felip*, València, PUV, 1999.
- FURIÓ CERIOL, Frederic: *Concejo y consejeros del príncipe*, Anvers, casa de la biuda de Martin Nuncio, 1559.
- Furs, capítols, provisions e actes de cort fets i atorgats per la S.C.R.M. del rey don Phelip Nostre Senyor, ara gloriosament regnant, en les Corts generals per aquell celebrades als regnicols de la ciutat y regne de Valencia, en la vila de Monço, en lo any MDLXXXV*, València, Patricio Mey, 1588.
- Furs, capítols, provisions e actes de cort: fets y atorgats per la S.C.R.M. del rey don Phelip... en les corts generals... celebrades als regnicols de... Valencia... en lo any MDCIII*, València, Patricio Mey, 1607.
- FUSTER, Joan: *Llibres i problemes del Renaixement*, Barcelona, Publicacions Abadia Montserrat, 1989.
- FUSTER, Just Pastor: *Biblioteca valenciana*, València, Imprenta José Ximeno, 1827, 2 vols.
- GALLEGO, Andrés: «La constitución de 1561. Contribución a la historia del Studi General de Valencia», *Estudis*, 1 (1973), València, Universitat de València.
- GARCÍA GARCÍA, Bernardo José: «Los marqueses de Denia en la Corte de Felipe II. Linaje, servicio y virtud», dins José Martínez Millán (dir.), *Congreso Internacional Felipe II (1598-1998), Europa dividida, la monarquía católica de Felipe II (Universidad Autónoma de Madrid, 20-23 abril 1998)*, II, 1998, pp. 305-332.
- GARCÍA MARTÍNEZ, José Luis: *Els Rabassa de Perellós. Els senyors de Benetússer i el seu palau*, Catarroja, Afers, 2018.
- GARCÍA MARTÍNEZ, Sebastià: *Bandolers, corsaris i moriscos*, València, Eliseu Climent, 1980.
- GARCÍA MARTÍNEZ, Sebastià: *Els fonaments del País Valencià modern*, Catarroja, Afers, 2006.
- GARCÍA MAS, Alfredo i Andrés MARTÍNEZ MEDINA: «La frontera marítima fortificada: de la vigilancia a la señalización (XVI-XIX)», dins Pablo Rodríguez-Navarro (ed.), *Defensive Architecture of the Mediterranean. XV to XVIII centuries*, I, València, UPV, 2015, pp. 61-68.

- GARCÍA OLIVER, Juan: *El eco de los pasos*, París, Ruedo Ibérico, 1978.
- GARRIDO, Miguel Ángel; M. A. MARTÍNEZ, Ángel Luis LUJÁN ATIENZA i Luis ALBUQUERQUE: «Retóricas españolas del siglo XVI en la Biblioteca Nacional de Madrid», *Revista de Filología Española*, LXXVIII, 3/4 (1998).
- GARRIGA, Joaquim: «El Renaixement, origen i influències (segles XVI-XVII)», dins Maria Carme Farré (ed.), *L'Arquitectura en la Història de Catalunya*, Barcelona, Caixa de Catalunya, 1987, pp. 153-196.
- GASCÓN PELEGRÍ, Vicent: *Prohombres valencianos en los últimos cien años, 1878-1978*, València, Caixa d'Estalvis de València, 1978.
- GERARD, John: *The Autobiography of a Hunted Priest*, Londres, Ignatius Press, 2012.
- GIL POLO, Gaspar: *La Diana enamorada*, Madrid, Antonio de Sancha, 1778.
- GINER I PEREPERES, Francesc: «Les torres de la costa de Cullera», dins Josep Aparisi i Antoni Furió (coords.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, València, PUV, 2002, pp. 213-230.
- GIRONA, Albert: *Guerra i revolució al País Valencià*, València, 3i4, 1986.
- GÓMEZ, Fray Tomás: *En reino extraño: Relación de la visita del Real Monasterio de Valldigna*, València, PUV, 2008.
- GÓMEZ-FERRER LOZANO, Mercedes: «La reforma del Real Vell de Valencia en época de Alfonso el Magnánimo. Recuerdo del palacio desde Sicília», *Lexicon*, 8 (2009), pp. 7-22.
- GÓMEZ-FERRER LOZANO, Mercedes: «La arquitectura jesuítica en Valencia. Estado de la cuestión», dins M.ª Isabel Álvaro Zamora, Javier Ibáñez Zamora i Jesús Fermín Criado Mainar (coords.), *La arquitectura jesuítica: Actas del Simposio Internacional, Zaragoza, 9, 10 y 11 de diciembre de 2010*, Saragossa, IFC, 2010, pp. 355-392.
- GONZÁLEZ, Tomás: *Censo de población de las provincias y partidos de la Corona de Castilla en el siglo XVI*, Madrid, Imprenta Real, 1829.
- GONZÁLEZ REYES, Carlos: «La génesis de un “alter ego” de Felipe II: Don Bernardino de Cárdenas y Portugal, un noble al servicio de la monarquía», dins María Martínez Alcalde i José Javier Ruiz Ibáñez (eds.), *Felipe II y Almazarrón (1572). La construcción local de un imperio global*, II, Múrcia, Universidad de Múrcia, 2014, pp. 227-241.
- GONZÁLEZ DE SAN SEGUNDO, Miguel Ángel: «El Consejo de Aragón y la Orden de Montesa», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 2 (1997), pp. 901-923.
- GRANADA, Luis de: *Doctrina christiana*, Salamanca, herederos de Matias Gast, 1584.
- GRAULLERA, Vicent i Vicent SALAVERT: *Professió, ciència i societat a la València del s. XVI*, Barcelona, Curial, 1990.
- GREGOIRE [GREGORIO], Pierre: *Syntaxes artis mirabilis in libros septem digestae*, Lugduni, apud Ant. Gryphium, 1575.
- GUERAU DE MONTMAJOR, Gaspar: *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Majestat del rei don Felip*, València, PUV, 1999.

- GUICCIARDINI, Ludovico: *Horas de recreacion recogidas por Ludovico Guicciardino, noble ciudadano de Florencia; traducidas de lengua Toscana [por Vicente de Millis Godinez]; en que se hallaran dichos, hechos y exemplos de personas señaladas, con aplicacion de diuersas fabulas, de que se puede sacar mucha doctrina*, Bilbao, Mathias Mares, 1586.
- HENRÍQUEZ, Chrysostomo: *Menologium cisterciense notationibus illustratum*, Anvers, Baltasar Moreti, 1630.
- HEREDIA, Antonio de: *Vidas de santos, bienaventurados y personas venerables de la sagrada religión de San Benito, patriarca de religiosos*, Madrid, Antonio Álvarez, 1683-1686, 4 vols.
- HERRERO GARCÍA, Miguel: *Estudios sobre indumentaria española en la época de los Austrias*, Madrid, Centro de Estudios Europa Hispánica, 2014.
- HORTOLÀ, Cosme Damià: *Commentaria in canticum canticorum Salomonis in quinque libri distributa*, Barcelona, Jaume Cendrath, 1579.
- Iudicium Salomonis, hoc est, de Catenae aureae auctore*, Madrid, Typ. Immaculatae Conceptionis, 1633.
- Iustas poéticas hechas a devoción de don Bernardo Catalán de Valeriola*, València, Chrysóstomo Garriz, 1602.
- JANSEN, Cornelius: *Commentariorum suam concordiam ac totam historiam evangelicam partes IIII*, Lovaina, Joannes Masius impensis Petrus Zangrius, 1571.
- JANSEN, Cornelius: *Commentariorum suam concordiam ac totam historiam evangelicam*, Antwerpen, Pierre Bellère, 1593.
- JIMÉNEZ ARIAS, Diego: *Lexicon ecclesiasticum latino-hispanicum, ex sacris Bibliis*, Saragossa, Liminico de Fortenariis de Ursinis, 1553.
- JIMÉNEZ ARIAS, Diego: *Lexicon ecclesiasticum latino-hispanicum*, Salamanca, Andrea de Portonariis, 1566.
- JORBA, Dionís Jeroni: *Descripcion de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, Barcelona, Hubertum Gotard, 1585.
- LABARRE, Albert: *Bibliographie du Dictionarum d'Ambrogio Calepino: (1502-1779)*, Baden-Baden, Valentin Koerner, 1975.
- LAGUNA ROMERO, Francisco i Gregorio RODRÍGUEZ HERRERA: «Las *Sententiae* de Publilio Siro seleccionadas por Erasmo y su influencia en los florilegios de G. Maior y A. Rodrigues de Évora», *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 38 (2018), pp. 83-107.
- LALINDE ABADÍA, Jesús: «La indumentaria como símbolo de la discriminación jurídico-social», *Anuario de historia del derecho español*, 53 (1983), pp. 583-602.
- LANDSBERG, Johan: *Pharetra divini amoris*, Anvers, De Keyser, 1532.
- LAURENCÍN, Francisco Rafael de Uhagón: «El licenciado don Diego de Covarrubias, vicecanciller de Aragón, comendador de Perpunchent, en la Orden de Montesa», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 81 (1992), pp. 5-25.
- LEDESMA, Pedro: *Primera parte de la Summa: en la qual se cifra y summa todo lo que toca y pertenece a los sacramentos...*, Salamanca, Juan y Andrés Renaut, 1598.

- LEDESMA, Pedro: *Segunda parte de la Summa: en la qual se summa y cifra todo lo moral, y casos de consciencia que no pertenecen a los sacramentos...*, Salamanca, Juan y Andrés Renaut, 1598.
- LEDESMA, Pedro: *Primera parte de la Summa: en la qual se cifra y summa todo lo que toca y pertenece a los sacramentos...*, Salamanca, Antonia Ramírez viuda, 1605.
- LEDESMA, Pedro: *Segunda parte de la Summa: en la qual se summa y cifra todo lo moral, y casos de consciencia que no pertenecen a los sacramentos...*, Salamanca, Antonia Ramírez viuda, 1605.
- LE MEN, Jeannick: *Repertorio de léxico leonés*, Lleó, Universidad de León, 2003, 3 vols.
- LE MEN, Jeannick: *Léxico del leonés actual*, Lleó, Caja de España de inversiones/ Archivo Diocesano de León, 2009, 7 vols.
- LEÓN, Francisco Jerónimo: *Decisiones Sacrae Regiae Audientiae Valentina*, Madrid, Thomam Iuntam, 1620.
- LIBURNIO, Nicolas [ULLOA, Alonso (tr.)]: *Sentencias y dichos de diversos sabios y antiguos auctores, assi griegos como latinos*, Venizia, Gabriel Giolito de Ferrari, 1553.
- LIBURNIO, Nicolas [ULLOA, Alonso (tr.)]: *Elegantes sentencias de muchos sabios príncipes, reyes y philosophos griegos y latinos en tres lenguas*, Antwerpen, Hans de Laet, 1555.
- LIBURNIO, Nicolas [ULLOA, Alonso (tr.)]: *Elegantes sentencias de muchos sabios príncipes, reyes y philosophos griegos y latinos en tres lenguas*, Antwerpen, Jean Richard and Hans de Laet, 1555.
- LIPSIUS, Justus: *De Constantia Libri Duo, Qui alloquium praecipue continent in Publicis malis*, Anvers, Plantijn, 1584.
- LIPSIUS, Justus: *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*, Leiden, Apud Franciscum Raphelengium, Lugduni Batavorum, 1589.
- LLAGUNO Y AMIROLA, Eugenio: *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España desde su restauración*, III, Madrid, Imprenta Real, 1829.
- LOBERA, Athanasio: *Historia de las grandezas de la muy antigua y insigne ciudad, y Iglesia de León*, Valladolid, Diego Fernández de Córdoba, 1596.
- LÓPEZ, Juan: *Memorial de varios ejercicios christianos*, Barcelona, Sebastián de Cornellas, 1600.
- LÓPEZ, Juan: *Memorial de diversos ejercicios*, Barcelona, s.n, 1600.
- LÓPEZ, Juan: *Memorial de diversos ejercicios que frequentados en vida, disponen a morir*, Nápoles, Juan Domingo Roncajól, 1608.
- LÓPEZ, Juan: *Quinta parte de la Historia de santo Domingo y de su Orden de Predicadores*, Valladolid, Juan de Rueda, 1622.
- LÓPEZ MONTROYA, Jesús: «Indagaciones sobre el origen del Puente de Vadocañas y el antiguo de la Puenseca I y II», *El Lebrillo Cultural*, 6 (1997), pp. 13-18.
- LÓPEZ POZA, Sagrario: «Poliantes y otros repertorios de utilidad para la edición de textos del Siglo de Oro», *La Perinola: revista de investigación quevediana*, 4 (2000), pp. 191-214.

- LÓPEZ DE ÚBEDA, Francisco: *Libro de entretenimiento de la pícara Justina*, Medina del Campo, Cristóbal Laso Vaca, 1605.
- LÓPEZ DE ÚBEDA, Francisco: *La pícara montañesa llamada Justina*, Barcelona, Sebastián Cormellas 1605.
- LUNA Y MENDOZA, Álvaro (ed.): *Diffiniciones de la sagrada religión y cavallería de sancta María de Montesa y sanct Jorge, filiación de la ínclita milícia de Calatrava, hechas por los ilustres frey don Álvaro de Luna y Mendoça y el licenciado frey Francisco Rades de Andrada, con asistencia del muy reverendo padre fray don Hierony Valls, abad de Valldigna, en el año de MDLXXIII*, València, Pedro de Huete, 1573.
- LUNA Y MENDOZA, Álvaro: *Diffiniciones de la sagrada religión y cavallería de sancta María de Montesa y sanct Jorge, filiación de la ínclita milícia de Calatrava, hechas por los ilustres frey don Álvaro de Luna y Mendoça y el licenciado frey Francisco Rades de Andrada, con asistencia del muy reverendo padre fray don Hierony Valls, abad de Valldigna, en el año de MDLXXIII*, València, Pere Patrici Mei, 1580.
- MAFFEI, [MAFFEUS] Celsus: *Delitiosam explicationem de sensibilibus deliciis Paradisi*, Verona, Lucas Antonius florentinus, 1504.
- Manuale valentinum ad sacramenta ecclesiae ministranda*, València, Pere Patrici, 1592.
- MARTÍ GRAJALES, Francesc: *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*, Madrid, Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1927.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (ed.): *El Libre de Antiquitats de la Seu de València. Estudi i edició*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, 2 vols.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim: «Josep Giner i el valencià de l'anomenada Decadència», *Alba*, 12 (1997), pp. 169-180.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim: «Aportacions de les edicions de textos al coneixement de la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII», *Catalan Review* (1999), 1-2, pp. 117-134.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim: «El català del País Valencià dels segles XVII i XVIII», *Caplletra*, 27 (1999), pp. 167-188.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim: «La interferència lingüística del castellà durant els segles XVIII i XIX», dins M. Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines, Joan Josep Ponsoda (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, IIFV, 2002, pp. 187-233.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim: «Una valoració sobre la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII», dins Tomás Martínez (ed.), *Les lletres hispàniques als segles XVI, XVII i XVIII*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2005, pp. 93-125.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim: *Diccionari històric del valencià col·loquial: Segles XVII, XVIII i XIX*, València, PUV, 2006.
- MARTÍ MESTRE Joaquim i Xavier SERRA ESTELLÉS: *La Consueta de la Seu de València dels segles XVI-XVII. Estudi i edició del Ms. 405 de l'ACV*, València, Facultat de Teologia San Vicente Ferrer.

- MARTÍN ABAD, Julián: *La imprenta en Alcalá de Henares (1502-1600)*, Madrid, Arco Libros, 1991, 2 vols.
- MARTÍN GONZÁLEZ, Juan José: *Monumentos religiosos de la ciudad de Valladolid*, Valladolid, Diputación de Valladolid, 2001, 2 vols.
- MARTÍN GONZÁLEZ, Juan José: «Antiguo monasterio de “El Abrojo”», *Argaya*, 29 (2009), pp. 48-49.
- MARTÍN MORALES, Mónica: «El Tratado copioso y verdadero de la determinación de Felipe II para el casamiento del III (1599): una primera aproximación», *Hesperia. Anuario de filología hispánica*, XVIII-2 (2015), pp. 63-74.
- MARTÍN SORO, José: *Historia de Villanueva de Castellón*, Castelló de la Ribera, Ayuntamiento de Villanueva de Castellón, 1987.
- MARTÍNEZ MILLÁN, José i Carlos MORALES: *Felipe II (1527-1598). La configuración de la Monarquía Hispana*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1998.
- MAS I USÓ, Pasqual: «Poetas bajo nombres de pastores en *El Prado de Valencia*, de Gaspar Mercader», *Revista de Literatura*, LXV (1992), pp. 283-344.
- MASSIP, Francesc: «“Un quasi espill de vida”: Fast i espectacle en l’entrada de l’emperador Carles a Mallorca (1541)», *Randa*, 36 (1995), pp. 17-37.
- MATEO RIPOLL, Verónica: *La cultura de las letras. Estudio de una biblioteca eclesiástica en la Edad Moderna*, Alacant, Universitat d’Alacant, 2002.
- Memorial ajustado del pleyto que empezò a seguir Don Pasqual Francisco de Borja, Duque de Gandia ... que por su muerte à continuado su hijo unico Don Luis Ignacio de Borja... Con Don Joseph Catala de Valeriola... Sobre la sucession en propiedad del dicho estado ... Hecho en virtud de auto de los Señores de la Real Audiencia de Valencia*, València, Juan Gonçalez, 1726.
- MIRABELLO, Dominico Nani: *Polyanthea. Opus suavissimis floribus exornatum*, Viennae, Leonh. & Luc. Alantsaei, 1517.
- MONTCADA, Francesc: *Real Crida, y Edicte, sobre les coses concernents a la pacificacio de la present ciutat, y quietut dels poblats en aquella, persecucio dels delinqüents, y prohibicio de cert genero de armes*, València, s.n, 1581.
- MONTESINOS, Fernando: *Retrato de un joven noble, caballero de la orden de Calatrava*, Sintra, Colecciones en Foco, 2017.
- MORLÀ, Pere Agustí: *Emporium utriusque juris quaestionum in usu forensi*, València, Álvaro Franco i Diego de la Torre, 1599.
- MUÑOZ, M. Lluïsa: *Les Corts valencianes de Felip III*, València, PUV, 2005.
- MUÑOZ, M. Lluïsa: «Les Corts de 1604 en la cruïlla del segle XVII», dins Remedios Ferrero i Lluís Guia (eds.), *Corts i Parlaments de la Corona d’Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, PUV, 2008, pp. 385-394.
- MUÑOZ COSME, Gaspar i Carlos CAMPOS GONZÁLEZ: «Algunas aportaciones a la historia constructiva de la Iglesia de San Martín Obispo y San Antonio Abad de Valencia», *Arché*, 2 (2007), pp. 173-178.

- MUÑOZ MIRA, Pascual: *La peste negra: siglo XIV-XVII: Gobernación de Valencia y Xàtiva, Xàtiva*, Ulleye, 2018.
- NADAL, Jeroni: *Adnotationes et meditationes in Euangelia quae in Sacrosancto Missae Sacrificio toto anno leguntur: cum Euangeliorum concordantia historiae integritati sufficienti; accessit & index historiam ipsam Euangelicam in ordinem Temporis vitae Christi distribuens / auctore Hieronymo Natali Societatis Iesu*, Antwerpen, Martinus II Nutius, 1594.
- NADAL, Jeroni: *Adnotationes et meditationes in Euangelia quae in Sacrosancto Missae Sacrificio toto anno leguntur: cum Euangeliorum concordantia. Secunda editio*, Antwerpen, Jan I Moretus, 1596.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael: «La justicia municipal en el reino de Valencia (ss. XIII-XV)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 18 (2012-2014), pp. 347-357.
- NAVARRO I SANCHIS, José Luis: *La Pobla Llarga: Anotacions per al 700 aniversari, la Pobla Llarga*, Ajuntament de la Pobla Llarga, 2017.
- NEBRIJA, Elio Antonio: *Vocabularius*, Sevilla, Estanislao Polono et Jacobo Cromberger, 1503.
- NEBRIJA, Elio Antonio: *Vocabularius*, Sevilla, Jacobo Cromberger, 1506.
- NEBRIJA, Elio Antonio: *Vocabularius*, Barcelona, Carles Amorós i Gabriel Busa, 1507.
- NEBRIJA, Elio Antonio: *Artis rhetoricae compendiosa coaptatio ex Aristotele, Cicerone, Quintiliano*, Compluti [Alcalá de Henares], 1515.
- NEBRIJA, Elio Antonio: *Vocabulario de romance en latín*, Sevilla, Juan Varela de Salamanca, 1516.
- NEBRIJA, Elio Antonio: *Vocabularius*, Lyon, s.n, 1517.
- NEBRIJA, Elio Antonio: *Vocabularium*, Venizia, Bernardo Benalio expensis Dominici de Nesi, 1519.
- NEBRIJA, Elio Antonio: *Vocabularium*, Barcelona, Carles Amorós, 1522.
- OBREGÓN Y CERECEDA, Antonio: *Discursos sobre la filosofía moral de Aristóteles, recopilados de diversos autores*, Valladolid, Luis Sánchez, 1603.
- OJEA GALLEGO, Hernando: *La venida de Christo y su vida y milagros en que se conuerdan los dos testamentos divinos, viejo y nuevo*, Medina del Campo, Christóval Lasso Iaca, 1602.
- OLUCHA MONTINS, Ferran: «La torre de la Corda (Oropesa), seqüència d'una construcció», *Centre d'Estudis de la Plana*, 11 (1987), pp. 29-32.
- ORDÁS, Ángel: *La Virgen de Campo Sagrado*, Lleó, Imprenta de Nicolás López Muñoz, 1899.
- Origen ilustre de la muy noble familia de Catalán y de algunos d'ella por línea recta de varón en varón, que han permanecido en la Ciudad de Valencia y su Reyno desde su conquista, hecha por el Rey de Aragón, Don Jayme el Conquistador, hasta fin del año 1664. Dedicase a la misma familia*, Madrid, 1665.

- ORTÍ I BALLESTER, Marc Antoni: *Siglo quarto de la conquista de Valencia a sus muy illustres señores Iurados, Racional, Sindicos y Escriuano*, València, Juan Bautista Marçal, 1640.
- OVIDI: *Taula dels quinze llibres d[el] Transformacions del poeta Ouidi: partida per llibres e capítols com se segueix*, Barcelona, Pere Miquel, 1494.
- PALOMARES IBÁÑEZ, Jesús María: «Vicisitudes del convento de San Pablo de Valladolid en el siglo XIX», *Archivo Dominicano: Anuario*, 34 (2013), pp. 225-284.
- Papel juridico por Don Gilaberto de Centelles antes Don Joseph Catalá de Valerida ... con Don Luis Ignacio de Borja ... sobre, manifestar que dicho Don Gilaberto ha probado ser descendiente legitimo ... de ... Juana de Centelles..., y sobre ... que se declare ser legitimas..., las quatro escrituras publicas cuyos traslados arguyó de falsos civilmente la parte del Duque*, s.ll, s.n., 1701?
- PARDO MOLERO, Juan Francisco: «De puerto de La Ribera a llave del reino: defensa y fortificación de Cullera en el renacimiento», Josep Aparisi i Antoni Furió (coords.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, València, PUV, 2002, pp. 195-212.
- PARKER, Geoffrey: *Felipe II. La biografia definitiva*, Barcelona, Planeta, 2010.
- PASTOR, José Francisco: *Las apologías de la lengua castellana en el siglo de oro*, Madrid, CIAP, 1929.
- PASTOR FUSTER, Just: *Biblioteca Valenciana*, València, Ildefonso Mompié, 1827-1830, 2 vols.
- PASTOR I MADALENA, Manuel: *El cartulari de Xestalgar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004.
- PÉREZ, Joseph: *Breve historia de la Inquisición en España*, Barcelona, Crítica, 2009.
- PÉREZ MOREDA, Vicente: *Las crisis de mortalidad en la España interior (siglos XVI-XIX)*, Madrid, Siglo Veintiuno de España, 1980.
- PETTEGREE, Andrew i Malcom WALSBY: *Books Published in the Low Countries and Dutch Books Printed Abroad before 1601*, Leiden-Boston, Brill, 2011, 2 vols.
- PITARCH, Vicent: *Defensa de l'idioma*, València, 3i4, 1972.
- PITARCH, Vicent: *Llengua i església durant el Barroc valencià*, València/Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2001.
- PORCAR, Pere Joan: *Coses evengudes en la ciutat y regne de València*, a cura de V. Castañeda Alcover, Madrid, Imprenta Góngora, 1934, 2 vols.
- PORCAR, Pere Joan: *Dietari, 1589-1628 (Antologia)*, a cura de F. Garcia Garcia, València, Edicions Alfons el Magnànim/Institut Valenciana d'Estudis i Investigació, 1983.
- PORCAR, Pere Joan: *Coses evengudes en la ciutat y regne de València. Dietari (1585-1629)*, València, PUV, 2012, 2 vols.
- PRATS, Modest i Albert ROSSICH: «El Llibre dels secrets d'agricultura i la prosa catalana a l'època del Barroc», dins Miquel Agustí, *Libre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, Barcelona, Altafulla, 1988.

- Proverbia Salomonis*, Burgos, Fadrique de Basilea, 1500.
- Proverbia Salomonis summa cum diligencia denuo excussa*, Burgos, Fadrique de Basilea, 1513.
- RABAEY, Hélène: «Aclaraciones biográficas en torno al humanista leonés Antonio de Obregón», *Minerva*, 23 (2010), Valladolid, Universidad de Valladolid, pp. 251-259.
- RAMOS, Joan Rafael: «Els auxiliars dels temps compostos en català medieval», *Caplletra*, 38 (2005), pp. 179-209.
- REQUENA AMORAGA, Francisco: *La defensa de las costas valencianas en la época de los Austrias*, Alacant, Diputació d'Alacant, 1997.
- RIBADENEYRA, Pedro: *Las obras del P. Pedro de Ribadeneira de la Compañía de Jesus: agora de nuevo reuistas y acrecentadas*, Madrid, en casa de la viuda de Pedro Madrigal, 1595
- RIBADENEYRA, Pedro: *Obras del padre Pedro de Ribadeneira...: agora de nuevo reuistas y acrecentadas*, Madrid, Luis Sánchez, 1605.
- RIBERA, Juan de: *Catechismo para instrucción de los nuevamente convertidos de moros*, València, Patricio Mey, 1599.
- RIMBERTINO [RIMBERTINUS], Bartolomeo: *De deliciis sensibilibus paradisi*, Venècia, 1498
- RISCO, Manuel: *Iglesia de León, y monasterios antiguos y modernos de la misma ciudad*, Madrid, Oficina de Don Blas Román, 1792.
- RODRIGUES DE ÉVORA, A.: *Primera parte de las sentencias que hasta nuestros tiempos, para edificación de buenos costumbres, estan por diuersos autores escritas, en este tratado summariamente referidas en su propio estilo, y traduzidas en el nuestro comun*, Lisboa, Germao Galharde, 1554.
- RODRIGUES DE ÉVORA, A.: *Primera parte de las sentencias que hasta nuestros tiempos, para edificación de buenos costumbres, estan por diuersos autores escritas, en este tratado summariamente referidas en su propio estilo, y traduzidas en el nuestro comun*, Coimbra, Ioan Álvarez, 1555.
- RODRIGUES DE ÉVORA, A.: *Sententiae et Exempla ex probatissimis scriptoribus collecta*, Lugduni, apud Theobaldum Paganum, 1557.
- RODRÍGUEZ, Josep: *Biblioteca Valentina*, València, Josep Tomàs Lucas, 1747.
- RODRÍGUEZ MOYA, Inmaculada: «El bautismo regio en la corte hispánica: arte y ritual del siglo XVI al XVII», *Archivo Español de Arte*, XCI, 364 (2018), pp. 349-366.
- RODRÍGUEZ-PICAVEA MATILLA, Enrique: «Calatrava. Una villa en la frontera castellano-andalusí del siglo XII», *Anuario de estudios medievales*, 30/2 (2000), pp. 807-849.
- RODRÍGUEZ-PICAVEA MATILLA, Enrique: «El proceso de aristocratización de la orden de Calatrava (siglos XIII-XV)», *Hispania Sacra*, LIX, 120 (2007), pp. 493-535.

- ROFES MOLINER, Xavier: «Aportació a l'estudi de la conjunció concessiva *jat-sia*», *Caplletra*, 42 (2007), pp. 75-106.
- Romancero general*, Madrid, Luis Sánchez, 1600, 2 vols.
- Romancero general*, Madrid, Juan de la Cuesta, 1604.
- Romancero general, Segunda parte del Romancero general y flor de diversa poesía*, Valladolid, Luis Sánchez, 1605.
- ROS, Carles: *Tratat de adages y refranys valencians, y practica per a escriure ab perfecció la lengua valenciana*, València, Impremta Josep Garcia, 1736.
- ROS, Carles: *Diccionario valenciano-castellano*, València, Impremta Benito Monfort, 1764.
- ROSSICH, Albert: «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana», *Actes del Vuité Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, pp. 149-179.
- ROSSICH, Albert (coord.): *Panorama crític de la literatura catalana. VI. Edat Moderna*, Barcelona, Vicens Vives, 2010.
- RUIZ MEDINA, José: «Pedro Doménech, abad de Vilabertran (Girona). Un diplomático español con los golfillos de Lisboa», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 68 (1995).
- SALAZAR Y CASTRO, Luis: *Historia Genealógica de la Gran Casa de Lara*, Madrid, Impremta Real por Mateo de Llanos y Guzmán, 1694-1697, 4 vols.
- SALINAS, Miguel de: *Rhetorica en lengua castellana*, Compluti [Alcalá de Henares], 1541.
- SALVÀ, Pedro (ed.): *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, València, Impremta de Ferrer de Orga, 1869.
- SALVÀ, Pedro: *Catálogo de la Biblioteca de Salvà*, València, Impremta de José Ferrer de Orga, 1872.
- SALVÀ, Pedro: *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, València, Impremta hijos de F. Vives Mora, 1905.
- SALVADOR, Emilia: *Las cortes valencianas de Felipe II*, València, Universitat de València, 1974.
- SALVADOR, Emilia: «La atonía de las Cortes valencianas durante los austrias menores», dins Remedios Ferrero i Lluís Guia (eds.), *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, PUV, 2008, pp. 181-200.
- SCHMID, Beatrice: *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València, 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523). Estudi lingüístic*, Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
- SALVADOR, M.ª Dolores: «Las “bandositats” valencianas en la década 1553-63», dins *Homenatge al Doctor Sebastià García Martínez*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1988, pp. 229-240.

- SÁNCHEZ-BLANCO, Rafael Benítez (dir.): *Tríptico de la expulsión de los moriscos*, Montpellier, Presses universitaires de la Méditerranée, 2012.
- SANTOS LÓPEZ, Modesto: «El pensamiento realista y liberal de Bartolomé Felipe, el fiel discípulo de Fadrique Furió», *Cuadernos constitucionales de la cátedra Fadrique Furió Ceriol*, 56 (2006), pp. 5-24.
- SCAMUZZI: «Le Horas de recreación di Vicente de Millis», dins Aldo Ruffinatto i Guillermo Carrasco, *Novellieri italiani in Europa, testi e studi*, Torino, Accademia University Press, 2015, pp. 85-132.
- SCHOTT, Andreas: *Hispaniae bibliotheca seu de academiis ac bibliothecis, item elogia et nomenclator clarorum Hispaniae scriptorum, qui latine disciplinas omnes illustrarunt philologiae, philosophiae, medicinae, iurisprudentiae, ac theologiae*, Frankfurt, Claude de Marne, 1608.
- SERRANO CUETO, Antonio: «La adagia de Erasmo en el Index expurgatorius de Amberes (1571): El alcance de la censura dirigida por Arias Montano», *Calamus renascens: Revista de humanismo y tradición clásica*, 1 (2010), pp. 363-384.
- SERRANO MORALES, José Enrique: *Presentació del Catecismo de la doctrina cristiana en dialecto valenciano compuesto por orden [...] D. Francisco de Navarra [...]*, València, impremta de F. Domènech, 1897.
- SERRANO MORALES, José Enrique: *Diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico hasta el año 1868*, València, Imprenta de F. Domènech, 1818-1899.
- SEZNEC, Jean: *La survivance des dieux antiques. Essai sur le rôle de la tradition mythologique dans l'humanisme et dans l'art de la Renaissance*, París, Flammarion, 1980.
- SIMÓN DÍAZ, José: *Bibliografía de la literatura hispánica. Tomo XVI*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1994.
- SIRERA, Josep Lluís: «El universo cultural de la Valencia de la *Academia de los Nocturnos*», dins Evangelina Rodríguez (coord.), *De las Academias a la Enciclopedia, el discurso del saber en la modernidad*, València, IAM, 1993, pp. 125-170.
- SIRERA, Josep Lluís: *Història de la literatura valenciana*, València, IVEI, 1995.
- SOLER, Abel: *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina*, València, IAM, 2013, 2 vols.
- SOLER, Abel: *Villalonga. Història i geografia d'una vila de la Safor*, Vilallonga, Ajuntament de Villalonga, 2013.
- SOTO, Domingo (ed.): *Biblia sacra*, Salamanca, Andrea de Portonarijs, 1555.
- SOTOMAYOR, Ludovico: *Cantiti cantorum Salomonis interpretatio*, Lisboa, Pedro Crassbeek, 1599.
- TEMPESTA, Antonio: *Vita et miracula D. Bernardi Clarevaliensis abbatis*, Roma, 1587.
- TIMONEDA, Joan: *Flor d' enamorats*, València, 3i4, 1994.
- TIMOTHEUS, Michaelis: *In Hymnos Ecclesiasticos Ferme Omnes Michaelis Timothei Gateensis I.V.D. Brevis elucidatio*, Venetiis, Ziletti, 1582.

- TITELMANS, François: *Elucidatio in omnes Psalmos iuxta veritatem Vulgatae*, Anvers, 1531.
- TOMÀS D'AQUINO: *Confessionari del benaventurat sant Thomàs de Aquino*, Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1649.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M.: «La “visita” contra Pedro Franquesa (1607-1614): un proceso político en la monarquía hispánica de los Austrias», *Pedralbes*, 17 (1997), pp. 153-189.
- TOURON, Antoine: *Histoire des hommes illustres de lordre de Saint Dominique*, París, Babuty, 1743.
- Tratado copioso y verdadero de la determinación del gran Monarca Felipe II para el casamiento del III con la serenísima Margarita de Austria*, València, Joan Crisòstomo Garriz, 1599.
- VAN WYHE, Cordula (dir.): *Isabel Clara Eugenia. Soberanía femenina en las cortes de Madrid y Bruselas*, Londres, Paul Holberton Publishing, 2011.
- VATABLE, Francisco (ed.): *Biblia sacra*, Salamanca, apud Gaspar de Portonariis et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer, 1585.
- VERDET MARTÍNEZ, Nuria: «Francisco Jerónimo de León. Trayectoria de un letrado al servicio de la Corona», *Estudis*, 36 (2010), pp. 279-294.
- VERDET MARTÍNEZ, Nuria: *Francisco Jerónimo de León, una vida al servicio de la Corona*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014.
- VICIANA, Martí de: *Libro tercero de la Chronyca de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno*, València, Juan Navarro, 1564.
- VINCENT, Bernard: «La peste atlántica de 1596-1602», *Asclepio*, 28 (1976), pp. 5-25.
- VIO, Tomàs: *Summa Caietana de peccatis et Noui Testamenti ientacula*, Lugduni, Joanne Danielis, 1533.
- VITORIA, Francisco de: *Summa sacramentorum Ecclesiae*, Valladolid, Sebastián Martínez, 1560.
- VIVES I CEBRIÀ, Pere Nolasc: *Traducción al castellano de los usages y demas derechos de Cataluña*, Barcelona, Impremta de J. Verdaguer, 1833.
- VIZUETE MENDOZA, José Carlos: «La Universidad de Almagro. Historiografía, fuentes documentales y líneas de investigación», dins Luis Enrique Rodríguez-San Pedro Bezares i Juan Luis Polo Rodríguez (eds.), *Universidades hispánicas: colegios y conventos universitarios en la edad moderna. Vol 2. Miscelánea Alfonso IX*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2010, pp. 71-99.
- WATT, Robert: *Bibliotheca Britannica, or a general index to british and foreign literature*, Edinburgh, Archibald constable and company, Edinburgh, 1824, 2 vols.
- WEISS, Peter: «The vision of Constantine», *Journal of Roman Archaeology*, 16 (2003), pp. 237-259.
- WILKINSON, Alexander: *Iberian Books (IB)- Libros ibéricos. Books Published in Spanish or Portuguese or on the Iberian Península before 1601. Libros publicados en español o portugués o en la Península Ibérica antes de 1601*, Leiden, Brill, 2010.

- WILLIAMS, Patrick: *El Gran Valido, el duque de Lerma, la Corte y el gobierno de Felipe III, 1598-1621*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 2010.
- WOOLFSON, Jonathan (ed.): *Reassessing Tudor Humanism*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2002.
- XIMENO, Vicent: *Escritores del reyno de Valencia*, València, Josep Esteban Dolz, 1747-1749, 2 vols.
- YÁÑEZ, Juan: *Memorias para la historia de don Felipe III, Rey de España*, Madrid, en la Oficina Real, Nicolás Rodríguez Franco, 1723.
- ZAPATER, Miguel Ramón: *Cister militante en la Orden y Caballeria de Calatrava*, Saragossa, Agustín Verges, 1662.
- ZARAGOZA GÓMEZ, Verònica: «La impremta i la literatura a la Catalunya del Nord durant l'edat moderna, a revisió», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, LIV (2013-2014) [2017], pp. 255-260.
- ZARAGOZA GÓMEZ, Verònica: «Lectores, sàvies i escriptors en el temps de Jerònima Galés. La cultura escrita femenina a València en el pas del segle XV al XVI», dins *Pasiones bibliográficas II*, València, Societat Bibliogràfica Valenciana, pp. 147-163.
- ZARAGOZA GÓMEZ, Verònica: «Impresión y legitimación de la escritura femenina en el siglo XVI. A propósito de un canto poético femenino interpolado (Valencia, 1584)», dins Maria Morrás (ed.), *Espacios en la Edad Media y el Renacimiento*, Salamanca, SEMYR, 2018, pp. 695-719.
- ZARAGOZA GÓMEZ, Verònica: «L'univers literari femení de l'edat moderna: textos i llengües a l'àmbit català», dins Manuel Pérez Saldanya i Rafael Roca (eds.), *Del manuscrit a la paraula digital*, Amsterdam, John Benjamins, 2018, pp. 67-93.

Bernat Guillem Català de Valleriola:

Dietari

(1568 – 1607)

[1] **Bateyx y nativitat, 1568.** Dimats a 26 de octubre, any 1568, a la matinada, ans de la una hora, naxquí yo, Bernat Guillem Honorat Cathalà, y fui batejat¹ en la església de Sant Llorens² dit dia entre onze y dotse de migjorn per lo reverent mossén Francisco Jordan, beneficiat en dita sglésia, lo qual me fon mestre de lleir.³ Foren padrins mossén Jaume Ferruz,⁴ mestre en sacra teologia, beneficiat en la Seu, y dona Castellana Pellicer, doncella, de la tercera regla de sant Francés.

¶¹ Martí Grajales refereix el document del bateig: «A XXVI de octubre 1568 batejaren un fill del senyor Guillem Català, géneros p nom Bernat compares el r.m senyor Jaume fêrus doctor en sacre comare la senyora donna Catalina pellicer (Archivo de la Iglesia parroquial de San Lorenzo martir. Libro 2º de Bautismos. = Años 156[8]-1578 = Folio 39)» (MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de un diccionario biográfico...*, p. 109).

¶² L'església de Sant Llorenç, a l'actual plaça de Sant Llorenç de la ciutat de València, se situa enfront del palau de Benicarló o palau dels Borja, seu oficial de les actuals Corts Valencianes, edifici gòtic acabat el 1520, la construcció del qual fou promoguda per Joan Borja i Enríquez (Gandia, 1493-1543). Del final del segle XIII, l'església patí remodelacions al llarg del temps, obligades o no, fins que, al principi del segle XX, el seu estat de deteriorament féu que es transformara radicalment el temple per tal de donar-li les funcionalitats que requerien els frares franciscans que llavors hi arribaren. Entre aquestes transformacions es va incloure la l'enderrocament de l'antiga capella dels Vallerioli, als peus de l'edifici, o la reforma de la façana exterior, obra del famós arquitecte Javier Goerlich. Vegeu Alberto FERRER ORTS, «La iglesia y el convento de San Lorenzo (Valencia), antigua sede de la provincia franciscana de San José de Valencia, Aragón y Baleares», *Hispania Sacra*, 67 (2006), pp. 491-501. ¶³ Aquesta

referència a la seua educació és de les poques del dietari que deixen entreveure el seu procés de formació cultura, la qual, en el cas d'un membre de les capes altes del segle XVI, requeria normalment sobre un instructor particular –sovint un estudiant universitari–, i res tenia a veure amb la formació més pràctica i allunyada de l'especulació teòrica que podien rebre, per exemple, els burgesos amb voluntat de mercaders. Malauradament, Valleriola no en dóna massa, de detalls, ni ací ni en les altres anotacions que produí sobre els seus mestres. Pel que fa al món de la cultura i l'educació a la València del segle XVI, vegeu Vicent GRAULLERA i Vicent SALAVERT, *Professió, ciència i societat a la València del s. XVI*, Barcelona, Curial, 1990.

¶⁴ Jaume Ferruz († 1594) fou nomenat catedràtic d'hebreu pera al curs universitari 1547-48 i sabem que continuà ocupant la càtedra almenys fins el 1551, tot i que la seua participació en el Concili de Trento com a teòleg assessor de Gaspar Jofré de Borja fa complicat que llegira els cursos complets (Manuel Vicente FEBRER ROMAGUERA, *Ortodoxia y humanismo. El estudio general de Valencia durante el rectorado de Joan de Salaya (1525-1558)*, València, Universitat de València, 2003, p. 522. Morí el dimarts 20 de novembre de 1594, com consigna el dietarista Pere Joan PORCAR, *Coses evengudes en la ciutat y regne de València. Dietari (1585-1629)*, València, Universitat de València, 2012, vol. I, p. 55.

[2] **Confirmació, 1572.** Dumenge de Pasqua de Sperit Sant, a 25 de maig, 1572, fui confermat en lo capítol de la Seu de València juntament ab mon germà Juan Guillem Honorat Benet Cathalà, lo qual naixqué a 27 de dehembre 1562. Foren padrins mossén Baltasar Ferrando y la damunt dita dona Castellana Pellicer, beata de la tercera regla de sant Francés.

[3] **Àbit de mon germà.** Divendres,⁵ 30 de janer, 1578, prengué lo àbit del benaventurat Sant Domingo, en lo monestir de Predicadors de València, mon germà frare Juan Guillem Cathalà. Donà-lo-y lo pare Fra Loís Bertran⁶ esent prior de dit convent.

[4] **Profesió.** Enaprés, a 2 de febrer, 1579, fêu profesió lo dit mon germà y se mudà lo nom de Guillem en Vicent, per sant Vicent Ferrer, que ara's diu frare Juan Vicent Cathalà.

[5] **Mort de mon pare.** A 5 de febrer, 1582, morí mi señor y pare Guillem Ramon Cathalà,⁷ soterraren-lo a 7 de nit en la Seu de València, en la capella dels Cathalans sots invocació de sant Antoni. Deixà molt bona fama de virtúos.

[6] **Camí de Madrid, I vegada.** Dilluns a 15 de janer,⁸ 1584, partí de València a Madrid, a on està la cort del rey nostre señor don Felip segon de aquest nom.⁹ Apleguí a Madrid dia de sant Sebastià.¹⁰

¶⁵ El 30 de gener de 1578 fou dijous. ¶⁶ Es tracta del famós sant Lluís Bertran (València, 1526-1581), dominic valencià canonitzat per Climent X el 1691. Fou prior del convent de Sant Domènec, a Santa Fe de Bogotà. Allà tingué conflictes amb els conqueridors, que el feren tornar a València, on morí entre la devoció popular. ¶⁷ Guillem Ramon Català de Valleriola i Valleriola (València, † 1582) fou jurat de València, justícia el 1552 i familiar de la Inquisició el 1569. Son pare, Guillem Ramon Català de Valleriola i Cifre, qui comprà el 1513 el nucli originari de l'actual palau dels Valleriola al seu sogre, escrigué la *Relació verdadera de com se començà i se proseguí la Germania en la ciutat i regne de València que fonc en los anys 1519 fins el 1521*, de tendència *mascarada*; vegeu-ne l'estudi d'Eulàlia DURAN I GRAU en *Les cròniques valencianes de les Germanies de Guillem Ramon Català i de Miquel Garcia (s. XVI)*, València, Tres i Quatre, 1984; i el de Manuel Vicent FEBRER ROMAGUERA en «La "Breu relació de la Germania de València" de Guillem Ramon Català de Valeriola (Estudio y

edición del ms. 7447 de la Biblioteca Nacional de Madrid)», *Torrens*, 3 (1984), pp. 53-133. Del segon matrimoni de Guillem Ramon Català de Valleriola i Valleriola amb Francesca Vives de Canyamars va nàixer l'autor del present dietari, Bernat Guillem Català de Valleriola i Vives de Canyamars (CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, pp. LXX-LXXXIII). ¶⁸ El 15 de gener fou diumenge. Sembla que és aquesta la primera anotació *present* del dietari, ja que és a partir d'aquest moment que es fan més regulars. Valleriola, probablement, va veure en el viatge a Madrid a visitar el rei un moment de prou importància com per a referir-lo. Les anotacions prèvies, respecte al seu naixement, responen a una voluntat autobiogràfica i de conjunt evident. ¶⁹ Felip II de Castella i I d'Aragó, a qui fa referència, havia establert la cort permanent a Madrid el 1561, on es mantindria llevat d'algun parèntesi posterior, com el del trasllat a Valladolid entre 1601 i 1606. Madrid, per tant, esdevindria centre de poder perenne i decantaria encara més la «castellanitat» de la corona. ¶¹⁰ El 20 de gener.

[7] **Camí del Scurial.** Aprés, disapte sant, aní a l'Escorial, que és un convent de frares de sant Geroni sots invocació de sant Lorenço el Real.¹¹ És la millor casa que y à en lo món. En aquestes calendes estava lo rey en dit convent, y diumenge a .I. de abril oý missa en dit convent y diní en la taula de l'estado dels de la cambra del rey, encara que llavós no y eren sinó los següents: don Diego de Córdova, tiniente de cavallerizo mayor,¹² lo marqués de Dénia,¹³ lo conte de Fuensalida,¹⁴ lo compte de Chinchón,¹⁵ don Pedro de Velasco,¹⁶ don Juan Manriques¹⁷ y don Francisco Çapata.¹⁸

¶¹¹ L'última pedra del Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial fou col·locada el setembre de 1584, després de més de dues dècades de construcció promoguda per Felip II. Per tant, la visita de Bernat Català de Valleriola es dona amb el monumental complex arquitectònic pràcticament acabat i en funcionament. Vegeu Antonio BONET, *El Real Monasterio de El Escorial*, Bolonia, FMR-Patrimonio Nacional, 2005. Valleriola tindrà ací el primer contacte amb el nucli dur de poder que envoltava el monarca. Vegeu anotacions següents. ¶¹² Deu referir-se a Diego de Córdova, senyor d'Armuña, qui fou «caballerizo mayor» entre 1580 i 1598. Aquest càrrec de confiança del rei es dedicava a la direcció i gestió de la cavallerisa del monarca. De Córdova apareix com a un dels cavallers que acompanyaren Felip II de Castella a la batalla de Sant Quintín del 1557 (Vicente CASTELLÓ, *El siglo pintoresco*, Madrid, Vicente Castelló, 1845, p. 259). ¶¹³ Francisco de Sandoval y de Rojas (Tordesillas, 1553-Valladolid, 1625), V marqués de Dénia i I duc de Lerma, entre altres títols del seu llarg llistat, arribà a ser *valido* del rei i l'home més poderós del regnat de Felip III de Castella. Acabà els seus dies com a cardenal entre acusacions de flagrant corrupció, després d'haver motivat el trasllat de la cort de Madrid a Valladolid de 1601 a 1606, amb probable vocació d'especulació immobiliària (Patrick WILLIAMS, *El Gran Valido, el duque de Lerma, la Corte y el gobierno de Felipe III, 1598-1621*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 2010, p. 44). Sandoval, doncs, gràcies a les seues relacions a les altes esferes, sobretot a partir de la mort de Felip II, havia passat en un parell de dècades de ser un «relatively poor man» a esdevindre ric, marqués, duc –amb els 16.000 ducats a l'any que això comportava, entre altres contingències i regals– i, més important encara, «more than a first minister» (John Huxtable ELLIOTT, *Imperial Spain. 1469-1716*, Nova

York, Meridian, 1977, p. 297). ¶¹⁴ Pedro López de Ayala y Cárdenas (cir. 1535-¿?), VI comte de Fuensalida. ¶¹⁵ Diego Fernández de Cabrera y Bobadilla (Chinchón, p.m. s.XVI-Balsaín, 1608), III comte de Chinchón, fou un personatge de molta confiança del rei Felip II de Castella, tresorer general d'Aragó, majordom de la Casa Reial i conseller d'Estat, Guerra, Aragó i Itàlia (Santiago FERNÁNDEZ CONTI, «La nobleza cortesana: don Diego de Cabrera y Bobadilla, tercer comte de Chinchón», en José MARTÍNEZ MILLAN (dir.), *La Corte de Felipe II*, Madrid, Alianza Editorial, 1994, pp. 229-270). ¶¹⁶ Pedro Fernández de Velasco y Velasco (San Llorente de Losa, 1580-Madrid, 1636), arribà a formar part del Consell d'Estat i de Guerra, nucli dur de la monarquia dels Àustries (Luis SALAZAR Y CASTRO, *Historia Genealógica de la Gran Casa de Lara*, Madrid, Imprenta Real por Mateo de Llanos y Guzmán, 1694-1697, vol. III, p. 388). ¶¹⁷ Per la data en què està redactada, la referència de Valleriola és poc precisa. Hi ha un Juan Manrique de Lara, noble castellà virrei de Nàpols, però mort el 1570. D'una altra banda, existeix el famós «ambaixador Vich», Joan Vich i Manrique de Lara (Alzira, 1530-Tarragona, 1612), aristòcrata valencià que arribà a ser ambaixador al Vaticà, bisbe de Mallorca i finalment arquebisbe de Tarragona. Finalment, la tercera possibilitat, la més probable pels càrrecs que ocupava aquells anys, és don Manrique de Lara (Valencia de Don Juan, 1533-Madrid, 1600), IV duc de Nájera, un dels *grandes de España* més pròxims al rei, que seria ambaixador a la Santa Seu i membre del Consell Real (SALAZAR Y CASTRO, *Historia Genealógica...*, vol. II, p. 191). ¶¹⁸ Francisco Zapata y Cisneros (Madrid, 1520-Barajas, 1594), home de confiança del rei, que enllaçà diversos càrrecs fins ser creat conseller d'Estat i de Guerra el 1585. En el moment que és presentat a Valleriola, doncs, es

[8] **Parlar al rey, .I. vegada.** Y en aver dinat, lo marqués me entrà a besar les mans al rey y m'offerí en son servici y li supliquí cert negoci, y ell me respongué:¹⁹ «Yo os agradezco el buen deseo que tenéys de servirme y mandaré que se vea vuestro negocio».²⁰

[9] **Ceñí espasa.** A 8 de dehembre, 1585, dia de la Concepció, me ceñí espasa ab la benedicció de mi señora, lo qual dia conbreguí en Predicadors en la capella dels Cathalans, señors de Alcalà, nostres parents, sots invocació de Nostra Señora de Misericòrdia.

[10] **Casament de la infanta dona Catalina.** En aquest any casà lo rey a la señora infanta dona Cathalina, filla la segona, ab lo duch de Saboya. Foren les bodes en Çaragoça, per la Quaresma, y après anaren tots a Barcelona, a on se embarcà lo duch ab sa muller devés sos estats. Y lo rey se'n vingué a tenir Corts en Monçó. Duraren les Corts crec que més de cinch mesos; no y estiguí.²¹

[11] **Venguda del rey.**²² Y après lo rey vingué devés València, per a la qual venguda me ceñí espasa. Posà lo rey en Sant Miquel de los Reyes, y disapte a 19 de

troba en el cim de la seua carrera política (José Antonio ÁLVAREZ Y BAENA, *Hijos de Madrid, ilustres en santidad, dignidades, armas, ciencias y artes: diccionario histórico por el orden alfabético de sus nombres, que consagra al Ilmo. y Nobilísimo Ayuntamiento de la Imperial y Coronada Villa de Madrid*, II, Madrid, Oficina de Benito Cano, 1789-1791, pp. 103-105). ¶¹⁹ A l'edició de 1929 indica: «Entre paréntesis dice: “Ceñí mespasa per a parlar-li y après me la lleví per a venir a València, perquè mi señora no gusta de que la portàs de dia”» (CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, p. 2). ¶²⁰ Aquest és el primer esment que apareix al dietari al «negoci» del qual parlarà l'autor amb freqüència, un «assumpte comercial o administratiu» (DCVB), que en el seu cas era la predisposició a servir al rei en algun càrrec. ¶²¹ El rei entrava a Saragossa el 24 de febrer, per tal de casar la filla a l'endemà. El 2 dos d'abril va eixir de Saragossa, i ja es trobava a Barcelona el 7 de maig. El dia 14 de juny, l'endemà que els ducs embarcaren, se n'anà el rei a Montsó, on el 28 de juny, a les quatre de la vesprada, aparegué en públic, a l'església de Santa Maria, per tal de proposar Corts. Una vegada finalitzades, el 2 de desembre, es dirigí a València (Henri COCK, *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Va-*

lencia, Madrid, Aribau, 1876). L'arribada a Saragossa del rei i dels prínceps també apareix al *Libre de memòries* (Salvador CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memories de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e Regne de Valencia (1308-1644)*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1930-1935, p. 962). Pel que fa al desenvolupament d'aquelles Corts, vegeu Emilia SALVADOR, *Las cortes valencianas de Felipe II*, València, Universitat de València, 1974. ¶²² Aquesta vinguda, sobre la qual farà Valleriola quatre entrades al seu dietari, ha quedat molt ben retratada per a la posterioritat, en ser recollida també per diverses obres, com el citat *Libre de memòries* municipal (CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memòries...*, pp. 966-981), el *Libre de antiquitats de la seu de València* (Joaquim MARTÍ MESTRE (ed.), *El Libre de Antiquitats...*, pp. 236-246) o, molt detalladament, per un membre del seguici reial, Hernique COCK, a la citada *Relación del viaje...*, pp. 207-255. Cock comenta els preparatius que havien sigut fets, «siendo todas las cosas en la ciudad bien adreçadas y colgadas las calles con ricas tapicerías» (*Ibidem*, p. 225). El rei, de fet, féu l'acostumat recorregut entre els carrers de València fins el palau del Real, entre els vítols de «la turba grande» i fins i tot arcs triomfals «de

janer,²³ 1586, lo compte de Aytona,²⁴ que era virrey, me inbià a convocar per a besar les mans al rey. Ab alguns cavallers aní y besí-li la mà y après la besàrem al príncep don Felip nostre señor y a la señora infanta dona Isabel, que'l tenia en les faldes.

yedra entre dos torres que tenían las armas reales pintadas, que dos ángeles sustentaban. En el remate del arco estaba una figura que representaba á su majestad, y más abaxo çinco ninfas representaban las çinco más principales victorias del que tuvo su ejército, y cada figura dellas tenía una octava junto á sí en lengua vulgar castellana» (*Ibidem*, p. 227). Aquells arcs triomfals, certament, no eren novetat: un cens recent n'arriba a comptabilitzar 129 en honor a Felip II de Castella durant el seu regnat. A Ambers, el 1549, vora dos mil obrers n'alçaren un de setze metres d'alçada i cent quaranta de llargària (Geoffrey PARKER, *Felipe II. La biografía definitiva*, Barcelona, Planeta, 2010, p. 795). Els arcs, però «no responen solament al nou esperit renaixentista de recuperació de l'Antiguitat clàssica, sinó que signifiquen la plasmació visual de la pèrdua de l'autonomia ciutadana enfront de l'absorbent poder del monarca i de la seva cort» (Francesc MASSIP, «“Un quasi espill de vida”: Fast i espectacle en l'entrada de l'emperador Carles a Mallorca (1541)», *Randa*, 36 (1995), pp. 17-37). L'entrada del rei a València, d'una altra banda, coincidí amb l'incendi en la casa de la ciutat. És referit per l'historiador Diago en els seus *Apuntamientos*, unes notes preses amb l'objectiu de continuar els seus *Anales* però que quedaren inèdites fins el segle XX: «Entra el rey don Felipe en Valencia en 19 de Enero 1586, al cabo de dos días que estava en S. Miguel de los Reyes; estubo en la Seo al oficio día de San Vicente mártir y día de la Purificación. En 15 de febrero 1586, a las siete de la tarde, estando aún su magestad en Valencia y aprestados ya los caballeros de la ciudad para hacer un torneo delante del Real con concurso de toda la gente de la ciudad para regocijar a su magestad y al príncipe y a la infanta, después de muchas otras fiestas que les avían hecho los días antes, se pega fuego en la sala y casa de la ciudad por la parte del aposento del escrivano de la sala y por la del archivo del racional; quema muchos libros y es la suerte que prendre por lo más alto de la casa porque de esta suerte aunque rueda por toda ella no quema sino la cubierta y dura dos días por-

que siendo la casa tan alta, que excede a las otras, no pueden desde ellas remediarlo, y si se pegaa fuego en los aposentos baxos no quedara cosa en toda ella y las cubiertas ricas y doradas perecieran. Con todo, con recelo de que el fuego no baxe, sacan todos los libros y papeles y los arrojan a la calle y de allí los llevan a la Seo. El rey lo sintió mucho y no permitió que se hiziesse el torneo, antes mandó que todos fuesen a remediar el fuego» (Francisco DIAGO, *Apuntamientos recogidos por el P. M. Francisco Diago para continuar los Anales del Reyno de Valencia desde el rey Pedro III hasta Felipe II*, II, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1936-1952, p. 128). La vinguda reial i l'incendi són recollits succintament pel dietarista Pere Joan Porcar (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 51) i provoquen també l'edició de relacions com la *Relació de l'entrada i estança a València del rei Felip II*, anònima (publicada dins Vicent Josep ESCARTÍ, *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València, Tres i Quatre, 1998, pp. 125-137) i obres literàries servils, com els versos de Rey de Artieda, *Octavas a la venida del Rey don Felipe* (CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memòries...*, p. 190), o de notable contingut satíric, com la de Gaspar Guerau de Montemajor, *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Magestat del rei don Felip*, en què es critica àcidament els «mestres vans» de la Universitat i la seua anada al palau reial a trobar i lloar el monarca: «Del corral brut/ de les escoles/ de beceroles,/ gran nuvolada/ e cavalcada/ de cada trip/ al rey Phelipp/ ne fan viatge/ que may pasage/ de arenés viu/ passar lo riu/ que tant duràs» (Guerau de MONTMAJOR, *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Magestat del rei don Felip*, València, PUV, 1999, p. 111). ¶²³ Aquest dissabte en què Valleriola besa la mà al rei fou dia 18. ¶²⁴ Francesc de Montcada i Cardona (Mequinensa, 1532-València, 1594), marquès d'Aitona, qui destacà com a virrei —càrrec que mantingué fins la seua mort— per la seua política repressiva contra el bandolerisme i la criminalitat en general per tal d'aconseguir la pacificació del regne.

[12] **Anada a Benifayró y Morvedre.** Dilluns de Carnestoltes de l'any 1585, don Joan Vives de Cañamàs,²⁵ cosín germà meu, perquè portaven dol per don Francisco, son pare, y dona Àngela Alpont, sa mare, anarem a Benifayró y altres llochs, y après a Morvedre y viu lo castell.

[13] **Entrada del rey.** A 20 de dit, [1586], dumenge, fonch la entrada del rey, y, donada la volta, apeà en lo Real.²⁶

[14] **Parlar al rey, 2 vegada.** Após, a 28 de dit, li torní a besar les mans suplicant-li lo mateix negoci y'm respongué: «Yo mandaré ver vuestro negocio». Remetiren-me a Madrid, no crec que aniré perquè entench que no faré res.²⁷

Dia de Todos Santos de l'any 1586 comencí a festejar a la señora dona Costança de Perillós, filla del señor don Giner de Perillós, molt contra voluntad de tots mos parents y de son pare, y per ço y agué alguna dificultat, y lo virey y Consell me feren manament de que no la festejàs. Yo la festejí y concertí de casar-me ab ella. Y axí, dimecres a 13 de janer, de 1588, entrí en casa del señor don Giner²⁸ y, trobant-me ab sa filla, féu que micer Geroni Pasqual, que es jutje de cort, me portàs a presó, y serien les tres hores de la maytinada, y yo entrí a les quatre de mig jorn en dita casa.²⁹

¶²⁵ Es tracta de Joan Vives de Canyamars i Alapont († Sàsser, 1625), senyor de les baronies de Benifairó de les Valls i de Santa Coloma –a Benifairó deixà, concebut i ordenat des de Gènova, un palau renaixentista a imatge dels de la ciutat italiana, a hores d'ara molt deteriorat i en procés de restauració; la baronia de Santa Coloma, deserta després de l'expulsió dels moriscs, li fou indemnitzada per Felip III. Va rebre l'hàbit de Calatrava el 1587. A banda dels càrrecs a Gènova esmentats en l'anotació del dietarista, arribaria més tard a virrei de Felip IV a Sardènia (1623–25), on moriria. Tot i el nivell que assolí dins de les estructures de la monarquia, no pogué arribar a pertànyer al seu nucli dur, un món lligat a la noblesa cortesana castellana (Fernando MONTESINOS, *Retrato de un joven noble, caballero de la orden de Calatrava*, Sintra, Colecciones en Foco, 2017, p. 43). La comunicació de Bernat Guillem amb el seu cosí, almenys a nivell epistolar, *incloïa* el castellà –no sabem si sempre o només de vegades–, com pot deduir-se en la carta que el primer va rebre del segon, amb data del 22 d'abril de 1598 (AGFDV, e.1.5/6, 21). ¶²⁶ Vegeu les notes al peu de pàgina a l'anotació núm. 11 de Valleriola. ¶²⁷ Valleriola escriu per primera vegada en present i

fent fins i tot prediccions futures. Com veiem, torna a insistir en el «negoci». ¶²⁸ Al marge esquerre: «Entrada en casa don Giner». ¶²⁹ Aquest episodi, que s'allargarà en les notes següents fins la primavera del 1588, n'és un dels més reveladors de tot el dietari pel que fa a la personalitat del seu autor, qui no dubta a enfrontar-se amb les autoritats que l'envolten per tal d'aconseguir allò que desitja: assegurar un matrimoni profitós amb Constança de Perellós, el pare de la qual, Gener IV Rabassa de Perellós i Vives de Boil, era fill de qui havia comprat la baronia de Dosaigües als Lladró de Vinalova. Gener IV, curiosament, tindria un fill amb una parenta en grau prohibit per al matrimoni (José Luis GARCÍA MARTÍNEZ, *Els Rabassa de Perellós. Els senyors de Benetússer i el seu palau*, Catarroja, Afers, 2018). Valleriola aconseguirà el seu propòsit, finalment, després d'entrar a casa del sogre i fins la cambra de la seua filla, fet que provocà un procés judicial i fins i tot de pena presó. El tema no era menor en l'època, com explica Casey (James CASEY, *El regne de València al segle XVII*, Catarroja, Afers, p. 250), més enllà de l'honor, «hi havia la consideració molt racional que una dona o una filla esgarriades podien comportar pèrdues financeres, ja que le

dones portaven la propietat que unia les dues famílies, i era a la formació dels seus dots que eren posats la major part dels actius disponibles d'una casa». Així, els matrimonis comportaven sovint conflictes violents i fins i tot mortals: els germans don Joan i don Francesc Sanç assassinaren la seua germana per evitar un matrimoni que no els interessava; don Jeroni Ferrer, que s'havia giat amb dona Joana Carròs el 1591, va procar una disputa entre les famílies que preocupà fins i tot el Consell d'Arago «por comprender ambos linages la mayor parte de la nobleza de aquel reyno»; el comte de Bunyol, «llogà una banda de malfactors per pegar el seu cunyat, el marquès de Quirra», qui s'havia casat amb la filla del comte del Real, que Bunyol havia promès prèviament per al seu fill. En el cas de Valleriola, no hi hagué sang però sí, com hem comentat, denúncia i presó. A més a més, l'oposició de Gener IV i la tibantor en la relació es mantindran amb el temps. Bernat i Constança registren una demanda contra ell per la dot del matrimoni el quatre de novembre de 1588 (ARV, *Real Audiència, Processos*, part 1, lletra C, núm. 174, s.f.). En aquesta, els primers fulls de la qual es troben en estat de conservació millorable, trobem un dels relats més complets i descriptius dels fets. Primerament, podem endevinar com Català i Valleriola exposa variades raons per certificar la *validesa* del seu matrimoni i demanar, per tant, «vint y huit milia lliures» de dot. Entre aquestes raons hi ha en primer lloc la legitimitat hereditària dels cònjuges, fills legítims tots dos i de reconeguts llinatges del regne. Més rellevant, però, és la seua defensa del fet que Gener Rabassa de Perellós era conscient de la voluntat de matrimoni, «ententent-ho, sabent-ho y no contradient-ho», fins i tot després que la parella «fonch amonestada» en les parròquies respectives de les dues famílies, Sant Llorenç i Sant Andreu, és a dir, fins i tot després de l'amonestació –la publicació del matrimoni dalt de la trona en espera que algú presente impediment. Aquests, continuaven, havien fet «vida maridable» des de «giner» de l'any 1588, i entenien tot plegat com a «consentiment». Fins i tot, argumentaven que «après de fet i contrastat dit matrimoni», el sogre, «encontrant ab dit Català, essent per aquell salutad llevant-li la gorra, fonch per dit don Giner salutad llevant-li també per lo semblant la gorra al dit Català», mostra de reconciliació. Com també ho era que Gener haguera estat assegut durant una missa al costat de l'oncle de Bernat

Guillem, Francesc Joan Català, jurat de la ciutat. Contràriament, de l'altra part s'evidenciava que Gener de Perellós «de ninguna manera folgava dels festejos de lo dit Cathalà, ans bé ho sentia en la ànima, jatsia ho dissimulàs», i «no perquè lo dit Cathalà no fos bon cavaller y antich sinó perquè lo dit don Giner tenia altres molt differentes intents». Negava, fins i tot, haver «parlat ni comunicat» amb Valleriola «après ha casat ab a dita dona Costança», i si «en alguna part ha llevat lo barret o sombrero al dit Català après de ser casat», afegia, «serà estat no per amistat, familiaritat ni reconciliació, sinó per no haver-lo conegut», i, per tant, es mantenia «lo mateix enuig, odi, pesar e sentiment que al principi y de allí avant tingué y té contra los dits Català y dona Constança». Finalment, la sentència donaria la raó a Gener de Perellós, qui no estava «obligat ni pot ser compellit en donar dot a la dita sa filla ne al marit de aquella», i recordava «los grans danys e inconvenients que en una ciutat y república poden y acostumen surregir de casar la filla sens orde, voluntat e consentiment de son pare o mare». No considerava tampoc la salutació del barret com a determinant perquè d'allò no es podia «inferir reconsiliació alguna» sinó simplement un retorn de salutació per ser «cavaller y de bona criança», ni el fet d'haver compartit banc amb l'oncle del seu gendre, havia anat allà simplement a «oyr missa» i perquè «ésser de la qualitat i condició que és lo dit don Giner, los cavallers que en dita capella estaven fent-li cortesia lo feren seure al costat del dit jurat». De fet, continuava la sentència, no n'hi havia, de reconciliació, ja que totes «les demostracions hanteriors y posteriors manifestament han provat y proven lo molt gran enuig» del pare. Aquest, durant part del procés, havia retirat la paraula a la seua filla, i l'havia mantinguda «tancada dins una cambra de dita sa casa sens permetre ni donar lloch que allà jamés ves ni parlàs al dit don Giner ni dinàs ni sopàs en la sua taula com ans del dit enuig acostumava». En un dels detalls més escabrosos, assegura que aquesta «s'avia determinat a eyxir y besar les mans» a son pare, però que fou dissuadida per son oncle, «perquè posaria en obligació al dit don Giner de llançar a la dita dona Gostança o per les finestres...». Ni tan sols escoltà la seua dona, qui demanà, amb el «regosijo y alegria que tenia del fill nat» que «volgués perdonar i veure» la seua filla. La sentència recordava, d'una altra banda, que «lo principal fonament de justícia

[15] Presó. Dijous, entre tres y quatre de la matinada, me portaren a la torre y estiguí en lo guinneu³⁰ fins a mig jorn y portí grillons fins a que'm desposaren. Vingueren-me a visitar molts cavallers, los noms dels quals posaré més avant.

d'esta causa consisteix en haver casat la dita dona Gostança sens ordre, voluntat y consentiment». Finalment, es feia referència al moment en què Bernat Guillem Català havia entrat en casa de don Giner, i aquest, havia «trobat de nit al dit Català dins la cambra de la sa casa ab la dita sa filla, no sols aquell ignorant y no sabent-ho, però encara havent procurat ab la sa senyora y lo dit real consell en destorbar los festejos». Així dons, es declarava Gener de Perellós «absolt *in totum*» i la demanda «improvada», les despeses de la qual aniria a càrrec del matrimoni com a «condemnació», amb data del 24 de juny de 1591. Prova també d'aquest conflicte irresolt és el nou plet, registrat el 1592 i allargat durant dècades, que mantingueren al voltant de la manutenció de Costança (AGFDV, e.4.4/20). Valleriola pretenia que «no tenint béns ni patrimoni (...) per a poder assí alimentar e molt menys per dona Gostança de Perellós, sa muller, aquella enterament de justícia devia ser alimentada per don Giner Rabaça de Perellós, llur pare» (f. 25v). Aquest argumentava, però, que amb «los béns que ab abundància y opulència» havia rebut Bernat Català per herència paterna «sa muller y tota sa casa son bastantíssimament alimentats» (f. 28v). Com diem, però, aquest estira-i-arrossa s'allargaria: el maig de 1600, Giner Perellós encara es trobava «supplicat sentència en dita causa» (985v), que aquesta vegada li fou contrària. Fins i tot crearia jurisprudència. Així apareix també reflectit a les *Decisiones Sacrae Regiae Audientiae Valentina* de Francesc Jerònim de Lleó. Aquest compendi arplegava el pleit de sentenciat el 1591 i una nova sentència de 1601 publicada pel notari Pau Alreus el 5 d'octubre, en què Perellós sí que és obligat a de donar aliments a la seua filla, per molt que haja cassat contra la seua voluntat: «At vero dotis constitutio, quatenus diversa est ab alimentis, est de iure civili. Et hinc fit, quod licet filia que matrimoniu contrahit absque consensu patris, non est a patre dotanda, nec alenda iuxta forum 6 in rub de his quibus ut indignis, dicta tamesori dispositio tantum observatur respectu dotis, ut fuit declaratum sententia publica per Deona R. M. S. die 26 Martii 1591 in favorem don Ianuarii de Perellós & contra Bernardum Català & domna Costantia

Perellós, quae fuit confirmata in S. S. R. C. sententia publicata per Petrum Navarro die 14 Iunii 1593. Quia dos est de iure positivo, & sic potuit per legem huius Regni tolli, nom tamen dicta foralis dispositio observatur circa alimenta. Quia cum illa fuit de iure naturali, non potuerunt per dictum forum liberis adimi. *Et ita talis filia, quae contra voluntatem patris nupsit, ab eo consequitur alimenta & ita in Regia Audientia fuit iudicatum in favorem dietae domnae Costantiae de Perellós & de Català, quae nupsit dicto Bernardo Catelà, contra voluntatem dicti don Ianuarii de Perellós eius patris, sententia publicata per Alreus die 5. Octobris 1601. Cum qua fuit condemnatus dictus don Ianuarius ad praestandum alimenta dictae eius filiae.* Unde meritò Seraphinus decisione...» (Francisco Jerónimo de LEÓN, *Decisiones Sacrae Regiae Audientiae Valentina*, Madrid, Thomam Iuntam, 1620, p. 214). El fet, però, és que un dels arguments esgrimits reiteradament pel sogre en la causa contra Valleriola era precisament i encara el casament contra la seua voluntat: «tenint de sos sogres y marit sufficientíssims aliments, no és just que dita dona Gostança senyaladament havent casat contra orde y voluntat del dit son pare moleste ab semblants instàncies de aliments ad aquell» (AGFDV, e.4.4/20, f. 788r). Tot i això, l'escuder Antoni Roca testificava davant el notari Sebastià Juan, i «dix que al temps y quant ell, dit testimoni, tingué notícia de que lo dit Bernat Guillem Cathalà fonch trobat en casa del dit don Giner de Perellós, en la estància hon estava dona Costança de Perellós, filla del dit don Giner, no rebé pesar per lo desacato y afani que's feya al dit don Giner però que del casament del dit Cathalà ab dita dona Costança ell testimoni non ha tengut perquè fer-ne sentiment ni té perquè tenir-lo-y ni rancor al dit Cathalà ni li té mala voluntat ad aquell ni té perquè tenir-la ad aquella ni a atra persona alguna» (AGFDV, e.4.4/20, f. 299r-v). Els hereus de tots dos, per cert, continuaven encara una causa als anys quaranta del segle XVII (ACA, *Consell d'Aragó*, lligalls, 0883, n. 165). ¶³⁰ Les presons de la part alta de la desapareguda casa de la ciutat de València, situada antigament i fins al seu enderrocamment al final del segle XIX al costat del palau de la Generalitat.

[16] **Esposalles, dia de la conversió de sant Pau.** Dilluns, a 25 de janer, me tragueren de la presó per a desposar-me ab dona Costança, la qual estava sacrestada en casa dona Leonor Calatayud y de Lloris, señora de la Torre. Desposà'ns lo doctor Agostí Fraxa, canonge de Tarragona y official de l'arquebisbe don Joan de Ribera.³¹ Rebé acte lo escrivà de l'oficialat, y tantost a les sis hores de la matinata torní a la presó, perquè axí deya la provisió, y on estiguí alguns dies.³² Y denunciaren-me per lo matý per aver entrat en casa de don Giner. A (en blanc)³³ de febrer, dit any, portaren-me affiançat en sis mília lliures a desposar.

[17] **Exida.** Disapte, a 27 de febrer, dit any 1588, me tragueren arrestat a ma casa ab sis mília lliures de fermança, a on estiguí arrestat un mes, y après me allargaren los dits arrests.

[18] **Oyr missa.** Dimats de Carnestoltes, lo primer de març, dit any, oý missa en lo altar major de Sant Llorens entre cinch y sis de la maytinada. Digué'ns la missa mon germà frare, Joan Vicent Cathalà.

[19] **Prova de edad.** Dilluns a 31 de octubre, 1588, fiu prova de la mia edad, a provició del justícia civil, y demaní compte de la casa al señor Francés Juan Cathalà, mon oncle, de la atministració de Arnau Valleriola, la qual ell avia administrat per raó de la declaració feta per lo justícia civil de la present ciutat a 7 de febrer de l'any 1582, la qual està registrada en la primera mà de requestes *curie civilis* de l'any sobredit en la 25.ª carta, pàgina primera, *vel est registrata yn 20 manu, folio primo*.³⁴

[20] **Breu y provisió.** Dimecres a 24 de maig, 1589, se publicà la provisió del señor oficial sobre la bul·la plúmbea concedida per Gregori 13, *dat. Tusculi die 7, mensis octobris anno incarnationis Dominice 1579*,³⁵ lo qual breu està registrat en lo mateix proceset, que per ser giquet lo han posat en lo llibre de obligacions de la cort de l'oficial.

[21] **Sindicat dels señors del comú.** Ítem, a 19 de nohembre, 1588, los señors del comú de les carniceries me donaren lo poder que mon pare y a mon oncle, és a saber, lo sindicat am molts poders, al qual me remet, ab tracte rebut per Lloís Nicolau Vaziero, notari síndich y procurador del comú, a 19 de nohembre, dit any.

¶ ³¹ Sant Joan de Ribera (Sevilla, 1532-València, 1611), arquebisbe de València i un dels personatges clau del moment a nivell religiós, per implementar la Contrareforma, i a nivell polític, pel seu poder en la ciutat i en el regne, del qual fou virrei entre 1602 i 1604. Beatificat el 1796, fou elevat a sant el 1960. ¶ ³² Al marge esquerre en l'edició de 1929: «Tornada

a la presó». ¶ ³³ En blanc en l'edició de 1929, probablement també, per tant, en el manuscrit original. A partir d'aquest moment, indiquem amb (*en blanc*) els mateixos casos d'absència de redactat. ¶ ³⁴ Al marge esquerre: «Declaració de hereu en la administració de Valleriola». ¶ ³⁵ En nota a part: «D'esta no n'í avia necessitat puig és mort mon pare que en aya glòria».

[22] **Elexió .I. del bras militar.** A (en blanc) de (en blanc) 1589 se juntà lo bras militar per instància del duch de Maqueda³⁶ y del compte de Elda³⁷ per raó de un plet que porta contra ells lo bisbe de Oriola,³⁸ e per ser contra furs, usos y bons costums de aquest regne feren persones eletes per a defensar-o, les quals són les següents:

Nobles

Don Pero Maça Ladrón,
marqués de Terranova.³⁹
Don Joseph Pellicer.

Cavallers

En Eximén Pérez Joan.
En Bernat Guillem Cathalà de Valeriola.

Pose asò en memòria per a l'esdevenidor, que tenint yo no més de 20 anys començaren a elegir ma persona per a les coses del benefici del regne.

[23] **Elexió 2 del bras militar.** Ítem, a 6 de març, 1589, se juntà lo bras per a fer obrer de murs y valls, y contradient don Pablo Zanoguera, *tunch* obrer, per un plet que portava la obreria ab la ciutat de València, per a que's pogués pasar avant, donaren poder a sis persones eletes com és costum, les quals són les següents:

¶ ³⁶ Llavors Bernardino de Cárdenas y Portugal (Torrijos, 1553-Palerm, 1601), també marquès d'Elx, qui seria virrei de Catalunya (1592-1596) i després de Sicília (1598-1601), illa on moriria. Era fill de Bernardino de Cárdenas y Pacheco († Torrijos, 1560), *grande de España*, qui havia sigut virrei del regne de València entre 1553 i 1558. El ducat de Maqueda havia sigut creat per Carles V de Castella el 1529 i concedit a Diego de Cárdenas y Enríquez (pps.s.XV-1542), als primogènits del qual se'ls concedia el marquesat d'Elx (vegeu Carlos GONZÁLEZ REYES, «La génesis de un "alter ego" de Felipe II: Don Bernardino de Cárdenas y Portugal, un noble al servicio de la monarquía», en María Martínez Alcalde; José Javier RUIZ IBÁÑEZ (eds.), *Felipe II y Almazarrón (1572). La construcción local de un imperio global*, Múrcia, Universidad de Múrcia, vol. II, pp. 227-241). ¶ ³⁷ Llavors Antoni Coloma y Saa (Valladolid, 1555?-Palerm, 1619), II comte d'Elda després de son pare, Joan Coloma i Cardona (Elda? 1522-Elda, 1586), gràcies a la conversió de la baronia en comtat per Felip II de Castella el 1577. Aquesta creació, com l'anteriorment referit ducat de Maqueda, s'emmarquen en el procés d'«inflació nobiliària» de l'Espanya dels Àustries (Lamberto AMAT

I SEMPERE, *Elda. Su antigüedad, su historia*, Elda, Ayuntamiento de Elda / Universidad de Alicante, 1983). ¶ ³⁸ El plet en qüestió s'havia iniciat pels delmes de la vila d'Elda i motivà la intervenció del rei, qui es posició a favor dels nobles amb una carta el 21 de juliol del 1590 (Pere Nolasca VIVES I CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los usages y demas derechos de Cataluña*, Barcelona, Impremta de J. Verdaguer, p. 195). ¶ ³⁹ Pedro Maça de Liçana y Ladrón (?-1617), marquès de Terranova i primer duc de Mandas, va morir sense descendència. Sobre ell es conserva una curiosa descripció amb motiu de la visita i casament de Margarita d'Àustria amb Felip III a València, el 1599, en què el relator retrata Maça amb «gorras de terciopelo negro, toquillas de seda con plumas negras y moradas, capas de raja fina con dos faxas de terciopelo de obra, aforradas con dos faxas de raso prensado negro, ropillas de raso negro guarnecidas de terciopelo de obra, iubones y tafetanes de las calças de raso morado prensado, cuchilladas de terciopelo labrado morado y medias de seda morada», amb «pages doze, lacayos quatro» (*Tratado copioso y verdadero de la determinación del gran Monarca Felipe II para el casamiento del III con la serenísima Margarita de Austria*, València, Joan Crisòstomo Garriz, s. n.).

Nobles

Don Pablo Çanoguera.
Don Gaspar Mercader, major,
señor de Buñol.⁴⁰
Don Loís Calatayud, señor de Real.

Cavallers

En Bernat Loís Penaroja.
En Bernat Guillem Cathalà de Valeriola.
En Eximén Pérez Joan.

[24] **Examinador del bras, .I. vegada, y de inseculació de diputats.** Dit dia, féu-se lo acte de que's fes obrer, y fui yo nomenat en examinador, axí de la obreria com de la inseculació de diputats.⁴¹

[25] **Elexió 3 del bras militar.** Ítem, a 15 de juny, 1589, se juntà lo bras per causa de un garrot que donà micer Geroni Navarro, del Real Consell criminal, a un home per una mort. Sense preseyr informació ni denunciació, és notable contrafur, y feren persones eletes les següents:

Nobles

Don Jaume Pallàs.
Don Joseph Vallés.
Don Miquel Valltera,
señor de Torres Torres, <e>tc.⁴²

Cavallers

En Miquel Juan Tallada, señor de Barcheta.
En March Antoni Juan.
En Bernat Guillem Cathalà de Valleriola.

[26] **Familiatura.**⁴³ Ans de açò, pose a memòria com me donaren lo títol de familiar del Sant Offici de la Inquisició a 3 de octubre, 1588, y fins [...] a on resta declarada [...] quartó de Valleriola.⁴⁵ Y asò no u pose perquè y haja dupte ningú sinó per lo esdevenidor per causa dels jueus que y à de aquest nom ara, los quals són batejats per los meus Vallerioles.

¶⁴⁰ Gaspar Mercader i Montcada (València, 1568-1631) fou un dels personatges públics més rellevants de la València del moment. Polític i lletraferit, fou l'autor d'*El prado de Valencia* i membre de l'Academia de los Nocturnos que capitanejava Valleriola, a qui fins i tot va substituir en les seues absències al capdavant de les reunions (Pasqual MAS I USÓ, «Poetas bajo nombres de pastores en *El Prado de Valencia*, de Gaspar Mercader», *Revista de Literatura*, LXV (1992), pp. 283-344, i RODRÍGUEZ, *Biblioteca...*, p. 156). ¶⁴¹ La insaculació era un procediment de sorteig que consistia a posar dins un sac o altre recipient les cèdules o bolles amb els noms de les persones que cal elegir traient-les a la sort (DCVB). L'espai per a l'atzar, però, era molt reduït, ja que normalment les selectes oligar-

quies s'asseguraven l'elecció i per tant el regiment de les ciutats i viles i l'accés a càrrecs majors (CASEY, *El regne de València...*, pp. 198-207). ¶⁴² Aquest «etc» és ben justificat, en haver rebut Miquel Vallterra (p.m.s.XVI-s.m.s.XVII), VI senyor de Torres Torres, de part de son pare, la baronia de Castelltóntán, la Vilanova, la Font de la Reyna, Montanejos i l'Alqueria el 1585. ¶⁴³ A un costat, símbol de la creu: †. ¶⁴⁴ Probablement deteriorat i il·legible en el manuscrit original. Pel que fa al contingut que se'n dedueix, vegeu la nota següent. ¶⁴⁵ Un quartó és la quarta part d'un escut d'armes (DCVB), en aquest cas es refereix al quartó del blasó que acull la simbologia lligada al llinatge Valleriola, una banda diagonal blava amb tres flors de lliri gris perla sobre fons del mateix color.

Fiu registrar lo dit títol en la 67 mà de manaments y emparees de la cort civil, fòlio 36, any 1602. Tinch-ne dos còpies, la una en valencià y l'altra en castellà.⁴⁶

[27] **Cancel·lació de fiança.** Aprés, a 3 de juny, 1589, me foren cancel·lades les fiances de sis mília lliures donades per mon curador⁴⁷ quant me tragueren desposat y per a restar arestat, tinch-ne trellat autèntich per lo que pot acontendre y està en la còpia del meu prossés criminal.⁴⁸

[28] **Consellers de síndich, primera vegada.** Ítem, a 17 de juny, 1589, se juntà lo bras militar per ocasió de aver portat a don Gaspar de Monpalau, señor de Gestalgar y Sot,⁴⁹ al castell de Xàtiva, y don Joseph Pellicer, sobdelegat de síndich (per March Antoni Penaroya,⁵⁰ des de 8 de juny fins a que torne, que és anat ab lo

¶⁴⁶ Malgrat els buits de la transcripció, sembla clar l'enfocament de la qüestió que fa l'autor, qui oposa la «netetat de la seua línia genealògica i l'acara llavors als altres Vallerioles del carrer de la Mar, conversos enriquits i amb pretensions d'ennobliment, fet que provocarà la suspicàcia del nostre i va fer que utilitzara el document on el seu germà era nomenat «calificador deste Santo Officio» i ell «familiar» en què es declarava que en les seues persones «conviven las qualidades de limpieza nessesarias». Aquests títols els féu registrar, com diu en un afegit posterior, el 1602 (ARV, *Manaments i Empares*, 1602, llibre 7, mà 67, ff. 36v-39r). A Valleriola, com a «persona de toda confianza» (f. 38r), entre altres privilegis, se li concedia la «facultad para que podáis traher y traygáis armas assí ofencivas como defensivas de día y de noche, pública y secretamente». Qui gosara llevar-li-les, això sí, s'exposava a «pena de excomunió mayor y de sien florines para los gastos ordinarios» de l'Ofici, ja foren «justicias eclesiásticos» o «seglares de todo dicho nuestro distrito», com «sus alguasiles exemtores y ministros» (f. 39r). El conflicte amb els altres Vallerioles, en tot cas, no s'apavagà, i tornà a motivar certificacions oficials per part de Bernat Guillem Català, així com a noves anotacions en el seu dietari (vegeu l'anotació núm. 257 del dietari). El fet cert és que línia de la qual descendia el nostre Valleriola provenia efectivament d'una altra diferent a la dels del carrer de la Mar (SOLER, *El corsari Jaume de...*, pp. 385-386). ¶⁴⁷ No indica ací de qui es tracta, tot i això, més avant assenyala en notes diferents el notari Simó Tadeu Peres i Diego Loçano com a procuradors seus. El primer també apareix com a procurador en la causa de Constança

de Perellós i Bernat Guillem Català i Valleriola contra el pare de la primera per la dot (ARV, *Reial Audiència, Processos*, part I, lletra C, núm. 174). ¶⁴⁸ No he pogut trobar el document on es recull el seu procés. Una de les possibilitats per tal d'explicar aquesta absència és que haguera estat fet desaparèixer posteriorment de manera voluntària per tal de llevar una taca a la seua trajectòria prèvia i assegurar, per tant, el prestigi intacte durant l'ascens social. És només una possibilitat, i topetaria, però, amb l'explicació prèvia de Valleriola, quan assegura tindre «trellat autèntic» (una còpia autèntica) «per lo que pot acontendre». En tot cas, molts dels detalls d'aquell episodi quedaren registrats en la ja esmentada demanda per la dot que interposà el matrimoni contra el sogre Gener IV de Rabassa i Perellós (ARV, *Reial Audiència, Processos*, part I, lletra C, núm. 174). ¶⁴⁹ Gaspar de Montpalau (?-1606). El senyoriu de Xestalgar seria convertit en comtat el 1628, el I comte del qual seria Baltasar de Montpalau i Ferrer (València, 1578?-1635). Aquest s'oposaria a l'expulsió dels moriscos però, com la resta de nobles valencians en contra, acabaria per resignar-s'hi (vegeu Manuel PASTOR I MADALENA, *El cartulari de Xestalgar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*, Barcelona, Fundació Noguera, 2004). ¶⁵⁰ La biografia de Marc Antoni Penaroya († 1611) deixa algunes dades interessants, com aparèixer retratat entre les personalitats pintades per a decorar el palau de la Generalitat el 1593 i haver heretat els banys de l'Almirall el 1598. Morí a Madrid sense descendència; deixà en herència quatre forns i aquests banys (Concha CAMPS i Josep TORRÓ, *El palacio y los baños del Almirante*, València, Generalitat Valenciana, 2001).

virrey a visitar la costa en nom de síndich). Lo dit don Josep prengué per consellers per a fer elets a don Francisco Lançol de Romaní, señor de Gilet,⁵¹ y a mi, Bernat Guillem Cathalà.

[29] **Necesitat del rey.** Ítem, a 5 de agost, dit any 1589, lo rey nostre señor nos féu merced als tres estaments de València de enviar-nos a manar lo servisen en alguna cantitat de moneda per a perseguir los eretjes que'l tenen posat en gran fatiga; y Castella, vent la urgent necesitat, li a fet servici de güit millons, que són 8.000.000.⁵²

[30] **Carta per al rey.** Vist per mi la poca voluntad que y à de servir-lo, me paregué donar-li a sa magestat avís del que pasa, y axí a 11 de setembre li escriguí una carta, la qual estava insertada en lo llibre de memòries,⁵³ lo sucés de la qual yo'l diré quant y aurà ocasió.

[31] **Embaxadors al bras real.** A 14 de octubre, 1589, envià lo bras militar una embaxada al bras real, en resposta a les que en les dos darreres sitiades avien rebut de sa part, y fórem nomenats, *verbo tantum* y no ab acte, lo señor de Buñol, don Gaspar Mercader, y yo, Bernat Guillem Cathalà.

[32] **Elexió 4 del bras militar.** Ítem, a 2 de dehembre, 1589, estigué junt lo estament militar y fent yo tot mon possible que's concordàs, que si yo no fera tot

¶ ⁵¹ La mort de Francesc Lançol de Romaní, l'octubre de 1625, quedarà consignada per Porcar: «Dimats, a 4 de octubre 1625, soteraren en Sent Juan de l'Hospital, en lo vas de l'Altar Mayor, a don Francisco Romaní Llançol, señor del lloch de Gilet» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 799). ¶ ⁵² En la carta, efectivament del dia 5 d'agost des de l'Escorial, el rei posava damunt la taula la necessitat de «mayores fuerças armadas y exércitos», i comentava que «viendo la corona de Castilla quanto importa que no affloxen las fuerças sino que se vayan acrescentando como en los enemigos lo sta la osadia de passar a estos mares, con grande liberalidad y amor me han servido extraordinariamente para estos gastos» i, als valencians, que «no os exortaré que me sirvays para estos gastos extraordinariamente porque estoy cierto que sin hazer con vosotros más diligencia ni prevención, medireys las fuerças d'esse mi reyno y en quanto diesen lugar me servireys para estos gastos» (AGFDV, e.1.5/5, 24). El rei demanava

moneda fora de Corts, llavors flagrant contrafur. Aquest procediment, que es faria sistemàtic sobretot a partir de 1645, no era inaudit llavors, però, com sí que ho havia sigut la demanda del marquès de Mondéjar, virrei entre el 1572 i el 1575, d'unes altres 100.000 lliures fora de Corts per a la fortificació del regne, en pànic després dels atacs pirates i dels conats de revolta morisca d'aquells anys, que foren satisfetes. De fet, el període en què s'emmarca la demanda del rei per tal, com diu, de «perseguir los eretjes», fou la de la més gran ofensiva de la Inquisició contra els moriscos, amb el 78% sobre el total d'encausats entre 1580 i 1595 (Sebastià GARCÍA MARTÍNEZ, *Bandolers, pirates i moriscos*, València, Tres i Quatre, 1980, pp. 87 i 179). ¶ ⁵³ No he pogut esbrinar a quin llibre fa referència ni, per tant, què es deia en aquella carta. Podem suposar, però, que Valleriola tornava a insistir en el «negoci» que li havia comunicat en la seua visita a l'Escorial (vegeu l'anotació núm. 8 de Valleriola).

lo que fiu no se aguera jamay concordat. En effecte, se concordà en fer sis persones eletes del present ajust per a que ab los altres elets dels estaments tractasen y confabulassen y responguesen a sa magestat y reconeguesen les forces de la Generalitat, y del que fesen y concordasen o referisen al dit estrenuo bras militar. Foren nomenats en elets los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Francisco Bellví, señor de Bèlgida.	En Bernat Guillem Cathalà de Valleriola. En Rodolfo Barberà.
Don Francisco de Castellví, mayor.	En Francisco Juan Mayques Ares.
Don Gaspar de Romaní, mayor.	

[33] **Elexió 5 del braç militar.** Enaprés, a 2 de juny, 1590, se concordà lo bras sense fer ne rebre acte, y's determinà que's fecen elets per a ordenar una carta en resposta de la que avien rebut de sa magestad,⁵⁴ *ad referendum*, y, que si·ls plaïa y era convenient scriure-la y enviar-la al rey nostre señor, que llavós se farien elets per als tres estaments y si·ls agradava als altres staments la enbiasen a sa magestat, a on no que lo strenuo bras militar la inbiàs en un cavaller per a que disculpàs dit strenuo bras ab lo rey nostre señor. Y foren nomenats per lo noble Juan Pardo de la Casta, sorrogat del síndich, los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Gaspar de Romaní, señor de Beniparell.	En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola. Mossén Miquel Çaydia.
Don Gaspar Mercader, señor de Buñol.	

Feta la carta, encara que la ordinata d'ella paregué bé, todavia no's concordà en enviar-la, pues no podien enviar diners, y axí's deixà de enviar.

[34] **Remisió de la denunciació.** A 14 de maig, 1591, lo marquès de Aytona, virey de aquest regne, me féu mercé de remetre⁵⁵ la pena en què podia aver en-corregut per la denunciació posada per los fiscals contra mi a nou de febrer, 1588, per lo negoci del meu casament.

[35] **Anada a Madrid.** A 17 de maig, 1591, divendres, partí de València per a Madrid y, venint per més jornades, arribí a Madrid, gràcies a Deú, güi dijous, dia de la Assensió de nostre señor Jesuchrist,⁵⁶ ab salut.

¶ ⁵⁴ Es refereix a la carta en la qual el monarca demanava «alguna cantitat de moneda» fora de Corts per a «perseguir los eretjes». Vegeu anotació núm. 29 de Valleriola. ¶ ⁵⁵ En aquest

context, perdonar o eximir de càstig (*DCVB*). Valleriola, per tant, quedava finalment lliure de la pena pel procés del seu polèmic casament. ¶ ⁵⁶ El 30 de maig.

[36] **Parlar al rey 3ª vegà.** Enaprés, estant lo rey nostre señor en Aranjuez, li aní a besar la mà, y arribí allà disapte, lo primer de juny, 1591, vespra de Pasqua d'Esperit Sant, y, oÿda misa en la capella, Juan Ruiz de Velasco⁵⁷ me entrà a parlar ab lo rey. Dix-li primer qui yo era y què volia, y sa magestat donà lloch a que li parlàs. En efecte, li besí la mà y li diguí que'l desijava servir en sa real casa, etc. Respongué: «Yo veré vuestro negoçio y lo mandaré remitir». Fet açò, torní-me'n a Madrid. Ans de tornar-me'n, sabí que se avia remittit lo meu memorial al bureo, que és la junta de los mayordomos del rey, y està a consulta. En aver-la-y sabrem la resposta. Restà a càrrech de Juan Ruyz lo avisar-me. A 7 de juny, dit any, partí de Madrid per a València, y arribí dimecres a 12 de dit, vespra del Corpus, ab salud, gràcies a Déu.

[37] **Confraria de Nostra Senyora de la Seu.** A 15 de agost, 1591, entrí confrare de la confraria de Nostra Señora de la Seu. Sia a servici de Déu.

[38] **Elexió 6 del bras militar.** Enaprés, a 10 de setembre, 1591, se juntà lo bras perquè ayr, estant junt, vingué Francés Pau Alreus,⁵⁸ scrivà de manament, a fer una íntima eo manament de part de sa excelència, per virtut de una real carta en la qual li mana mane al stament militar revoque de síndich a don Gaspar Mercader, señor de Buñol, per ço que ell ans de la estracció per a dit offici avia renunciat. Y també reprén a dit bras de que se agués ell atrevit a declarar que dita renunciació no fos valedora. E axí, durant hoc negoci ayr, a 9 de dit, nomenà lo bras en síndich del stament a don Loís de Calatayú, señor de Raal, etc.,⁵⁹ y porrogà per a güi, y güi se ha fet eleixió de persones, axí per a respondre a sa magestad com per a tot lo demés que convindrà a dit negoci. Y fórem nomenats los següents:

¶ ⁵⁷ Juan Ruiz de Velasco († 1605), militar i polític, fou secretari i autèntica mà dreita del rei Felip II de Castella, amb qui tenia absoluta confiança, de fet, «pasaba con él a solas todas las veladas después de la cena» (PARKER, *Felipe II...*, p. 213). Fou confirmat en els càrrecs, inclòs el de secretari, per Felip III. Es trobarà amb Valleriola novament, pocs mesos abans de morir, quan el noble valencià viatjarà a Castella camí de Lleó per a prendre possessió del seu càrrec de correidor (vegeu l'anotació núm. 259 de Valleriola). ¶ ⁵⁸ De la mort del valencià Francesc Pau Alreus († 1613), escrivà de manament en la cancelleria de l'Audiència, se'n féu ressó Pere Joan Porcar en el seu dietari: «Disapte,

lo primer de juny de 1613, a les huit hores del matí, morí Francés Pau Alreus, escrivà de manament. Morí al Trinet de Cavallers, en la casa dels Zanogueres» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 286). ¶ ⁵⁹ Es refereix a Lluís Peres Sabata de Calatayud i Serra de Pallars (València?, s. XVI-Madrid, 1625), XI senyor de Raal –Real–, i posterior comte d'aquest lloc, elevat per Felip III de Castella. D'una altra banda, enllaçà diversos càrrecs d'importància en la monarquia, especialment el de virrei de Sardenya entre 1604 i 1610 (Ampelio CADENAS Y LÓPEZ i Vicente CADENAS Y VICENT, *Elenco de Grandezas y Titulos Nobiliarios Españoles*. 1979, Madrid, Ediciones de la Revista Hidalguía, 1979, p. 459).

Nobles

Don Felip Boïll, señor de Manises.
Don Jordi de Castellví, señor de Carlet.
Don Juan Vilaragut, señor de Olocau.⁶¹

Cavallers

En Nicolau Casalduch d'Esio,
señor de Boriol.⁶⁰
En Eximén Pérez Almúnia.
En Bernat Guillem Cathalà.

[39] **Elexió 7 del bras militar.** A (en blanc) de octubre, 1591, lo bras militar, tornant a tractar del negoci del servey de sa magestat, paregué a alguns que y avia escrípol de conciença, estant la Generalitat tan exausta, servir a sa magestad, determinaren de consultar-o ab sis teòlechs dels millors de València. E per a que's pogués fer lo memorial y informar, dits theòlechs feren eleixió de quatre cavallers, sense acte sinó tan solament *verbo* perquè non reste exemplar. E són los elets següents:

Nobles

Don Pero Maça Ladrón,
marqués de Terranova.
Don Diego Milà de Aragó.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.
En Eximén Pérez Joan.

[40] **Confraria de Sant Jaume.** A 24 de nohembre, 1591, entrí confrare en la confraria del gloriós sant Jaume. Sia a cervici de nostre Señor.

[41] **Confraria de Sant Francés.** Ans de tot açò, dumenge, a 27 de setembre, 1587, entrí confrare del número de la confraria del beney't sent Francés, ço és, del Cordó.⁶² Sia a servey de nostre Señor y profit meu.

¶⁶⁰ Prèviament Francesc d'Assió, com també apareixerà citat en aquest dietari. Respecte al cognom, en la bibliografia pot aparéixer citat com a Dassio, Dassió o d'Assió. Ens decantem per aquesta darrera opció ja que Valleriola anota de vegades Assió independentment, sense la *d* inicial. ¶⁶¹ De Joan de Vilaragut i Sanç (s.m.s.XVI-després de 1626), senyor d'Olocau, es conserva una altra anècdota protocolària del dia que jurà com a lloctinent del governador general a València, el 22 de juny de 1604: «acontegué que al jurar posaren, per orde dels canonges, un coxí, y los síndichs Casanova y Francés March lo llansaren de hallí. Y jurà sens coxí. Y esta fonch la causa que'ls jurats li feren tanta festa; lo que no feren a Lluís Ferrer, perquè un amagadament un scolà li posà un coxí al jurar, lo que no devia ser, y axí fonch gran avalot y moguda. Y per ço no l'acompanyaren y los jurats feren

grans protestos» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 143). En el *Libre de memòries* consta la contestació de Vilaragut després que un verguer llevara finalment el coixí: «muy bien hazen vuestras mercedes, que no ha de haver almohada donde asiste la Ciudad» (CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memòries...*, p. 1052). Posteriorment, fou virrei de Mallorca (1606-1610) i nomenat comte el 1626 (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 831). ¶⁶² Es refereix a sant Francesc d'Assís (Assís ca. 1181-1226). El cordó és l'element de l'hàbit dels franciscans que va nugat a la cintura i cau al davant amb tres o més nusos. Aquest hàbit fou adoptat per sant Francesc després d'escoltar el sermó dels apòstols en la Porciúncula, una esglésiola dins la basílica de Santa Maria degli Angeli, prop d'Assís, a Umbria, Itàlia central (Juan CARMONA MUELA, *Iconografía de los santos*, Madrid, Akal, 2003, p. 155).

[42] **Confrarias de Nostra Senyora Del Roser y de la Concepció y del Santísim Nom de Jhesús.** Ans de açò, pose en memòria com en vida de mon señor y pare entrí confrare de les confraries de Nostra Señora de la Concepció, de Sent Francés,⁶³ y de Nostra Señora del Roser, en Preyçadors,⁶⁴ y après en la confraria del Santísim Nom de Jesús dels Juraments, també en Pricadors. No·m recorde de les jornades certes y per ço no u pose.

[43] **Conseller de la confraria de Nostra Señora de la Seu, I vegà.** Disapte,⁶⁵ a 28 de dehembre, 1592, que fonch lo ajust o capítol general de la confraria de la Mare de Déu de la Seu y lo primer que yo me trobí, concoreguí a majoral y m'asolí y yxquí a conseller ab lo señor de Manises y Pere Gostans Soler, etc.

[44] **Repartir la caritat dels pobres de Sant Lorens.** Diumenge,⁶⁶ lo primer dia de maig de 1592, se juntà la parròchia de Sant Llorens, com les demés parròquies fesen lo mateix, atesa la gran fam que y avia determinàrem de fer andana per la parròchia per a que·s prometés fins a la collita un tanto cada semana, y la distribució de dita almoyna fonch comesa a mi la primera semana y a don Juan López la segona. E axí ens anàrem repartint lo treball una semana part altra. Y en açò se remedià molt la gran necessitat que y avia.

[45] **Confraria de san Benet y san Bernat.** Ans de açò, entrí confrare en la confraria, que està fundada en la Zaydia,⁶⁷ dels gloriosos sant Benet y sant Bernat, mos patrons.

[46] **Malaltia de l'any 1592.** A 14 de juny, 1592, cayguí malalt de febres y mordera y estiguí zetse dies ab gran febra y los primers nou dies me sangraren onze vegades y après no gosaren sangrar-me més per lo poc subjecte que tenia. Arribí al cap, y·s feren infinites pregàries, que casi no y havia convent en lo regne de València que no s'apretasen molt ab nostre Señor per a que·m donàs vida. Envihí per mon germà per no morir-me sinse veure'l. Estava en Tortosa, en lo colégi de

¶ ⁶³ Es refereix al convent de Sant Francesc de València, a hores d'ara desaparegut, que s'alçava on hi ha part de l'actual ajuntament de la ciutat. ¶ ⁶⁴ El convent de Predicadors, després anomenat de Sant Domènec, seu d'algunes Corts valencianes, com les de 1604, a les quals acudirà Valleriola. ¶ ⁶⁵ Era dilluns. ¶ ⁶⁶ Era divendres. ¶ ⁶⁷ Es refereix al reial monestir de la Saïdia, també Santa Maria de Gratia Dei, a hores d'ara desaparegut, que es trobava a l'altra banda del riu Túria, fora de les muralles cap al nord, en el que s'anome-

nava el Pla de la Saïdia. El convent fou molt danyat en la Guerra del Francés, a inicis del segle XIX, i també patí la riuada del 1957 per la seua proximitat al riu. Fou finalment enderrocat la dècada següent i a hores d'ara només queda en el seu record el nom de dos carrers: el carrer del Pla de la Saïdia i el carrer del Cister (Vicente FERRAN SALVADOR, «El Real Monasterio Cisterciense de Gratia Dei (Zaidía) en Valencia. Aportación a su historia», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 46 (1961), pp. 60-108).

Sent Domingo,⁶⁸ que llig allí teologia. Y axí los monestirs de Tortosa pregaren a Déu per mi y fon servit nostre Señor de hoyr-los y em donà salud. Plàcia la divina magestat. Sia per a més servir-lo y fer llarga penitència de mos innumerables pecats. Estant malalt entrí confrare del gloriós sent Pere Martre. Sia a servey de nostre Señor.⁶⁹

Estiguí en convalèger fins als darrers de setembre, perquè ab estar yo molt gros y robust y ab moltes forces, me consumí tant que ens aquells 16 dies que güi que tenim 26 de setembre, disapte, encara menge carn.

[47] **Acadèmia.** Ans de açò, en lo mes de setembre, 1591, nos juntàrem uns quants cavallers y amichs y instituhírem una acadèmia per a exercitar-nos en hobres y actes virtuosos.⁷⁰ No posaré ací los qui som ni res del succés d'ella pues més llargament se veurà en los llibres que estan intitulsats de la acadèmia, a on estan totes les hobres que's feren y fan en ella.⁷¹

[48] **Obrer de la Mare de Déu de la Asumció en Sant Llorens.** Ans de açò, en Sent Llorens, la mia paròchia, foren obrers de Sant Llorens de la Asupció de la Mare de Déu, en lo any 159(en blanc), don Gaspar Pons y dona Juana Boyl, sa muller. Y vist que per a l'any següent no y avia qui u fos, perquè a 2 o 3 cases o avien enviat a pregar ab lo ramellet y may o volgueren ser, yo, llavors, acomanant-me a nostre Señor, diguí que volia ser-o. Y axí, a les 12 hores, li portaren lo ramellet a dona Costança de Perillós y de Cathalà, ma muller, lo rector y quatre capellans, dient que de dos tres cases avien llansat o no admés la merced que la mare de Déu los feya y axí que pues así la rebíem. La entrasen ells per les portes de ma casa,⁷²

¶⁶⁸ El col·legi de Sant Domènec de Tortosa allotjava la Universitat de la ciutat. Fundat el 1578, quedà molt malparat pels bombardejos franquistes de la Guerra d'Espanya, que van deixar com a únic testimoni de la seua antiga esplendor la portalada renaixentista (Joaquim GARRIGA, «El Renaixement, origen i influències (segles XVI-XVII)», en Maria Carme Farré (ed.), *L'Arquitectura en la Història de Catalunya*, Barcelona, Caixa de Catalunya, pp. 178-180). ¶⁶⁹ Nota a la banda esquerra en l'edició de 1929: «Confraria de Sant Pere màrtir». ¶⁷⁰ Es refereix a l'Academia de los Nocturnos. ¶⁷¹ Es refereix a les actes de l'Acadèmia, parcialment publicades per Pedro SALVÀ (*Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, València, Imprenta de Ferrer de Orga, 1869; *Catálogo de la Biblioteca de Salvá*, València, Imprenta de José Ferrer de Orga,

1872 i *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, València, Imprenta hijos de F. Vives Mora, 1905), i completes a finals del segle XX (CANET et al., *Actas de la...*). ¶⁷² L'actual palau dels Català de Valleriola, on tenien lloc moltes de les sessions de l'Academia de los Nocturnos, a hores d'ara de façana neoclàssica i pati amb elements gòtics però llavors plenament d'aquest darrer estil, està situat al costat de la parròquia de Sant Llorenç i prop del palau dels Borja, a l'actual carrer de Samaniego –antic de Catalans de Valeriola– de València (vegeu Concha CAMPS, Javier CATALÀ MARTÍNEZ, Francisco PÉREZ DE LOS COBOS i Vicente L. SIMÓ SANTONJA, *El Palacio de los Català de Valeriola*, València, Conselleria de Presidència, 2008, i Vicent BOIX, *Valencia històrica y topogràfica*, València, Imprenta de J. Rius, 1862, p. 186).

yo·ls besí les mans y acceptàrem, com dich, dita obreria per al any següent y férem lo que poguérem encara que no lo que devia yo. Déu se servixca de tot y sia per a sa glòria y honor y de la sua mare beneÿta.

[49] **Obreria del Santíssim Sagrament en Sent Llorens.** En dies pasats se juntà la parròchia del señor Sent Llorens y, per a millor poder tractar les coses necessàries y concernents al benefici de la dita sglésia, y per a pendre al col·lector de la taja pasada y posar y mudar obrers o baciners, me feren un bastantíssim poder. Estant, pues,⁷³ entre altres vegades, ajustats en la casa del reptor, nos fon representat que lo present any 1592 estava molt mal servit lo basi del Santíssim Sagrament, e per ser molt pobre lo baciner no y avia siris per als combregars y moltes vegades la llàntia apagada y altres llàstimes y descuyts, de manera que·ns digué y requerí lo síndich de dita parròchia que per a l'any següent, 1593, llevàsem al que avia de ser, que també era home pobre, y que·n posàsem altre, si lo y havia que u pogués fer. Yo diguí que u volia ser y axí em nomenava a mi per al dit any 93. Lo señor de Gilet era ab mi juntament elet, digué que ell se nomenava a si mateix per a l'altre any après, ço és, 1594, y los dos lloàrem y aprovàrem lo fet. Y lo reptor, plàsia a sa divina magestad que l'acertem a servir y que ya que yo com a miserable peccador auré estat ocasió de que altres lo ajen ofés, ara me seguixquen en que no ixca aquesta obreria de entre cavallers y·m perdone mos innumerables pecats, amén. *Soli Deo honor et gloria qui est benedictus in saecula, amen.*

[50] **Confraria de la Soledad.** Ans de açò, diumenge de Rams de l'any mil cinch-cents noranta, entrí confrare de la confraria de la Soledad. Sia a servici de nostre Señor.

[51] **Elets de la Soledad.** Avia's fet en lo any 1592 provissió y deliberació en la confraria de la Soledad, sot cert calendari, per a fer taja general y cobrar-la per a poder-se obrar la capella de nostra Señora. Y faltant y sent morts alguns dels elets paregué fer-ne altres nous. Y axí diumenge de Rams, a 10 de abril,⁷⁴ fórem nomenats en elets lo señor de Chest, qui és don Christòfor Mercader, lo señor de Borriol y don Anrrich d'Íxer y yo, ab altres ciutadans y artistes, com és costum en dita confraria.

[52] **Nau.** A .i. de maig entrí a veure una nau que estava en la plaja de València. Pose-u en memòria perquè fon lo primer vexell que he vist. Era de tres mil salmes, la qual vingué de Sicília enviada per lo síndich de València.

¶⁷³ Al marge esquerre en l'edició de 1929: «Elet de Sent Llorens».

¶⁷⁴ Diumenge de Rams de 1593 fou l'11 d'abril.

[53] **Elexió 8 del bras militar.** A 25 de maig, 1593, Jaume Roca anà a l'estament militar a fer queixa de que a son chendre, don Vicent Sentís, en certa execució que se li feya per la Real Audiència,⁷⁵ li avien tret per peñora un cavall rúcio, y que era contra fur, exprés a la lletra. Y axí deliberà lo strenuo bras de fer ele-xió de dos cavallers ab lo síndich per a que tots tres portasen una enbaxada al virrey per a que manàs tornar a orde dit enantament fet per los oficials reals. Axí fórem nomenats los següents:

<i>Noble</i>	<i>Cavaller</i>
Don Nofre Scrivà de Romaní.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

[54] **Confraria de Nostra Senyora del Roser del convent de Vitòria.**⁷⁶ A 3 de agost, 1593, entrí a confrare de la confraria de Nostra Señora del Roser, fundada per lo papa Adriano 6 en lo convent de la ciutat de Vitòria, de frares dominicos. Ha-y obligació de donar lo dia de la entrada sis diners y de dir un saltiri no més en tota la vida, y totes les altres vegades que diran lo saltiri guañen 50 anys de perdó. Donen uns ciris sajellats per a la hora de la mort, que qui·ls té en la mà y és confrare va absolut a pena y a culpa. Y també se an vist molts milacres en dones que van de part. Entraren també confraseses mi señora y mare, dona Francisca Vives de Canemàs, dona Constança de Perillós, ma muller, Isabel Juan Pruñonosa, Maria Madalena y Baltasar Celma, paje meu. Sia a servici de nostre Señor.

[55] **Galeres que vingueren a la plaja.** En lo mes de (en blanc) de l'any 1593, vingueren a València nou galeres de les de Gènova que servixen al rey nostre señor, y estigueren a vint-y-cinch o trenta pasos del pont de la Mar, cosa que may se ha vist. Yo entrí en companyia de alguns cavallers per ser cosa que may la avia vista. Entrí en la capitania.

[56] **2ª vegada conseller Nostra Senyora de la Seu.** A 28 de dehenbre de 1594, fonch lo ajust de la confraria de Nostra Senyora de la Seu, eo capítol general. Concorreguí a majoral y asolim, com acostume tres anys ha, restí conseller. Sia a servici de nostre Señor.

¶ ⁷⁵ La Reial Audiència era el màxim òrgan de justícia, amb antecedents a principis del segle XIV però no permanent fins el 1506, ja que fins aquell moment depenia de les absències del monarca. Al segle XVI, doncs, es va configurar definitivament la Reial Audiència o Consell Reial com a tribunal permanent, l'autèntic Tribunal Superior de Justícia del regne, al qual, més enllà de les seues pròpies, arribaven causes en grau d'apel·lació (Teresa CANET APARISI,

La audiencia valenciana en la época foral moderna, València, Institució Alfons el Magnànim, 1986).

¶ ⁷⁶ Molt probablement fa referència al convent de Santo Domingo de Vitòria, molt malmés després de les successives destrosses causades durant el segle XIX en el marc de les Guerres Carlines (José COLA Y GOITI, «Arqueología alavesa. Santo Domingo de Vitoria», *Euskal-Erria, revista bascongada San Sebastián*, 39 (1898), pp. 438-441). Fou enderrocat al principi del segle XX.

[57] **Presentatura de mon germà.** Pose en memòrie⁷⁷ com a (en blanc) de març, 1589, fonch graduat mon germà de presentado en teologia, per sua religió, com appar ab lo títol que despachà lo reverendíssim frare Sixto Fabro de Luca,⁷⁸ general de la orde de Santo Domingo, *dat, Val. 28 februarii, 1589.*

[58] **Priorat de Sent Matheu en mon germà.** En nom de nostre Señor, a 13 dies del mes de abril de l'any 1594, lo dit mon germà fonch elet en prior del convent de Sent Juan Baptiste y Sent Vicent Ferrer, de la orde de Pricadors de la vila de Sent Matheu, regne de València, per tots los frares de dit convent, *nemine discrepante.*⁷⁹ Enaprés, a 19 de dit, fonch confermat en dita dignitat per lo molt reverent frare Joan Vicent, prior provincial de la província d'Aragó y mestre en sacra theologia. Plàsia a nostre Señor. Sia *ad salutem animae* y per a majors càrrechs de la orde y fora d'ella.

[59] **Cura de Francisco Figuerola, señor de Nàquera.** Jhesús. Sia memòria com güi, que contam 27 del mes de abril, 1594, lo molt magnífich justícia en lo civil de la present ciutat de València me decretà en curador de la persona y béns del magnífich Francisco Figuerola, cavaller de la orde de Nostra Señora de Montesa, fill lligítim y natural del magnífich mossén Melchior Figuerola, cavaller, y de la noble doña Anna Pardo de la Casta, señora de Nàquera, cònjuges. Plàsia a nostre Señor que m tinga de la sua mà per a que ab la sua ajuda administre bé dita cura y no me vinga dany a ma consciència ni a ma hazienda ni als drets del menor.

[60] **Memòria de camins per lo regne de València.** A 30 de abril pose en memòria com per ser yo devot de monestirs de cartujos, bernardos y geronis y de altres monestirs o convents solitaris, tostemps he procurat que m'i portasen, axí esent de menor hedad com des de que he exit de curador, y axí posaré per lo orde que se me recordarà y millor poré los convents que yo he vist en aquest regne.

¶ ⁷⁷ La transcripció de 1929 indica «memòrie», amb -e final, però sembla més aviat una errada de transcripció o d'edició que una vacil·lació de l'autor, en ser l'únic cas en tot el dietari. ¶ ⁷⁸ Aquesta anotació, sobre un fet ocorregut cinc anys abans de l'any en que se situen les prèvies i posteriors anotacions del dietari, que ja són de 1594, pot tindre relació amb què fou precisament aquell any que morí Sixto Fabro de Luca (Toscana, ?-1594) (Juan LÓPEZ, *Quinta parte de la Historia de santo Domingo y de su Orden de Predicadores*, Valladolid, Juan de Rueda, p. 69). ¶ ⁷⁹ Aquesta locució llatina, que expressa l'absència de dissensió en

les tries finals, apareixerà molt en les pàgines del dietari. L'estament militar, de fet, havia de prendre les seues decisions d'aquesta manera, fet que explica en part, com apunta Muñoz, «l'excessiva quantitat de reunions que (...) es clouen sense cap acord ni cap informació més enllà de la llista d'assistents», com també «l'escassetat de les matèries debatures que hi queden reflectides» (M. Lluïsa MUÑOZ, *Les Corts valencianes de Felip III*, València, PUV, 2005, p. 56). A banda, clar, hi havia les pressions subterrànies per obtenir el resultat volgut pels representants més poderosos, sense *discrepàncies*.

[61] **Anada del Puig, .I. vegada.** Esent yo de 9 o deu anys, concertaren mos pares ab molts altres cavallers y señores coneguts de anar a visitar a Nostra Senyora del Puig de Cebolla⁸⁰ y axí m'i portà mon señor y pare. Y viu aquella casa que és molt devota y fa grans milacres. És de frares de la Merced.

[62] **Anada a Gandia.** Un any après, tantost pasat Nadal, aní a la vila de Gandia ab lo canonge Pastor, de allí de dita vila, per lo qual és estat lo primer mestre que tinguí en casa. Viu los monestirs que y à allà y les hermites de Sent Juan y de Sent Antoni, e no altra cosa. Torní a València ans de Cuaresma.

[63] **Anades de Sent Onofre.** Per la ocasió de tenir la heretat de Moncada y per estar tant prop de dit lloch he anat moltes y diverses voltes a Sent Onofre, convent de frares de la orde de Sent Domingo, que està en despoblat. També per rahó d'estar prop de Moncada lo lloc de Rocafort, he vist lo convent de Sent Sebastià, frares de la orde de Sent Augustí.

[64] **Al Puig, 2 vegades.** En lo mes de setembre de l'any 1583, torní a anar al monestir de la Mare de Déu del Puig; anà mi señora y mare y lo señor Francés Juan Cathalà y sa filla, dona Grayda, y la 2.ª muller, dona Francisca de Borja.

[65] **Anada a Portaceli, I vegada.** Entre dos Pascues del mateix any 1583, los mateixos que dalt nomene anàrem al monastir de Nostra Señora de Portaceli,⁸¹ de monjes cartuxos. Feren-nos molt bon acolliment y yo traví amistad ab molts religiosos de dita casa, especialment ab lo pare don Marcos Brizuela, que güi a 30 de abril, 1594, és prior de dita casa. Y de tornada anàrem a Lliria y viu la hermita de Sent Miquel.

[66] **Anada 2 de Portaceli.** En lo any següent fon la anada de Madrid⁸² y après, lo any següent, 1585, en lo mes de octubre, aní a Portaceli, esent prior don Miquel Cervera, un bon religiós; feu-me bon acolliment. Y estiguí tres dies y anà també lo doctor Loís Almenara.

¶ ⁸⁰ Es tracta del Reial Monestir de Santa Maria del Puig (València). Aquest, com el castell del turó que s'alça tot just al costat, ha rebut diversos noms al llarg de la història. Els romans l'anomenaren la muntanyeta *podium*, els àrabs la traduïren per *gabol*, que passà a l'edat mitjana cristiana com a *juballa* i *capulla*, que apareix en el *Cantar de Mio Cid*, i finalment *Cebolla*, potser per l'homofonia. El nom «de Cebolla» és mantingut encara per una partida on hi havia l'antiga població. Fou anomenat també Puig

d'Enesa i Puig de Santa Maria, com apareix al *Llibre dels fets* de Jaume I (Carmen PÉREZ OLAGÜE en línia: <<http://www.ceice.gva.es/va/web/patrimonio-cultural-y-museos/bics>>). ¶ ⁸¹ La cartoixa de Portaceli, fundada el 1272 a la vall de Lullén, prop del municipi de Serra (Camp de Túria, País Valencià), és l'única de les antigues cartoixes del regne de València que encara continuen habitades. ¶ ⁸² Es refereix a la seua primera anada a Madrid, el 1584. Vegeu l'anotació núm. 6 del dietari i següents.

[67] **Anada 3 de Portaceli.** A 23 de maig, 1592, des de Moncada ens concertàrem de anar a Portaceli Geroni Beneyto, cavaller de la orde de Montesa, y Francisco March, ciutadà, diputat del regne de València, y Juan Bautiste Colom, justícia civil de dita ciutat, y Francés Juan Abellà, també ciutadà, y yo. Estiguérem allà dos dies y tornàrem-nos-ne a Moncada. No y avia prior, però era vicari de dita casa lo dit frare don Marcos Brizuela.

[68] **Anada I a Vall de Christ.** A 6 de juny, 1593, dia de Pascua de Sent Esperit, aní al monastir de Vall de Christ,⁸³ de la orde de cartuxos, ab Geroni Cardona, ciutadà, gran amich de don Joachim Amigó, prior de dit monastir. Estiguí allà dilluns y dimats, 2^a y 3ª festes de Pascua, y torní-me'n lo dimecres següent.

[69] **Anada 2 a Vall de Crist.** Diumenge, lo primer dia de maig de l'any 1594, partí de València en un coge ab don Gaspar de Romaní, señor de Beniparrell, per a Vall de Christ. Arribàrem allà dilluns ans de mig jorn, perquè avia de fer professió don Geroni de Romaní, son fill y gran amich meu. Dilluns féu testament, rebé'l Jaume Garcia de Frias, notari de València, que també anà ab nosaltres, y yo fui testimoni del testament y de la professió, que la féu a 3 del present, dimats, dia de la Invenció de la Creu⁸⁴ de nostre señor Jesuchrist. Tornàrem lo dimecres següent. Féu la professió en lo offertori de la missa, la qual li digué lo molt reverent don Juan Bellot, prior dignísim de dit monastir.

[70] **Elexió del bras militar.** A 4 de agost, dia del señor sent Domingo, se juntà lo bras militar y proposà lo sindich que sa magestad avia fet merced a March Antoni Font, un procurador del Consell Supremo,⁸⁵ de que sols ell puga llogar

¶⁸³ La Cartoixa de Valldecris va ser fundada al final del segle XIV prop del municipi d'Altura (Alt Palància, País Valencià). Actualment es troba es ruïnes a causa dels processos de desamortització del segle XIX. ¶⁸⁴ El dia de la Invenció celebra la visió de la creu que tingué l'emperador Constantí, qui legalitzà el cristianisme a l'Imperi romà, abans de la batalla del Ponte Milvi, prop de Roma, que l'enfrontà amb altre emperador de la tretarquia, Maxenci, l'any 312. Els relats sobre com fou exactament l'aparició divina varien d'una font a una altra (Peter WEISS, «The vision of Constantine», *Journal of Roman Archaeology*, 16 (2003), pp. 237-259). ¶⁸⁵ El Consell Suprem d'Aragó o Consell d'Aragó era un òrgan de la monarquia encarregat d'aconsellar el rei en els assumptes d'aquests regnes i transmetre les ordres

d'aquest al respectiu virrei. Havia sigut creat per Ferran el Catòlic com a Consell Reial (1494) i es mantingué en funcionament fins la seua dissolució el 1707. El sistema de Consells es consolidà sota dels Àustries, primer amb Carles I, qui el sistematitzà, i després amb Felip II, qui l'amplià: al Consell Reial de Castella (1480) i al d'Aragó se li anaren sumant altres de tipus territorial, com el d'Índies (1524), el d'Itàlia (1555/1559), el de Portugal (1582) o el de Flandes (1588). El Consell amb més treballadors i pes polític era el de Castella, amb 53 membres, per 39 del d'Aragó o 25 del d'Amèrica i les Índies. Com apunta Parker, «cada Consejo desempeñaba dos funciones principales: mantener los derechos y los poderes de la Corona en su área de competencia, por un lado; y comentar las cartas y memoriales

en lo mercat de la present ciutat barraques, pesos, paners, dalmuts y migalmuts, y com la dita merced és contrafur, y axí lo strenu bras determinà se fes eleixió de 6 persones per a que concordasen dit negoci ab los advocats y [...] ⁸⁶ resolts, ixquesen contra dit privilegi. El señor Joseph Pellicer, sosdelegat den Pedro Carroz de Villaragut, síndich del bras, prenent per consellers a don Francisco de Castellví, major, y a en Pelegrí Cathalà y de Valleriola, ⁸⁷ féu eleixió dels següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Miquel Llançol de Romaní.	En Eximén Pérez Joan.
Don Gaspar Mercader, señor de Buñol.	En Bernat Guillem Cathalà.
Don Diego Milà de Aragó.	En Juan Fernández de Sotomajor.

[71] **10 eleixió del bras militar.** Enaprés dit dia, representà don Diego Milà de Aragó al dit bras, com no's guarda la forma del fur, en la audiència verbal, en molts greuges que's feyen contra'l fur que's féu en Monçó les darreres Corts. Y així, dit strenu bras militar féu eleixió de les mateixes persones de la mateixa manera que per a l'altre contrafur.

[72] **Majordom de Sent Francés.** A (en blanc) de (en blanc) 1594, se juntà la confraria del Cordó de Sent Francés per a fer eleixió de oficials y fui yo elet en majordom de dita confraternitat en companyia de Paulo Pedro, ciutadà. Plàcia a nostre Señor que sia per a son sant servici, amén.

[73] **Majoral de la Mare de Déu de la Seu.** A 28 de dehembre de l'any 1595 se ajustà la Confraria de la Mare de Déu de la Seu, dia dels Innocents, per a fer eleixió de oficials y fui yo elet en mayoral en companyia de Marco Ruiz de Bàrcena, ciutadà. És prior lo canonge Honorat Vidal. ⁸⁸ Plàcia a nostre Señor, sia per a son sant servici, amén. Avent quatre anys contínuos que concorria.

[74] **Eleixió la confraria de Nostra Senyora de la Seu, 2^a y 3ª vegada.** Pose en memòria com dos vegades, la una ara tres anys y la segona lo any pasat, féu eleixió lo capítol de la confraria de Nostra Señora de la Seu car los oficials y consellers denegaren per a que yo asistís juntament ab los oficials a qui tocaven les jornades

recibidos en relación con dicha área y recomendar las medidas que el rey debía tomar, por otro» (PARKER, *Felipe II...*, pp. 172-174). Vegeu també ELLIOTT, *Imperial Spain...*, pp. 169-172. ¶ ⁸⁶ Sembla raonable pensar que els transcriptors del manuscrit original trobaren en aquest fragment algún entrebanc visual. ¶ ⁸⁷ Es tracta del cosí de Bernat Guillem, Pelegrí Català de Valleriola (València, ¿?-1634) qui

també participà en les reunions socioliteràries dels nocturnos, amb el pseudònim de *Cuidado*. ¶ ⁸⁸ Hi ha una referència al canonge Vidal en el dietari de Pere Joan Porcar, en què s'indica la seua mort, l'any 1603: «Y aquest mateix dia [4 de febrer], al matí prengué possessió del canonicat don Francisco López de Mendoça, rector que era de Sent Martí, per mort del canonge Vidal» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 118).

que tindria la visita que lo il·lustrísim y reverendísim señor don Juan de Ribera, patriarcha de Antiochia y archebisbe de València, manà fer en dita confraria. Y en lo dia de güi que contam 8 de janer, 1595, començà dit capítol ordinari [...]»⁸⁹ y al reverent mestre Genovés, racional de dita confraria, certes obres que convé que·s facen en dita confraria, etc., ab acte rebut per Jaume Sans Cotanda, escrivà de dita confraria, en lo dia de güi.

[75] **Examinador del bras, 2. vegà.** A 5 de janer, 1595, se juntà lo bras militar per a fer obrer de murs y valls, y ixqué Seraphí Joseph Cathalà, u dels electors, y nomenà'm a mi en examinador, la segona vegada que só estat.

[76] **Cancel·lació de les fiances que avia.** A 10 de janer, 1595, renuncihi yo les parts que tenia en un arrendament y desobligaren-me de la fiança que yo avia fet, ço és, ab acte rebut per Julio Real, notari, a 11.⁹⁰ Lo capítol y canonges de la Seu de València y los jurats per la pavordia de febrer, ab provisió continuada en lo manual de enguany a 11 del present, rebé la renunciació dels delmes de Castelló de Xàtiva,⁹¹ ab acte rebut per Matheu Rostrojo, notari, a 9 del present, y a 10 rebé Pere Llopis, notari, la obligació en mon lloch de Pedro Penasco en Castelló y de Beatriu Anna Abbad y de Cathalà en la de Navarrés, referix-me als actes. Açò pose per clarícia per a que en lo esdevenidor no'm puga venir perjuhí. Axí per rahó de les premàtiques com per rahó de aver de pagar les fiances que havia fet als arrendadors de Navarrés y de Castelló de Xàtiva, tinc los trellats dels actes ja pagats.

[77] **Subdelegat de justícia civil.** A llahor y glòria de nostre Señor y de la Verge Maria y dels sants mos advocats y de la cort celestial, pose en memòria com güi que comtam divendres a 13 de janer, 1595, lo il·lustre Francés Juan Cathalà, generós, señor y oncle meu, germà de mon pare, justícia en lo civil de la present ciutat,⁹²

¶⁸⁹ Els transcriptors indicaren amb punts suspensius –cinc– un probable buit o suspens en l'anotació (CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, p. 19). ¶⁹⁰ Nota al marge esquerre en l'edició de 1929: «Arrendament». ¶⁹¹ Fins fa poc de manera oficial Villanueva de Castellón, a hores d'ara Castelló, aquesta és població de la comarca de la Ribera Alta (País Valencià), antigament anomenada Castelló de Xàtiva, per la seua proximitat a la ciutat i per dependre d'aquesta. El 1587, però, es convertí en vila independent per privilegi de Felip II de Castella. Amb vora mil habitants a l'època, la majoria cristians vells, la població no es va veure tan afectada per l'expulsió dels moriscos de 1609 com ho foren altres del voltant,

com ara Sant Joanet (José MARTÍN SORO, *Historia de Villanueva de Castellón*, Villanueva de Castellón, Ayuntamiento de Villanueva de Castellón, 1987). ¶⁹² Jaume I havia donat privilegi a la ciutat pel qual es creava el càrrec de justícia. Aquest atenia tant les causes civils com les criminals de la ciutat, fet que, quan l'acumulació de causes es féu evident, obligà a la seua separació. El justícia civil, amb el temps, assumí les funcions d'un registre públic de documents i mantingué la seua naturalesa ambigua, entre el poder reial i el municipal. Tot i que presidien el consell municipal, administraven justícia en nom del monarca, i el seu arxiu estava separat del municipal, encara que en la mateixa casa. El càrrec fou suprimit

me sobdelegà en dit ofici, ab acte rebut per Juan Babtiste Vila, notari, escrivà de la sua cort civil. Plàcia a nostre Señor que fasa lo que dech y vixca bé a servisi de la divina y humana magestad y a utilitat del poble y cosa pública y ab descàrrech de ma conciència, amén.

Enaprés, a 14 de janer, 1595, prestí jurament en poder del balle general de la present ciutat y regne, ab acte rebut per Francés Núñez, notari, escrivà de la batllia general, en lo dit dia.

[78] 11 **elexió del bras militar**. Dimats a 14 de febrer, 1595, se juntà lo bras militar per convocació manada fer per don Pedro Carroz de Vilaragut, síndich, lo qual proposà que lo marquès de Terranova y don Miquel Vallterra y don Diego Milà pretenien se feyen certs contrafurs, ço és, lo marquès, que los arrendadors de la casa de l'escusado feyen grans enantaments, y don Miquel que sos vasalls li demanaven la jurisdicció de Torres Torres, y don Diego que los furs que parlen de les gabelles y virtualles y de que no's puguen traure del regne etc., com està fòlio 21 en lo llibre dels furs,⁹³ y molts altres privilegis y furs que's ronpen de cada dia, y també que don Miquel Figuerola ha més de vint dies que està pres sens instància de part, axí que demanen sia excarcerat o diguen los oficials reals per què'l tenen pres. Per totes estes coses y per moltes altres coses que allí se afirmaren feren elexió, *more solito*, dels següents:

Nobles

Don Pedro Maça Lladró,
marquès de Terranova.
Don Gaspar Mercader,
señor de Buñol.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
En Gaspar Rambau de Crujilles.
En March Antoni Bou, òlim Penaroja.

després dels Decrets de Nova Planta (Rafel NARBONA VIZCAÍNO, «La justicia municipal en el reino de Valencia (ss. XIII-XV)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 18 (2012-2014), pp. 347-357). ¶⁹³ Els furs més propers dels quals pot parlar Valleriola són els de les Corts de 1585 a Montsó, editats tres anys més tard (*Furs, capítols, provisions e actes de cort fets i atorgats per la S.C.R.M. del rey don Phelip Nostre Senyor, ara gloriosament regnant, en les Corts generals per aquell celebrades als regnicols de la ciutat y regne de Valencia, en la vila de Monço, en lo any MDLXXXV*, València, Patricio Mey, 1588). El foli 21, però, no parla d'aquest tema; sí que ho fa, però, el 18, en què es contenen alguns capítols referents

a l'avituallament i gabella de la sal. El capítol 125 ordena «que's guarden a la lletra los furs y actes de corts fets en lo any 1542 sobre lo avituallament y gabella de la sal y les fermances y principal obligats que han de donar los gabellots de dites gabelles»; el 127, per la seua banda, «que si dins quinze dies après de ésser feta requesta de gabellots que tinguen complida provisió de sal no la tindran, puguen los agabellats comprar la sal que hauran menester de qualsevol part del regne o fora de aquell...» (*Furs, capítols, provisions e...*, f. 18r). Potser, el dietarista fa referència a alguna còpia manuscrita o bé hi ha una inexactitud en la seua cita, ja les altres edicions cinccentistes dels furs tampoc no hi coincideixen.

[79] **12 eleixió del bras militar.** Dijous a 9 de març, 1595, se juntà lo bras militar per convocació feta per don Joseph Pellicer, sobdelegat de síndich per don Pedro Carroz de Villaragut, lo qual proposà que los jutges de la Real Audiència avien fet certa provisió entre los digüit de la guarda de la costa del present regne y la vila de Castelló de la Plana en coses tocants al nou impòsit de la seda,⁹⁴ lo qual és expressament contra ls furs del present regne. Acordà's de matí, perquè y avia alguna discòrdia en lo estament, de que lo dit subdelegat de síndich fes eleixió de un noble y un cavaller, los quals portasen una embaxada de part del dit strenuo bras a don Pere Ferrer, qui al present és regent la lloctinència y capitania general après de la mort de l'il·lustrísimo y excel·lentísimo marqués de Aytona, virrey,⁹⁵ etcètera, per a que sa señoria fos servit de manar entretant suspendre y sobreseure en la provisió que la Real Audiència ha fet, etc., fins tant lo estament militar estiga conforme en determinar lo fahedor, y que lo bras fos porrogat per lo dit subdelegat per a, en aver dinat, de tres a 4 hores, per a que quant los elets tornasen la resposta, lo bras

¶⁹⁴ La defensa de la costa dels atacs dels pirates fou un dels problemes que marcà el segle XVI valencià i per tant també la vida política del moment. Les Corts de 1552 ja havien votat l'impost de la seda que sufragaria l'elevació de diverses torres al llarg de la costa per tal de previndre les agressions. A la dècada dels anys cinquanta, el virrei, llavors el duc de Maqueda, intentava posar en marxa la construcció de les defenses i publicava les *Ordenanzas de la Guarda Marítima del Reino de Valencia*, per tal de reglamentar i organitzar com havien d'actuar els efectius de vigilància repartits en les nou partides creades de nord a sud. Felip II posà posteriorment a treballar l'enginyer Giovanni Battista Antonelli en un pla de fortificació integral de la costa valenciana, presentat al rei com a *Discurso sobre la fortificación y defensa del Reino de Valencia* (1563) i que les Corts de 1564 deixarien en suspens pel seu elevat cost (GARCÍA MARTÍNEZ, *Bandolers...*, pp. 149-164). Més avant, el virrei Vespasiano Gonzaga (1575-1578) enviaria al rei tres cartes escrites l'any 1575 que suposen un altre verdader informe. En aquest, s'exposava com la xarxa defensiva de la costa era a finals del segle XVI ja una realitat, però que calia, això sí, introduir-hi algunes reformes i, sobretot, dotar-les millor a nivell humà per tal que hi haguera almenys tres els soldats en cada torre. Finalment, Juan de Acuña escriuria el 1585 un altre informe –més descriptiu a nivell humà i paisatgístic– demanat per Felip II (Josep Vicent

BOIRA MAIQUES, *Las torres del litoral valenciano*, València, Conselleria d'Infraestructures i Transport, 2007). Com podem comprendre, la legislació al voltant de les defenses costaneres fou abundant i estaria sempre present en les successives Corts, ja que els atacs no remetrien. L'augment de l'impost de la seda de què parla Valleriola, votat en les de 1585, seria insuficient, com es comentava en un dels capítols de les següents, les de 1604: «la experiència ha mostrat que no obstant les torres, guardes requeridors y atalladors (...) y los demás remeys introduhits y dispòsts per furs y actes de cort, antics y particularment los de les últimes corts de l'any 1585, per a provehir y atallar los danys que los moros, corsaris i pirates enemichs de la santa fe (...) no són estades bastants per a atallar dits danys, ans bé se han augmentat, puix los dits corsaris no sols han continuat en robar y saquejar alguns pobles marítims, captivant molt gran número de persones de tots staments y edats, portant aquells a Berberia y altres pobles a hon pateixen misserable servitut...» (ARV, *Real Cancelleria, CiE, Processos de Corts*, núm. 516 bis, f. 199r). El 1601, el rei, per carta, encara demanava diners al braç militar del regne per tal de finançar aquesta defensa (AGFDV, e.1.5/5, 30), sense massa èxit, però, perquè insistiria vora un any més tard (AGFDV, e.1.5/5, 31). ¶⁹⁵ Francesc de Montcada i Cardona, I marqués d'Aitona, va morir el 13 de novembre de 1594, «entre nou y deu del matí» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 54).

determinàs lo fahedor, la qual determinació fonch *verbo* y no ab acte, perquè sols se rebé la porrogació per lo escrivà del dit strenuo bras. Y foren nomenats, *verbo*, per lo dit subdelegat:

Noble
Don Diego Milà de Aragó

Cavaller
En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.

[80] **13 eleixió del bras militar.** Enaprés dit dia, en aver dinat, enviàrem a saber si estava lo dit lloctinent eo regent la capitania general en casa y a demanar-li hora per a fer nostra embaxada. Sabérem que era anat al Guerau,⁹⁶ y axí no tingué efecte dita embaxada, per lo qual y perquè no's dilatàs lo remey que se avia de donar en lo dit contrafur, se acordà lo stament en fer eleixió de sis persones eletes ab lo poder acostumat, e foren nomenats los següents per redolins *more solito*:

Nobles
Don Pero Maça Lladró,
marqués de Terranova.
Don Bernat Vilarig y Carroz,
señor de Cirat.

Cavallers
En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
En Luís de Vallebrera.
En Eximén Pérez Joan.

[81] **Compra de l'ort de la Zaÿdia eo de la Quintà.**⁹⁷ Disapte a 11 de mars, 1595, vespra de la *dominica in passione*, Beatriu Dites y de Miedes, relictà de Miquel Miedes, quòndam llaurador, y Andreu Peris, llaurador, curador decretat a la heretat jacent del dit Miquel Miedes, feren venda de quinze fanecades de terra ab una casa, situades enfront del monestir de Nostra Señora de la Gràcia de Déu, alias de la Zaÿdia, ab acte rebut per Antoni Balançat, notari, en lo dit dia al qual me refir. Pose-u en memòria per a l'esdevenidor. Plàcia a nostre Señor que pues ha tant de temps que yo y dona Costança de Perillós y de Cathalà, muller y señora mia, o avem desijat y en lo dia de güi alcançat sia per a més servir a la divina magestat. Costà'm 983-6-8 de primera compra.⁹⁸

[82] **Nota. En la confraria de Sent Jaume.**⁹⁹ Pose en memòria com a 26 de juliol, 1591, en lo ajust ordinari que té la loable confraria de nostre señor Déu Jesuchrist y de la sacratíssima Verge Maria y del benaventurat Sent Jaume, avien fet electió de

¶ ⁹⁶ Es refereix al grau, el port de València i les construccions al seu voltant. ¶ ⁹⁷ La «quintà» —de «quintada»— és, en l'accepció que sembla utilitzar Valleriola, el «tros de terra immediat a una vila o altre nucli de població» (*DCVB*). ¶ ⁹⁸ Aquesta és una de les moltes referències del dietari a l'hort i la casa en la Saïdia que adquirí aquell any, on sembla, per les anotacions

posteriors, que va viure llargues temporades. ¶ ⁹⁹ Aquesta és una de les anotacions més transparents de tot el dietari. Valleriola es mostra espontani en el relat de la discussió que té lloc a la confraria per l'elecció d'un escrivà, i així es mostrarà també la seua llengua, en un dels pocs exemples del dietari del registre més informal i popular.

cert notari, en dies passats, per a que aquell fos escrivà perpètuu de dita confraria, lo qual és gran dany de aquella per moltes rahons e señaladament per ser inàbil dit escrivà. Mogut yo de aquest cel, diguí a Pere Godes, notari, que ell o proposàs que's fes eleixió de altre escrivà y que de allí en avant no pogués ser sinó triennal dit ofici. No'l volgueren escoltar, vist per mi allò, y que se n'entraven los prior[s] y majordoms a fer la eleixió ordinària dels altres oficis y que de açò no'n volien tractar, alcí'm de peus y ab grans crits diguí que era mal fet no votar-se dita proposició per les rahons que nostre Señor fon servit de inspirar-me. A la altra y contrària opinió la afavorien dos majordoms, per ser com són procurador lo dit escrivà perpètuu, y també la favorien los dos accessors del governador y lo advocat fiscal y dos jutjes de la Real Audiència y tres o quatre altres llechs, que per ser tan apassionats com se mostraren no'ls nomene ni al notari escrivà per lo que dich de aquell.

Mogueren-se après grans marors y grans discòrdies, perquè encara que nostres contraris eren poch, com los més eren oficials reals y de dita confraria feyen la extorció major que's pot imaginar. Molts cavallers y altres persones de diferents estaments me ajudaren, encara que a la veritat yo fiu qui més o prengué a punt, mogut solament del cel de aprofitar y millorar la confraria. Y axí y agué moltes altres persones que'm digueren que se me devia fer una estàtua de or per aver estat ocasió, mijansant la divina clemència, en estorbar la prosecució de dit offici en la dita persona. Finalment, com los contraris eren poderosos, porrogaren dit ajust per al disapte següent e açò fon per veure si's destorbaria.

Vengut lo disapte, no solament no mudàrem de acort, ans bé molts dels llechs de la contrària opinió e micer Miquel Mayor, accessor en lo civil del governador, se retractà del vot y dix que era de nostra opinió, perquè dix que en lo dia de senta Anna¹⁰⁰ la avien enganat. E no solament este, però entraren al peu de 20 confreres més de diferents estaments per a ser del nostre vot e axí vingué a tenir conclusió lo negoci, fent-se deliberació que de allí en avant fos triennal y que jamay se pogués fer deliberació alguna acerca de les eleixions dels oficis de dita confraria si no és en lo dia de senta Anna, per a evitar lo dany que avia causat lo ajust extraordinari que tingueren, en lo qual avien fet uns quants la escrivania perpètua, etc. Y axí volgué nostre Señor reparar-o ab a gran treball meu e acarreant enemistats dels que y contradien, y a mi no se me donà un clau perquè ma intenció no fon llevar-li lo ofici a l'escrivà ni fer-li mala obra, sinó fer servici a nostre Señor y profit a la confraria. Feren eleixió de Francés Viziedo, notari molt honrrat encara que jove, y de ací a tres anys, Déu volent, se farà altra elecció.

Pose açò en memòria, no per a que mi me'n vinga ninguna onrra ni per vanidad sinó per a que sia lloat nostre Señor y per a que en lo esdevenidor servixca de exemple per a mi per a que en altres occasions me recorde de esforçar la part

¶ ¹⁰⁰ El dia 26 de juliol.

més utilosa per al bé comú y no seguir-me per pasions particulars, lo qual totstemp entengch y propose de fer. Y millor si millor poré ajudant-me la divina gràcia perquè sens aquella no poré fer ni efectuar cosa bona. *Soli Deo honor et gloria, amen.*

[83] **Insaculació de diputats.** A (en blanc) de (en blanc) 1595, los diputats del general del regne de València reberen una lletra de sa magestat data en (en blanc) en la qual envià les persones que han de restar insaculades per a poder concórrer als officis de la Diputació, y yo vinch lo primer de tots en la llista de cavallers, ab que quant los elets examinadors del bras militar feren les llistes de les persones que enviaren a sa magestat, per a que tornasen los de la dita carta real, no·m posaren a mi lo primer y al tornar de allà la mitat dels que anaven de ací, com és costum, vinguí yo lo primer de tots, sia a llaor y glòria de Déu.

[84] **Nota de l'any 1595.** Per curiositat vull fer memòria de les coses que·m succehiren en lo proposat any 1595, per paréixer-me dignes de ponderar y axí les pose en memòria a glòria de Déu. Primo, obrer major del monastir de la Sacratíssima Concepció de la Mare de Déu. Y per no estar lo pare frare Juan Vicent Cathalan, presentat en sacra teologia, en València, per ser com era prior del convent de Predicadors de Sent Matheu, sermonà les festes y divendres en dit monastir mossén Gaspar Escolano, rector de Sent Miquel, gran amich meu.¹⁰¹

Ítem, fiu dit any subdelegat de justícia en lo civil de la present ciutat per lo señor Francés Juan Cathalà, mon oncle, y per ses indisposicions serví yo dit ofici més de güit mesos contínuos fins a que se acabà lo any.

Ítem, majoral de la confraria de Nostra Señora de la Seu.

Ítem, majordom de la confraria de Sent Francés.

Ítem, comprí la Quintà, cosa que yo tant desijava.

Ítem, los officis ordinaris que tinch de administrador de Valleriola, síndich dels señors del comú y curador de don Francisco Figuerola, y altres coses, y president de la Acadèmia dels Nocturnos.

¶ ¹⁰¹ Efectivament, Gaspar Escolano (València, 1560-1619) fou una de les amistats de Bernat Guillem Català i formà part de la seua Academia de los Nocturnos, amb el pseudònim de *Luz*. En tot cas, més enllà de la seua obra poètica i d'un parell de volums llatins de temàtica religiosa, la seua més gran aportació, per la qual és recordat, foren les conegudes *Décadas de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia*, en dues parts (1610 i 1611), que el convertiren en un dels grans historiadors de

l'època, juntament amb Beuter, Viciano i Diago. En la segona de les *Décadas*, apunta que Valleriola «epilogando en si las buenas prendas y loables inclinaciones de sus passados, en su mocedad y casa sustentó con su diligencia la Academia, llamada de los Nocturnos, que como estrellas resplandecieron en aquellas noches valencianas por muchos años» (Gaspar ESCOLANO, *Segunda parte de la Década primera de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia*, València, Pedro Patricio Mey, p. 531).

[85] **Appòstol auxiliador dels anys 1594 y 1595.** Cascun any, dia de sent Macià, pose los noms dels sants apòstols en dotse paperets y de aquells, estant ben mesclats, señant-me, en trach u y aquell tinch per auxiliador tot aquell any, al qual cada matí y cada nit, al llevar i al gitar-me, li faig oració y me acomane a ell. Y après de les oracions comunes de prima y completes, dich la sua oració pròpia. Y per a veure per a avant quins sants me han exit per cada un any, o pose per memòria. La primera eleixió fonch dia de sent Macià a 24 de febrer, 1594, y ixqué'm per sort sent Simó appòstol.

Enaprès, a 24 de febrer, 1595, dia de sent Macià, fiu la mateixa eleixió y ixque'm per sort sent Andreu appòstol.

[86] **Diverses eleixions de la confraria de la Mare de Déu de la Seu.** Fas memòria ara, per que'm par que só anat curt estos anys atràs, per no aver-la feta de les eleixions que han fet en diversos ajusts de ma persona per a diverses coses, y axí per a contar les coses pasades no podia calendariar los actes, però trobant-se axí, per ser veritat, en los llibres dels escrivans de la dita confraria de Nostra Señora de la Seu. En lo capítol general que tinguérem en Pascua de Sent Esperit, en la confraria de Nostra Señora de la Seu, nos donaren a comissió a mossén Pere Lagària, prevere clavari de dita confraria, y a mi, majoral en lo present any 1595, per a que repartíssem per les parròquies tres persones confreres, ço és, un capellà, un cavaller y un ciutadà, per a que estos anasen a cobrar los sitis que devien los confreres per a que de açò se poguesen reparar moltes faltes que y avia en dita confraria. Rebé lo acte de la dita nominació Jaume Sans Cotanda, notari, escrivà de dita confraria a (en blanc) de maig, 1595.

Enaprès, en un capítol particular, nos cometeren a mi y a mossén Andreu Cabeça, prevere racional de dita confraria, una visura de les obres necessàries que feyen en les cases de la Argenteria, de la administració de Catharina Tibaut, que güi les poseheix dita confraria a (en blanc) de maig, 1595.

[87] **Conseller de Nostra Señora de la Seu. 3 vegada.** Enaprès, restant conseller per ser exit de majoral, com és costum (y esta fonch la tercera vegada que u só stat), en lo primer capítol ordinari que tinguérem diumenge a 7 de janer, 1596, ensembs ab los oficials de l'any present, al canonge Vidal y a mossén Cucó¹⁰² y a mi ens nomenaren e elegiren per a que fésem inventari dels diners y del demés que y hauria en la caixa que té la confraria en la sacristia de la Seu, ab tres claus. També dit dia cometeren a les mateixes persones per a que responguesen les administracions que y à en dita confraria per a veure les disposicions acerca de la almoyna

¶ ¹⁰² El dietari de Porcar també recull l'existència de mossén Cucó, Joan Josep, arxiver de l'església de Sant Martí (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 84).

que s'acostumava repartir entre pobres confreres, y de poch's anys ençà no's feya axí. Y prenent yo la mà en dit negoci per lo escrúpol que tenia de que se repartisen les rendes de dits testadors contra la disposició testamentària, y axí, vist açò com yo deya, del·liberaren en l'altra junta que's devia tornar a donar les dites almoynes.

Enaprés, diumenge a (en blanc) de febrer, nos juntàrem los officials y conceillers de la dita confraria y fiu yo relació de les obres necessàries que y se han de fer en les cases de les administracions de dita confraria, oÿda la qual, tots unànimes y conformes, deliberaren e determinaren que's fesen les obres necessàries, y la execució de açò la cometeren a mossén Pere Lagària, prevere clavari, que fonch ab nosaltres lo any passat, y a mi, per a que ab tot efecte se obràs en dites cases. Y axí, tantost lo dijous après, y escomençaren a posar mà. Plàcia a Déu que acertem a servir-lo, amén.

[88] **Enbajador de la confraria de Nostra Senyora als jurats de València.** Dissapte a 17 de febrer, 1596, soterraren en la casa profesa dels pares de la Compañia de Jhesús, a Geroni Honorat Abellà, ciutadà. Y per ser del quitament, lo acompanyaren los jurats, y vent los quals que y avia cadires per als officials ecclesiàstichs y llechs que porten los ciris de la confraria de Nostra Señora de la Seu, intentaren de voler-les llevar. Y en açò y agué moltes consultes de una part a altra, y se vingueren a resoldre los jurats en fer llevar les cadires y, *de facto*, anaren los verguers dels jurats a les dos cadires en què estaven Pere Gostans de Soler, majoral cavaller, y Miquel Juan Casanova, per lo majoral ciutadà, y, dient lo diaca *requiescant in pace*, llevaren dites cadires dits verguers.

De manera que, per esta novetat, se ajustà la dita confraria diumenge a 18 de nit y, tenguts molts col·loquis, se avia fet notable agravi y enantament contra'ls privilegis y autoritat de la molt lloable confraria de Nostra Señora de la Seu y que per següent se avia de defensar nostra justícia, però que, pues érem persones que representaven religió y los jurats y nosaltros som jermans, que dos persones elegidores après per dit capítol anasen en enbajada als jurats de la present ciutat y·ls representasen lo notable agravi que se'ns avia fet y que yatsia¹⁰³ o poguérem

¶ ¹⁰³ L'antiga conjunció adversativa encara es mantenia viva, sobretot en l'àmbit juridicoadministratiu, mostra que la tradició en aquest tipus de papers continuava ininterrompuda. Aquest mot, però, apareixerà al segle següent en les pàgines de Marc Antoni Ortí, *Siglo Quarto de la conquista de Valencia* (València, 1640), com a exemple dels arcaïsmes que encara persistien en el model escrit valencià i que calia llevar per tal d'adaptar la llengua a la modernitat: «Lo que yo procurara en tal cas [en cas d'haver escrit la seua obra en valencià i no en castellà], fóra mostrar que's pot parlar ab major elegància y cultura que la castellana,

desterrant de ella les veus antigues, per les quals la solien nomenar llengua llemosina. Perquè yo só de parer de que, en estos temps, lo mateix seria, parlant en valencià, dir "llur", "jatsia", "celleshores" y altres vocables antichs, que si, parlant en castellà, diguéssim "maguer", "yantar", "fincar", "de hinojos" y altres» (Marc Antoni ORTÍ I BALLESTER, *Siglo quarto de la conquista de Valencia a sus muy illustres señores Jurados, Racional, Sindicos y Escriuano*, València, Juan Bautista Marçal, 1640, f. 3r). Hi ha una transcripció modernitzada del fragment a Vicent PITARCH, *Defensa de l'idioma*, València, 3i4, 1972, pp. 51-52.

per térmens de justícia remediar aquest tort y enantament, però que attés que tots som de una república y que no es bé y acha cizaña, que de bé a bé coneguesen que no avien proseguit com devien en lo passat y que en lo esdevenidor no fesen semblants novitats y que, si no volien, usariem nosaltros de nostros remeys per a valer-nos d'ells ab nostra justícia. E nomenàrem en enbajadors a mossén (en blanc) Cucó,¹⁰⁴ prevere, y a mi, Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola, generós.

Enaprés, dimats, a 20 de dit mes e any, anàrem lo dit mossén Cucó y yo ab nostra enbaxada als jurats, que estaven tots ajustats ab racional y síndich, y dos advocats en la sala daurada,¹⁰⁵ y en aver explicat nostra enbaxada nos respongué lo jurat en cap dels cavallers ab paraules molt comedides lo que'ns agrayen la germandad de que usàvem y que ells o consultarien ab los demás advocats y que'ns tornarien la resposta.¹⁰⁶

[89] **Exemplar de l'estar en cadires los oficials de Nostra Señora.** Fonch tant efecte la nostra enbajada y teníem tanta justícia los confreres de Nostra Senyora de la Seu que a (en blanc) de (en blanc) del dit any, soterrant a dona Dorothea Garcia y de d'Íxer, muller de don Antoni d'Íxer, quòndam, en lo monestir de Pricadors, la dita confraria y acompanyant als engramallats los mateixos jurats, racional y síndich y altres oficials de la sala a micer Francés Garcia y a son fill, per ser advocat de la sala, ells, dits jurats, se seguieren ab los endolats en los banchs, com acostumen, y los oficials de la confraria se seguieren en cadires, com tenen acostumat, y axí no'n paragué que teníem necessitat de altra resposta. E volgut fer menció de aquest exemplar perquè si acàs altra vegada volen fer novetat alguna sia de ningun effecte. Y perquè o puguen testificar en lo esdevenidor, faré memòria dels oficials que anaren:

*Eclesiàstichs*¹⁰⁷

Llechs

Pere Gostans de Soler, cavaller majoral.

Y Juan Geroni Casanova, ciutadà, per micer.

Vicent Pau Pellicer, majoral.

¶¹⁰⁴ Valleriola sembla haver deixat el buit en no recordar el nom, per tal d'omplir-lo en un altre moment. Es tracta de Joan Josep Cucó, arxiver de l'església de Sant Martí. ¶¹⁰⁵ Es refereix a la sala daurada del palau de la Generalitat, a València. Aquesta sala pren el nom del color daurat del teginat, obra de Genís Llinars. Fou acabada al final de la dècada dels trenta del segle XVI i tingué, entre d'altres, la funció de sala de reunió extraordinària. ¶¹⁰⁶ Aquesta disputa entre estaments per tema de protocol no era gens inusual en una època en què la presència en actes públics –cada vegada més fastuosos i

habituals– era tota una manifestació de la posició en l'escala social, i qualsevol contingència podia ferir l'honor de segons qui. Ocorria sovint, de fet, i es generaven innumerables conflictes. Altres dels dietaristes del període, Pere Joan Porcar, refereix la picabaralla de juliol de 1618 durant el jurament del virrei, pel lloc que ha d'ocupar cada autoritat: «ans d'eixir de la porta de la Seu hi hagué entre los jurats i lo batle gran escarapella, perquè no li volien dar lloch en lo acompanyament entre'ls dos jurats» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 488).

¶¹⁰⁷ El llistat apareix buit.

[90] **Appòstol auxiliador de l'any 1596.** Diumenge a 25 de febrer, 1596, dia del señor sent Macià apòstol, me ixqué per sort lo señor sent Matheu appòstol y evangeliste. Sia a glòria de Déu y ell me tinga de la sua mà.

[91] **Marmesoria de Bertran Viñes.** A 30 de janer, 1596, Bertran Viñes, criat de mi señora y mare dona, Francisca Vives de Canemàs y de Cathalà, estava malalt, y venint una nit a estar en algun perill y vent que no tenia testament, yo escriguí de la mia mà la sua darrera voluntat eo testament nuncupatiu, en lo qual dexà per marmesors de la sua ànima al pare presentat frare Joan Vicent Cathalà y de Valleriola, prior de Sent Matheu, mon germà, y a mi. Morí lo endemà, e lo altre y féu tot lo que convenia distribuint en lo seu soterrar segons sa voluntat.

Enaprés, a 19 de març, 1596, vist lo compte que doní al doctor Àlvarez, oydor de causes pies, me féu difinir ab acte rebut per Gaspar Joan Micó, notari, en lo dit dia, registrat en lo llibre de difinicions en dit calendari.

[92] **Nativitat y mort de ma filla.** Disapte a 29 de juny, dia dels benaventurats apòstols sent Pere y sent Pau, après mig jorn, li prengueren unes dolors a dona Costança de Perillós, ma muller, y confesà en lo oratori ab mossén Miquel Geroni de Aguilar, rector de Sent Llorens. Y anant crexent-li les dolors enviaren per la comare, y entre güit y nou hores de la nit vingué a parir. Y com no era a dies, cridaren a dit rector, que estava dient-li les maitines de Nadal, y yo li portí una canterella de aygua —que yo la avia feta poar per a beure, que tenia set—, y posant-li una poca aygua en la mà, dix lo dit rector: «criatura de Déu, yo't bateje en nom del Pare, del Fill y del Sperit Sant», y de allí a mig quart o un quart de hora morí. Sentírem-ho mi señora y ma muller y yo lo que's pot encarir per ser com era esta la sisena vegada que dona Costança ha mal parit, encara que ya'ns consolàrem algun tant pues fonch batejada. Enaprés, diumenge, a 30 de juny, la portaren a soterrar a la Seu en la capella dels Cathalans, sots invocació de sent Antoni. Acompanyaren lo cos de la Seu vint-y-cinch capellans, y de Sent Llorens, general ab les creus grans. Nostre Señor me done paciència, amén.

[93] **Marmesoria de mossén Francisco Jordan, mon mestre.** A 6 de maig, 1596, mossén Francés Jordan, prevere beneficiat en la Seu de València y en Sent Llorens, mon mestre¹⁰⁸ y lo que'm batejà, féu testament en poder de Jaume Forés, notari, en lo dit dia, y en ell, ab dos reverents preveres beneficiats en la Seu, me féu marmesor de la sua ànima. Lo qual morí dimecres, a 10 de juliol, 1596, dia de la Puríssima Sanch de Jhesuchrist y del benaventurat sent Cristòfol. Fonch soterrat en la Seu en lo vas dels capellans, y les demás coses que ordenà en lo dit testament se van fent y cumplint.

¶ ¹⁰⁸ Vegeu l'anotació núm. 1 de Valleriola.

[94] **Difinició de dita marmesoria, està en lo testament que's formà y'l tenen los hereus. 14 elexió del bras militar quant a la guerra.** Dimats, a 23 de juliol, 1596, avent-se porrogat diverses vegades lo bras militar per no aver-se concordat en la manera de fer elets per a les coses que dejús diré, perquè uns volien que dits elets fosen nomenats per lo síndich aconsellat de dos nobles y dos cavallers, altres que fos per eletors y examinadors, y axí vingueren a concordar en un expedient, ço és, que don Joseph Pellicer, subdelegat de síndich, nomenàs 2 nobles y 2 cavallers per a que estos nomenasen 4 nobles y 4 cavallers, los quals examinasen lo bras, y fet dit examen, que de allí fosen trets los elets per al negoci que's tractava, lo qual era que lo virrey, don Francisco de Sandoval y Rojas, marquès de Dénia, avia enviat al dir bras una enbajada ab don Loís de Calatayú, loctinent de governador, y Juan Baptiste Garcia, loctinent del batle general, dient que una armada de Inglaterra, Escòcia y altres regnes de herejes avien sitiats y pres a Càliz,¹⁰⁹ ciutat de la Andalucia, y que lo turch enviava en son socorro dels infels 200 galeres y que y avia entre moros y lutherans¹¹⁰ feta lliga contra España, y que pues en altres occasions los tres braços avien acostumat a fer eleció de persones per a que l'aconsellasen, assistint prop de sa persona en les coses de la guerra y fortificació del present regne, que lo dit bras militar fes dita elexió *more solito*, etc.

Lo bras féu acte de que's fes elexió de sis nobles y sis cavallers per a dit efecte, com dit número sia molt usat en senblants coses, segons o vérem en tres o quatre exenplars, señaladament en u, fet a petició del duch de Segorp,¹¹¹ tunch virrey, a 26 de abril, 1562, en la qual elexió fonch elet mon señor y pare, en Guillem Ramon Cathalà, però que après se concordaria en la forma de fer dits helets. Y axí, presehint diverses prorrogacions, com tinch dit desús agué-y més de 80 cavallers en dit ajust, e més perquè en dit acte de poder donen facultat de poder gastar de

¶ ¹⁰⁹ L'assalt angloholandés a Cadis de 1596 va suposar un colp anímic molt important per als súbdits de Felip II de Castella i també un punt d'inflexió simbòlic en la seua trajectòria imperialista. «El episodio fue percibido en España como una vergüenza nacional y una irreparable humillación, originando una ola de pesimismo y tristeza», com comentava l'historiador Guillermo Céspedes del Castillo (PARKER, *Felipe II...*, p. 923). La monarquia, dessagnada econòmicament en els fronts oberts que mantenia en l'exterior, va fer bancarrota aquell any, que se sumà a la fallida de 1575. Tot allò, doncs, «meant more than the end of northern Castile's financial pre-eminence: it meant also the end of Philip II's imperial dreams» (ELLIOTT, *Imperial Spain...*, p. 283). ¶ ¹¹⁰ Amb «moros y lutherans», Valleriola resumia succintament quins eren percebuts com

als dos grans enemics de la contrareformista monarquia hispànica de Felip II: l'Imperi turc i el protestantisme, que tenia en Anglaterra i els Països Baixos la seua materialització bèl·lica més notable. El *Libre de memòries* no refereix aquest saqueig, però sí una temptativa anterior, el 1588, amb una mica més de detall: «vingué Francisco Dragues, cosari anglés e lutherà, ab la seua armada a saquejar la ciutat de Càliz, e no tenint forma de exir ab sa intenció per la repugnància que li fon feta, cremà moltes naus grosses e vaxells chics que estaven en lo port eo bahia de dita ciutat de Calis e se'n portà altres carregats de diverses mercaderies» (CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memòries...*, p. 1002). ¶ ¹¹¹ Es refereix a Alfons d'Aragó i de Portugal (Sogorb, 1489-El Puig de Santa Maria, 1563), virrei del regne de València entre 1558 i la seua mort.

pecúnies de la Generalitat vint mília lliures, diu dit acte que los tres primers nobles y 3 primers cavallers que ixquesen dels dotse, per sort, exos fosen los que avien de dispondre de dites vint mília lliures y de les demás cantitats que fosen menester per a dit effecte. E foren elets per a dites coses los següents per redolins, com dich:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pedro Vil·larasa.	Mossén Juan Baptiste Julià.
Don Francisco Lançol de Romaní, señor de Gilet.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valeriola. En Nicolau Casalduch, señor de Borriol.
Don Luís de Rocafull, señor de Alfarrasí.	En Gaspar Andreu d'Esplugues, señor de la Pobla.
Don Gaspar Scrivà de Romaní, menor.	En March Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Bernat Vilarig, señor de Cirat.	En Eximén Pérez Juan.
Don Enrrich Ferrer.	

[95] **15 eleixió del bras militar.** Dit dia de dimats a 23 de juliol, 1596, lo dit bras féu eleixió de persones per rahó de un pleit que los jurats han mogut contra·ls señors de molins. Y axí, feren eleixió dels següents, donant·los lo poder acostumat com en dit acte se contén:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Paulo Çanoguera.	En Jaume Pérez de Istella.
Don Juan Vilaragut, señor de Olocau.	En Juan Aguiló.
Don Miquel Lançol.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

[96] **Alistar per orde del virrey.** Dijous a .i. de agost, 1596, donà orde lo marquès de Dénia, loctinent y capità general del present regne, als oficials reals de la present ciutat per a que, cascú per ses parròquies, allistasen les persones y demás que y à en cada casa per a veure lo número de gent que pot exir de València en cas de necessitat si per cas, lo que a Déu no plàcia, vénen los enemichs que temem. Y no obstant que don Juan Vives, mon cosí, y yo no som oficials reals, nos féu mercé lo dit marquès de donar·nos orde de allistar la parròquia de Sent Llorens. Y axí, la allistí yo perquè don Juan estava de mala gana. Anaren ab mi un alférez y un requeridor de la costa y un porter del governador y un misatge de la cort civil y altres criats. Allistí dita parròquia prenent lo número de tots los vehins, exceptades les cases de les viudes y dels capellans ni les del Sant Offici, y trobí que y avia, entre arcabuços y escopetes de meja y pedreñals, noranta y tres canons y tres mosquets sinse ballestes y altres armes defensives.¹¹²

¶ ¹¹² Aquesta anotació de Valleriola és un bon testimoni pel que fa a la situació de «pànic» en què vivia el regne, exposat en les seues fron-

teres marítimes a imminents atacs, però també de la gran quantitat d'armes –i de consegüent violència– que hi havia als carrers, i que en la

[97] **16 electió del bras militar.** Dimecres a 14 de agost, 1596, se juntà lo bras militar per a tractar de millorar cert acte y, oÿda la proposició del síndich, no y agué lloch de fer lo que dita proposició contenia. Y enaprés, don Loís Belvís d'Esplugues, señor de Terrateig, representà certs contrafurs que s'avien fet poch dies a en sa persona, tenint-la en la presó per deutes civils. Y també don Gaspar de Romaní y Juan Fernandes de Soto y altres representaren que's feya cert greuge a Rodolfo Barberà demanan-li fiances la justícia en ocasió que no's deuen ni poden donar. Per ço lo dit strenuo bras deliberà fos feta embajada al marqués de Dénia, virrey, per dos cavallers del present ajust per a que en aquella representaren al dit virrey que fos servit de manar desagreguar als dits don Lloís y a Rodolfo, per ser axí de rahó y conforme justícia. E per a fer dita enbaxada fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

Férem dita embajada y obtingüerem tot lo que volia lo bras militar.

[98] **17 electió del bras militar.** Divendres a 23 de agost, 1596, estant lo bras militar prorrogat per a tractar de adobar lo acte que en 23 de juliol proppasat se avia fet acerca de la custòdia y guarda del regne, etcètera, fòlio 23,¹¹³ se mogué una dificultat acerca de certa provisió que los diputats avien fet de quatre mil mosquets y sis mil arcabuços per a la casa de les armes. Y axí lo bras, sense rebre'n acte, féu electió de dos nobles y dos cavallers per a dos coses, ço és, per a que vejen de la manera que se a de millorar dit acte sens lesió del bras y també per a que vejen si la dita provisió dels diputats és contrafur, y que sia dit poder *ad referendum* per a que's pugua millor deliberar lo que convé. E fórem nomenats en elets los següents, aconsellant al síndich, don Diego Milà de Aragó, y Juan Fernández de Soto:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova,	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
Don Juan Sans de Vilaragut, señor de Olocau.	En Eximén Pérez Juan.

[99] **18 electió del bras militar.** Dimecres a 11 de setembre, 1596, se juntà lo bras militar per ocasió que don Ramon Sans, doctor de l'Audiència criminal, avia fet una provisió en la qual manava a don Miquel Vallterra, señor de Torres Torres,

segona meitat del segle arribaren a ser un problema, fins el punt de forçar els virreis a actuar

sense contemplacions. ¶ ¹¹³ Vegeu l'anotació núm. 94 de Valleriola.

que en una causa de un vasall seu nomenàs en assessor a u dels doctors del Real Consell de la Audiència criminal. E com asò sia per indirecte llevar-los als señors de llochs sa jurisdichció, lo bras féu elexió de sis persones del present ajust per a exir *more solito* a aquest greuge e contrafur.

Y també se representà allí que a Francés Lorens Aguilera pretenia lo justícia criminal donar sentència difinitiva, e pretenent-se que lo dit Aguilera seria ciutadà o que goçava de privilegi mi[li]tar¹¹⁴ y, sent axí, lo justícia criminal no podria proseguir contra ell, determinà lo bras que fos feta elexió de sis persones del mateix ajust y que elles mirasen si és axí, com se ha pretés, y sent axí que ixquen a fer la contradició deguda. Per a totes les quals coses foren nomenats los elets següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Juan Vilaragut, señor de Olocau.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
Don Diego Milà de Aragó.	En Gaspar Pasqual.
Don Miquel Lançol de Romaní.	En Serafí Miquel.

Dit dia, lo dit bras, tractant de agrair y remunerar a don Luís de Vilanova, señor de Bicorp, la anada y enbaxada que féu per lo bras a sa magestat, en la qual li donà rahó del que fem en son servici guarnint de armes y altres municions lo regne, com apar en lo acte que féu lo dit bras en 23 de juliol proppasat. Y donant-li lo pésame del succés de Càliz, ciutat de Castella, en la costa de la mar, la qual fonch saquejada per una flota de naus de inglesos,¹¹⁵ etc. Y com lo bras no té facultats de on satisfer dita enbajada, per a poder tractar de la forma que millor açò es puga fer. Sense fer-ne rebre actes i *notantum verbo*, lo síndich, aconsellat de un noble y un cavaller, féu electió dels següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
Don Juan de Vilaragut, senyor d'Olocau.	Mossén Dimes Pardo.

[100] 20 elexió del bras militar. Dimats, a 19 de nohembre, 1596, estant junt lo bras militar per a tractar de escriure a sa magestat, sia servit de manar que en la vila de Vinaròs no passen avant uns genovesos en fer certs forns que fan per la vora de la mar per a fer bescuits per a les embarcacions. Quant vingué a mi lo vot diguí que·m parexia bé, però que volia també que escrigués lo bras una lletra a sa magestad en la qual li suplicàs fos servit de enviar visita o residència a la casa de la present ciutat, per ço que y à molts abusos y no·s guarden los establiments com convé, y altres coses axí de aquest tenor. No·ls paregué mal est advertiment, però

¶¹¹⁴ Claudàtors presents a l'edició de 1929.

¶¹¹⁵ Vegeu l'anotació núm. 94 de Valleriola.

que no s'escrigués a sa magestad *pro nunch*, sinó que's fes electió de quatre persones del present ajust per a que ab altres quatre elets del bras ecclesiàstich o sens ells fesen enbajada a la casa de la ciutat als jurats, racional y síndich, per a que remedien totes les coses que per nostra part los serà advertit, y que del que resultaria de dita enbaxada ne fêsem relació al dit bras perquè si no's remediava, lo dit bras fasa la deliberació que més convinga. Per al dit effecte fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Diego Milà de Aragó.

Don Miquel Lançol de Romaní.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

En Bernat Juan Bou.

En ninguna electió de quantes vegades só estat elet me he folgat més que en esta perquè a més de ser estat yo (*favente Domino*) lo promotor de aquesta determinació, és cas de gran benefici per als abitadors de la present ciutat de València, y lo síndich que güi és, qui's diu Pere d'Assió, ha tret notables y extraordinaris profits de la bosa comuna, los quals se pogueren escusar. E per moltes altres coses que no fa al cas lo dir-les, e volgut donar esta rahó de mi per a en lo esdevenidor. Sia de tot lloat nostre Señor, amén.

[101] **Subdelegació de la veduria general y de la administració de Cofrentes.** Disapte a 23 de nohembre, 1596, don Juan Vives de Cañamàs, cavaller de la orde y milícia de Calatrava, señor de les baronies de Benifayró y Santa Coloma, cosin germà meu, avent-se'n de anar a la cort de sa magestad, me sobdelegà en lo ofici de vededor general de la costa¹¹⁶ del present regne y en la administració de la vall de Cofrentes, que güi té a son càrrech, acte rebut per Batiste Joseph Climent,

¶ ¹¹⁶ El càrrec de veedor general de la costa està lligat a les transformacions defensives que va patir la línia costanera valenciana durant el segle XVI, que van anar omplint cada vegada més els seus quilòmetres de torres i destacaments permanents. Nascut com a «visitador» i transformat en «veedor general de la costa» en les Corts de 1585, aquest era el representant del virrei i la màxima autoritat en la partida, i tenia encomanada la tasca d'examinar els guàrdies contractats pel requeridor. El veedor, doncs, era l'enllaç entre el virrei –i el rei– i la base defensiva, cosa que permetia, entre d'altres, controlar millor l'aparell defensiu i garantir «la continuidad de la cadena de mando». A més a més, portaven amb ells una còpia del llibre de comptes que utilitzaven els comptadors, per així poder controlar les despeses realitzades en cada partida i la seua justificació. Per tal de combatre la corrupció,

els veedors no podien rebre préstecs ni regals. Durant els seus viatges de visita de les torres i destacaments defensius de la costa, els veedors portaven una escolta de ballesters, arcabussers o llancers, cosa que intentava garantir la seguretat, però també, en un món tan protocolari, «reproducir a pequeña escala toda la parafernalia exterior de que hacían alarde los virreyes durante sus visitas, a la costa». Com dèiem, l'ofici canviaria de nom, de «visitador» a «veedor general de la costa» en les Corts de 1585, en què també va ser sol·licitat al rei, per part dels estaments, que el càrrec només poguera ser ocupat per persones naturals del regne amb duració de tres anys i sou de 300 lliures a l'any rebudes en tres pagaments de 100 lliures cadascun (Francisco REQUENA AMORAGA, *La defensa de las costas valencianas en la época de los Austrias*, Alacant, Diputació d'Alacant, 1997, pp. 133-135).

notari, en lo dit dia. Plàcia nostre Señor que faça lo que dech y rigca a servici de la divina y humana magestad y a utilidad dels súbdits y cosa pública y ab descàrrech de ma consciència, amén. *Vide* fòlio 27, pàgina 2.ª, disapte a .I. de febrer 1597, etc. *Vide* fòlio 31, pàgina .I.^a, disapte a 29 de nohembre, 1597.¹¹⁷

[102] 21 **helexió del bras militar**. Diumenge, a 5 de janer, 1597, se juntà lo bras en lo capítol de la Seu de València y fonch representat que la Real Audiència executava al señor de Bicornp per una mort que en u de sos llochs avien fet, per la pena de la premàtica. Y és notable agravi lo que se li fa, y axí fonch deliberat que fos feta eleixió de sis persones del present ajust per a que ab los altres estaments o sense ells, *more solito*, ixquen ab tot lo poder acostumat. E per a dit efecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Miquel Lançol de Romaní.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
Don Paulo Çanoguera.	En Nicolau Casalduch, señor de Borriol.
Don Juan Blanes, señor de Cotes.	En March Antoni Bou òlim Penaroja.

[103] 22 **eleixió del bras militar**. Dijous, a 20 de febrer, 1597, se juntà lo bras per a fer eleixió de obrer de murs y valls, pro prorogació, y estant junts dix lo síndich y proposà que se avia entés que la Real Audiència rebia certa informació contra alguns cavallers, sobre lo que avien votat en la última junta que tingué lo bras, y que açò era cosa molt insufrible per ser agravi notable de la llibertat del bras. Y axí fonch deliberat que fos feta eleixió de sis persones del present ajust per a fer-ne enbaxada al doctor Jaume Ferrer,¹¹⁸ portantveus de general governador y regent la llochtinència y capitania general per a que reparàs a on no que los dits helets proseguisen lo negoci conforme fur, *more solito*. E per a dit efecte foren nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Vicent Bellví, señor de Bèlgida.	En Pere Gostans de Soler.
Don Antonio de Cardona.	En Pere Luís Almúnia.
Don Paulo Çanoguera.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

Férem nostra enbaxada y manaren rompre les dites informacions y en açò restà lo bras en sa antiga llibertat. Dit dia se féu acte de fer obrer de murs y valls y

¶ ¹¹⁷ A l'edició de 1929 s'indica en nota al peu: «Se refieren estas notas a la visita que hizo como vehedor». En la nostra edició, vegeu les anotacions de Valleriola núm. 104, 112 i 124, en què l'autor relata les seues visites cap al nord i cap al sud, de cap a cap del regne de Valèn-

cia. ¶ ¹¹⁸ Fill de Lluís Ferrer, antic lloctinent de general governador de València, Jaume Ferrer († 1621) fou lloctinent del governador Jeroni Cabanyelles i virrei interí cinc vegades entre 1594 i 1618 (MARTÍ MESTRE (ed.), *El Libre de Antiquitats...*, p. 253).

yo fui u dels examinadors y fonch esta la tercera vegada qui'n só estat.¹¹⁹ Y pose en memòria que ixqué obrer Serafi Joseph Cathalà, señor de Parcent, que me nomenà e elxí, mon cosí. Sia a glòria de Déu.

[104] **La paga de la costa, la part de Llevant.**¹²⁰ Disapte lo primer de febrer, 1597, comencí a pagar la costa per la companyia del Guerau.¹²¹ És capità Guillem March, cavaller. Y lo dilluns, a 3, paguí la torre del Guerau¹²² y la del Puig¹²³ y la Barca del Rey.¹²⁴ Y dimecres, a 5 de febrer, aní a Canet, paguí la companyia. És capità don Jaume de Vilanova. Y les torres del guerau de Morvedre¹²⁵ y la torre del riu de Canet.¹²⁶ Dijous, a 6, aní a dinar a Moncofa y presa reseña de la companyia de Gaspar Vidal, cavaller, paguí les torres de l'Almardà,¹²⁷ la de Almenara¹²⁸ y la de Beniesma, que és la de Moncofa.¹²⁹ En este lugar hay una iglesia so título de

¶¹¹⁹ Al marge esquerre en l'edició de 1929: «3 vegada examinador del bras militar». ¶¹²⁰ Valleriola, en aquest viatge, il·lustra les defenses marítimes costaneres de finals de segle a les comarques del nord, com farà setmanes després amb les del sud. ¶¹²¹ La protecció nocturna del grau de València incloïa un destacament civil suprimit després de les Corts del 1585 per la seua inutilitat. El capítol en què s'hi fa referència —el CLXXI—, és molt clar: «Que sia del tot llevada la guarda que cascuna nit se solia enviar al grau de València de menestrals y altres particulars del regne», ja que «aquella no és de profit algú y es desacomodar y causar dany als dits vehins» (*Furs...*, f. 23v). ¶¹²² El baluard del grau de València, desaparegut actualment, apareix en la relació d'Antonelli de 1563. Hi havia precedents de defensa en la posició almenys des del final del segle XIII. Al principi del segle XVI, la fàbrica de murs e valls decí la construcció d'un baluard que, quan el visita Valleriola, disposava de dos atalladors que recorrien la costa fins les següents defenses: el Puig, al nord, i la torre Nova de les Salines, al sud (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 164). ¶¹²³ La torre del Puig pareix en Antonelli (1563) com a torre de Cebolla, per la partida propera, amb dos atalladors. Es conserva encara (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 162). ¶¹²⁴ Pel que fa a «la barca del rey», no hem trobat cap referència toponímica corresponent a aquesta en la localització en què l'esmenta Valleriola. Boira Maiques no la cita en el seu estudi. Tot i això, aquesta «barca», com en altres casos arreu del territori, podria referència a un dels ponts de barques que funcionaven a l'època en alguns barrancs

o rius, l'única manera de pas a l'altra banda, en no haver-hi cap pont sòlid i fix. Ara bé, aquesta possibilitat s'allunya en no existir actualment a la zona citada cap flux d'aigua que ho demanara. Potser, com a mera hipòtesi, amb «barca», Valleriola feia referència a alguna aplicació de l'accepció de «vas de metall», que conté el *DCVB*, en aquest cas defensiva. Una altra possibilitat és que aquesta «barca» fóra efectivament un vaixell utilitzat per a assegurar la protecció costanera. ¶¹²⁵ Valleriola fa referència al següent punt de defensa litoral, la torre del Grau de Morvedre, a Sagunt, que apareix en Antonelli. Es conserva (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 160). ¶¹²⁶ La torre del Cap de Canet apareix en Antonelli (1563) i estava situada al costat de l'encontre entre el riu Palància i la mar. De planta hexagonal, no es conserva actualment. Valleriola fa referència, probablement, al següent punt de defensa litoral, la torre del Grau de Morvedre, a Sagunt, que apareix en Antonelli (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 158). ¶¹²⁷ Desapareguda actualment, la torre del Mardà o de l'Almardà es trobava entre Canet i Almenara. Apareix referida per Antonelli en la seua relació de 1563 (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 156). ¶¹²⁸ Desapareguda. S'alçava probablement al costat d'algun barri mariner i tenia dos atalladors, que recorrien la costa fins a la de la Mardà (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 154). ¶¹²⁹ De la torre de Beniesma o de Moncofa (la Plana Baixa), només queden unes ruïnes quasi inidentificables a la vora de la mar. Controlava el riu Belcaire fins l'Estany de Nules (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 152).

santa Maria Mdalena, hay una imagen desta santa, de piedra márml, y me dixo allí don Christóval Centellas, señor de Nules, que la traxo consigo el Centellas que traxo la cadena de Marsella.¹³⁰ Divendres, a 7, aní a Castelló de la Plana a dinar, a on paguí les torres que estan enans la de Borriana,¹³¹ la del riu de Millàs¹³² y la del Guerau de Castelló,¹³³ y viu lo monestir de dominicos, que ara escomença. Serà bo. Disapti, a 8, partí de Castelló y pasí per Nostra Señora de Llidó,¹³⁴ que està prop d'esta vila, viu la image y la pedra davall la qual fonch trobada. És cosa molt devota. Viu en les olles de Benicàssim la torre de sent Julià y de lluny la torre del Colomer y la torre del Barranch.¹³⁵ Paguí-les en Oropesa, a on estiguí aquella nit i dormí en la fortalea. És molt bona.

Diumenge, de matí, a 9, en haver pagat a l'alcaid y als demás soldats, aní a una altra torre que està en altra muntaña,¹³⁶ a un tir d'escopeta del castell, y en

¶¹³⁰ Aquesta no és la primera aparició del castellà en la redacció del dietari, però sí que la primera en què aquesta llengua es barreja en la redacció, fora del diàleg en estil directe, on havia quedat reduïda en el cas de la conversa amb el rei (vegeu les anotacions de Valleriola núm. 7 i 13). Ara sembla motivada per la conversa amb el senyor de Nules, Cristòfor Centelles, que hauria sigut en castellà, d'ací el «me dixo».

¶¹³¹ De planta quadrada, apareix en Antonelli (1563) i es conserva actualment (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 150).

¶¹³² Es refereix a la torre del riu Millars o torre d'Almassora (La Plana Alta), desapareguda. Tenia dos guàrdies i dos atalladors que vigilaven la costa fins la torre de Borriana (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 148).

¶¹³³ Pensada per a defensar el grau de Castelló, aquesta torre, ara desapareguda, apareix en la relació d'Antonelli (1563) com a proposta i en la d'Acuña (1585) com a ja construïda (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 146).

¶¹³⁴ Es refereix a la basílica de la Mare de Déu del Lledó, als afores de la ciutat de Castelló de la Plana.

¶¹³⁵ Es pot comprovar la poca distància entre torre i torre, un dels objectius suggerits en l'informe d'Antonelli de 1563: la torre de Sant Julià es troba a una milla nàutica en direcció nord-oest des de la coneguda torre de Sant Vicent de Benicàssim (Plana Alta), no esmentat per Valleriola ja que la seua construcció encara no havia sigut finalitzada el 1597; la torre Colomera, torre Talaia o torre del Colomer és una construcció de 1553, situada entre els termes de Benicàssim i Oropesa (Plana Alta), propera a la de Sant Julià i que permetia la connexió visual entre les torres que la precedien i la continua-

ven; finalment, la torre de la Corda, anomenada també torre del Barranc de la Dona, torre del Barranc, torre de la Mala Dona o torre de la Renegà, és la més propera de les tres a Oropesa. Aquesta darrera apareix citada a les *Ordinacions* de defensa de la costa valenciana del segon duc de Maqueda, de 1554, i de Vespasiano Gonzaga, de 1575 (Ferran OLUCHA MONTINS, «La torre de la Corda (Oropesa), seqüència d'una construcció», *Centre d'Estudis de la Plana*, 11 (1987), pp. 29-32). Gaspar Escolano cita aquestes torres i en fa descripció: «Guardan su torre [la de Sant Vicent] dos soldados a pie, y dos de a cavallo, y desde ella se camina a la San Julián, una legua, y d'esta, a la de las Colomeras, un quarto, donde se cuela en el mar el cabo que llaman de las Colomeras los marineros. De aquí discurre la costa otro quarto de legua, hasta la torre del Barranco de la Mala Muger, con asistencia para todas de cinco soldados, y tiene a media legua la punta de Alcocer (...) y la torre de Oropesa, guardada con dos, donde fenece el partido de la guardia marítima» (ESCOLANO, *Segunda parte...*, p. 598). Sobre les torres de defensa de l'època a la costa de les comarques del nord, vegeu l'exhaustiu estudi de Vicente FORCADA MARTÍ, *La obra castrense en defensa de la costa castellanense*, Castelló de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura, 2007; i sobretot el general del país i ja citat de Josep Vicent Boira (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*).

¶¹³⁶ Es refereix a la següent torre cap al nord, la torre del Rei, una imponent fortalea d'estil renaixentista, llavors amb dos guàrdies armats, una guàrdia extraordinària pagada pel virrei i un sol atallador que recorria el litoral a peu (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, 136).

la iglésia oý misa, que y à un altaret ab tres imàgens de pedra marbre, de Nostra Señora, de santa Madalena y de sent Juan Baptiste. En aver oýt misa, aní a la torre de la Sal¹³⁷ y a dinar a Alcalà de Givert, a on paguí dita torre y les de Capicorp¹³⁸ y la de la Serra Alta¹³⁹ y encontinent aní a Paníscola a dormir, y aquella nit paguí les torres de Cap de Irta¹⁴⁰ y la de l'Almodum.¹⁴¹

Dilluns, a 10, en llevar-me, aní a oyr misa a la iglésia y après aní, acompaniant-me los justícia y jurats a tot, al castell. És una fortalea en forma molt bona a on estigué lo papa Luna, Benedicto 13.¹⁴² Y, en aver dinat, me n'aní a Benicarló. És bona vila; no m'apeý. A la vesprada, arribàrem a Binaroz, a on pagàrem als atalladors d'estes viles y als soldats de la torre de Sol de Riu,¹⁴³ que està molt prop del riu de la Sènia, que és lo que dividix los tèrmens del present regne de València y lo principat de Cathaluña. De lluny viu lo lloch de Alcanar y'l castell de Ulledecona, de Cataluña.

Dimats, de matí, viu la iglésia de Vinaroz. És al modo de la Sent Martí de València. És tan gran poch més o menys, fan-li una torre bellíssima en la matexa església. Y après aní a Nostra Señora de la Font de la Salut¹⁴⁴ a oyr misa. Pasàrem per un lloch que's diu lo Mas dels Estellers. Viu del camí la vila de Cervera, que està en una muntanya redona. Viu a Càlig. Dinàrem en Nostra Señora de la Font

¶¹³⁷ Valleriola continua el seu viatge cap al nord fins a una altra torre, la de la Sal, a Cabanes (Plana Alta), defensa d'un barri mariner i protecció del camí cap a la població. Apareix en la relació d'Antonelli de 1563 (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 134). ¶¹³⁸ La torre de Capicorb (Alcalà de Xivert, Baix Maestrat) és anterior a les generals de la costa executades a partir de 1554 (FORCADA MARTÍ, *La obra castrense...*, p. 65) i probablement construïda al voltant de 1550. Apareix en la relació d'Antonelli i es conserva actualment (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 130). ¶¹³⁹ La torre de la Serra Alta o de la Serra Grossa d'Irta apareix en la relació d'Antonelli de 1563; en els textos d'Acuña i Escolano és anomenada de Sant Benet. Se situa al cim de la Serra Grossa d'Irta, a cinc-cents metres sobre la mar. En l'informe d'Acuña es justifica la seua situació perquè molts pobles propers «no pueden descubrir la mar, ni las señas que las torres de la costa hazen». Es conserva actualment (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 128). ¶¹⁴⁰ L'interrogant apareix en l'edició de 1929. La torre a què fa referència és la torre Nova del Cap d'Irta. Apareix per primera vegada referida per Acuña (1585), amb dos atalladors. No es conserva (BOIRA MAIQUES,

Las torres del..., p. 126). ¶¹⁴¹ També coneguda com a torre Badum o la Torra, apareix ja en la relació d'Antonelli de 1563. Es troba en un emplaçament imponent, a 55 metres d'alçada sobre un penya-segat a la serra d'Irta, entre Peníscola i el cap d'Irta (FORCADA MARTÍ, *La obra castrense...*, pp. 53-55). Tenia tres guàrdies armats amb arcabúçs; un soldat de Peníscola feia diàriament els cinc quilòmetres entre aquesta població i la torre (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 124). ¶¹⁴² Pere Martines de Luna (Illueca, 1328-Peníscola, 1423), més conegut com el Papa Luna Benet XIII, prengué aquest nom durant el seu episcopat a Avinyó, en el conegut com a cisma d'Occident, en què l'Església comptà amb dos i fins i tot tres autoproclamats papes fins el Concili de Costança (1417), en què se n'establí novament un de sol. ¶¹⁴³ La Torre del Sol del Riu (Vinaròs, Baix Maestrat), probablement d'origen medieval, en estar situada en lloc de frontera, com bé comenta Valleriola (FORCADA MARTÍ, *La obra castrense...*, p. 40). A hores d'ara desapareguda, probablement assolada per l'acció de la mar després de 1763 (BOIRA MAIQUES, *Las torres del...*, p. 122). ¶¹⁴⁴ Es tracta del Reial Santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut de Traiguera (Baix Maestrat).

de la Salut; beguí aigua de la font: és boníssima. Està esta casa molt devota en un fondo y rodada de montañes altes, totes fèrtils de romeros y altres herbes. En aver dinat, me n'aní y viu la vila de Trahiguera des del camí, y pasí per la Jana —és bon lloch— y aní a dormir a la vila de Sent Matheu. Ospedà'm en lo monestir de Predicadors frare Baltasar Roca, prior.

Sopí, dormí y diní lo endemà, fent-o molt bé ab mi. Viu en dit monestir les obres que mon germà, esent prior, féu, que són la porteria y la porta de aquella, y lo arch en entrant y cobrir lo claustro —dich la una part— y reparar lo refector y fer-i trona per a llegir quant dinen, que no la y avia. Dexà 10 lliures per a que les carregasen per a renda perpètua per a fer una festa cada any el lo dia de sent Vicent Ferrer. Y ilustrà¹⁴⁵ molt aquella casa perquè a més de açò dexà altra tanta fusta obrada per a cobrir altra part del claustro y dexà sembrades de forment y ordi totes les terres del convent fins al claustro y lo primer pati. Y dexà dita casa molt desempeñada de com la trobà, en dos anys y 2 mesos que fon prior, y fera molt més sinó que renuncià a dit priorat per no tenir càrrech. Viu la iglésia de la vila. És bona. Y lo altar major de l'apòstol y evangeliste sent Matheu, tot de maçoneria: és lo millor que y deu aver. En gran part folguí'm molt e senyaladament per ser enguany lo meu auxiliador —dich lo que m'ixqué per sort lo dia de sent Macià de l'any proppasat.

Dimecres, a 12 de febrer, partí de Sent Matheu y vinguí a La Salçadella. És prou bon lloch, y pasí per Les Coves¹⁴⁶ y vinguí a dormir a Cabanes. És bona vila: la iglésia és tota de pedra picada sots invocació de sent Juan Baptiste.

Dijous llarder,¹⁴⁷ a 13 de febrer, partí de Cabanes, pasí per la Pobleta y per Borriol y aní a dinar a Vila-real. Y en aver dinat, aní a dormir a la vila de Nul·les dels Centelles. Folguí'm de veure les armes en les portes de la vila: és la més ben murada vila d'esta part del regne.

Divendres, a 14, partí de Nul·les, pasí per Chilches y per la Llosa y aní a oyr missa y dinar a la vila de Almenara. La iglésia és molt gica per a ser de vila. Y, en aver oyt missa, aní al monestir de Predicadors; és giquet y replegadet. En aver dinat, pasí per Morvedre y drete via per los llochs que estan en lo camí. Sense reparar, arribí a València, mich quart de ora ans de la oració, ab salud, gràcies a nostre Señor.

[105] **Sant auxiliador de l'any 1591.** Dilluns, a 24 de febrer, 1597, dia del señor sent Macià apòstol, me ixqué per sort lo mateix señor sent Macià en auxiliador per tot un any. Sia a glòria de Déu y profit meu, amén.

¶ ¹⁴⁵ L'edició de 1929 transcriu «illustra», entenent el verb «il·lustrar»; nosaltres, en canvi, hem entés que el sentit del text és el de «llustrat» de «llus-

trar», donar llustre. ¶ ¹⁴⁶ El municipi de les Coves de Vinromà (Plana Alta). ¶ ¹⁴⁷ El dijous llarder o dijous gras és el dijous abans de quaresma.

[106] **23 eleixió del bras militar.** Dimarts, a 6 de maig, 1597, se juntà lo bras en lo estudi daurat de la Diputació per a tractar de que lo doctor Geroni Navarro, de la Audiència criminal, avia donat en Oriola a un cavaller sentència de mort, lo qual és contra fur per ço que se han de donar dites sentències ab lo regent la Cancelleria y lo advocat fiscal y ls demás oydors de la Real Audiència. Y axí com a contrafur se deliberà que's fesen elets, *more solito*, etc., lo desús escrits.

[107] **Dotació de les rectories.** E tanbé, dit dia, se tractà de fer posar en execució lo que parla de les tres mília lliures que cascun any lo arquebisbe deposita en la Taula de València per a que s'ajen de esmerçar. Y perquè ha vengut un canonge de Cuenca, ab comisió apostòlica, a fer certs manaments als barons que tenen terç delme per a que paguen certes quantitats per a la fàbrica de les iglésies de sos llochs y instrucció dels moriscos y ornaments¹⁴⁸ y altres coses, tot lo qual se ha de fer, segons lo fur de les últimes Corts, de estes 3.000 lliures,¹⁴⁹ esmerçant-les, que des de l'any 1585 ençà, que foren les Corts, pasa de 12 anys ab los interessos, y ha pus de güitanta mília lliures resagades y y à pasta per a tot, per al qual efecte se feren helets, *more solito*, donant-los lo poder acostumat, e foren nomenats los següents:

Nobles

Don Nofre Escrivà, señor de Argelita.
Don Bernat Vilarig de Carroz.
señor de Cirat.
Don Diego Milà de Aragó.

Cavallers

En Francés Casalduch òlim Asió,
señor de Borriol.
En Francés Vicent Artés.
En Bernat Guillem Cathalà y Valeriola.

[108] **4 vegada examinador en lo bras.** A 24 de juliol, dijous, se juntà lo bras per ocasió que avent exit síndich don Joseph Pellicer y estar enbaxador del present regne en Madrid, a on està la cort de sa magestad, per no aver sobdelegat en

¶¹⁴⁸ En l'edició de 1929: «oynaments». ¶¹⁴⁹ El cas de la polèmica al voltant de les dotacions de les rectories de moriscos ha sigut rescatat i sintetitzat perfectament per Muñoz: «en 1572 es va determinar la creació de 129 rectories per a la instrucció de moriscos, amb una dotació cascuna d'elles de 100 lliures anuals. Setanta-quatre d'aquestes rectories ja estaven dotades sense que fos necessària la contribució dels estaments, mentre que a altres 55 encara els mancava dotació. El problema era que en 1585, i havent prou diners a la Taula per a fer-se les dotacions (90.000 lliures anuals procedents de les 3.000 anuals que l'arquebisbe hi dipositava en nom dels estaments), va suplicar-se, i fou acceptat pel rei Felip II al capítol 78 de les Corts de 1585, que aquesta quantitat es carregàs a cens i se'n

consignàs la renda als rectors de les esmentades rectories, una fórmula mitjançant la qual s'aconseguiria la desitjada dotació. Malgrat açò, 60.000 lliures de les 90.000 foren utilitzades (sembla que per Felip III) per a uns altres menesters. I per instància realitzada pel rei davant el nunci i comissari apostòlic, els estaments van ser obligats a dotar dels seus béns les esmentades rectories, cosa que suposava un greu perjudici per als estaments, a més d'un[a] transgressió als furs jurats en la successió» (MUÑOZ, *Les Corts valencianes...*, p. 131). Aquesta, doncs, era la situació en el moment de la nota de Valleriola, centrada en el seu nomenament precisament per a tractar la qüestió. Tot i això, però, aquesta s'allargaria. Pel que fa a la continuació del conflicte, vegeu les anotacions núm. 116 i 193 de Valleriola.

lo interin se fés eleixió de síndich¹⁵⁰ y perquè no y agués discòrdia en la manera de nomenar-lo, diguí yo a tot lo bras que fosen trets sis nobles e cavallers y que estos nomenasen altres sis, los quals examinasen lo bras y fesen eleixió de síndich. Y yo fui nomenat per Maximiliano Cerdà, entre altres, y fins allí dins, en lo segon estudi daurat de la Diputació, nos concertàrem de posar-ne uns quants en redolí y fonch elet per sort don Paulo Çanoguera.

[109] **Elet de la confraria de Sent Jaume o conseller, 2 eleccions.** Disapte, a 26 de juliol, 1597, en lo capítol general que's té cascun any en la loable confraria de Sent Jaume per a fer eleixió de majordoms, fui yo elet en conseller per a la present eleixió, *verbo*, com se acostumava. Y Enaprés, avent-me asolat de majordom, ab acte rebut per lo escrivà de dita confraria, fui yo elet en conseller ab altres per a l'any següent y per a la primera eleixió faedora de oficials lo any que ve tal dia com güi. Folguí'm yo, que ya me avia asolat, que ixqués per sa sort Simó Tadeu Peres, notari, en síndich de dita confraria, per ser mon procurador y aver-lo yo posat en redolí y perquè ell o mereix. Sia a servici de Déu.

[110] **Alcaydia y batlia de Ademuz.** Pose en memòria com en lo mes de agost de l'any 1597, Íñigo Iváñez de Santa Cruz, secretari del marqués de Dénia, virrey qui al present és de aquest regne, me pregà de part de sa señoria que, per quant per mort de don Llorens de Herèdia vacava la alcaydia del castell de Ademuz y la batlia de sa vila, y volia fer bona obra a dona Rafaela de Herèdia, sa germana, y per ser dona no's podien posar en son cap estos oficis, que, confiant de ma bondat etc., acceptàs estos oficis d'esta forma que, mentres vixqués dita señora, lo sou y salari fos per a ella y morta ella, seria per a mi. Yo consultí açò ab alguns amichs si m'estava bé y si per ser oficis reals inpedien lo poder yo concórrer a diputat del General, que só dels insaculats, e digueren-me que no a les dos coses y axí no u acceptí, donant certes escuses, y aprés o donaren d'esta manera a don Àlvaro de Castellví, cavaller de la orde de Montesa.

[111] **Capità dels batallons o milícia efectiva de aquest regne.** Pose també en memòria com diumenge, a 12 de octubre, don Gaspar Mercader, señor de la baronia de Buñol, vingué ací a la Quintà a parlar-me de part del marqués de Dénia, virrey de València, dient que sa señoria, entre los deu capitans que avia nomenat per al seu terz, era yo lo u, que me pregava de part d'ells dos que'n volgués acceptar. Yo escomencí a escusar-me per indirectes y replicant-me ell que, de sexanta cavallers que dit señor virrey avia nomenat per a capitans, tots o avien acceptat, que li fes plaher de acceptar-o yo. Clarament li diguí que no podia, donant escusa

¶ ¹⁵⁰ En l'edició de 1929, anotació al marge esquerre: «Per a síndich».

de que me n'avia de anar fora València y axí m'escapí de açò, que après comunicant-ho ab moltíssims cavallers e altres persones me digueren tots unànimes y conformes que no m'estava bé y que yo u avia acertat en no acceptar-o, perquè era poc per a ma calitat y condició, etc.

[112] **La paga de la costa la part de Ponent.** Disapte, a 29 de nohenbre, 1597, partí des de la Quintà per a pagar la costa. Arribí aquella vesprada a la vila de Cullera, que per no poder-se anar vora mar, per estar la gola de la Albufera uberta, aní per lo camí real y pasí per Alfafar, Maçanaça, Cataroja, Sollana, Sueca. Arribí tart a la vila de Cullera, y lo dumenge, en aver oÿt misa en lo altar de nostra Señora de la iglésia, que és gran y bona, sots invocació dels dos Juans,¹⁵¹ paguí les torres: la de les Salines,¹⁵² la de la Gola de la Albufera,¹⁵³ la del Cap de Cullera,¹⁵⁴ la de la Gola del riu Júcar¹⁵⁵ y la de Valldigna.¹⁵⁶

Dilluns, lo primer de dehenbre, 97, partí per a Oliva, a on paguí la companyia de don Carlos de Borja¹⁵⁷ y les torres del Guerau de Gandia¹⁵⁸ y la de

¶¹⁵¹ Es refereix a sant Joan Baptista i sant Joan Evangelista. ¶¹⁵² Com en el cas de les torres del nord, el la línia de la costa cap al sud comptava amb les mateixes defenses, col·locades a poca distància. Per a les fortificacions de la comarca de la Ribera, especialment les situades prop de Cullera, vegeu Juan Francisco PARDO MOLERO, «De puerto de La Ribera a llave del reino: defensa y fortificación de Cullera en el renacimiento», en Joaquim APARISI i Antoni FURIÓ (coords.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, València, PUV, 2002, pp. 195-212; i Francesc GINER I PEREPERES, «Les torres de la costa de Cullera», en Joaquim APARISI i Antoni FURIÓ (coords.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, València, PUV, 2002, pp. 213-230. La torre de les Salines, prèvia, en direcció sud, a la de la Gola de l'Albufera (l'Horta Sud), és així coneguda per l'antiga existència d'un es salines en aquest llac litoral proper a la ciutat de València. En època de Valleriola, tenia dos guàrdies i dos atalladors que recorrien la costa en direcció sud. Apareix per primera vegada en la relació d'Acuña (1585) i a hores d'ara no es conserva (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 166). ¶¹⁵³ Desapareguda ja, la torre de la Gola de l'Albufera dominava l'única –llavors– obertura d'aquesta a la mar, la situada en el Perelló (Horta Sud). Apareix en la relació de 1563 d'Antonelli (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 168). ¶¹⁵⁴ Anotada per Antonelli (1563) i ja desapareguda, la torre del Cap de Cullera permetia la

visió nord-sud que el castell de la vila no posseïa (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 170).

¶¹⁵⁵ Encara en peu, la torre de la Gola del Xúquer apareix en la relació d'Acuña de 1585 i dominava l'encontre entre el riu i la mar. Exercia també de punt de control per tal d'evitar la fugida de població morisca cap al nord d'Àfrica (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 172). ¶¹⁵⁶ La torre de la Vall, encara en peu, fou esmentada per Antonelli com a torre de la Vall de l'Alfòndec. Protegia Tavernes de la Valldigna (la Safor) i evitava la fugida de població morisca (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 174). ¶¹⁵⁷ Es tracta de Carles de Borja-Llançol de Romaní, dels Borja-Llançol de Romaní senyors de Villalonga (vegeu Onofre ESQUERDO, *Nobiliario Valenciano*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2001, pp. 164-165; i Abel SOLER, *Villalonga. Història i geografia d'una vila de la Safor*, Villalonga, Ajuntament de Villalonga, 2013). Carles fou primogènit de la nissaga i capità de la guàrdia del duc de Gandia. D'una altra banda, era capità d'una de les dues companyies de la cavalleria de la Guarda de la Mar del regne de València, dedicada a la vigilància de la costa contra els pirates. Cal no confondre aquest Carles amb Francesc Carles de Borja-Centelles i Fernández de Velasco (1573-1632), VII duc de Gandia, IV marquès de Llombai i VII comte d'Oliva, qui arribaria a ser virrei i capità general de Sardenya (1611-1617), membre del Consell d'Estat i president del Consell d'Aragó. ¶¹⁵⁸ Desapareguda. Apareix

Piles.¹⁵⁹ Estiguí tot este dia y pasegí'm per la vila: és molt bona. Viu lo castell y casa dels comptes,¹⁶⁰ folguí'm de veure tants escuts y armes de Centelles per descendir yo de tres señores Centelles.¹⁶¹ Lo endemà de matí aní a oir missa a la iglésia major, que és sots invocació de nostra Señora; és molt gica; y à al cap de l'altar una tunba cuberta de vellut carmesí ab una aspa de brocat.

Dimats, a 2 de dehenbre, aní a Dénia y paguí les torres del Palmar¹⁶² y la de l'Arenal.¹⁶³ Viu la iglésia major: és bona, sots invocació de nostra señora. Y viu lo castell: és bo, pareix-se tant quant ab lo de Paníscola. Lo endemà oý missa en Sent Antoni de Pàdua,¹⁶⁴ monestir de recolets: és molt bonito.

Dimecres, a 3 de dehenbre, aní a Xàbea, a on paguí les torres de Sent Antoni, de la Mezquita, lo castell de Sent Martí, de Cap Prim, la del Descobridor, la Cala de la Bravea y la Cala de Lebeig.¹⁶⁵ Lo endemà oý missa en la iglésia, sots invocació de sent Bertomeu; és molt gran, de pedra picada y molt forta.

a Antonelli i protegia el grau de Gandia però també evitava l'avituallament d'aigua en el riu d'Alcoi pels barbarescos. El 1585 tenia quatre atalladors a cavall que recorrien la costa al nord i al sud (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 176). ¶¹⁵⁹ Encara en peu, la torre de Piles (la Safor) apareix com a proposada en la relació d'Antonelli i ja feta en la d'Acuña del 1585. Controlava les platges de Gandia, Bellreguard i Oliva, on el duc de Maqueda, ja havia alertat el 1555, com a virrei, de la presència de barques morisques (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 178). ¶¹⁶⁰ El quasi totalment desaparegut palau dels Centelles d'Oliva –conegut també com a palau comtal d'Oliva o dels comtes d'Oliva– és actualment, tanmateix, un monument declarat Bé d'Interès Cultural. Es tractava d'un edifici de transició del gòtic al Renaixement, edificat entre els segles XV i el principi del XVI, finalitzat totalment amb Francesc Centelles, III comte d'Oliva. A hores d'ara, i després d'una història de deteriorament progressiu, algunes de les peces de la seua decoració renaixentista es troben a la Hispanic Society de Nova York (Antoni ESTEVE I BLAY, Priscila MULLER i Francesc MESTRE PONS, *El Palau dels Centelles d'Oliva: recull gràfic i documental*, Oliva, Associació Cultural Centelles Riu-sech, 1997). ¶¹⁶¹ Efectivament, el llinatge Català entronca en certs moments dels segles XIV i XV amb els Centelles, com el 1413 amb el matrimoni de Joana de Centelles i Bernat Guillem Català i Sanz († 1432), dels quals seria fill Joan Guillem Ca-

talà i Centelles († 1470), pare aquest de Bernat Guillem Català de Valleriola i Valleriola († 1514), rebesavi del nostre Bernat Guillem (CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*, pp. LVI i ss.). ¶¹⁶² Apareix a Antonelli, i és també coneguda com a torre Almadrava o del Palmar (1552-1553). Se situava al costat del riu Girona i ha patit una reconstrucció «discutible» (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 180). ¶¹⁶³ Es tracta de la coneguda torre del Gerro o de l'Aigua Dolça –així l'anomena Antonelli–, que domina els penya-segats entre Dénia i Xàbia (La Marina Alta), a cent metres sobre el nivell de la mar (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 100). ¶¹⁶⁴ Es tracta del convent de Sant Antoni de Pàdua, un conjunt arquitectònic franciscà completat entre el segle XVI i el XVII, que patiria posteriorment greus danys en la Guerra de Successió (1701-1715). ¶¹⁶⁵ Valleriola continua cap al sud i apunta les torres en el seu camí des de Dénia a Xàbia i més al sud. La torre de Sant Antoni se situava prop d'on actualment hi ha el far, al cap de Sant Antoni, d'ací el nom. La de la Mesquita no apareix referida a la reiterada relació de Boira Maiques. La del Cap Prim és també coneguda com a torre de Portitxol, per la seua proximitat a la petita illa d'aquest nom. Com l'anterior, la torre del Descobridor, coneguda també com a torre Punta de l'Ambolo, per la seua localització al costat de la cala, és esmentada per Antonelli (1563) i es troba molt malmesa; controlava la secció litoral entre el cap de la Nau i Moraira. La torre de la Cala de la Bravea

Dijous, a 4 de dehenbre, 1597, arribí a Calp y paguí les torres del port de Morayra,¹⁶⁶ la peña de Alifach —esta peña és molt alta, més que lo Micalet, y grosa com ell tres o quatre vegades, pareix de lluny ysla.¹⁶⁷ Lo endemà oý misa en la iglésia, sots invocació de nostra señoira; és bonita y proporcionada ab lo poble.

Divendres, a 5 de dehenbre, aní al castell y fortalea de Altea: és bona, pasejí-la tota, és fort. Paguí les torres de la Galera, Cab Negret, de la Bombarda, de les Caletes¹⁶⁸ —estes dos torres estan en les peñes de l'Albir y los moros los diuen Peñas de Oro, per lo que cativan cada dia, tant com açò que enguany an cativat tres soldats. Oý misa lo dia següent en la capella de Nostra Señoira, que està en la fortalea.

Disapte, a 6 de dehenbre, arribí a Vil·la Joyosa y paguí la compaña de don Carlos de Castellví y les torres del castell de Benidorm, de l'Aguiló,¹⁶⁹ de Giratley.¹⁷⁰ Estiguí lo diumenge y lo dilluns, oý estos dos dies misa en la iglésia, so invocación de Nostra Señoira; es arto grande.¹⁷¹

Dilluns, a 8, dia de la Concepció de Nostra Señoira, partí per a Alacant, y a una llegua d'esta ciutat trobí un monestir de monges francisques so invocació de la Verònica.¹⁷² És una una yglésia molt devota. Mostraren-me la Verònica, que diuen és una de les tres que nostre Señor dexà estanpades lo dia de sa passió en el lienço. Y después me fui a Alicante, donde pagué las torres¹⁷³ de Aigües,¹⁷⁴ de la

de què parla Valleriola és molt probablement la de la Cala Branca o Cala Granadella. No hem trobat referències a cap torre en la Cala Llebeig, però sí que hi havia soldats destacats durant les hores de llum (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, pp. 184-190). ¶¹⁶⁶ Probablement es refereix a la torre del Cap de Moraira, que apareix en Antonelli (1563), encara en peu (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 191). ¶¹⁶⁷ El que provoca la descripció meravellada de Valleriola és el Penyal d'Ifac (Calp, Marina Alta). ¶¹⁶⁸ En el seu viatge cap al sud, visita ara les torres que envolten la vila d'Altea fins Benidorm, llevat la del Mascarat, llavors encara no construïda. La torre de la Galera, entre Calp i Altea, desapareguda, és esmentada per Antonelli. La del Cap Negret, desapareguda també per la construcció a sobre d'un xalet, protegia l'entrada i l'eixida del riu Algar, al costat d'Altea, i apareix en la relació d'Acuña (1585) com a *propogada*, i per tant construïda abans l'arribada de Valleriola. La torre de la Bombarda, a l'Alfàs del Pi, es conserva parcialment, controlava la badia d'Altea i era referida per Antonelli. Finalment, la torre de les Caletes, a la Serra Gelada, al terme de Benidorm,

apareix en Antonelli i se'n conserva només la base; les caletes que protegia havien estat punt de desembarcament de pirates (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, pp. 192-201). ¶¹⁶⁹ La torre d'Aguiló, a la Vila Joiosa, apareix a Antonelli i encara es conserva (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 202). ¶¹⁷⁰ La torre de Giralei o Giraleix, encara en peu i referida per Antonelli, protegia l'entrada a la cala del Xarco, utilitzada per pirates (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 204). ¶¹⁷¹ Aquest és el primer canvi al castellà sense justificació aparent, en no emmarcar-se en cap context referit de diàleg en castellà. ¶¹⁷² Es tracta del monestir de la Santa Faç. Com comentarà Valleriola tot seguit, el més preuat del lloc és la seua relíquia, un dels plecs del drap amb el qual una dona va netejar la cara a Jesucrist quan es dirigia al Calvari. Aquesta és la «Verònica» que esmenta tot seguit. ¶¹⁷³ Aquest, novament, és un canvi de llengua aparentment injustificat. ¶¹⁷⁴ La torre del Riu d'Aigües, a El Campello, apareix en Antonelli i encara es conserva; l'enginyer italià referia que aquesta evitava l'abastiment d'aigua pels corsaris en el riu d'Aigües (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 206).

Illeta,¹⁷⁵ del Cap de la Alcodrà¹⁷⁶ y la de l'Ayguia Amarga.¹⁷⁷ Estiguí en esta ciutat fins al dimecres. Viu la iglésia de Sent Nicolau: és bona, roda's la capella major com la Seu de València. Viu la iglésia de Senta Maria: és bona, però no tan gran com Sent Nicolau. Viu lo Roser, monestir de dominicos: és molt giquet, ara escomença a obrar-se.

Dimecres, a 10 de dehenbre, arribí al castell de Senta Pola. És un castell quadrat; y à 22 cases alrededor, les quals fan muralla; és fort y bo. Viu lo moll que ha fet lo duch de Maqueda estant mon germà en sa companyia. L'endemà oý misa en la iglésia; és de Nostra Señora, molt bonita. Paguí les torres del Carabací,¹⁷⁸ de la Talayola,¹⁷⁹ de les Caletes de Èlig¹⁸⁰ y la del Pinet,¹⁸¹ que està prop de la albufera de Èlig.

Dijous, a 11 de dehenbre, 1597, arribí a Guardamar. És un lloch prou fort, té les portes del lloch de ferro macís. Paguí les torres de Cap Server,¹⁸² Torrevella,¹⁸³ Cap Roig¹⁸⁴ y la Foradada,¹⁸⁵ que és la darrera torre del regne. Lo dia següent, oý misa en la iglésia de Sent Jaume major y, oýda, me'n torní devés València.

Divendres, a 12 de dehenbre, arribí a Èlig o Elche, vila del duch de Maqueda. És bona y no té aygua dolça sinó la que cau del cel, que la guarden en

¶ ¹⁷⁵ Referida per Antonelli per a protegir la platja d'El Campello i l'entrada a l'horta d'Alacant, es conserva actualment, ben restaurada. Acuña (1585) assegurava que donava refugi als pescadors «que pescan por allí, que ay buena pesquería y tienen allí junto sus barcas porque algunas vezes los corsarios se las llevan» (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 208). ¶ ¹⁷⁶ La torre del Cap de l'Alcodrà és referida per Antonelli per tal de protegir les aigües entre Alacant i Benimagrell. No es conserva (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 210). ¶ ¹⁷⁷ La torre de l'Ayguia Amarga vigilava la costa entre el Cap de l'Alcodrà i Santa Pola. Ja apareix a la relació d'Antonelli però a hores d'ara només hi ha les restes en el que probablement fou el seu emplaçament (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 212). ¶ ¹⁷⁸ La torre del Carabassí, en el cap entre Alacant i Santa Pola, apareix en la relació d'Antonelli (1563) però actualment no es conserva, probablement esborrada per la urbanització de la costa. Tenia dos arcabussers i un atallador en temps de Valleriola (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 214). ¶ ¹⁷⁹ Amb dos arcabussers, la torre Talaiola protegia el port de Santa Pola. Apareix a la relació d'Antonelli i es conserva actualment, al costat del far modern de la localitat (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 216). ¶ ¹⁸⁰ Protegia, com el seu nom indica, les cales que situen prop

de la talaia. Posteriorment seria coneguda com a «torre de las Escaleritas» per traducció defec-tuosa. Apareix en Antonelli i es conserva encara (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 218). ¶ ¹⁸¹ La torre del Pinet, de la qual només en queden restes, era ja referida per Antonelli (1563), per a protegir el litoral immediat (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 220). ¶ ¹⁸² La torre del Cap Server referida per Antonelli, qui recomanava dotar-la d'artilleria, i encara en peu, intentava evitar el desembarcament de barbarescos en el litoral meridional (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 222). ¶ ¹⁸³ La torre Vella de les Salines, esmentada per Antonelli com a «torre Vieja del Cabro Çerbera o de la Albufera» no es conserva. El seu nom indica, però, la seua antiga ubicació, al costat de la població que protegia (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 226). ¶ ¹⁸⁴ La torre del Cap Roig, a Oriola, disposava de dos atalladors i apareix a la relació d'Antonelli. Es conserva actualment (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 228). ¶ ¹⁸⁵ Valleriola, després de la seua exhaustiva anotació –no deixa cap torre per anotar– arriba fins a l'última defensa marítima del regne pel sud, la torre de la Foradada. Antonelli la refereix com a proposada, per tant fou construïda després del 1563 i abans de l'arribada del dietarista. Es conserva encara (BOIRA MAIQUES, *Las torres...*, p. 230).

cisternes, però de la salada, n'i a molta en gran abundància, ab ella reguen les terres. Estiguí en la iglésia major, a on oý misa disapte dia de senta Lúcia —és molt bona, sots invocació de nostra Señora. Aní a visitar lo monestir de Senta Lúcia,¹⁸⁶ de frares mercenaris. És molt bonito y lo claustro és millor que'l de ací de València.

Disapte, a 13, en aver oýt misa, partí per a Agost. És un roïn lloch. Dinàrem en lo ostal lo que aviem portat de Èlig y, après dinar, anàrem a dormir a la venta de Tibi, a on tinguérem molt mal recapte y dormírem vestits.

Diumenge, a 14 de dehembre, vinguérem a oyr misa a Ibi. És una vila no molt gran, y la iglésia és molt gica y roïn; ara en obren altra. La vella és sots invocació de la Transfiguració de nostre Señor. En aver dinat, nos ne anàrem y pasí per la vila de Alcoy. És molt bona, viu-la de paso, y arribí a dormir a Cocentayna. És molt bona vila, no'm detenguí sinó que tantost de bon matí partí per a Xàtiva y viu des del camí a Albayda. Diní en Montaverner y viu a Alfarrasí y a Bellús.

Dilluns, a 15 de dehembre, 97, arribí a Xàtiva, aní a visitar a sor Pura Llosa y sor Vives, y tantost de bon matí partí, passí per Genovés y la Pobla Llarga del meu bon amich, Francés d'Esplugues,¹⁸⁷ y pasí per Carcaxent y vinguí a dinar a Alcira. Era tart, viu ací al dit señor de la Pobla y a la señora dona Catalina Guerau y d'Esplugues. Estiguí en la iglésia; és molt bona, so invocació de senta Catherina màrtir. En aver dinat, me n'aní, pasí per Algemesí y Cotes y vinguí a dormir a Almuçafes, que per los fanchs no poguí pasar més avant y axí em restí güi dimats, a 16 de dehembre, a dormir en dit lloch.

Dimecres, a 17 de dehembre, 1597, de bon matí, partí de Almuçafes, pasí per Silla, Catarroja, Maçanaça y Alfafar, arribí a València y a ma casa la Quintà entre les nou y deu hores ans mig jorn. Ya avien alçat a nostre Señor. Arribí ab salud, gràcies a nostre Señor.

[113] Elet de Sent Llorens per al negoci de la rectoria. Dijous, a 1 de janer de l'any de la nativitat de nostre Señor, 1598, e dia de la sua santíssima circunció, avent-se ajustat los parrochians de Sent Llorens, com és de costum, per a traure obrers, venint lo vot a mi sobre'ls caps que proposà lo síndich, proposí yo una cosa

¶¹⁸⁶ Es refereix al convent de Santa Llúcia d'Elx, a l'actual plaça de la Mercé de la ciutat. De façana renaixentista i llavors, com diu Valleriola, de frares mercedaris, actualment es troba en propietat de les monges clarisses. Té adjacents els antics banys àrabs. ¶¹⁸⁷ Francesc Joan d'Esplugues († 1611) fou, efectivament, conegut de Valleriola com a membre de l'Acadèmia de los Nocturnos, en la qual participà amb algunes peces que, juntament amb el sonet presentat a les *Iustas poéticas...* (1602), componen la seua obra poètica coneguda. Com a polític, tingué diversos

càrrecs: representant del braç militar en les Corts de 1604, jurat el 1607 i conseller de la ciutat en representació dels cavallers l'any següent. Vivia, doncs, a la ciutat de València. Deixà l'administració del senyoriu de la Pobla Llarga i les seues 110 cases de cristians vells, al qual accedí el 16 de febrer de 1607, en mans del seu procurador, Joan Grau (Josep Lluís NAVARRO I SANCHIS, *La Pobla Llarga: Anotacions per al 700 aniversari*, la Pobla Llarga, Ajuntament de la Pobla Llarga, 2017, pp. 189-190; MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de un diccionario...*, pp. 188-189).

que cert me pareix molt convenient y és que, pues al present nos trobam sens rector, se suplicàs a sa santetat fos servit de suprimir dita y encorporar-la en lo clero, perquè d'esta manera serien de consideració los percaços y avria-y almoyna per a ores y altres coses, y que per a açò se nomenasen elets, los quals o tractasen y encaminasen per los medis més convenients per a alcançar esta gràcia de sa santetat. Paregué a tots bé y axí, *nemine discrepante*, foren tots de mon vot y parer y feren elecció de tots de mon vot y parer. Y feren elecció de sis parroquians del present ajust, als quals los donam poder molt complit a dit efecte, y per a poder posar tacha etc., com més llargament consta en lo acte rebut per Andreu Aloy Real, notari, dit dia. E los elets fórem los següents:

En Bernat Guillem Cathalà, generós.

Juan Chrisòstomo Serra, ciutadà.

Geroni Cardona, ciutadà.

March Antoni Ortí, notari.

Buydad, laurador.

[114] **Malaltia de l'any 1598.** En carnestoltes de l'any 1598, se me féu una unflor y durícia en la barra esquerra y poch a poch anà crexent de manera que lo primer dia de quaresma, que fonch a 4 de febrer, en venir de l'ofici de la Seu a la Quintà, a on estich de asiento, me sagní ans de dinar per consell dels metges. No volguí posar-me en lo llit y lo divendres, a 6, venint del sermó y miserere¹⁸⁸ de la Zaÿdia, me torní a sagnar, y lo disapte, a 7, entre tres y quatre de la vesprada, ya no podent sufrir lo gran dolor y lo fret que m'avia pres, me posí en lo llit y cridí mejes per al diumenge, y en¹⁸⁹ feren menjar carn de allí en avant y anaren-me fent sagnar fins a dotse vegades en lo discurs de la malaltia. A cab de més de 15 dies de llit, estant molt mal, me aplicaren remeys y empastres en la unflor y volgué nostre Señor que dilluns, a 23 de febrer, tantost en aver dinat, suí un poch, cosa de una camisa, y comencí a millorar. Yo entench y tinch per molt cert que millorí per oracions e intercessió del gloriós apòstol sent Macià, que era lo meu auxiliador aquell any. Y lo dimats, a 24, dia del señor sent Macià apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sent Matheu apòstol y evangeliste. Sia a glòria de Déu y a profit meu, amén.¹⁹⁰

La milloria pasà avant perquè may cessaven de fer moltes pregàries per mi en moltes parts, señaladament en la Zaÿdia, que tota la comunitat pregava a Déu per

¶ ¹⁸⁸ El psalm cinquantè, que comença amb la frase *Miserere mei Deus*. ¶ ¹⁸⁹ «En» a la transcripció de l'edició de 1929; probablement, però, es tractava de la partícula «em». ¶ ¹⁹⁰ En l'edició de 1929 figura a un costat «Auxiliador

del any 1598» i, tot seguit, «Nota que dit dia li ixqué en auxiliador a mon fill don Othger, ans de nàixer, lo mateix sent Matheu y per ço li posí entre altres aquest nom. Sia lo señor Déu lloat».

mi en la missa y en lo cor, almenys tots los dies de la gran febra y reprehensions y del gran dolor de la unflor y per consegüent tots los dies que tinguí perill. Com la febra era tan gran y les sagnies y la dieta molta, fins a diumenge de Passió, a 8 de març, no'm lleví del llit, y lo disapte de Rams, a 14 de dit, ixquí a missa a la Zaydia y me féu nostre Señor mercé de que pogués oyr los oficis de la Setmana Santa en dit monestir. Com la unflor y durícia de la barra no se obrí sinó que per resolució ab los enpastres anava millorant, yxquí de casa ab los matexos ingüents y enpastre y benes perquè no's cayguesen y·ls he portat fins a 4 de abril, dit any, dia del gloriós sent Ambrós. Plàcia a nostre Señor que pues sa divina magestad me ha fet mercé de donar-me salut, la aumente y persevere com és menester per a la salvació de la mia ànima, consuelo de mi señora y de doña Costança, amén.

[115] **Nativitat y bateig de don Otger, mon fill.** Disapte, a 18 de abril, 1598, a la matinada, a les dos hores y tres quarts y mig, poch més o menys, en la Quintà, naxqué mon fil y de doña Costança de Perellós, ma muller, lo primer que parí bé. Fonch batejat en la iglésia de Sent Llorens lo dit dia, entre tres y quatre de la vesprada, y li posí los noms següents: Otger, Guillem, Raymundo, Bernat, Benet, Matheu, Bruno, Vicent, Jacintho. Batechà'l mosén Juan Alçamora, prevere, doctor en sacra theologia, foren padrins don Pedro Andrés, prevere, comanador de sent Anthoni, y sor Margarita Agulló, beata profesa de la tercera regla de sent Francés.

Sia lloat nostre Señor y la Verge Maria que après de güit vegades vegades que a mal parit dona Costança, y les set de dones, se ha servit nostre Señor, a ell gràcies, de donar-nos aquest fill que'l tinch per miracle, perquè als tres mesos del preñat tingué señals de sanch y de mal part, y ab oracions prechs de diverses persones ha perseverat lo preñat fins als nou mesos. Y encara aquest milacre lo atribuim a tots los sants que s'acomana, però en particular yo l'atribuisch als gloriosos abbats sant Benet y sant Bernat, als quals y a la image de Nostra Señora de la Fe, que està en la Saýdia, los ho supliquí yo molt de veres, y les señores monges feren grans y contínues oracions, axí a dita invocació de nostra señora com als dits sants, fins a aver parit a bé. Y dona Costança, quant tingué dits señals de mal part se acomanà al gloriós sant Raymundo y prengué, per la boca, de la terra de la seua sepultura y diu que tantost li parà la sanch y axí o atribuisch aquest milacre al dit sant Raymundo. Sia lo que sia, gràcies infinites ne sien fetes a la santíssima e individua trinitat y a la mare de Déu y señora nostra y a estos y als demás sants que han intercedit per nosaltres per a que no conforme mos peccats nostre Señor castigàs mon fill sinó que'ns lo donàs ab goig cumplit, pues és ja christià y està bo. Déu lo guarde y beneixca y·l fasa son servent y vejam lo goig que convinga a servici y glòria de nostre Señor, amén.

[116] **24 elexió del bras militar.** Divendres, a 27 de juny, 1598, lo bras militar se juntà per a tractar de que lo il·lustrísimo nuncio de sa santedat, que resideix en

Madrid, avia enviat a manar al doctor Perandreu,¹⁹¹ arcediano de Morvedre y canonge de València, lo qual mandato lo y notificà Pau Alreus, escrivà de manament despús ayr, esent com és lo dit artiaça elet del bras ecclesiàstich per lo bisbe de Sogorp, se ha presumit que dit mandato se li ha fet per les grans diligències que ha fet en lo negoci de la dotació de les rectories, de que y à elets, y que si se usàs per est camí traure los elets no y auria qui'n volgués ser y per consegüent seria perduda la cosa pública. Del·liberaren que los que fórem nomenats elets per al negoci de la dotació de les rectories dels nou convertits, o fósem per a aquest negoci. E per quan estaven ausents del present regne don Nofre Escrivà y Çapata y don Diego Milà y de Aragó, ne fosen nomenats altres dos en son lloch, donant-los lo poder acostumat, y axí foren nomenats don Juan de Vilaragut, señor de Olocau, y don Carlos del Milà y los demés, que foren nomenats a 6 de maig, 1597, *vide* fòlio 29, pàgina 2^a.¹⁹²

[117] **Guerau de mestre en sacra theologia de mon germà.** A 10 d'agost, 1598, fonch graduat mon germà de mestre y doctor en theologia per la sua religió, com appar ab lo títol que manà despachar lo reverendíssimo frare Hipòlito Maria Beccaria de Mont-real, general de la orde de Predicadors, *dat Valentie die quinta augusti, 1598*. Sia a glòria de Déu. Graduà'l lo mateyx general en lo capítol de Predicadors de València, a 10 de agost, dia del benaventurat sent Llorens màrtir. Trobí-m'i yo y li enprestí lo diamant meu per al grau. Folguí'm en entrem en veure'l graduat y més sent de la pròpia mà del general. Sia a llaor y glòria de Déu.

[118] **Mort del rey don Felip nostre señor.**¹⁹³ A 28 de setembre, 1598, me arribaren de Madrid de mos cosins don Juan Vives y Pelegrí Cathalà y de Diego Loçano, mon procurador, dient-me la dolorosa y trista mort del rey nostre señor don Felip, fill de l'emperador don Carlos, lo qual morí en Sent Lorens lo Real, en lo Escorial, diumenge a 13 del present, entre les quatre y les cinch de la matinata, y fonch soterrat en dit monestir. Y, poch après de la seua mort, són fill

¶ ¹⁹¹ Pere Joan Andreu, natural de València i doctorat en teologia i en dret civil i canònic per la Universitat de la ciutat, ardiaca de Morvedre i canonge de la seu de València per nomenament del 7 de desembre del 1593 (MARTÍ MESTRE (ed.), *El Libre de Antiquitats...*, p. 255). ¶ ¹⁹² Vegeu l'anotació núm. 107 de Valleriola. ¶ ¹⁹³ El fet de la mort del rei causà una gran commoció i aquesta i les cerimònies posteriors foren també referides succintament, primer, i molt extensament, després, per Pere Joan Porcar (PORCAR, *Coses evengudes...*, pp. 67 i 70-79), molt detalladament en el *Libre de antiquitats* (MARTÍ MESTRE (ed.),

El Libre de Antiquitats..., pp. 258-260) i també en el *Libre de memòries*, que també dedica temps al dol posterior mostrat per les autoritats municipals (CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memòries...*, pp. 1031-1033). D'una altra banda, existex una *Relación de las funerarias, lutos y demostraciones de tristeza que se hizieron en esta ciudad de Valencia por la muerte del rey don Phelipe 2º rey y señor nuestro, en el año 1598* (ACV, Ms. 40: 10), i un anònim *Romance a las exequias que la ciudad de Valencia hizo al católico rey don Felipe de Austria, segundo de este nombre* (1598), referit per Rodríguez (RODRÍGUEZ, *Biblioteca...*, p. 461).

mascle, únich hereu de dit rey y señor, també nomenat Felip, príncep y ara rey y señor nostre, en donant un poc de lloch tanta tristea y fatiga, ans de fer acte ne cosa alguna, reconcilià y combregà, edificant en açò a tots sos vasalls y donant-nos esperances, segons lo bon anuncio, de que serà molt catòlich y cristianíssim com son pare, al qual lo summo pontífice y la sede appostòlica li deyen per títol molt propi a sa persona «columna de la cristiandat». Déu lo tinga en lo cel, com se a de creure de rey tan cathòlich y justicier, com ia n'í a agut revelació perquè frare (en blanc) Sans, prior qui ara és de Nostra Señora del Carme d'esta ciutat de València, dix lo dilluns pasat a 14 de setembre, dia de la Exaltació de la Creu, que la nit enans avia vist un religiós, com entre somis, que lo rey era mort y que àngels lo portaven al cel, y açò seria estat 14 u 15 hores après de la dichosa mort del dit rey y señor nostre. Y per tenir opinió de un sant religiós de que a donat mostra y molts señals en diverses ocasions tenim per molt cert que nostre Señor lo y a revelat a ell mateix, y since aquest diuen que en Castella se an vist altres señals que confermen nostra opinió.

És estat tan bon rey y a deixat a tots sos vasalls tan llastimats que, general y particularment, se an fet majors demostracions de sentiment y dol que per morts de altres reys se ha fet, perquè la ciutat solia gastar quatre milia lliures y ara a fet deliberació de que's guasten güit,¹⁹⁴ y los cavallers avem anat tots los dies de les onrres, fins al dia del capell ardent, ab gramalles, cubert lo cap, y los criats ab capujó, y après nos ho allaugeràrem.

Yo volia fer memòria de totes les cirimònies que's faran en aquest cap, y estant en lo Real ab lo señor comte de Benavent, virrey y capità general de aquest regne,¹⁹⁵ me dix que de sa part de sa señoria digués al canonge Francés Agostí Tàrrega,¹⁹⁶ doctor en lleys, que fes de tot una llarga relació, que la volia enviar a sa magestad, pues creia que en ninguna ciutat de España se avia fet mostra de tan gran sentiment com en València. Diguí-lo-y al dit canonge de la Seu y dix-me que eu faria de molt bona voluntat. És poeta y docte y té mol bon llenguatge y altres bones parts, pues ell fa dita relació y me'n donarà còpia,¹⁹⁷ no e volgut pendre treball.

Lo rey nou començà a regir molt bé y ara està donant rahó de la mort de son pare al regne eo als tres estaments y a la ciutat y a les viles reals y ciutats y señors e a tots sos regnes. Nostre Señor lo deixe ben governar y regir, amén.

¶¹⁹⁴ Els jurats s'oferiren a donar una quantitat encara més gran si era necessari (MARTÍ MESTRE (ed.), *El Libre de Antiquitats...*, p. 258). ¶¹⁹⁵ Juan Alonso Pimentel de Herrera y Quiñones (1576-1623), VIII comte i V duc de Benavente, virrei de València (1598-1602) i de Nàpols (1603-1610). El dietarista Porcar, més atent als successos externs i no tant a la seua pròpia vida, sí que refereix la presa de possessió de Pimentel com a virrei el 18 de maig de 1598 (PORCAR,

Coses evengudes..., p. 61). ¶¹⁹⁶ Francesc Agustí Tàrrega (1554-1602), més conegut com al canonge Tàrrega, fou també escriptor membre de l'Academia de los Nocturnos, on era famós per les seues composicions satíriques, plenes sovint d'equívocs sexuals. ¶¹⁹⁷ Aquesta obra de Tàrrega és desconeguda. Existeixen, però, algunes obres anònimes que immortalitzaren les exèquies (vegeu l'anotació núm. 118 de Valeriola i les notes al peu de pàgina que conté).

[119] **Enbaxador del virrey als jurats.** Lo compte de Benavent, virrey y capità general del present regne de València, me donà orde y comissió per a que de sa part anàs a dir y fer saber als jurats de la ciutat com lo rey nostre señor don Felip, fill de Felip, avia de venir a esta ciutat y regne ab molta brevetat¹⁹⁸ y, com sa señoria desitjava que totes les coses estiguesen com convé per a dita venguda, los exortava que la obra del pont del Real pasàs avant y se acabàs per a la dita jornada, y que se obrís la muralla enfront de dit pont¹⁹⁹ y que s'í fesen unes portes, preparant y pulint *pro nunch* lo millor que's puga, segons convé, per a la entrada, y que après podrien ab tota perfecció acabar-se de fer la portalada y torres com de fusta o com se vulla, sols que paregués bé en esta ocasió.²⁰⁰ Dix-me açò dimecres a 30 de setembre, 1598, y lo endemà, dijous, lo primer de octubre, 1598, aní yo a la casa de la ciutat y fiu ma embaixada en la cambra que stà davant la capella y, oÿda, me respongué lo jurat en cap dels cavallers que agraien molt y besaven la mà a sa señoria per la bona nova, etcètera, y a mi per lo aver-la portada, etc., y que en lo que toca al pont, seria acabat en tot efecte ans de Nadal primer vinent, y lo de la porta o tractarien entr'ells y de la resolució ne donarien avís a sa señoria. Y lo mateix dia, en aver dinat, lo torní esta resposta en la sala dels àngels.²⁰¹

[120] **2 enbaxada als diputats.** També, lo dit señor virrey, lo dit dimecres, me donà orde que fes altra enbaxada als diputats del General del present regne, dient-los que estos dies atràs los avia enviat, ab lo síndich de la Diputació, dos cartes de sa magestad, la una donant-los rahó de la mort de son pare y rey nostre señor

¶ ¹⁹⁸ El rei va visitar finalment el regne el febrer de 1599, per tal de celebrar el seu casament. El 26 de gener, però, enviava una carta als estaments en què anunciava la seua vinguda a «esse mi reyno, que es la que me tiene muy merescida su antigua fidelidad», i es mostrava segur que «con tanto cuydado, aparato y gasto como me ha scrito el ilustrísimo conde de Benavente, mi lugarteniente y capitán general, en esse mi reyno, os apresuráis para solemnizar este acto» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 85).

¶ ¹⁹⁹ Les obres d'obertura de la muralla s'encetaren finalment el set de gener de 1599, quan la «començaren a rompre (...) per a fer lo portal del Real» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 83).

¶ ²⁰⁰ Les entrades reials eren tot un espectacle per a la població i alhora una demostració pública del poder del monarca sobre el lloc que es visitava. L'elevació d'arcs triomfals i la decoració dels balcons de la vila eren fenòmens que hi anaven associats. Vegeu l' anotació núm. 11 de Valleriola i les notes al peu de pàgina que conté. ¶ ²⁰¹ La sala o cambra dels àngels era una

de els estances del palau del Real, «una de las habitaciones principales (...), situada en el frente de fachada en la planta principal. Esta habitación suntuosamente cubierta por una bóveda de cinco claves recibía este nombre por tener los nervios apeados en ménsulas decoradas por cuatro ángeles sustentando las armas reales y presentar los plementos también decorados por pares de ángeles repitiendo el mismo esquema compositivo con los escudos de la corona de Aragón. Estancia utilizada principalmente por el monarca, tenía acceso a otras dependencias que configuraban los apartamentos o espacios privados del rey. Posiblemente, a causa del recrecido de las torres inmediatas, situadas en el real vell, se consideró conveniente aumentar la altura de este espacio, y convertir lo que quizá en origen fue una simple sala en una de las torres más importantes del Palacio» (Mercedes GÓMEZ-FERRER LOZANO, «La reforma del Real Vell de Valencia en época de Alfonso el Magnánimo. Recuerdo del palacio desde Sicilia», *Lexicon*, 8 (2009), p. 18).

y la altra era del dit señor rey, en la qual los exortava enprestasen de les pecúnies de la Generalitat al nou inposít de la seda (en blanc) mília lliures per a subvenir y pagar los soldats de la costa marítima de aquest regne y que yo·ls representàs, pues me consta, com a vehedor general, la extrema necessitat que pasen y com no·s troba qui serveixca pues no·ls paguen, y que pues del dit dret del nou inposít o porien cobrar que no dexasen de donar contento a sa magestad y acudir a un benefici tan gran del regne,²⁰² y que après de aver-los-o dit, sollicitàs la expedició bona de dit negoci perquè yo pogués anar a la paga ans que vinga sa magestad. Aní yo lo endemà dijous, que estaven alguns dels diputats en la Diputació, y dix-me don Jordi de Castellví, diputat, que güi nos juntaven per a tractar negoci, que la primera sitiada acudís yo, que llavós podria explicar ma enbaxada, y acte pres a mon càrrech perquè lo dit virrey m'o o²⁰³ tornà a acomanar quant li diguí açò.

[121] 25 **elexió del bras militar.** Dimats, a 13 de octubre, 1598, se juntà lo bras militar per a tractar de que avent fet elets en dies pasats per a que ab los altres estaments anasen al Real a que lo dit compte de Benavent, virrey, explicàs la crehença que sa magestad manà en la lletra que donà rahó de la mort del rey don Felip primer, son pare, y les demás coses que convindria, axí de fer enbajada donant lo pésame y parabien de la ingresió en sos regnes, y lo bras real no volgué fer elets. Determinà lo bras miliar que·s fes eleció de altres sis elets per a que ab los elets del bras eclesiàstich vesen y mirasen lo que convindria fer y enviasen una e moltes enbaxades a sa magestad quexant-se de la ciutat, eo dels oficials de aquella, perquè an fet sentiment de que lo rey nostre señor escrigués dita carta als tres estaments, cosa ben escusada per moltes rahons, però a la fe són plebeyos descendents de agermanats y jóvens los més que enguany rigen la present ciutat.²⁰⁴ Axí, que per a açò se féu eleció de sis persones y perquè·s sàpia qui eren los primers del acte de l'altre dia los escriuré ací: lo marqués de Terranova, March Antoni Penaroja, don Luís de Vilanova, señor de Bicornp, Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella, don Bernat Vilarig, señor de Cirat, y los altres sis que·s nomenaren foren los següents:

¶²⁰² Valleriola era el primer interessat en què es poguera disposar d'aquells diners, ja que era ell l'encarregat de fer la paga als soldats que conformaven les dotacions defensives del litoral. Sobre l'impost de la seda i la seua relació amb la paga de les defenses costaneres, vegeu la nota al peu de pàgina núm. 91. ¶²⁰³ Literalment «mo o» en l'edició de 1929, probablement es referia als pronoms febles «m'o». ¶²⁰⁴ Aquesta crítica despietada —«plebeyos descendents de agermanats y jóvens»— és una de les poques opinions polítiques *explícites* de Valleriola en el dietari, però evidencia el rerefons de les tibantors i

conflictes entre els tres diferents estaments, el reial, el militar —noble— i l'eclesiàstic. No oblidem tampoc que l'avi de Bernat Guillem, Guillem Ramon Català de Valleriola i Cifre, fou l'autor de la *Relació verdadera de com se començà i se proseguí la Germania en la ciutat i regne de València que fonc en los anys 1519 fins el 1521*, una crònica en què l'autor, membre de l'estament militar, tot i no ser excessivament pamfletari i fins i tot mostrar-se crític amb certes actuacions del virrei, ataca amb duresa algunes accions dels agermanats, especialment dels fidels a Vicent Peris (DURAN I GRAU, *Les cròniques...*).

Nobles

Don Pedro Rivas, señor de Maçalavés.
 Don Paulo Çanoguera,
 señor de Alcàcer.
 Don Francisco Lançol de Romaní,
 señor de Gilet.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
 En Nicolau Casalduch òlim d'Asió,
 señor de Borriol.
 En Eximén Pérez Joan

[122] **26 eleixió del bras militar.** En lo dit dia de 13 de octubre, 1598, proposí yo en lo bras militar com lo regent de la Cancelleria del present regne de València feya diverses provisions en diferents negocis, lo qual és expresament contra'l privilegi 28 del rey don Alfonso tercer, estampat en lo llibre dels privilegis del present regne, fòlio 189.²⁰⁵ Axí, per a llevar est abús, se féu eleixió de sis persones persones eletes, perquè ab los elets dels altres estaments e sens ells puguen exir a est contrafur, privilegi, ús y bon costum. E que per si serà menester fer una e moltes enbaxades, axí al virrey com a sa magestad, poguesen y tinguesen facultat fins resoldre senblant inconvenient. Y fórem nomenats los elets següents:

Nobles

Don Francisco Lançol de Romaní,
 señor de Gilet.
 Don Luís Castellà de Vilanova,
 señor de Bicornp.
 Don Paulo Çanoguera, señor de Alcàcer.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
 En March Antoni Bou òlim Penaroja.
 En Eximén Pérez Joan.

[123] **27 eleixió del bras militar.** En lo dit dia, lo dit bras deliberà que per quant avien entés que certes persones que en lo regne de Aragó avien perpetrat un cas no leig, sinó horrorós, que fonch matar a sos contraris cremant-los, y ia, ab requisitòria de Aragó, los avien pres per orde del virrey y Real Audiència, y's tenia per cert que'ls volien entregar y remetre al regne de Aragó per a que'ls castigàs y executar-les ab ells les sentències que tenen de ausència, lo qual és contra'ls usos y bons costums de aquest regne, y axí, per a defensar-los, foren elets ab anple poder los elets de la damunt dita eleixió, y per escusar proligitat los dexe de nomenar ací.

[124] **2 vegada visitar y pagar la costa de ponent.** Per comisió donada per lo compte de Benavent, virrey y capità general del present regne, consta ab la patent

¶ ²⁰⁵ Efectivament, al foli 189r de l'edició de 1515 del llibre de privilegis de la ciutat i el regne de València, l'*Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et Regni Valentiae*, hi ha un privilegi en llatí d'*Alfonsi tercii* que fa referència a les competències judicials del vicecanceller i el

regent de la cancelleria: «Que nullus Vicecancellarius aut regens Cancilleriam causas ad se evocandas, tam criminalis quam civiles possint ad se reservare seu apropiare tam ad decidendum quam ad referendum». Aquest Alfons III és el Magnànim, i el privilegi data de 1438.

donada a 13 de nohenbre, 1598, sellada y refrendada per Luís de Albiztar, secretari, a més de la subdelegació de don Juan Vives, mon cosí, aní a visitar y pagar la part de ponent, començant güi dimecres, a 18 de nohenbre, 1598. Aní per la marina, pasí per la torre nova de les Salines —és molt bona— y aní a dormir a Cullera, a on estiguí lo dijous tot lo dia.

Divendres, a 20 de nohenbre, partí de Cullera per la marina y viu la torre de la gola del riu Júcar —és bona— y el guerau de Gandia —es bueno²⁰⁶— y viu la torre de Piles y dos lugaricos de moriscos que hay en el camino asta Piles, donde hallé a don Carlos de Borja con su compañía y fuimos a Oliva. Posé en el castillo, en los entresuelos entrando a mano drecha. Trató y regalónos muy bien, aunque estava enferma, la señora doña María Milán, su muger. Después de comer la visité y después subí a besar las manos a mi señora la duquesa doña Artemisa,²⁰⁷ que estava en el mismo castillo. Vi a su secretario, Hernando Pretel, mi amigo, y a su muger, la señora María del Castillo; todos me hisieron mucha merced.

Domingo, a 22 de noviembre, partí para Dénia. Hallé allí a Alonso Negro, mayordomo del marqués; mostróme unas cartas suyas.

Lunes, a 23 de noviembre, oýda misa en San Antonio de Padua, fuimos a Xàbea. Estuve allí todo el día, y el día, y el día siguiente, martes, a 24 de noviembre, partimos, oýda misa, hacia Calpe. Pasé por Teulada; es una villeja harto ruin, labran la iglesia que es so invocación de Santa Caterina Mártir; no la viu,²⁰⁸ vi un humilladero o cruz, donde hay una peña en la qual hizo el bienaventurado san Viçente Ferrer con las uñas una cruz que asta oy queda gravada en la peña. Llegamos a Calp, donde stuvimos todo el día. Ospedóme Juan Luís Ortiz, procurador general destas baronías.

Miercoles, a 25, pasé por la torre del Mascarat,²⁰⁹ que agora se comiença a labrar, y havia de guarda una escuadra de soldados del castillo de Dénia, y en viéndome hisieron una salva muy buena. Llegué a Altea, dispararon el sacre y algunos mosquetes. Estuve aquí este día y dormí en dicho castillo.

Jueves, a 26, salí de Altea. En Benidorm hallé a don Alonso Fajardo, señor de Polop, y a don Gerónimo, su primo. Agaçajaronme mucho y me acompañaron asta salidos del término. Y este día llegué a Villajoyosa y estuve el dia siguiente. Vi a la señora doña Leonarda Fax.

¶²⁰⁶ Nova introducció del castellà sense aparent justificació —potser la conversa posterior...—, que tot seguit, després d'un breu retorn al valencià, continuarà, aquesta vegada durant totes les anotacions referents a la paga de la costa. Es tracta, doncs, del primer canvi important de llengua del dietari. ¶²⁰⁷ Artemisa Doria-Careto (1574-1644), casada amb Carles Francesc

de Borja i Centelles (1573-1632), VII duc de Gandia des del 1595 per la mort de son pare, IV marqués de Llombai i VII comte d'Oliva.

¶²⁰⁸ Com veiem, el valencià se li escola inconscientment en la redacció castellana. ¶²⁰⁹ En l'anotació 112 de Valleriola, aquest ja cita les torres de la zona, llevat de la del Mascarat, llavors no construïda encara.

Sábado, a 28 de noviembre, salí de Villajoyosa, pasé por el monasterio de la santa Verónica,²¹⁰ dimos la limosna que avíamos cogido, y la señora sor Laura Escrivà y Lançol nos sacó un par de platillos de colación; no la comimos toda. De allí nos fuimos a Alicante; en llegando a esta ciudad fui a ver al bayle general, don Juan Vigué, y él me bolvió a ver acompañándome asta el rosario.

El día de sent Andrés subí a ver el castillo; es muy bueno y anda ya en acabarse. Christóval Artoreli,²¹¹ ingeniero de la fortificación, me mostró todo lo que se avía hecho y deshecho y me dio una traça del castillo y de la ciudad. Después de comer, fui a visitar a don Feliciano de Figueroa,²¹² eieto obispo de Segorbe, que estava allí tomando residencia a Orihuela y Alicante.

Martes, a primero de diciembre, fui al castillo de Santa Pola; estuve allí asta el día siguiente; procuré bien avenir al alcaide y a Martines Sargoto con Jayme Soler, requeridor deste partido.

Miércoles, a 2 de deziembre, llegué a Guardamar, donde vino el síndico de la ciudad de Orihuela, Francés Ferrandis, notario, a informarme açerca del

¶ ²¹⁰ Es tracta del monestir de la Santa Faç.

¶ ²¹¹ Valleriola, ací, no transcriu correctament el cognom. Es tractava de Cristóbal Garavelli Antonelli, nebot i deixeble del famós Giovanni Battista Antonelli, que hem esmentat reiteradament a propòsit de la defensa de la costa valenciana per la confecció de la seua relació el 1563 (vegeu nota al peu de pàgina núm. 91). «De Cristobal dice una certificación que existe en el Archivo General de Indias, formada sobre un papel que escribió D. Juan de Castro y Castillo, consejero de guerra y hacienda, lo siguiente: Cristóbal Antonelli (era mas conocido en España por el segundo apellido que por el primero, sin duda porque aquí no tenia otro padre que á su tío Antonelli), ingeniero militar que fue de Su Majestad, el cual sirvió cerca de cuarenta años con muy grande cuidado y aprobación, como parece por cartas que Su Majestad y sus capitanes generales han escrito. Y acudió con particular cuidado a las fortificaciones que se le encargaron, como fueron las de Mazalquivir, Rezalcazar, Puerto de Arezo en Berbería, Gibraltar... Sirvió asimismo veinte y cinco años continuadamente en el reino de Valencia, donde por cédula de Su Majestad dada en el Escorial el año de 1583 fue por ingeniero militar, y llevó veinte y cinco ducados de sueldo al mes: en el cual tiempo hizo muchos grandes servicios, siendo su persona de gran importancia en aquel reino, ocupándose de la fortaleza de Benidorme, villa de

Altea, Torres de la costa, castillo de Alicante y pantano de dicha ciudad (que dirigió en 1590 de orden de Felipe II): obra insigne y de gran beneficio, así para los vecinos como para el real patrimonio» (Eugenio LLAGUNO Y AMIROLA, *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España desde su restauración*, III, Madrid, Imprenta Real, 1829, pp. 44-46). ¶ ²¹² Com la majoria de bisbes residents a les arxidiòcesis valencianes entre els segles XVI i XVIII, Feliciano Figueroa (1541-1609) era nascut fora de les fronteres del regne de València, a Cadis, però morí a terres valencianes poc després de l'inici de l'expulsió dels moriscos. Des d'ací, com a bisbe de Segorb, intentà la seua conversió fins el final. Escrivia el juny de 1609: «[...] he pasado muchas montañas y visitado quatro lugares de moriscos, y házeme nuestro señor merced que haya visto en ellos mucha parte de lo que yo digo de ellos. Y cierto me parecen cosas milagrosas lo que dizen y hazen y professan de querer ser christianos y enseñados, que se ha descubierto con los muchos exercicios que yo e hecho con ellos. Y todos los principales, por auto ante notario, piden que quieren ser enseñados y hazer todo quanto el rey nuestro señor les mandare. Nada de esto se creerá sino viéndolo. Si a vuestra paternidad le parece que yo lo escriba al Sr. virrey, harélo» (Rafael Benítez SÁNCHEZ-BLANCO (dir.), *Tríptico de la expulsión de los moriscos*, Montpellier, Presses universitaires de la Méditerranée, 2012, p. 119).

negocio que pretende por una carta del rey que envió al conde de Benavente, virrey, y su señoría y los 31 de la costa me encargaron dello, y tomé la resolución que convenía. También me dieron una carta del obispo de Orihuela acerca de la capellanía que se ha de fundar en el castillo de Alicante, de que me avía encargado el conde, en su lugar está esto más a la larga.

Jueves, a 3 de deziembre, partí para la villa de Elche. Apeamos en el convento de Santa Lucía, de frayles mercenarios, por ver a fray Christóval de Aguirre, mi sobrino, y a fray Dionisio d'Esplugues. Al día siguiente, oýda misa en dicho convento, me bolví a Alicante.

Viernes, día de santa Bárbara, bolví a Alicante y estuve allí todo el día.

Sábado, a 5 de deziembre, partí para Sexona;²¹³ es buena villa. El domingo oý misa en la iglesia, que para subir a ella se han de subir dos o tres escaleras, y de ella al castillo hay grandíssima subida. Fuimos a Alcoy y a dormir a Coçentayna.

Lunes, a 7 de deziembre, pasé por Santa Anna de Albayda, convento de frailes dominicos.²¹⁴ Era prior fray (en blanco) dióme seys granadas y unas uvas, pues no me quise quedar allí. Vi el conventillo: es muy ruín y pequeño, no hay casi forma de monasterio. Fuimos a comer Montaverner y a dormir a Xàtiva.

Martes, día de la Concepción de Nuestra Señora, oý misa en el convento de Predicadores de Xàtiva; es buena la iglesia y la casa es arto grande, pero no me agrada por las muchas escaleras que se an de subir desde la iglesia asta el dormitorio. Hablé al prior, el maestro fray Antonino Ponce. Fui a ver el monasterio de Montsant²¹⁵ —es bueno y, para estar en el monte, es arto llano, la invocación es la Madalena, avía sido de monjas de la mesma orden—, y vi la hermita de Sant Joseph, que está antes de subir a Montsant. Vi los cimientos para la obra de la iglesia mayor de Xàtiva —será buena—, comí un bocado y víneme la buelta de Valencia. Pasé por Manuel, la Puebla Larga, Cugullada, Carcagent, Alçira, Algemésí, Cotes y dormí en Almuçafes.

Miércoles, a 9 de deziembre, 1598, entre ocho y nueve de la mañana, partí para Valencia. Pasé por Silla, Cataroja, Alfafar, Masanasa y llegué a Valencia entre doce y una de medio día, graçias a Dios con salud, y hallé que todos la tenían eçcepto don Otger, mi hijo, que tenía bolanda y un poco fuego en la cabeza. Esto me entristeçió mucho, pero dentro pocos días estuvo bueno gracias a Nuestro Señor.

¶²¹³ Es refereix a Xixona (l'Alacantí). ¶²¹⁴ L'antic monestir de Santa Anna d'Albaida fou fundat el 1538 pel II comte d'Albaida, Cristòfol Milà d'Aragó, i perdurà habitat fins a l'exclaustració del 1835. ¶²¹⁵ El monestir cistercenc de Montsant de Xàtiva, en la carena de camí del castell, té els seus orígens al segle XIII, tot i que el seu desenvolupament al segle XVI, quan és visitat per Valleriola, ja era molt més gran, amb tocs renai-

xentistes sobre la base gòtica del complex. L'exclaustració i posterior venda a mitjan segle XIX, però, van condemnar-lo al declivi i posterior destrucció. A hores d'ara, les poques restes visibles formen part d'un hotel restaurant (Josep Lluís CEBRIÀ I MOLINA, «Montsant: el monestir cistercenc de Xàtiva», en Beatriu NAVARRO I BUENAVENTURA (ed.), *L'art monàstic a la Corona d'Aragó: el cas valencià*, Xàtiva, Ulleye, p. 17).

[125] **Conseller de Nostra Senyora de la Seu, 4 vegada.** Dilluns, a 28 de dehenbre, 1599,²¹⁶ fonch lo ajust ordinari eo capítol general de la loable confraria de Nostra Señora de la Seu. Me elegiren en conseller de dita confraria y esta és la quarta vegada que u só stat. Sia a servici de nostre señor Déu, amén.

[126] **Anada a Dénia per la venguda del rey —prosigue folio 43.** Dijous, a 7 de jener, 1599, partí de València per a Dénia, a on aní perquè lo rey nostre señor vol venir a casar-se a esta ciutat, y de camí vol arribar-se a Dénia per donar contento al marquès, son gran privat,²¹⁷ lo qual a donat orde y comisió a mon cosín germà, don Juan Vives de Canemàs, per a que ab altres cavallers anàs a prevenir la anada de sa magestad y tot lo que convingués per al regoçijo de la sua venguda, y axí repartint-nos les coses que s'avien de fer: uns en la mar y altres en la marina, altres en lo castell, etc. Anàrem los següents: don Juan Vives, don Christòfol Çanoguera, señor de Alcàcer, don Vicent d'Íxer y Eximén Pérez Fachs, los tres comandadors de sent Juan, los capitans Galceran de Monsoriu y Geroni Vives y yo.

Divendres, a 8, arribàrem a Gandia, a on visitàrem a la señora duquesa dona Artemisa, don Juan, don Christòfol, don Vicent y yo, y l'endemà arribàrem a Dénia, a on se traçaren uns aposentos en lo castell y's feren certes traces y aparells de regocijo y, concertats los oficials que i avien de entendre, dexàrem al capità Vives per superintendent y tornàrem-nos a València, y yo me detinguí en Gandia per a concertar uns archs triunfals,²¹⁸ y aquella nit torní a visitar a la señora duquesa y lo endemà me'n vinguí a València, a on e arribat ab salut, gràcies a nostre Señor.

[127] **Padrí del torneo del rey.** Per a la venguda del rey se fa un torneo a costes de la Generalitat y, estant yo en Dénia, los elets me nomenaren en padrí, y venint me dix don Diego Milà de Aragó y altres que'ls avien dit que yo no volia tornear y per ço me avien fet padrí. Yo'ls o agraixch, la bona memòria que de mi tingueren.

[128] **28 helecció del bras militar.** Dilluns, a 18 de janer, 99, estant junt lo bras militar per a fer obrer de murs y valls, y contradigué don Diego Milà, dient que volia que primer fêsem la enbaxada que s'avia de fer a la casa de la ciutat, etc., *vide* fòlio 26 la 20ª elecció meua.²¹⁹ Deliberà lo bras que's fes y porrogàs lo present ajust uns quants dies, y perquè lo bras determinà que fôsem los mateixos elets, podent ac fer altres, o pose açò per ser nova comisió en compte de nova elecció²²⁰ y me referixch a la altra, fòlio 26.

¶ ²¹⁶ Es refereix a 1598. ¶ ²¹⁷ Es refereix al Francisco de Sandoval y Rojas, V marquès de Dénia. Vegeu nota al peu de pàgina núm. 13.

¶ ²¹⁸ Com ja hem apuntat, els arcs triunfals eren part de la cerimònia d'entrada dels reis en les visites als seus dominis i esdevingueren tradició a l'Europa del segle XVI. Vegeu

l'anotació núm. 11 de Valleriola i les notes al peu que conté. ¶ ²¹⁹ Vegeu l'anotació núm. 100 de Valleriola. ¶ ²²⁰ En l'edició de 1929 s'indica al costat esquerre «29 elecció del bras militar», de la qual es torna a fer menció unes pàgines més tard. Vegeu l'anotació núm. 136 de Valleriola.

[129] 2 anada a Dénia per a la venguda del rey. Dia de Nostra Señora Candelària, dimats, a 2 de febrer, 1599, torní devés Dénia a proseguir y donar conclusió en les coses que aviem començat per a la venguda del rey nostre señor. Lo endemà arribí a Dénia yo y don Vicent d'Íxer y'l comandador Fax, y trobí fetes ya moltes coses de les que dexàrem concertades. Entrà lo rey en Dénia dijous, a 11 de febrer. Lo divendres se enbarcà lo rey de matí y après dinar anà per mar fins a la cova Tallada, y yo, en dos barques que avien vengut de Alacant, anàrem mija ora enans, fent escolta y a descobrir les cales perquè si y avia moros. Anàrem fins al cap d'en Martí y tornàrem après y trobàrem al rey prop de la cova, a on y avia un gran berenar, etc. Y lo disapte, a 13 de febrer, 1599, entràrem alguns cavallers valencians a besar la mà al rey y la besàrem en la sua cambra, y és la primera vegada des de que és rey,²²¹ que sent príncep ya la y besí en Sent Miquel de los Reyes,²²² y a la señora infanta, dona Isabel Eugenia Clara, que'l tenia en les faldes llavós, y ara està molt refet y és molt gentil home encara que baixet de cos.²²³

Ixqué de Dénia lo rey dimats, a 16 de febrer, y vingué-se'n per la gola de la Albufera en una barca a Cataroja. Yo me torní dijous des de Dénia a dinar a Oliva, dormir en Çueca y, matinejant molt lo divendres, que se me fea de dia en Silla, entrí en València, entre set y güit de la matinada, a 19 de febrer, ab salud gràcies a nostre Señor.

[130] Entrada del rey Felip 2.²²⁴ Divendres, a les tres hores de la vesprada, entrà en la ciutat de València lo rey nostre señor en pali de brocat. Féu-se la entrada ab molta solemnitat. Ve a casar-se ací.

¶ ²²¹ En nota al costat esquerre que figura en l'edició de 1929: «Besar la mà al rey don Felip 2 de València y 3 de Castilla». ¶ ²²² Vegeu l'anotació núm. 11 de Valleriola. ¶ ²²³ Felip III de Castilla (Madrid, 1578-L'Escorial, 1621), tenia llavors més de vint anys, per tant la descripció de Valleriola pot donar una idea prou exacta de la talla del monarca. ¶ ²²⁴ El dietarista Pere Joan Porcar fa una descripció molt més detallada d'aquesta entrada, de la posterior arribada de la reina Margarita i dels dies que passaren ella i el rei a València fins que s'embarcaren cap a Barcelona (PORCAR, *Cosces evengudes...*, pp. 86-95). També apareix en el *Libre de memòries* (CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memòries...*, pp. 1043-1044) i, com era costum, són referides en algunes de les relacions que es vam estampar, anònimes i ben nodrides de descripcions dels respectius fastos —arcs, versos, tornejos, jocs de canyes...—, com la *Relación de la solemne entrada que hizo la ma-*

gestad de la Reyna Margarita de Austria... (1599), el *Romance en que se glossa el letrado que se puso en el arco triunfal echo en el mecado de Valencia en la entrada de la Reyna doña Margarita de Austria que decía 'Para más, si más huviera'* (1599) o la *Verdadera descripción de las grandezas y maravillas de la insigne y noble ciudad de Valencia y de la venida del potentísimo don Felipe III, rey de España y señor nuestro*. (1600), que rescatà el bibliògraf Josep Rodríguez (RODRÍGUEZ, *Biblioteca...*, p. 462). D'una altra banda, tota aquesta allau de notícies provocada pel casament, inèdita fins llavors a Espanya, donà també el *Tratado copioso y verdadero de la determinación de Felipe II para el casamiento del III*, d'autoria incerta, com ha destacat Martín Morales (Mónica MARTÍN MORALES, «El Tratado copioso y verdadero de la determinación de Felipe II para el casamiento del III (1599): una primera aproximación», *Hesperia, Anuario de filología hispánica*, XVIII-2 (2015), pp. 61-74).

[131] **30 eleixió del bras militar.** Disapte, a 20 de febrer, 1599, se juntà lo bras militar y proposà lo síndich que lo vicecanceller li avia dit a ell y als altres síndichs del bras militar, de part de sa magestad, que avia dilatat lo jurament perquè ells ab sos advocats tractasen ab lo dit vicecanceller si y avia algunes coses que assentar y resoldre ans del jurament. Y lo militar, per a dit efecte, *ad referendum*, féu eleixió de sis persones per a que ab los elets dels altres estaments juntasen advocats y vesen lo que s'ha a advertir al vicecanceller acerca del jurament, y que, cobrada la resposta del vicecanceller, o refereixquen al bras, y feta la relació espire lo poder. Y per a dit efecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova.	En Baltasar Vidal de Blanes. En Melchior Cruïlles.
Don Pedro Vil·larrasa.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
Don Juan Vilaragut, señor de Olocau.	

[132] **Auxiliador del any 1599.** Dimecres, primer dia de quaresma, a 24 de febrer, 1599, dia del gloriós sent Macià apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sent Juan apòstol y evangeliste. Sia a glòria de Déu y profit meu. Nota que en aver tret yo est sant, tragué dona Costança un altre, y yo menejant los albaranets traguí al mateix auxiliador per a mon fill, don Otger, y lo any passat també ens encontràrem los dos en un sant. Y dona Costança tragué da sa mà en auxiliador per al fill que stà en lo ventre a l'apòstol sent Thadeo, y avent-ne tret dos, lo altre lo prenguí yo per a altra preñada, y era lo señor sent Bertomeu. Y si Déu és servit que vinguen a bé estos preñats, entre altres noms, tindran aquests cascú d'ells.

[133] **31 eleixió del bras militar.** Dit dia de sent Macià, dimecres de la Cendra, a 24 de febrer, 1599, après de diverses porrogacions, se féu acte en lo bras militar que's fes eleixió de dotse nobles y dotse cavallers per a que's troben y assisteixquen en la Seu de la present ciutat lo dia que lo rey don Felip nostre señor voldrà jurar los furs del present regne. Y, aconsellat don Joseph Pellicer, síndich, de un noble y un cavaller, se féu eleixió de les persones següents, les quals tenen poder de acceptar lo jurament de sa magestad, etc.:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pero Maça Ladró, marqués de Terranova.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valeriola. En Francés Vicent Artés.
Don Paulo Çanoguera.	En Pere Julià de Vernegal.
Don Nofre Monyoz.	En Eximén Pérez Sangerman.
Don Diego Milà de Aragó.	En Nicolau Casalduch.
Don Vicent Milà.	En Geroni Çarçola.
Don Loís Sllava Castellà de Vilanova, señor de Bicorp.	En Scipió Roca. En Miquel Matheu Beneyto.

Don Joan de Toledo, señor de Galves.	En Loís Sant Feliu.
Don Jaume Vilanova.	En Baltasar Vidal de Blanes.
Don Pedro Vilarrasa.	En March Antoni Bou òlim Penaroja.
Don Miquel Lançol de Romani.	En Francés Juan d'Esplugues.
Don Carlos Milà de Aragó.	
Don Pedro Roca.	

[134] **32 eleixió del bras militar.** En lo dit dia y en lo dit acte se del·liberà en lo dit bras que dels dits 24 elets se'n reelegiren sis, los quals tinguen ple y bastant poder per a, ab los elets dels altres estaments o sens ells, ajen de fer una enbajada a sa magestat, suplicant-li li sia servit de tenir-nos Corts generals als regnícols d'est regne y altres coses en lo acte contengudes, al qual me refir. Y per al dit efecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.
Don Loís de Vilanova, señor de Bicorp.	En March Antoni Bou òlim Penaroja.
Don Pero Maça Ladró, marqués de Terranova.	En Nicolau Casalduch de Assió.

[135] **Enbaxada al rey.** La enbaxada, esta última, la férem des de la Seu al Real, acompanyant-nos les tres maces de la Diputació ab los porters ab ses robes morades, y anàrem de tres en tres al Real y entràrem en la cambra a on estava sa magestad, y lo patriarca arquebisbe de València li proposà y explicà la enbajada y li donà una petició y memorial, y encontinent sa majestat respongué ab paraules de molt agraiment, mostrant lo contento que tenia de tot aquest regne y que desija fer-nos tota mercé, y que, si los negocis de Castella donasen lloch, nos tindria les Corts generals suplicades.²²⁵ Fet nòstron acatament, nos ne tornàrem sense besar-li la mà, e açò fonch disapte a 27 de febrer, 1599.

Diumenge, a 28 de febrer, 1599, determinà lo rey nostre señor de prestar lo jurament de la conservació y guarda dels furs e privilegis, usos y bons costums d'esta ciutat y regne en la Seu de València. Y, per a que's sàpia en lo esdevenidor lo orde que's tingué, o diré ací sumàriament. Los vint y quatre elets del bras militar nomenats, fòlio 44, pàgina 2,²²⁶ anàrem a la Diputació en lo estudi daurat, a on nos juntàrem, y des de allí ab lo síndich del bras militar anàrem de dos en dos a cavall

¶²²⁵ Llavors s'estaven celebrant Corts a Castella (1598-1601), les sessions de les quals són consultables a les actes (Actas de las Cortes de Castilla, Madrid, Establecimiento tipográfico Sucesores de Rivadeneyra, vols. XVIII i XIX, 1893 i

1899). Les Corts demanades tindrien lloc finalment l'any 1604, al convent de Predicadors de València, i Valleriola en seria un dels presents. Vegeu l'anotació núm. 240 de Valleriola i ss. ¶²²⁶ Vegeu l'anotació núm. 133 de Valleriola.

a la Seu, y entràrem y'ns seguèrem per lo mateix orde que estan escrits.²²⁷ Y estava ya lo bras ecclesiàstich seyt a la mà esquerra de l'altar mayor y a la mà dreita del rey, y nosaltres nos anàrem acomodant per nòstron orde en uns banchs que y avia a la mà dreita de l'altar major y a la esquerra de on se avia de seure sa magestad, y de allí a una estona començaren a venir los cavallers de l'acompañament de sa magestad y se anaren sentant en los banchs de darrere.

Aprés vingué sa magestad, acompanyat dels jurats, y se'n pujà en lo cadafal, a on se agenollà y féu oració, y aprés se'n pujà al sòlio y's segué en la cadira. Enaprés, manà que'ns seguesem tots. Los justícies y jurats y'ls consellers, nomenats per a dit efecte, se seguieren en uns banchs que y avia entre los dos braços, ecclesiàstich y militar, de manera que estaven d'espal·les a la reja de l'altar major y enfront del rey nostre señor.

Ordenat y fet tot açò, lo vicescanceller digué ab veu alta y entel·ligible que sa magestat venia a jurar los furs, privilegis, usos y bons costums de aquest regne y dels particulars de aquell, de la mateixa manera que los reys antipasats o avien fet y jurat. Y, encontinent, lo secretari començà a llegir lo tenor del jurament y, quant vingué a dir que corporalment posava les mans sobre'ls evangelis, li portaren un sitial de brocat y un coxí del mateix y, achenollant-se, un capellà li obrí lo missal y posà les mans allí fins a aver acabat lo secretari. Y, en acabar, dix lo rey ab veu clara y alta: «así lo juro», y lo secretari se acostà al sòlio y li dix a sa magestad que acceptava lo dit jurament per los tres braços que allí estàvem.

Y, en aver acabat açò y tota la sirimònia, lo arquebisbe pujà a besar-li la mà y no la y donà sa magestat, que no la donà a los²²⁸ ecclesiàstichs. Aprés, la y besaren lo marqués de Dénia y'l conte de Lerma, son fill —estos dos sense seguir l'orde—, y aprés la y besà lo marqués de Terranova, aprés lo justícia criminal, aprés don Miquel Centelles per la religió de Montesa, aprés yo que, llevats los ecclesiàstichs, fui yo lo primer cavaller sense títol que li besà la mà, y aprés lo jurat en cap dels cavallers, de manera que, de hu en hu, interpoladament, los tres braços pujaven a besar la mà a sa magestat. Y, en aver-se acabat los 24 elets y les veus ecclesiàstiques y los del bras real, los tres síndichs li besaren la mà, y enaprés tots los demés cavallers, axí de àbit com sens ell, pujaren de u en u a fer lo mateix, y devien ser més de dos-cents y vint cavallers. Fonch cert cosa de veure tanta noblea junta per al besar la mà a sa magestat. Fet açò, sa magestat se alçà de la cadira y, feta oració, se n'anà y llavós lo acompanyàrem tots los militars que'ns aviem trobat en la Seu al jurament, acompanyant-lo fins a la cambra mateixa del rey.²²⁹

¶ ²²⁷ La preocupació de la societat del moment pel protocol torna a quedar patent en aquesta anotació de Valleriola, que reporta fins i tot l'ordre en què els arribats s'asseuen o realitzen qualsevol altra acció. ¶ ²²⁸ A l'edició de 1929: «les». ¶ ²²⁹ L'acte de jurament, detalladament

descriu per Valleriola, especialment en allò que respecta a les qüestions protocolàries, apareix també referit pel dietarista Porcar, amb algunes similituds, com la preocupació per deixar constància del protocol, però també amb matisos rellevants, com el fet no utilitzar la primera per-

[136] 29 **elexió del bras militar**, *vide* atràs fòlio 42, pàgina 2.²³⁰ Dilluns, lo primer de febrer, 1599, lo síndich del bras militar féu convocar dit bras per a llegir una carta de sa magestad del rey nostre señor, en la qual nos donà rahó de la mort de son pare y de la sua venguda a aquest regne per a casar-se ab dona Margarita de Àustria, filla de l'archiduch de Àustria,²³¹ y altres coses en la dita lletra contengudes, la qual servix de crehença per al compte de Benavent, virrey de aquest regne. Legida la carta, lo bras deliberà que fos feta eleció de sis persones del present ajust per a que anasen, ab los elets dels altres estaments e sens ells, ab enbajada a que lo dit virrey explicàs la crehença de sa magestad y li regraciasen la mercé que sa magestad fa al present regne en venir a casar-se ací, triant esta ciutat entre tantes com ne té, etc., e per al dit effecte fórem elets los següents:

Nobles

Don Luís Castellà de Vilanova,
señor de Bicorp.
Don Juan de Toledo, señor de Galves.
Don Francisco Marrades, señor de Sellent.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.
En March Antoni Penaroja.
En Pere Luís Salvador, señor de Antella.

[137] 33 **elexió del bras militar**. Dimats, a 16 de març, 1599, representaren en lo bras militar que lo divendres propasat, el doctor (en blanc) Terrones,²³² predicador de sa magestad, estant sermonant en la capella del Real en presència del rey

sona del singular per tal de denotar la seua presència allà, com si que fa, i molt clarament, el primer: «Diumenge, a 28 de febrer, 1599, entre tres y quatre hores de la vesprada, sa magestat jurà en la Seu de València. Ixqué acompanyat dels principals de la ciutat, y no y anaven los dos ustícies, és a saber, civil y criminal, sinó los jurats de València, y lo rational y lo síndich, que per a aquella ocasió fonch elet micer Margarit, y enmig Bertran, que era rational, y a la esquerra micer Ferrer, y après quatre jurats y après quatre macers del señor rey. Y seguien quatre reys de armes, y après lo marqués de Dénya, ab lo stoch, y après la magestat del señor rey, vestit tot de negre, ab gorra de vellut negre, ab un vel y una ploma negra. Y los dos jurats tots cuberts, y quan li parlaven se descubrien. Y la señora infanta no y anà. Arribà sa magestat a la Seu, y s'va seure en lo sòlio, que estava posat de spal·les al cor de la Seu, entrapçat de cinch draps de or brodat y de seda, y ab les armes de sa magestat, y lo mateix era lo sòlio. Allí lo secretari Franquesa llixqué lo jurament y sa magestat se agenollà davant aposat un misal ab un coxí de brocat; y posà la mà dreta sobre la figura del

cànon, y dix ab veu intel·ligible: “Yo lo juro”. Y besà's la mà. Llevat lo coxí y lo tapet, vingué lo il·lustríssim patriarcha de Antiochia y archebisbe de la present ciutat, com a persona una dels estaments, y sa magestat no li donà la mà. Y après de haver-se-li [fet] tres reverències, ans de anar a besar-li les mans se n'ixqué. Vingué après lo marqués de Dénia, y lo señor rey se alçà de la cadira y ab la mà esquerra lo abraçà y la dreta li amagà, y no la y bessà. Y segons dihuen y dien, era la mayor mercé que li podia fer al dit marqués. Y après a tots los demés donà francament la mà a besar y se'n tornà al Real per lo mateix camí que havia anat, és a saber, per la plaça de la Seu a la de la Herba, a l'Almodí, al Temple y al Real» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 88). ¶²³⁰ Vegeu l'anotació 128 de Valleriola. ¶²³¹ Albert VII d'Àustria (Viena, 1559-Brussel·les, 1621), arxiduc d'Àustria, príncep d'Hongria i de Bohèmia. A banda de cardenal, arquebisbe de Toledo i virrei de Portugal, governà amb Isabel Clara Eugènia, la seua dona, els Països Baixos de 1598 a 1621. ¶²³² Es refereix a Francisco Terrones Aguilar del Caño (1551-1613), predicador de Felip III.

y de molta altra gent, dix que los señors de vasalls moriscos de aquest regne, per aver més utilitats y servici de sos vasalls, los consentien que fesen la zala y tinguesen alfaquins y guardasen ritos y cirimoniés de l'Alcoran de Mahoma, les quals paraules són molt falses per ser la veritat en contrari. Per so deliberaren que fos feta elecció de sis persones del present ajust per a que supliquen a sa magestad donar-los licència per a poder posar una petició davant dels inquisidors appostòlics del Sant Offici de la Inquisició, suplicant en ella que lo dit Terrones diga, expesifique y declare qui són estos señors de llochs de moriscos que·ls consentixen fer les damunt dites maldats, per a que, si consta de tal delictes, sien rigurosament castigats e que si no serà axí com lo dit Terrones dix en la trona, que los señors inquisidors lo castiguen rigurosament com tal allevantança mereix etc. E per el dit efecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Miquel Vallterra, señor de Torres Torres.	En Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Luís Castellà de Vilanova, señor de Bicorp.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
Don Paulo Çanoguera.	En Nicolau Casalduch òlim d'Assió.

[138] **Administrador de la herència de frare de Madariaga.** Pose en memòria com a 16 de jener, 1586, avent fet professió lo reverent frare don Juan de Madariaga, monge de Cartoxa, féu testament de sos béns, rebut en lo dit dia per Carles Blanch, notari de València, en lo qual me dexà a mi y a don Felip Tallada administrador y executor de sa voluntat, venent una alqueria y altres coses en dit testament contingudes.²³³ Y vol que no pugua ser demanat compte de dita administració per lo oïdor de causes pies o jutge de testaments ni altre qualsevol jutje, y que en cas de que per qualsevol suptilitat de dret pogués algun jutje, axí ecclesiàstich com seglar, demanar dit compte no's ne feya llegat de aquells béns, etc.

[139] **Enbaxada al rey. 2.ª** Disapte, a 20 de març, 1599, avent-nos juntat los elets dels tres estaments, de la 32 elecció, determinàrem de que se anàs a donar una

¶ ²³³ El fet que Valleriola torne anys després sobre el testament de fra Madariaga està relacionat, molt probablement, amb la rebuda per aquells dies de la carta, en castellà, que aquest li havia enviat des de Portaceli amb data del 7 de març de 1599, en què li donava alguns detalls sobre aquest testament (AGFDV, e.1.5/6, 23). A aquesta missiva se li n'afegiria una altra a finals d'abril d'aquell any, en què Madariaga esmenta la contestació de Vallerio-

la amb data de l'onze de març i en la qual s'excusa de la seua eixida del regne per raons que «dezir se puede (...) pero no por carta» (AGFDV, e.1.5/6, 25). La seua relació epistolar es mantindria encara més temps, ja que l'agost del 1600, Valleriola rebia la felicitació pel naixement de la seua filla Anna Magdalena (AGFDV, e.1.5/6, 28) i el maig de 1601 encara una altra de contingut administratiu (AGFDV, e.1.5/6, 30).

enbaxada a sa magestad ab un memorial, lo qual contenia lo que en dit eleció se conté. Y per a dit efecte fórem nomenats y reduïts dos de cada estament, y lo u fui yo. Anant lo síndich a demanar audiència per a parlar ab sa magestad, lo vicecanceller no la volgué donar, hoc encara lo reprenqué perquè avien fet cas de aquest negoci, y axí no se efectuà dita enbaxada.

[140] **2.ª eleció de la Soledad.** Diumenge de Rams, a 4 de abril, 1599, estant junta la confraria de la Soledad en lo capítol dels Preicadors, se trastechá per quin medi se acabaria de obrar la capella, perquè no y avia prou diners per a la obra. Determinàrem tots, *nemine discrepante*, que nomenàs lo prior don Loís de Rocafull, señor de Alfarasí, un cavaller, un notari y un mercader, per ço que estos tres prenguesen conte a mestre Ferrando Sànchez, calceter, col·lector y depositari de la tacha de la obra de dita capella, y per a acabar de cobrar dita tacha y executar als deutors etc., com més llargament conté en lo acte rebut per Gaspar Ballester, notari síndich de dita confraria. E per al dit efecte fórem nomenats los cegüents, ço és, yo per los cavallers y Christòfol Rocafull, notari, y lo mercader Gaspar Còrdova. Sia a servici de Déu.

[141] **Boda del rey en València y de sa germana la infanta dona Isabel.**²³⁴ Diumenge, a 18 de abril, 1599, fonch la entrada de la reyna dona Margarita de Àustria en la present ciutat de València, y en lo dit dia se'ls digué la misa de nóvios en la Seu, a on esperava ya sa magestad, y la digué don Juan de Ribera, patriarca de Antioquia y arquebisbe de València. Y també oÿren misa Alberto, archiduch de Àustria, en lo mateix altar major de la Seu, que casà ab la señora dona Isabel Eugenia Clara de Àustria,²³⁵ filla del rey Felip y germana del rey nostre señor. Digué'ls la misa don Camilo Caetano,²³⁶ arquebisbe de Alexandria, nuncio y *legatus a latere* de sa santedad en los regnes d'España y les Índies.

Fonch una jornada de molt regoçijo: agué-y més de quinze grans de España, fen-se tot ab molta solemnitat.²³⁷ Yo me folguí molt de que fos en lo dia güi que com fill don Othger fa un any, molts li'n conte a servici de Déu.

¶²³⁴ L'entrada i l'estada de la reina també quedà anotada pel dietarista Porcar (PORCAR, *Coses evengudes...*, pp. 68 i 90-91). ¶²³⁵ Isabel Clara Eugenia (Segòvia, 1566-Brussel·les, 1633), fou governadora dels Països Baixos fins la seua mort –visqué, doncs, la revolta. A la cort de què s'envoltà, a Brussel·les, passejaren pintors com Rubens o Brueghel. Vegeu Cordula VAN WYHE (dir.), *Isabel Clara Eugenia. Soberanía femenina en las cortes de Madrid y Bruselas*, Londres, Paul Holberton Publishing, 2011. ¶²³⁶ El nunci del papa, Camilo Caetano, havia arribat a València per tal de ratificar per poders la ceri-

mònia del casament, que ja s'havia fet prèviament a Ferrara. Caetano ja havia viscut altres moments importants dels regnats dels Àustria: havia estat present els dies finals de la malaltia de Felip II a El Escorial, on l'havia beneït abans de la seua mort (Antonio CERVERA DE LA TORRE, *Testimonio autentico, y verdadero de las cosas notables que passaron en la... muerte del Rey... Don Phelipe Segundo*, Madrid, Patricio Mey, 1599, pp. 103-106). ¶²³⁷ Valleriola no farà cap més anotació sobre l'estada del rei i del seu seguici honorífic, nobles castellans inclosos. Un altre dietarista, menys còmode amb

[142] **Nativitat y bateig de don Benito, mon fill.** Dimats, a 20 de abril, 1599, entre les onze y dotse hores de la nit, faltant per a les dotse cosa de un quart y mig, poch més o menys, estant yo en lo torneó²³⁸ que lo regne feya per a solemniçar lo casament del señor rey, y yo com a padrí de don Juan Vives, mon cosí, no y podia faltar, naixqué en la casa de València mon fill y de dona Costança de Perillós, ma muller. Trobaren-s'i a la sua nagença mi señora y mare y mon germà, lo pare frare Cathalà, mestre en sacra theologia. Tingué molt bon part, gràcies a nostre Señor.

Enaprés, dimecres 21 de dit, entre dotse y una ans de dinar, fonch batejat en Sant Llorens (ans de mamar com tinch de costum). Posí-li los noms següents: Benito, Guillem, Bernat, Vicent, Johan, Thadeo. Batejà'l mossén Juan Mingues, rector de dita parròchia. Foren padrins mossén Juan Alçamora, prevere, doctor en sacra theologia, y sor Francisca Garcia, priora de les beates de la orde de sant Domingo.

[143] **Pigota de don Otger.** Pose en memòria que, en lo mes de març proppasat, caygué malalt de pigota mon fill don Otger y'l sagnaren tenint no més de onze mesos. Y com estigué tan al cab, no'l podíem veure ni oyr quexar dona Costança y yo, y axí ens ne anàrem per uns quants dies a la Quintà y a fer unes novenes a la Saÿdia per lo preñat de don Benet. Fonch nostre Señor servit de que curàs gràcies a sa divina magestat, sia per molts anys y bons.

[144] **Procura general de don Juan Vives de Cañamàs.** Dimats, a 4 de maig, 1599, avent-se'n de anar, com en effecte se n'anà, don Juan Vives de Canemàs, mon cosí, a ser vehedor general dels estats de Milà, en Itàlia, me féu procurador general seu, axí per a regir y administrar la jurisdicció criminal y civil de ses baronies com per als demés effectes necessaris, tan llarga procura com en semblants casos se acostuma, rebuda per Jaume Torrosella, notari, a dit.

[145] **Anada a Benifayró.** Dimecres,²³⁹ a 18 de maig, anant-se'n don Juan Vives de Cañamàs a embarcar a Vinaroz, pasà per Benifayró, y yo aní ab ells fins a allí perquè los vasalls me vesen y saben de la mateixa boca de don Juan, mon cosí, a qui avien de acudir. Torní-me'n lo divendres, avent-se'n anat ells primer, una hora ans, devés Binaroz. Torní a ma casa ab salud, gràcies a nostre Señor.

la presència d'oligarques forasters, com el dietarista Porcar, serà molt més incisiu, i reportarà els problemes derivats de la seua estada: «Dilluns, a 10 de maig 1599, entre quatre y cinch hores de la vesprada entraren en casa don Juan Sorell a netejar-li lo pou, que los de l'Almirant que allí aposentaven, y ell també, lo avien molt enbrutat, tot de susietats y bacins. Y de la gran pudor entrà primer un home, y s'ofegava, y entrà un altre per a ajudar ad aquell. Y'ls dos

restaren hallí morts, de la gran pudor. Y casi en totes les cases que estos grans de[l]s castellans han aposentat han fet lo mateix dels pous, y tots los aposientos han enmerdad. Y tot ho han deruít y casi fins a tots los panys de les portes han arrancat. Esta és la ganàntia que sa magestat ens à portat a València per tal brutal gent...» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 95). ¶ ²³⁸ Vegeu l'anotació núm. 127 de Valleriola. ¶ ²³⁹ El 18 de maig de 1599 fou dimarts.

Y en la anada trobàrem que lo rector y lo batle de la baronia de Benifayró se avien desavengut sobre certes coses, y pareguets a don Juan y a mi que convenia mudar lo batle o que aquell non fos, y axí yo li diguí que renunciàs, y'l féu en aver-me'n yo vengut.

[146] **2.ª venguda del rey don Felip 2 de esta corona.** Dijous, a 22 de juliol, 1599, dia de santa Maria Madalena, estant yo en la Quintà, en la llibreria, doña Costança, mi señora, y mon germà y altres de casa vérem venir unes galeres per la mar, en les quals venia la magestad del rey nostre señor y la señora dona Margarita de Àustria, sa muller. Venien des de Barcelona, perquè y avia morts en Castella en moltes parts.²⁴⁰ Desenbarcà ma magestat y vingué-se'n al Real, y estigué lo dia següent, y lo disapte a les 6 hores de la matinada se avia embarcat, y tocà la peça de leva y partí per a Dénia, a on estigué molts dies.²⁴¹

[147] **34 eleixió del bras militar.** Dimecres, a 11 de agost, estant junt lo bras per a tractar de tornar a suplicar a sa magestat, pues està en Dénia, nos tinga Corts ans de exir-se'n del Regne, y per a dit efecte se determinà que per electors y examinadors se fesen quatre elets del present ajust. Yo fui lo primer elector y nomení a Francés Aliaga en examinador, y allà dins del segon estudi examinaren lo bras y, exint de fora al primer estudi daurat de la Diputació, trageren los elets següents:

Nobles

Don Luís Castellar de Vilanova,
señor de Bicorp.
Don Nofre Scrivà Çapata,
señor de Argelita.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
En March Antoni Pasqual.

[148] **35 elecció del bras militar.**²⁴² Disapte, a 14 de agost, 1599, en lo capítol de la Seu, se juntà lo bras y proposà don Joseph Pellicer, síndich, que la ciutat de

¶ ²⁴⁰ D'aquesta època és la coneguda com a «pesta atlàntica», que assolà Castella entre 1596 i 1602. Sembla que la pesta entrà a través d'un vaixell provinent de la costa occidental francesa i s'escampà aviat a través dels eixos comercials de Palència-Valladolid i Burgos. Vegeu l'estudi monogràfic de Bernard VINCENT, «La peste atlàntica de 1596-1602», *Asclepio*, 28 (1976), pp. 5-25 i el més general de Vicente PÉREZ MOREDA, *Las crisis de mortalidad en la España interior (siglos XVI-XIX)*, Madrid, Siglo Veintiuno de España, 1980. El dietarista Porcar, que també descriu la segona vinguda del rei, apunta que la raó per la qual tornava el monarca «era perquè casi tota la terra estava contagiosa de

mal», i afegia que, fins i tot «en València havia molts dies que's guardaven de les parts de Castella y de la ralla, que era Almansa» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 97). ¶ ²⁴¹ El rei no tornaria a la ciutat de València fins el 27 d'agost, després d'una molt breu estada en la qual anà a Albalat dels Sorells abans d'anar-se'n a Saragossa, com apuntarà Valleriola (vegeu les anotacions núm. 149 i 151 de Valleriola) i també el dietarista Porcar (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 98). ¶ ²⁴² A continuació, també en nota a un costat en l'edició de 1929, apareix: «A estos mateixos elets ampliaren lo poder per a altres dos o tres contrafurs fets a la ciutat de València, ab acte rebut per lo escrivà del bras».

València té la jurisdicció de la vila de la Pobla de Benaguacil y, avent mort allí una nit a un terratinent que's deya Joan del Molló, italià, los jurats, com a señors de dita jurisdicció criminal, an començat a fer ses diligències per a castigar lo delict e y conèixer de aquell. Y la Real Audiència los a llevat la causa, evocant-la a la Real Audiència, lo qual és contrafur, y per consegüent llevarien al[s] barons ces jurisdiccions. Per a dit effecte se fonch feta eleció de les persones del present ajust, los quals són los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova.	En Francés Casalduch y Assió.
Don Gaspar Scrivà de Romaní.	En March Antoni Penaroja.
Don Diego Milà de Aragó.	En Bernat Guillem Cathalà.

[149] **Enbaxada 3.ª al rey.** Dimecres, a 18 de agost, 1599, avent-nos untat los elets de la helexió 34 per el negoci de les Corts que se an de demanar a sa magestad, determinàrem, ab acte rebut per March Antoni Ortí, notari scrivà y secretari del regne, de que's fes a sa magestad un enbaxada a Dénia o allà a on lo trobasen per a suplicar-li nos tinga Corts y donar-li un memorial de les rahons per què convé tenir-les, reduint lo número dels elets a dos de cada estament, y yo fui lo u d'ells.

Esta enbaxada la determinàrem fer-la encontinent, però lo licenciado don Diego de Covarrubias,²⁴³ vicescanciller del Supremo de Aragó, nos advertí que sa magestad volia ser avisat de qui li avia de anar a parlar per a que donàs lo dia y hora de la audiència, que ell o escriuria y aguda la resposta nos la donaria. Escrigué, enviàrem la lletra ab correu *yente y viniente*, nos fonch respost per lo señor marqués de Dénia que sa magestad nos donaria grata audiència, però per a que fos ab més comoditat seria en una aldea de les més prop de València y que sa excelència nos avisaria del dia, lloch y hora.

E axí nos fonch donat orde que disapte,²⁴⁴ a 27 de agost, ans de dinar, anàsem al lloch de Albalat de mossén Sorell, y allí ens donaria sa magestad audiència. A les set hores del matí anàrem los enbaxadors nomenats per a dit effecte y li explicà la enbaxada don Mathias Pallàs, canonge de la Seu de València, subdelegat de l'arquebisbe, y li donà lo memorial. Sa magestat respongué ab paraules de molt agrayment que desijava donar-nos tota satisfacció y que, si no estigueren les Corts

¶ ²⁴³ El valencià Diego de Covarrubias (1547-1607), fill de Cocentaina, després d'anys com a oïdor criminal i civil de València, fou nomenat regent del Suprem d'Aragó el 1593, i tot seguit prengué l'hàbit de Montesa. A partir d'ací, la seua carrera política a les altes esferes de la monarquia es consolidà com a vicescanciller dels regnes de la Corona d'Aragó. Hi ha

un estudi prou complet de la seua figura, obra de Francisco Rafael de Uhagón LAURENCÍN, «El licenciado don Diego de Covarrubias, vicescanciller de Aragón, comendador de Perpunchent, en la Orden de Montesa», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 81 (1922), pp. 5-25. ¶ ²⁴⁴ El 27 d'agost de 1599 fou dividendes.

de Castella començades y en lo punt en què estan,²⁴⁵ que·ns aguera donat tot contento, però que per lo amor y voluntat que·ns té als de aquest regne, procuraria ab molta brevetat tornar a visitar-nos y tenir-nos les Corts que li demanàvem. Anàrem fent nòstron acatament, li besàrem la mà los llechs, perquè als ecclesiàstichs no la donà. Yo li parlí lo que après diré més avall per ser negoci propi. Dinàrem en Foyos a costa del regne y a la vesprada nos ne vinguérem a nostres cases.

[150] **Noblea.** Disapte,²⁴⁶ a 31 d'agost, 1599, entre onze y dotse, ans de dinar, estant-me yo vestint, vingué un paje de don Diego de Covarruvias, vicecanceller del Supremo de Aragó, y me dix de part de son amo que·m besava les mans y que tenia que dir-me un negoci de sa magestat, que li anàs a parlar. Yo diguí que, en acabar-me de vestir, aniria, y axí aní a la casa del Temple, a on ell abita estant así sa magestad, y estaven en consell ell y·l secretari, don Pedro Franquesa.²⁴⁷ Y sabut que yo estava allí, me feren entrar en la sala a on ells estaven y, alçats, me feren la cortesia deguda, y lo vicecanceller me féu seure en una cadira al costat del secretari y encontinent me dix estes paraules formals, sense afigir ni llevar-ne ninguna: «Su magestad a hecho merced a vuestra merced, aunque de suyo linjane de vuestra merced es muy antigo y muy noble, de mandar que se le despache privilegio de nobleza. Acudirá vuestra merced al señor secretario que el despachará a vuestra merced». Como yo no avía pedido tal desde que el rey está en el reyno, espantéme y así con palabras de mucho agradecimiento respondí al vicecanceller.²⁴⁸

Oÿt açò, aní-me'n a Sent Salvador a fer gràcies a Déu de que s'aya restituit en mi la antiga noblea de mon llinatge, que per entrar a officis de la ciutat dexaren perdre lo que era seu, y axí yo tenia necessitat per a usar d'ella de exprés consentiment de sa magestad.

Fonch despachat lo privilegi en la ciutat de Barcelona a 2 de juliol de l'any present, 1599, està registrat *in diversorum Valentie, primo, foleo* 146.²⁴⁹ Costà'm lo privilegi set-cents quaranta-cinch reals y mig, ço és, per la expedició, forma y pergamí, 225 reals, per lo registre 18 reals y per lo sello 500 reals, per la cera y pendent 2 reals y mig, que tot és, en moneda valenciana, 71 lliures 8 sous 11 diners.

¶ ²⁴⁵ Vegeu l'anotació 135 de Valleriola i les notes al peu que conté. ¶ ²⁴⁶ El 31 d'agost de 1599 fou dimarts. ¶ ²⁴⁷ Pere Franquesa i Esteve (Igualada, 1547-Lleó, 1614), promocionat a l'ombra del duc de Lerma i fins i tot nomenat primer comte de Vilallonga, va caure en desgràcia posteriorment per corrupció, i morí a la presó de Lleó. El procés ha estat ben estudiat per Josep M. TORRAS I RIBÉ, «La “visita” contra Pedro Franquesa (1607-1614): un proceso político en la monarquía hispánica de los Austrias», *Pedralbes*, 17 (1997), pp. 153-189. El

dietarista Porcar també refereix la seua caiguda: «...don Pedro Franquesa, que·l feren compte de Vilalonga. Lo qual après, per sos demèrits, li confiscà lo rey tots los béns y llochs, y morí casi en presons» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 140). ¶ ²⁴⁸ En l'edició de 1929 s'indica a peu de pàgina que la resposta es troba ratllada en el manuscrit: «Tachada la respuesta en el ms. original». ¶ ²⁴⁹ El document es conserva actualment a l'Archivo Histórico Nacional (agraïm aquesta informació als funcionaris de l'Arxiu del Regne de València).

[151] **Parlí al rey.** Disapte, a 28 de agost, 1599, trobant-me en la enbaxada que fèrem al rey los sis enbaxadors per al negoci de les Corts, com appar fòlio 50, pàgina 2^a,²⁵⁰ me paregué, pues besava la mà a sa magestad, suplicar-li me enpleàs en son servey, cosa que tants anys la e desijada, y de dia en dia sos ministres me dilaten la provisió. Y axí li diguí a sa magestad estes formals paraules: «Yo e deseado servir a vuestra magestad desde antes que reynase y agora cresse más este deseo. El marqués de Dénia informará a vuestra magestad de mis calidades y serviçios. Suplico a vuestra magestad emplee mi persona en su real servicio en el asiento o officio de que más servicio fuere». Sa magestad me respongué estes paraules formals: «Yo os agradezco lo que me deziís, yo diré al marqués que me acuerde de emplearos».

En exir de besar la mà a sa magestad, ya lo marqués de Dénia, son gran privat, estava esperant-nos, y li parlàrem primer tots los enbaxadors del negoci de la enbaxada, y après cascú en particular, y yo li diguí lo que avia dit a sa magestad, encareguí-li molt informàs de mi a sa magestad, oferint que u faria, y dient-li yo que, perquè no s'olvidàs ab la infinitut de negocis que d'ell carreguen,²⁵¹ que donàs llicència a don Martín de Idiáquez, secretari del Consell d'Estado²⁵² y gran amich meu, per a que lo y recordàs. Dix-me que no tenia necessitat de axò, però replicant-li yo, me dix que ya avien parlat de mi ell y don Martín, y que's folgaria de que li'n tornàs a parlar. En la carrera, encontrí ab lo dit don Martí, diguí-li tot

¶ ²⁵⁰ Vegeu anotació núm. 148 de Valleriola.

¶ ²⁵¹ La càrrega de treball que suportava el rei era llegendària. Alguns dies treballava al seu escriptori quan «son las 10, y estoy hecho en pedazos y muerto de hambre»; quan «son dadas las 10 y no he cenado, y quedame la mesa llena de papeles para mañana pues ya no puedo más agora»; o quan «[estic] tan ocupado y tan alcanzado de sueño porque he menester lo más de las noches para ver papeles que otros negocios no me dexan de día y así comyenço a ver estos vuestros ahora, que es pasada media noche, que antes no he podido ver, ni los de ayer ni los de oy». El 1587, l'ambaixador venecià proporcionava al seu govern una informació en aquest sentit: «Alguien que siempre está en los aposentos privados [del rei] me informa de que nunca està desocupado, ya que, aparte de su deseo de leer él mismo todas las cartas que van y vienen de todas partes, de los embajadores y de todos los ministros de sus extensos dominios, aunque superan los correos de todas partes... escribe cada día de su propia mano más de un quintero de papel entre billetes, consultas y decretos, que siempre son trans-

mitidos a sus consejeros, jueces, secretarios y ministros por escrito, y tantos otros negocios secretos que trata por vía de billetes con diversos otros particulares. Y es increíble el tiempo que dedica a firmar cartas, licencias, patentes y también asuntos de gracia y justicia, que algunos días llegan a sumar 2.000, siempre deseando saber de antemano, al menos en sustancia, las cosas que contiene». Juan de Silva, qui en 1589 portava més de mig segle al servei del rei com a patge deia «que [ni] la cabeça de su Magestad, que deve ser la mayor del mundo, ny otra de hombre umano, es capaz de digerir la multitud de sus negocios sin hazer división de los que conviene tomar para sý, y de los que no puede escusar de encargar a otros. También es cierto que su Magestad no haze esta distinción» (PARKER, *Felipe II...*, pp. 18, 171, 205 i 912). ¶ ²⁵² El Consell d'Estat (1523-1524) era una de les ramificacions del Consell de Castella (1480), del qual es va independitzar, sota el regnat de Carles I, en augmentar l'atenció sobre la política exterior. Sobre la política dels Consells, vegeu la nota al peu de pàgina núm. 238 de la present transcripció.

lo que avia pasat ab lo rey y ab lo marqués, que's folgàs molt, y restàrem de acort per a la bona conclusió d'estos negocis que yo li escrigués al marqués y ell li donaria les cartes y solicitaria mes antigues pretencions. Açò fon en lo lloch de Albalat de Sorell. Nostre Señor o encamine com millor sia per a son sant servey, ya que per mi no'n mereigch, o faça per la puríssima Verge Maria y·ls benaventurats sants y sant Juan evangeliste y sant Bernardo y santa Maria Magdalena y santa Catherina màrtir y mes advocats.

[152] **Anada a Benifayró.** Dimats, a 31 de agost, aní ab mon germà y micer Vasiero y mossén Aguilar y Torrosella a Benifayró per a la festa de sant Gil, tornant-nos-ne lo dijous a la vesprada. En esta anada viu los llochs de la baronia y lo molí, que són: Santa Coloma, los Frares y la Garrofera, y rodant un poch viu Benivites y a Quartell lo mateix dia de sant Gil.

[153] **Inseculació eo abilitació.** Dijous, a 9 de setembre, 1599, estava prorrogat lo bras militar per a fer eleció de obrer de murs y valls, y's concordà lo estament, y en ser fet lo obrer, los mateixos examinadors feren la abilitació y examen de lo bras, y faltaven güit morts nobles, y axí ne nomenaren setse y entre altres me nomenaren a mi. Estos an de anar a Madrid al Consell Supremo²⁵³ y an de tornar la mitat per a omplir lo número dels güit nobles morts. Si Déu serà servit que yo torne de allà farem memòria en son lloch. Déu faça lo que més sia servit.

[154] **36 eleció del bras militar.** Dimats, a 28 de setembre, 1599, prechint convocació general, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació per a ohir una enbaxada que portaren de part de les 21 persones de la guarda de la costa, dos de cada estament, demanant y pregant al bras tinguésem per bé de afavorir-los de la bolsa comuna de la Generalitat, per quant lo dret del nou impòsit de la seda no bastava per a poder pagar als soldats y guardes de les torres de la marina.²⁵⁴ Ohida la qual enbaxada, determinà lo bras que era cas inopinat y que per a efecte de acudir a la casa de la Generalitat per a traure les cantitats que·ls paregués, com no exedeisquen de cinch milia lliures, fos feta eleció de sis persones del present ajust, ço és, tres nobles y tres cavallers graduadors, per redolins en la forma acostumada per a dit efecte, y altres clàusules fins aquí no usades en milloria y auctoritat dels elets, los quals fórem los següents:

¶ ²⁵³ El Consell Suprem d'Aragó. Vegeu les notes a peu de pàgina de l'anotació 70 de Valleriola. ¶ ²⁵⁴ Sobre la insuficiència de recursos per a pagar la defensa de la costa del

regne de València i com de crònica era la situació, vegeu les anotacions número 29 i 78 de Valleriola i les notes al peu de pàgina que conté.

Nobles

Don Diego Milà de Aragó.
 Don Francisco Lançol de Romaní, señor de Gilet.
 Don Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.²⁵⁵

Cavallers

En Pere Gostans de Soler.
 En Francés Aliaga.
 En Melchior de Cruïlles.

[155] **37 elecció del bras militar.** Divendres, lo primer de octubre, 1599, se juntà lo bras militar per a tractar lo altre negoci que après diré. Del·liberà que revocaven lo acte que se avia fet lo dimats proppasat, en què ampliaven lo poder y cometien als elets contra·ls arrendaments. Lo que llavós se volgué fonch que·s cometés als damunt dits elets, e com lo escrivà y lo síndich no u compregueren al tems de la publicació de l'acte, ara, revocant aquell acte, nos donaren als elets que fórem elegits dit dia de dimats (36 elexió) bastant poder per a exir a suplicar a sa excelència sia servit de perseguir als llogrers ab més rigor que fins ací se acostumat, y altres coses en dit acte contengudes, al qual me refereixch. Y per no reheritar los noms de les persones eletes, pues estan en la antecedent plana, no·ls pose ací.

[156] **Conceller de síndich, 2 vegada.** Dit dia, lo dit bras, oïda la proposició del síndich que fonch dir que s'avia presentit que lo Real Consell Supremo avia fet un decret per a que los diputats del General se carregasen a censal quaranta y cinch mília lliures, e com asò sia contra·ls furs y actes de cort de aquest regne, determinaren de fer elets per a que ixquesen a aquest contrafur, y volgueren que lo síndich del bras, don Joseph Pellicer, aconsellat de un noble y un cavaller del present ajust, fes la elexió de les dites sis persones, y lo dit síndich prengué per consellers, per a fer-los dits elets, a mi, don Bernat Guillem Cathalà y a En Francés Aliaga, generós.

[157] **38 elexió del bras militar.** Dit dia, mes e any, fonch representat a dit bras que don Ramon Sans, doctor del Real Consell criminal,²⁵⁶ avia fer un manament a uns cavallers —que yo no volguí que·ls nomenasen en lo acte per decoro— que no·s parasen en lo carrer de la Mar. E com asò sia contra fur, usos y bons costums d'est regne, paregué y·s determinà de fer el·lexió de sis persones del present ajust, ço és, tres nobles y tres cavallers, donant·los lo poder acostumat, com conté en dit acte. E per al dit efecte fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Diego Milà de Aragó.
 Don Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.
 Don Juan Lloís Fenollet.

Cavallers

En Melchior Eslava de Cruïlles.
 En Chrisòstomo Ciurana.
 En March Antoni Pasqual.

¶²⁵⁵ Aquesta és la primera vegada que Valleriola s'inscriu en el llistat en la part corresponent als nobles.

¶²⁵⁶ Es refereix al Consell Reial o Reial Audiència, màxim òrgan de justícia del regne de València.

[158] **Elexió de Nostra Señora de la Seu.** Dimats, a 21 de dehembre, 1599, estant junts los officials y consellers de la lloable confraria de Nostra Señora de la Seu, representà lo síndich de dita confraria que en lo pleit que dita confraria porta contra ls posehidors de l'estat de Maça sobre la herència de dita casa y estat, no se fan ni poden fer moltes diligències que convendrien per a la bona direxió y bon succés dels drets de la confraria, y que para dit efecte y als demás que de justícia aprofitar li pujen, y per a afavorir y autorizar dita causa y per a parlar als advocats, jutjes y al virrey, y si menester fos a sa magestat y a son Sacre Suprem Reial Consell, etcètera, que se fes nominació de dos cavallers confreres per a dit efecte. Y fórem nomenats los següents, ab acte rebut dit dia per Gaspar Ballester, escrivà de dita confraria:

Don Bernat Guillem Cathalà.

En Pere Gostans de Soler.

[159] **Auxiliador de l'any 1600.** Divendres, a 25 de febrer, 1600, dia del gloriós sant Macià apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Felip apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu. Avent vist estos dos anys proppasats que, volent traure auxiliador per a mon fill don Otger, acertí a traure lo mateix que yo tenia per a mi, determiní enguany, dient-o y propositant-o així, que lo señor apòstol que yo trauria seria auxiliador meu y de mos dos fills, don Othger y don Benito, y del que porta dona Costança, ma muller, en lo ventre per a posar-li, entre altres, lo mateix nom quant naixca, Déu volent, y ixqué lo dit señor sant Felip. Ell pregue per mi y per mos fills y me patrocine en tots mos actes, amén.²⁵⁷ Y per dita rahó he determinat que lo sant que m'exirà per sort, de güi en avant, que sia també auxiliador de tots mos fills mentres seran constituïts en infantil hedat o fins a que ells puguen fer la extracció y fer-los oració y acomanar-se a ells y servir-los, etc.

[160] **Acompañar en processó.** Diumenge, a 27 de febrer, 1600, feren en València una processó general al monestir de la Santíssima Trinitat per la salut a ocasió de les morts que y à en Xàtiva,²⁵⁸ y, cansant-se lo virrey y'l governador de portar lo pali, tornaren arrere, y lo compte de Benavent se restà enmig dels dos jurats y, perquè lo governador no anàs a soles, Jaume Bertran, ciutadà, racional de la ciutat, com és costum de pregar y convidar dos cavallers per a que l'acompañen y porten enmig y lo mateix se fa ab lo jurat que ve a restar cenar, convidà a frey Benito Roca, comanador de Benicarló, y a mi. Y ls dos lo portàrem enmig.

¶ ²⁵⁷ Tot i continuar en el mateix paràgraf, en l'edició de 1929 figura l'apunt «Nota» al costat.

¶ ²⁵⁸ Xàtiva patia, aleshores, una epidèmia de pesta, que obligà fins i tot a obrir cases de la

salut més enllà de les muralles, per tal de concentrar els malalts (Pascual MUÑOZ MIRA, *La peste negra: siglo XIV-XVII: Gobernación de Valencia y Xàtiva*, Xàtiva, Ulleye, 2018).

[161] 39 **elexió del bras militar.** Dijous, a 2 de març, 1600, se juntà lo bras militar en lo capítol de la Seu per a tractar de que lo doctor Geroni Navarro, oïdor de la Real Audiència criminal avia donat en Oriola a un cavaller sentència de mort y procès de ausència, lo qual és contrafur, per ço que se an de donar dites sentències ab lo regent, la Cancelleria y lo advocat fiscal y ls demás oïdors de la Real Audiència. Y, com avent ya donat altra sentència consemblant a esta a un cavaller que's deya (en blanc) Roiz, fent elets lo dit bras a 6 de maig, 1597, que yo també fui elet, y s'obtingué lo que desitjàvem, fent fer procès de nou, reduint la ausència a presència, pues açò és *in simili casu* encara que en altre cavaller, qui's diu Nicolau Cascant, del·liberà lo bras fer eleció de tres nobles y tres cavallers per a exir al present contrafur. Y per a dit effecte fórem nomenats los nobles y cavallers immediate següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En March Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Paulo Çanoguera.	En Geroni Çarçola.
Don Bernardo de Cathalà y Valleriola.	En Eximén Pérez Joan.

[162] 40 **elexió del bras militar.** Disapte, a 18 de març, 1600, se juntà lo bras militar en la Diputació per a tractar que en lo dia de 30 de dehembre proppassat nomenà lo dit bras en cavalleriz del regne a Juan Méndez y ab constitució de salari de cent lliures donadores per los diputats del General del present regne. E com no's poden traure peccúnies de la Generalitat si no és en los casos que'n disponen los furs o actes de Cort, y lo dit ofici de cavalleriz e mestre de pujar a cavall en sella de brida y gineta sia novament creat e lo salari aiga de exir de dit general, per ço promet lo bras que dita cantitat y salari lo fasa pendre en conte y passar en les primeres Corts generals celebradores als regnícols del present regne. Y, per a poder fer dita obligació als dits diputats, donaren ple y bastant poder a tres nobles y tres cavallers del present ajust. E lo síndich, aconsellat per un noble y un cavaller, féu eleció dels següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En March Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Eximén Pérez Roiz de Liori.	En Hyeroni Çarçola.
Don Bernardo Cathalà y Valleriola.	En Eximén Pérez Joan.

[163] 41 **elexió del bras militar.** Lo dit dia, als dits elets los donaren poder per a exir a un contrafur que se li fa a Francés Joan Maiques Ares, lo qual és que novament un fill seu a posat pleit formal contra dit Maiques, y ell a pretés, per execució del fur, que per ser pare y fill aguessen de fermar compromés, y que la Real Audiència no o avia volgut axí provehir sinó lo contrari, e per consegüent és contra'l fur. E axí se'ns donà lo poder acostumat, ab acte rebut per lo scrivà del bras en lo dit dia.

[164] **Portant les andes de Nostra Señora de la Soledad, I vegada.** Pose en memòria que en lo any 1590 o 1591, en la confraria de la Soledad de Nostra Señora, me nomenaren en companyia de don Baltasar Mercader per a ajudar a portar les andes a on va Nostra Señora, y lo any següent la portàrem don Gaspar Mercader, son germà major y yo, per no estar ell en València, com és costum en dita confraria que lo Diumenge de Rams nomenen los ajudants y resten nomenats portants los mateixos per a l'any següent.

[165] **2.ª vegada portant les andes de Nostra Senyora de la Soledad.** Diumenge de Rams, a 26 de març, 1600, fonch la primera vegada que's juntà la confraria de la Soledad en la iglésia nova que avem en fet en Predicadors, y yo fui elet ab Pere Gostans de Soler per a ajudant enguany y portant per a l'any que ve les andes de Nostra Señora de la Soledad.

[166] **3.ª eleixió de la Soledad.** Dit dia de Diumenge de Rams, a 26 de març, 1600, en dita nova església, fiu relació, inseguint lo orde que se'ns donà en lo capítol general de l'any passat, com appar atràs, fòlio 48, pàgina 2,²⁵⁹ del compte que aviem pres a mestre Ferrando Sànchez, calceter, feta la qual, deliberà la confraria, de nou, cometre'ns a mi y a Gaspar Còrdova, mercader, per a cobrar ab més facilitat la tatga²⁶⁰ y fer-ne càrrec, entrada y exida, a la persona que'ns pareixerà per que'n cobre y col·lecte, que en açò fesen y ordenàssem lo modo més convenient, donant-nos lo poder ple y bastant, com se conté en lo acte rebut per Loís Castelló, notari, al qual me reffir. Sia a servici de nostre Señor.

[167] **42 eleixió del bras militar.** Dimats, a 2 de maig, 1600, a llaor y glòria de Déu, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació, a on se proposà y deliberà que de ací avant, cascun any, quince o vint dies ans de la festa del sant sagrament del Corpus Domini,²⁶¹ se juntàs lo dit bras per a que fos feta eleixió de dos nobles y dos cavallers, los quals en nom de l'estament convidassen a tots los cavallers que poden y deuen entrar en lo bras y als cavallers de àbit de religió militar per a que ab ajes o antorges blanques acompanyen la professó del Corpus. Y que si lo bras no's concordàs cada any en fer dits elets, que lo tunch síndich tinga obligació de convidar als cavallers per a dit efecte, com està dit desús, perquè tinga

¶²⁵⁹ Vegeu l'anotació núm. 140 de Valleriola.

¶²⁶⁰ Llegiu *taxa*. ¶²⁶¹ Es refereix a la festivitat del Corpus Christi, situada històricament el dijous següent a l'octava de Pentecosta, és a dir, no fixa en el calendari litúrgic. Fou introduïda pel papa Urbà IV el 1262 per tal de fer veneració del sagrament de l'eucaristia. A València, era considerada la festa més important

de l'any, d'ací la preocupació de Valleriola. A partir de l'any 1506, la seua celebració fou traslladada a la vesprada, i en aquella es feien desfilar les famoses roques, grups escultòrics de fusta que representen episodis bíblics o de la vida de sants (Baltasar BUENO TÀRREGA, *La festa del Corpus*, València, Federico Domènech, 1997).

sa deguda execució a present deliberació *in perpetuum*, e lo mateix orde se tinga en la processó del benaventurat sent Vicent Ferrer, de la mateixa manera que està dit per la del Corpus. E per a la primera processó que's farà lo dia del Corpus primer vinent, don Joseph Pellicer, síndich, aconsellat de don Nofre Escrivà Çapata y de En Francés Joan Maiques Ares, generós, fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En Francisco Vallebrera.
Don Bernardo Cathalà y Valleriola.	En Serafi Miquel.

[168] **43 elexió del bras militar.** Dimats, a 9 de maig, 1600, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació y fonch proposada per lo síndich la contradicció que lo arquebisbe de València fa per a que no's pose en execució la deliberació feta per lo estament, a 2 de maig (*vide* en la altra plana en la elexió 42), acerca de acompanyar la processó del Corpus. E, per les justes rahons que's feren y hi a per a que tan santa y tan exemplar obra no dexe de tenir efecte, deliberaren que fos feta elexió de dos nobles y dos cavallers per a que o escriguessen a sa magestat, donant-li rahó de tot lo que pasa, per a que sa magestat se serveixca de manar que'ns deixen anar en dita processó y en lo dit lloch, y que lo despaig lo encaminasen y dirigissen a don Gaspar Escrivà de Romaní, y que los dits helets anasen ab enbaixada al Real y li'n donasen part al señor conte de Benavent, virrey, de dita deliberació, y que estàvem resolts de esperar la orde que sa magestad donaria, etc. E per als dits efectes fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Antonio Bellvís.	En Francisco Vallebrera, señor de Agost.
Don Bernardo Cathalà y Valleriola.	En Scipió Roca.

[169] **Embaxada al virrey y al patriarca.** Dit dia ordenàrem la carta per a sa magestat y per al duch de Lerma, marqués de Dénia y per al vicecanceller y per al regent don Pedro Sans, y encontinent anàrem al Real y férem nostra embaixada al virrey, y après al patriarca arquebisbe de València de la manera que està dit desús en la elexió 43.

[170] **Germandad de la Corona.** Dijous, a 18 de maig, entrí en lo número dels trenta y cinch germans del convent de frares recolets, dit de la Corona.²⁶² Sia a glòria de nostre Señor y profit meu. La mayor obligació que y à és donar un sou

¶ ²⁶² El convent de la Corona de Crist, del segle XVI, s'ubicava al carrer Corona de la ciutat de València, apegat al mur interior de

la muralla cristiana i de la seua porta dels Tints o de la Corona. Fou enderrocat al segle XIX.

cada mes, lo qual serveix per a pagar lo oli de la llàntia que's crema davant lo altar mayor del dit convent de la Corona y per a —alguns anys si va lo oli car se paga a real valencià— fer les festivitats de la Puríssima e Inmaculada Concepció de la Mare de Déu y de [...]

[171] **Conceller de síndich, 3ª vegada.** Disapte, a 20 de maig, 1600, se juntà lo bras militar per ocasió del correu que avia enviat des de Madrid don Gaspar Escrivà de Romaní ab un despaig del rey nostre señor per al conte de Benavent, virrey, sobre'l negoci de la processó del Corpus (*vide* en les eleccions 42 y 43), y, per a anar a saber lo contengut en dit despaig, férem elecció de dos nobles y dos cavallers, y lo síndich prengué per consellers a mi, don Bernardo Cathalà y Valleriola y a en Maximiliano Cerdan, generós.

[172] **44 elecció del bras militar.** Dilluns, segona festa de Pascua de Sent Esperit, a 22 de maig, 1600, se juntà lo bras y des de la Diputació, los helets que nomenàrem lo disapte proppassat, exepto don Loís Castellar de Vilanova, señor de Bicorn, que ab acte rebut per March Antoni Botí, notari escrivà de l'estament militar, me subdelegà a mi, y axí yo, ab los altres elets, anàrem al Real y parlàrem al compte de Benavent, virrey, y nos tornà per resposta, explicant la crehença de sa magestat que, per ser negoci grave, sa magestad o miraria y aconsideraria tots los inconvenients que y à en lo exir los militars a acompanyar la processó del Corpus, y que del que sa magestad resolria nos o faria saber quant sa magestad fos servit, la qual resposta tornàrem a l'estament, oÿda la qual, determinà que's tornàs a escriure a sa magestad suplicant-li ab brevetat fos servit de enviar-nos a dir sa resolució, etc. Y per a dit effecte fórem elets los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Juan Vilarrasa, señor de Albalat	En March Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Bernardo de Cathalà y Valleriola.	En Francés Aliaga.

[173] **45 elecció del bras militar.** Dit dilluns, segona festa de Pascua de Spirit Sant, a 22 de maig, 1600, estant lo bras junt per a tractar lo negoci de la processó del Corpus, un cavaller advertí al síndich propossàs lo contrafur que lo any passat y enguany avien fet en la elecció y creació dels nomenats, exedint del número que dispon y ordena lo fur. Axí, per a exir contra dit contrafur, fer-ne sa enbaxada a sa magestad, etc., foren elets los nobles y cavallers següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Bernardo de Cathalà y Valleriola.	En March Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Juan Vilarrasa, señor de Albalat.	En Maximiliano Cerdan.
Don Juan López.	En Eximén Pérez Joan.

[174] **Elexió de la confraria de Nostra Señora de la Seu sobre la concòrdia de l'estat de Maça.** Dimats, a 23 de maig, 1600, tercera festa de Pascua de Sent Esperit, en lo ajust y capítol general que's tingué en la confraria de Nostra Señora de la Seu se proposà, entre altres cosses, un concert que lo marqués de Terranova tractà molts dies ha ab los officials de dita confraria açerca del pleit de l'estat de Maça y, per a que puga tenir effecte, deliberà lo capítol general que los prior, clavari y majorals, juntament ab sis confreres, ço és, dos canonges, dos cavallers y dos doctors en cascun dret, mirassen, tractassen y trastejassen y conferissen lo modo y forma de la concòrdia fahedora, y que allò que la major part de aquells deliberàs se possàs en execució, lloant-o ara per llavós la confraria eo tot lo capítol, com més llargament conté en lo acte rebut per Geroni Ferri, notari escrivà de la dita confraria. E per a memòria possaré así los noms de tots; eren officials los següents:

Lo doctor Christòfol de la Torre, canonge de la Seu de València, prior; mossén Gaspar Rius, clavari, majoral ecclesiàstich, beneficiat en la Seu; en Pere Gostans de Soler, generós, majoral llech; mossén Francés Eximeno, companió de clavari, majoral ecclesiàstich, beneficiat en santa Catherina; Francés Miquel, ciutadà, majoral llech. E los nomenats per al dit effecte ensems ab los dits officials fórem los següents: mossén Honorat Vidal, prevere, canonge de la Seu; mossén Geroni Torres, prevere, canonge de la Seu; don Bernardo de Cathalà; don Pedro Vilarassa; micer Gaspar Tàrrega, doctor en drets; micer Francés Bou, doctor en drets.

[175] **Congregació del Sant Esperit y de Nostra Señora.** Diumenge, a 28 de maig, 1600, dia de la Santíssima Trinitat, entrí en la congregació de l'Espirit Sant y de Nostra Señora que està fundada en la casa professa de la Companyia de Jhesús,²⁶³ essent pare de dita congregació lo pare Melchor Vallpedrosa, preposit de dita casa (y antes fonch provincial desta provincia), y prefecto de la congregació don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova, y consultors micer Francisco Gerónimo Leó,²⁶⁴ assessor del governador en lo criminal, y Joseph Esparça, ciutadà,

¶ ²⁶³ La «casa professa» era el nom que els jesuïtes utilitzaven per tal de diferenciar-se d'altres ordes i els seus «monestirs» o «convents». Aquesta antiga edificació, la construcció de la qual s'encetà el 1579 i s'acabà a mitjans segle XVII, formava part del complex que els jesuïtes tenien a la ciutat de València, i era el «modelo paradigmático del tipo de arquitectura jesuítica de la zona valenciana». Enderrocada el 1868, va ser substituïda anys més tard per l'actual temple, que imita l'estil de l'antic i s'alça encara a la plaça de la Companyia, prop de la Llotja de la Seda (Mercedes GÓMEZ-FERRER LOZANO, «La arquitectura jesuítica en Valencia. Estado de la cuestión», en

M.ª Isabel ÁLVARO ZAMORA, Javier IBÁÑEZ FERNÁNDEZ i Jesús Fermín CRIADO MAINAR (coords.), *La arquitectura jesuítica: Actas del Simposio Internacional, Zaragoza, 9, 10 y 11 de diciembre de 2010*, Zaragoza, IFC, p. 356).

¶ ²⁶⁴ El lletrat Francesc Jeroni de Lleó (1565-1632) fou un personatge rellevant dins de la judicatura valenciana del segle XVI. Verdet Martínez ha assegurat que la seua transcendència «se justifica, al menos, por dos razones. En primer lugar, su integración en la clase política y funcional valenciana que dio soporte a la burocracia desarrollada en paralelo a la expansión estatal de la época moderna. En concreto, el jurista desarrolló su cursus

y secretari Vicent Oñate, notari, y monitor Luís de la Porta, apotecari, lo qual, ab Alonso Girón de Rebolledo y don Geroni Mercader, padrins meus, vingueren a acompanyar-me y entraren-me en la sala, a on tenen les juntes los de la congregació. Y rebent-me lo prefecto y los demás ab molts grans señals de contento per la mia entrada, en aver-los abraçat a tots, com és costum, entonà lo pare preposít lo *Te Deum laudamus* y tots lo proseguírem y axí restí com los demás congregants. Sia a servici de nostre Señor y de profit meu y de mos pròxims, amén.

[176] **Testament de dona Costança de Perellós.** Dijous, a 20 de juliol, 1600, ma muller, dona Costança de Perellós y de Cathalà féu testament, estant preñada. Escrigué'l Pau Vaziero, notari, tot de sa mà, y dona Costança lo intitulà y fermà de la sua mà. Y après, closa la plica, la acomanà al dit notari dit dia en presència de mossén Francés Miñana, prevere, y de Simeón Joan Alegre, cavaller, y de Lluch Navarrete, fuster. Sia a glòria de Déu nostre señor.

[177] **Majordom de Sant Jaume.** Dimecres, a 26 de juliol, 1600, se juntà la confraria de nostre señor Déu Jeshucrist, de la gloriosa Verge Maria y del benaventurat sant Jaume, per a fer eleció de oficials per a l'any següent, de güi en avant, y fiu yo elet en majordom ab conpañia de Lluch Juan Baldó, ciudadà, e prior lo doctor Ximénez de Arguedes, mestre en sacra theologia. Plàcia a nostre Señor, sia per a son servici, amén.

[178] **46 eleció del bras militar.** Dilluns, a 31 de juliol, 1600, se juntà lo bras per a tractar del negoci que la vila de Morella me escrigué ab carta feta a 22 del present, que era que's suplicàs a sa magestad la desmembració del bisbat de Tortosa y que's fes nova ereció en la vila de Morella. Y com ya en dies atràs —no trobant-me yo en lo estament per estar en la Quintà— se suplicà la mateixa desmenbració y la ereció de la iglésia de Castelló de la Plana, paregué que, *rebus sic stantibus*, no's podia afavorir a Morella per estar prendats per Castelló. Y, com desijaven alguns la ereció de Morella, se determinà lo bras de fer eleció de sis persones per a que confabulassen y vesen com se podria favorir a Morella sens decidir-se ni contradir-se al que ya *alias* se avia escrit a sa magestad, y que per a dites coses no se'n rebés acte sinó *verbo*. Lo síndich nomenà los elets següents:

honorum —inaugurado con la asesoría de la Gobernación de Valencia— en el seno de la Real Audiencia y del Consejo Supremo de Aragón. En segundo lugar, el servicio regio, desplegado desde la judicatura de la más alta instancia, permitió al togado no sólo atender los pleitos judiciales y asesorar en los asuntos de gobierno en la práctica administrativa coti-

diana, sino que le condujo, asimismo, a dejar constancia de su experiencia mediante la composición de una obra de jurisprudencia doctrinal (...), las *Decisiones Regiae Sacrae Audientiae Valentinae*» (Nuria VERDET MARTÍNEZ, «Francisco Jerónimo de León. Trayectoria de un letrado al servicio de la Corona», *Estudis*, 36 (2010), p. 280).

Nobles

Don Antoni Bellví, señor de Rafelbuñol. En Pere Gostans de Soler.

Don Paulo Sanoguera.

En March Antoni Bou òlim Penarroja.

Don Bernardo Cathalà.

En Maximiliano Cerdan.

Cavallers

Los quals, aquell mateix dia, nos juntàrem a la vesprada y, fetes moltes rahons, se vingué a concordar la manera que's podia escriure per Morella. Y après, dimecres a 2 de agost, férem la relació de que no's podia dexar de favorir a Morella, ab la modificació que lo acte rebut per lo notari scrivà del bras rebé lo dit dia al que me refir, anpliant lo poder als elets *alias* fets per a l'altre negoci.

[179] **Nativitat y bateig de dona Anna Magdalena, ma filla.** Divendres, a 11 de agost, 1600, al punt de les deu hores, ans de mig jorn, naixqué en la casa de la València ma filla y de dona Costança de Perillós, ma muller. Tingué molt bon part, gràcies a nostre Señor, encara que parí sens comare y no podia llançar lo llit. Y avia mijja hora que avia parit, vingué la comare y yo llavós me adoní de llevar-me la creu²⁶⁵ del *lignum crucis*, que porte ab mi, y doní-la-y a besar a dona Costança y la y posí damunt lo ventre ab gran fe y dient-li a dona Costança que la tingúes, y en lo mateix punt llançà lo llit y restà sens perill gràcies a Déu. Est *lignum crucis* és lo antiquísim del llinatge dels Cathalans,²⁶⁶ que yo'l tinch en mon poder, y yo'l porte tos temps ab mi, glòria a Déu.

Lo mateix dia, entre quatre y cinch de la vesprada, fonch batetjada en Sant Llorens —ans de mamar com tinch de costum—. Posí-li los noms següents: Anna, Madalena, Phelippa, Margarita, Lorença, Bernarda, Beneta. Batejà-la mossén Juan Mingues, rector de dita parròquia. Foren padrins mossén Francés Pahoner y dona Madalena Cathalà, doncella.

[180] **47 eleixió del bras militar.** Dilluns, a 23 de octubre, 1600, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació y proposà lo síndich que sa magestad avia promogut al regent de València en regent del Consell Supremo de Aragó y que, per consegüent, avia de vacar la plaça de regent [de] la Cancelleria de aquest regne, y que per quan los furs y privilegis del present regne disponen que lo dit ofici de regent aya de ser provehit en persona natural del regne, que per a suplicar a sa magestad fos servit de nomenar y elegir regent natural, pues es conforme furs, se fes eleixió de persones del present ajust, ço és, tres nobles y tres cavallers per a que, ab los elets fahedors per los altres estaments e sens ells, per via de embaixada

¶ ²⁶⁵ Integra en la redacció el símbol de la creu: †. ¶ ²⁶⁶ El *lignum crucis*, literalment «fusta de la creu» —de Jesucrist— és una preuada relíquia cristiana, venerada en els diversos temples que asseguren tindre'n una de debò.

En aquest cas, l'amulet de Valleriola torna a posar en evidència la seua preocupació no només religiosa sinó també nobiliària, en fer referència «lo antiquísim del llinatge dels Cathalans».

o com los pareixerà, supliquen a sa magestad lo que està dit desús. Y, per al dit effecte, lo síndich, aconsellat de don Carlos Milà de Aragó y de Geroni Çarçola, fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Paulo Çanoguera.	En March Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Bernardo Cathalà.	En Eximén Pérez Joan.
Don Jordi Castellví, señor de Carlet.	En Francisco de Vallebrera.

[181] **48 eleixió del bras militar.** Disapte, a 18 de nohembre, 1600, se juntà lo bras militar en lo capítol de la Seu per ocasió que avien vengut unes lletres requisitòries dels alcaldes de la casa y cort del rey nostre señor en les quals demanaven se'ls remetés la persona de Pedro de Ribas, que està pres en les presons reals d'esta ciutat per una mort que ha perpetrat en Madrid, a on està la cort del rey nostre señor. E per ser açò contra'ls furs, privilegis, usos y bons costums del present Regne, fonch deliberat per lo estament fos feta eleixió de tres nobles y tres cavallers del present ajust per a impedir lo entrego o remisió del dit Pedro Ribes, suplicant-o a sa magestad, ab lo poder ordinari, etc. E per al dit effecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Don Henrrich de Íxar.	En Jaume Sapena.
Don Francisco Soler de Marrades.	En Gaspar Beneyto.
Don Bernardo Cathalà.	En Pere Gostans de Soler.

[182] **49 eleixió del bras militar.** Dimecres a 22 de nohembre, 1600, don Joseph Pellicer, síndich del bras militar, féu que Jaume Peris, en lo dia de ayr, convocàs per al dia de güi, en l'estudi daurat de la Diputació, a tots los cavallers que's trobàrem en lo ajust de l'estament militar a 13 de octubre, 1598, los quals aviem donat poder per a que los elets en dit acte mencionats se carregasen o prenguesen a canvi o brestraguesen lo diner que fos menester per a que, en companyia del bras eclesiàstich, enviassen u o molts enbajadors a donar lo pésame al rey nostre señor de la mort del rey don Felip, son pare, y la norabona y perabé de la sucesió de sos regnes, com més llargament és contengut en lo acte rebut per lo escrivà del bras militar en lo dit dia.

E, com aprés, per execució del dit acte se carregaren dos mília lliures a censal y les persones que'l donaren lo diner vullguen cobrar, y han donat manament executori als principals obligats de tot açò. Com dich, ne ha donat güi rahó lo dit don Joseph, als que'ns trobàrem presents, encarregant-nos prenguésem lo acort que convenia per a pagar dita cantitat y interés de aquella. Oÿda la qual proposició, deliberaren los presents concordantment *et nemine discrepante* que fos feta eleixió de dos nobles y dos cavallers del present ajust per a que fesen lo conte del

que seria menester per a quitar dits censals y que tachasen lo que vindria a cascú dels que tunch nos obligàrem y dels que·ns donaren lo poder per a obligar-nos. Y que, tachada y señalada la cantitat que a cascú li pertany, la cobrasen en esta forma, ço és, que la depositen en la Taula de Cambis de la present ciutat en nom y a solta dels dits elets fahedors, y que los que de bé a bé no pagarien, tinguesen poder per a executar-los, y molts altres poders que estan contenguts en lo acte rebut per lo dit scrivà del bras, March Antoni Ortí, en lo dia de güi, per al qual effecte fórem nomenats los següents per lo dit síndich, de voluntad y parer dels presents, los dos nobles y dos cavallers següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Loís Castellar de Vilanova, señor de Bicorp.	En Francés Casalduch, señor de Borriol. En Pere Gostans de Soler.
Don Bernardo Cathalà.	

[183] **Pigota de don Benito.** Pose en memòria que los primers dies del mes de dehembre, 1600, li ixqué pigota a mon fill don Benito en casa de la ama, y disapte a 9 de dit lo fiu portar a casa, que fonch en saber-o yo, a on estigué y curà gràcies a nostre Señor.

[184] **Conseller de Nostra Señora de la Seu, 5 vegada.** Dijous, a 28 de dehembre, 1601,²⁶⁷ fonch lo capítol general ordinari per a fer eleixió de oficials en la loable confraria de Nostra Señora de la Seu. Me eligueren conseller de dita confraria y esta és la quinta vegada que·n só estat. Sia a servici de nostre señor Déu, amén.

[185] **50 eleixió del bras militar.** Dimats, a 2 de janer, 1601, estant junt lo bras militar per a fer eleixió de obrer de murs y valls, com és de costum tal dia, fonch proposat per alguns cavallers que, attés que les embajades que·s feren quant lo morí lo rey nostre señor per a donar lo pésame al rey nostre señor, que güi viu y Déu guarde, y lo parebé y norabona de la sucesió en los seus regnes, anaren dites enbajades generalment en nom de tots y no en lo dels particulars, etc., y per al qual effecte se prengueren a censal dos mília lliures per los elets dels braços ecclesiàstich y militar, com més llargament se veurà en la 44 eleixió a la qual me referir.²⁶⁸ Per ço, concordantment *et nemine discrepante*, deliberaren que per los mateixos elets, fets per los obligats a 22 de nohembre, 1600, se fes taja general per tots los militars del regne, llevada la part que ya lo bras ecclesiàstich se ha negat de pagar, concordant-se ab los dits elets, ab acte rebut per lo dit March Antoni Ortí, notari, a (en blanc) de dehembre proppassat, donant en effecte als dits elets lo mateix poder de

¶ ²⁶⁷ Deu referir-se a 1600, com també indica, en nota al peu de pàgina, l'edició de 1929.

¶ ²⁶⁸ Vegeu l'anotació 172 de Valleriola.

la altra vegada y encara ampliant-lo ab poder de substituhir, que no'l tenien en lo dit poder de 22 de novembre proppassat, al qual en tot lo demés me refir. Los quals elets fórem los següents:

Nobles

Don Loís Castellar de Vilanova,
señor de Bicorp.
Don Bernardo Cathalà y Valleriola.

Cavallers

En Pere Gostans de Soler.
En Nicolau Casalduch òlim d'Assió.

[186] **51 eleció del bras militar.** Lo dit dia de dimats, a 2 de janer de l'any 1601, estant junt lo bras militar, *ut supra*, tornàrem a nomenar a Juan Méndez en cavallerís del regne, etc. No m'allargue més pues se pot veure lo demés en la eleció 40, fòlio 57.²⁶⁹ Fonch porrogat lo tems de l'exercici de son offici per altre any, y lo demés consta en dit acte. Los elets que avem de fer la obligació, etc., nomenats per lo síndich, don Joseph Pellicer, y per don Paulo Çanoguera y per Serafi Miquel, sos consellers, fórem los següents:

Nobles

Don Bernardo Cathalà y de Valleriola.
Don Nofre Muñoz.
Don Jaume de Vilanova.

Cavallers

En Melchior Sisternes.
Mossén Francés Pau Alreus.
En Geroni Aliaga.

[187] **Obrer de murs y valls.** Dit dia de dimats, a 2 de janer, 1601, se juntà, com és de costum, lo bras militar per a fer eleció de obrer de murs y valls per a l'any que comença a córrer de 7 de mars en avant. Y fet lo acte de que's tragués dit obrer esta nit, trent los electors, ixqué lo primer don Christòfol Despuig, y'm nomenà a mi en examinador de les persones que se avien de abilitar per a poder concórrer a obrer.²⁷⁰ Y fet lo dit examen y aprobació, com se acostuma, per curiositat volguí yo contar los que concorriem y eren trenta y güit, dels quals, en la forma acostumada, fonch tret un albaranet en lo qual trobaren que stava escrit lo nom de don Bernardo Cathalà y de Valleriola, y axí fui yo nomenat en obrer. Gràcies sien fetes a nostre Señor, lo qual me done gràcia per a que faça bé mon offici y lo que toca a mi ab descàrrech de ma consciència y profit de la cosa pública, que tot sia a servici de Déu y lo mateix en los demés officis y càrrechs que tinga, amén.

[188] **Obrer major de Sant Lorens.** Disapte, a 6 de janer, 1601, dia de la Epifania en lo ajust de la parròquia de Sant Llorens, acceptí voluntàriament la obreria major de la parròquia. Sia a servici de nostre Señor. És per a l'any 1602, plàcia de Déu que faça bé aquest ministeri, amén.

¶²⁶⁹ Vegeu l'anotació 161 de Valleriola. ¶²⁷⁰ En l'edició de 1929 s'indica una nota al costat del

sempre metòdic Valleriola: «5ª vegada examinador del bras militar per a eleció d'obrer».

[189]²⁷¹ **Mort de mon fill don Benito.** Dimats, a 6 de febrer, 1601, morí mon fill don Benito après de aver tingut pigota y pallola y cambres des dels primers de dehembre proppassat. Morí a les 8 del matí y portaren-lo a soterrar a les quatre de la vesprada al monastir de la Çaydia en la mia capella, sots invocació de sant Bernat y sant Benet. Acompanyaren lo cos 12 capellans de Sant Joan del Mercat, 12 de Santa Catherina màrtir y 20 de Sant Llorens, que és general, ab les creus grans, y per ser fora València costà el doble lo soterrar. Anaren darrere lo cos més de 25 persones, axí criats com oficials y altres amichs de casa. Morí en la casa de València, en la cambra gran, allí on naixqué a 20 de abril, 1599, de manera que sols ha vixcut un any, nou mesos y dèset dies poch més o menys. Déu nostre sia servit de tot y me done paciència que la he molt menester, que era don Benito lo fill que yo més volia. Plàcia a nostre Senyor guardar-me los que m resten si l'han de servir ells y yo, y sinó a mi y a ells nos ne enporte quant sa divina magestad sia servit y tota hora sia bona, amén.

[190] **51 eleixió del bras militar.**²⁷² Dimats, a 20 de febrer, 1601, se juntà lo bras militar en la Diputació y determinà que fos ampliat lo poder als quatre elets per al negoci de les dos mília lliures que carregaren los braços ecclesiàstich y militar (*vide* 49 y 50 eleixió)²⁷³ per a que tractasen ab lo señor compte de Benavent, virrey, y ab los jurats y ab los diputats y ab los demés que paregués convenient per a cercar medis y traces perquè los particulars dels estaments no pagasen dita cantitat. Y si per cas se concertava que de la casa de la Generalitat se agués de pagar, fos feta eleixió de altres dos persones del present ajust per a que, ab los dits quatre, que per tots són tres nobles y tres cavallers, acudixquen a la Diputació y facen los actes necessaris y oportuns a tota seguretat de aquella. Y per a dit effecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Loís Castellar de Vilanova, señor de Bicorp.	En Nicolau Casalduch òlim d'Assió.
Don Bernardo Cathalà y Valleriola.	En Pere Gostans de Soler.
Don Paulo Sanoguera.	En Eximén Peres Joan.

[191]²⁷⁴ **Auxiliador de l'any 1601.** Disapte, a 24 de febrer, 1601, dia del gloriós sant Macià apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Andreu apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu.

¶²⁷¹ Adjunta el símbol de la creu: †. ¶²⁷² L'edició de 1929 apunta que «En el ms. original está repetido el número de esta elección». Vegeu

l'anotació núm. 185 de Valleriola. ¶²⁷³ Vegeu les anotacions núm. 182 i 185 de Valleriola.

¶²⁷⁴ Introdueix ací doble símbol de la creu: † †.

[192] **Consultor en la congregació.** Dilluns, segona festa de Pascua del Sant Esperit, y dia de sant Bernabeu apòstol, a 11 de juny, 1601, nos juntàrem los de la congregació y, com se sol, férem eleixió de oficials per a l'any sigüent y elegírem a fray Eximén Peres Fachs, cavaller de l'àbit de sant Joan, en prefecto de la congregació, y a mi en consultor o consiliari primer. Tinguí 15 vots, y lo consultor segon, fray Christòfol Monterde, cavaller de l'àbit de Montesa y doctor de la Real Audiència civil, tingué güit vots. Plàcia a nostre Señor sia per a son sant servici, amén.

[193] **52 eleixió del bras militar.** Dimecres, a 4 de juliol, 1601, se juntà lo bras militar en lo capítol de la Seu de València per a tractar de que per quant ya alias a 6 de maig, 1597, se avia fet eleixió de tres nobles y tres cavallers (*vide* fòlio 29 en la 23 eleixió)²⁷⁵ per a suplicar a sa magestad y a sa santedad que's guardàs lo fur fet en les Corts de Monçó lo any 1585 acerca de les 3.000 lliures per a la dotació de les rectories de moriscos, lo qual negoci era molt apretat en Roma, y y à necessitat de tenir señalat un cardenal per a protector de aquest regne, així per a est negoci com per a qualsevol altre que se offereixca. Axí tots concordantment deliberaren que a dits elets los fos ampliat lo poder per a dit efecte, y per quant vacaven dos llochs entre ls dits elets, lo u per mort de don Diego Milà de Aragó y lo altre per lo inpediment de Barnat Guillem Cathalà y de Valleriola per ésser com és noble, tots concordantment *et nemine discrepante* nomenaren a boca cada hu per a son lloch los següents, ço és, a mi en lloch de don Diego y a Pena-rroja en lloch del cavaller, y tots junts som los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Nofre Scrivà Çabata, señor de Argelita.	En Nicolau Casalduch.
Don Bernat de Vilarig, señor de Cirat.	En Francés Vicent Artés.
Don Bernardo Cathalà.	En March Antoni Bou òlim Penarroja.

[194] **53 eleixió del bras militar.** Diumenge, a 15 de juliol, 1601, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació y don Joseph Pellicer proposà dient que lo verguer de l'estament avia convocat mal, dient que era la convocació en son nom com ha síndich del dit bras, però que no'l féu convocar sinó en son nom propi per a donar-nos rahó com en lo dia de ayr avia renunciat al sindicat de l'estament perquè se li oferia aver de fer un camí que quiçà no tornaria en anys a esta ciutat, y axí que'l perdonasen que ell se n'avia de anar. Diguérem-li que no se n'anàs y ell que sí. Açò fonch per tres o quatre vegades. A la fi se n'anà, y lo bras féu rebre un acte de protesta a l'escrivà del bras, contradient hi dissentint de la sua anada, y encontinenti se acordà de elegir un coadjunt de síndich per a que, ab los

¶ ²⁷⁵ Vegeu les anotacions núm. 107 i 116 de Valleriola.

elets que après se elegiren, contradiguesen e inpugnassen dita renunciació y la eleixió de síndich se fes ab electors y examinadors. Y yo yxquí lo primer elector²⁷⁶ y nomení en examinador al señor de Maçalavés, don Pedro del Milà. Y fetes les diligències ordinàries, se tragué per redolí a en Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella.

Enaprès, incontinenti per a dites cosses y per a si convé que lo dit don Joseph no torne a ser síndich, se determinà que fos feta eleixió de tres nobles y tres cavallers, los quals tinguen per ley bastant poder per a fer deliberar y determinar tot ço e quant los pareixerà convenient per a la bona direcció de dit negoci, axí anant en enbajada al señor conte de Benavent, virrey, com a sa magestad, etcètera; los quals elets són los següents:

Nobles

Don Paulo Çanoguera.
Don Bernardo Cathalà.
Don Pedro del Milà, señor de Maçalavés.
En Pere Loís Almúnia.

Cavallers

En Nicolau Casalduch,
òlim Francés d'Assió.
En Scipió Roca.

[195] **Embaxada al rey nostre señor a Valladolid per lo regne.** Dilluns, a 16 de juliol, 1601, se juntaren tots los oficials de la casa de la Diputació y los elets dels tres estaments del regne en lo negoci de la dotació de les rectories (*vide* fòlio 65, eleixió 52 y fòlio 29, eleixió 23),²⁷⁷ y tots junts, en la sala de la Diputació, feren eleixió de ma persona per a embaxador a sa magestad del rey nostre señor a Valladolid, segons les instruccions que après me donaran los elets, y econtinent se feren los demás actes que solen fer, ço és, primo, dos-cents ducats de ajuda de costa y quatre ducats cada dia tot lo temps que estaré en esta ambaixada.²⁷⁸ Plàcia a nostre señor que yo faça bé mon ministeri com ho confie tenint-me nostre señor de sa divina mà, amén.

¶ ²⁷⁶ En l'edició de 1929 s'indica una nota al costat: «Elector del Bras, 1 vegada». ¶ ²⁷⁷ Vegeu les anotacions 10, 116 i 193 de Valleriola.

¶ ²⁷⁸ El conflicte per les dotacions de rectories venia de lluny (vegeu notes anteriors), i aquesta ambaixada en representava un nou capítol que finalment, però, no es materialitzaria. Valleriola seria indemnitzat amb 100 lliures en les posteriors Corts de 1604 per les despeses de les gestions realitzades fins al moment en els preparatius d'aquesta frustrada anada a visitar el monarca: «Per quant don Bernardo Cathalà y Valleriola fonch elet y nomenat per embaxador del present Regne per a accedir a la cort de sa magestad per lo negoci de la dotació de les rectories de nou convertits, y havent-se-li despachat y entregat los albarans dels tres

sagells de la ajuda de costa y bestreta que en semblants casos se acostuma donar, y après que féu la prevenció y gasto necessari per la partida, y volent ja partir de la present ciutat per a la executió de la dita sua ambaixada, arribà nou orde de sa magestat ab que mana que si no y havia nomenat embaxador per a dit negoci no's nomenàs, y si hi havia feta nominació que no partís, per la qual rahó lo dit don Bernardo dexà de posar en executió la dita embaixada, y axí no se li ha donat ni pagat lo gasto que tenia prevengut y havia realment fer per a la executió de la dita sua ambaixada. Y essent axí, és just que sia satisfet de tots los gastos que ab bon acte féu en dit negoci de dita ambaixada. Per ço, los dits braços suppliquen a vostra magestad si servit provehir y manar que lo dit

[196] **54 eleixió del bras militar.** Dijous, a 23 de agost, 1601, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació a ocasió de que [...] Font vingué a suplicar al bras li férem merced de escriure a sa magestad una carta de recomen-dació per a que sa magestad lo afavorís y honràs nomenant-lo síndich de la céquia que's desitga fer en lo Pla de Quart,²⁷⁹ axí per a construció de aquella com per a veure y cercar traces, per a traure diners, etc. Com és nego<ci> que ha molt que pensar, paregué a l'estament militar que's prorogàs lo present ajust per al darrer del present y que's fes eleixió de dos nobles y dos cavallers per a conferir y tractar ab les persones que'ls paregués sobre dites coses y les contengudes en un me-morial *ad referendum*. E així fórem elets los següents:

Nobles

Don Pedro de Moncada.
Don Bernardo Cathalà.

Cavallers

En Maximiliano Cerdan.
En Scipió Roca.

[197] **Marmesoria de dona Francisca de Borja y de Cathalà.** A 15 del mes de febrer, 1601, dona Francisca de Borja y de Cathalà, muller del señor Francés Joan Cathalà, mon oncle, féu testament en poder de Aloy Andreu Real, notari, y deixà per marmessors de la sua ànima a son marit y a mi y a don Fernando Vives de Sent Joan, òlim señor de Benimàmet, y a mossén Francés Mercé, beneficiat en Santa Creu.²⁸⁰ La qual señora morí dimats, a 27 de setembre, 1601, entre dotse y una de mig jorn. Fonch soterrada en la Seu en la capella dels Cathalans sots invocació de sant Antoni abbad, y les demés cosses que ordenà en lo dit testament se van fent.

[198] **Diffinició de dita marmesoria.** Dimats, a 15 de janer, 1602, doní compte a l'oïdor de causes pies de la marmesoria de la dita dona Francisca de Borja y de Cathalà y, ab acte rebut per Joan Baptiste Vilanova, notari scrivà de dit oïdor, fórem difinits los marmessors lo dit dia. Està registrada la difinició en lo libre de difinicions de la cort de causes pies sots dit calendari.

don Bernardo Cathalà sia satisfet i pagat de tot lo que ab dita bona fe gastà que per lo menys importava cent lliures, les quals cent lliures li sien pagades de pecúnia de dita Generalitat» (ARV, *Reial Cancelleria, CiE, Processos de Corts*, 516 bis, f. 183v), també publicat posteriorment en *Furs, capítols, provisions e actes de cort: fets y atorgats per la S. C. R. M. del rey don Phelip... en les corts generals... celebrades als regnicols de... València... en lo ang MDCLIII*, València, Patricio Mey, f. 42r). ¶²⁷⁹ El Pla de Quart és una de les anomenades comarques històriques del País Valencià, que engloba els municipis d'Alaquàs, Aldaia, Manises, Quart de Poblet, Riba-roja de Túria, Torrent i Vilamarxant. En les propostes

de comarcalització més actuals queda dividida entre el Camp de Túria i l'Horta Oest. Emili Beüt sí que la va incloure en la seua proposta de 1934, posteriorment defensada en Emili BEÜT, *Les comarques valencianes: Conferència pronunciada amb motiu de la clausura dels cursos de llengua i literatura valenciana de Lo Rat Penat el dia 15 de juny de 1969*, València, Lo Rat Penat, 1969. ¶²⁸⁰ Es refereix a l'església de la Santa Creu de la ciutat de València, enderrocada al principi del segle XIX, que se situava en l'actual plaça de la Santa Creu, prop de la plaça del Carme on hi ha l'església del Carme, a la qual passà la condi-ció de parròquia que tenia la Santa Creu quan fou assolada.

[199] Nativitat de la sereníssima señora dona Ana Mauricio, infanta d'España.²⁸¹ A 22 de setembre, 1601, disapte, a la una hora y un quart de la nit, en la ciudad de Valladolid, a on de present està la cort del rey nostre señor,²⁸² entre la una y les dos hores de la matinada, naixqué la sereníssima señora dona Anna Mauricio de Àustria, filla primogènita del rey don Felip nostre señor y de la reyna dona Margarita. Bateichà en lo convent de Sant Pau de Pricadors,²⁸³ dumenge a 7 de octubre; foren padrins Ramuncio Farnés, duch de Parma,²⁸⁴ potentat de Itàlia, y dona Cathalina de la Cerda, muller del señor don Francisco de Sandoval y de Rojas, duch de Lerma, marqués de Dénia y de Cea, compte de la Ampúdia, sumiller de corps, cavalleriso major del rey nostre señor y lo gran privat y del Consell de Estat, comanador major de la orde de sant Yago de la Espada, etc., y batejà-la don Bernardo de Sandoval,²⁸⁵ arquebisbe de Toledo y cardenal de la Iglésia romana, títol (en blanc), y cosí del señor duch de Lerma, que la portà al bras a la iglésia y la tornà a palàcio après de christiana, etcètera.

Y avent lo rey nostre señor donat rahó a esta ciutat de València de dita nativitat ab una lletra del tenor següent:

¶²⁸¹ Valleriola es refereix a la infanta Ana María Mauricia d'Àustria, posteriorment coneguda com a Ana María Mauricia d'Àustria i Àustria-Estiria (Valladolid, 1601-París, 1666), que arribaria a ser reina consort de la França de Lluís XIII. D'ella es conserven nombroses pintures infantils, fins i tot com a bebé –la de Juan Pantoja de la Cruz de 1602–, fruit del costum, estés en a la cort de Felip III, de retratar als infants de la casa real (Gemma COBO DELGADO, «Retratos infantiles en el reinado de Felipe III y Margarita de Austria: entre el afecto y la política», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, 25 (2013), pp. 23-42).

¶²⁸² La cort fou traslladada a Valladolid el 1601 des de Madrid, on tornaria el 1606. Darrere del canvi hi havia l'interés del marqués de Dénia, Francisco de Sandoval y Rojas, llavors *favorito* del rei. Mostra del seu poder i proximitat al monarca és la presència de la seua dona, com bé relata Valleriola, com a madrina en el bateig de la infanta Ana María d'Àustria. Sobre la importància política i simbòlica dels batejos als regnats dels Àustries, vegeu Inmaculada RODRÍGUEZ MOYA, «El bautismo regio en la corte hispánica: arte y ritual del siglo XVI al XVII», *Archivo Español de Arte*, XCI (2018), pp. 349-366. ¶²⁸³ De l'actualment desaparegut convent de San Pablo de Valladolid, després de

la Guerra del Francès i de la desamortització de 1835, va quedar l'església com a únic record de tot el conjunt arquitectònic (Jesús María PALOMARES IBÁÑEZ, «Vicisitudes del convento de San Pablo de Valladolid en el siglo XIX», *Archivo Dominicano, Anuario*, 34 (2013), pp. 225-284). ¶²⁸⁴ Es tracta de Ranuccio I Farnese (1569-1622), IV duc de Parma. ¶²⁸⁵ En realitat, Bernardo de Sandoval y Rojas (Aranda de Duero 1546-Toledo 1618) era tio del duc de Lerma, *valido* del rei. En ser familiar directe d'aquest, obtingué promoció dins la monarquia: fou bisbe de Ciudad Rodrigo (1586-1588), de Pamplona (1588-1596), de Jaén (1596-1599) i cardenal i arquebisbe de Toledo (1599-1618), conseller d'Estat i Inquisidor General. Lligat a la Universitat d'Alcalà, fou protector d'escriptors de l'època, com Lope de Vega o Cervantes, qui l'elogia en el pròleg a la segona part d'*El Quijote*: «vívame la suma caridad del ilustrísimo de Toledo, don Bernardo de Sandoval y Rojas» (Bernardo José GARCÍA GARCÍA, «Los marqueses de Denia en la Corte de Felipe II. Linaje, servicio y virtud», en José MARTÍNEZ MILLÁN (dir.), *Congreso Internacional Felipe II (1598-1998), Europa dividida, la monarquía católica de Felipe II (Universidad Autónoma de Madrid, 20-23 abril 1998)*, vol. 2, 1998, p. 307).

A los amados y fieles nuestros los jurados de la nuestra ciudad de Valencia.

El rey.

Amados y fieles nuestros, esta noche passada, entre la una hora y las dos, fue Dios servido de alumbrar a la serenissima reyna, mi muy cara y muy amada muger, con una hija de que le he dado y doy infinitas graçias y quedo con particular contentamiento, y ansí mismo de que se hallen al presente buenas entrambas (como lo están), de lo qual hos he querido avisar porque, siendo tan fieles vasallos míos, fio que os avéis de alegrar de entenderlo. Encargoos mucho que en demostración y testimonio de que lo hazéis ansí, deys orden como en essa ciudad se hagan en esta ocasion las demostraciones públicas de regocijo que el successo pide y los della tienen bien acostumbrado en otras semejantes, que dello me terné por muy servido de vosotros. Data en Valladolid, a 22 de setiembre MDCL.

Yo, el rey.

Vidit Covarrubias, vicecancellarius. Vidit Clavero, regens. Vidit Montserrat de Guardiola, regens. Vidit Núñez, regens. Ortiz, secretario.

Vista la qual, en la jornada següent tinguérem sitiada de murs y valls y's del·liberà que y agués quatre nits de lluminàries y dos dies de bous, y lo u ab joch de cañes, y primer una prosessó general. Y tot se féu ab molt de compliment y ha paregut molt bé gràcies a nostre señor.²⁸⁶ He bolgut fer tan llarga memòria per ser estat en lo any que yo só obrer de murs y valls.

[200] **Diffinició de don Juan Vives de Cañamàs.** Diumenge, a 28 de octubre, 1601, mon cosí, don Joan Vives de Cañamàs, del consell del rey nostre señor y son embaxadaor en la república de Gènova, avent pasat compte ab mi de la procura general que m'avia fet a 4 de maig, 1599, ab acte rebut per Jaume Torrosella, quòndam notari, anant-se'n a ser vehedor general dels estats de Milà y Lombardia (*vide* fòlio 49),²⁸⁷ ara, per aver-me'n yo de anar a la cort als negocis de la mia embaxada del regne (*vide* fòlio 66. 6),²⁸⁸ agué de fer procura a March Antoni Gàmir, cavaller. Y, axí, me féu diffinició llarga y molt complida, ab acte rebut per Pau Vaziero, notari, en lo dia de güii, ab la qual reste descarregat de tots los contes que entre nosaltres y ha agut sobre la sua procura, gràcies a Déu.

[201] **Cura dels fills de Miquel Beneyto.** Dit dia fas memòria com a (en blanc) de (en blanc), 1601, Joan Baptiste Beneyto, cavaller, en lo testament rebut per Júlio Real, notari, me féu curador de sos néts, fills de son fill lo quòndam Miquel Beneyto. Yo no he pogut acceptar dita cura per les moltes ocupacions que tinch

¶ ²⁸⁶ Les festes de celebració comportaren una inversió de vora 3.000 lliures; a banda de les lluminàries, bous i jocs de canyes, hi hagué processó a la Verge de Gràcia, el 18

d'octubre (ARV, *Manual de Consells*, 128 A).
¶ ²⁸⁷ Vegeu l'anotació núm. 144 de Valleriola. ¶ ²⁸⁸ Vegeu l'anotació núm. 195 de Valleriola.

y també per aver-me'n de anar a la cort de sa magestad. Y, axí, no diu acte nin-gú de acceptació de dita cura sinó que de paraula ne m'escusí ab la mare dels chichs, dona Maria Perpiñà, y ab sa àvia, dona Rafela Jofré.

[202] **Cura dels fills del señor de Parcent.** Dimecres, a 28 de novembre, 1601, vingué a ma casa Jaume Martí Vaziero, notari, y me dix que Serafi Joseph Cathalà, generós, señor del castell y vall de Polp²⁸⁹ y de la baronia de Parcent, en los codicilis que avia fet a 18 del present, me avia nomenat curador de sos fills, juntament ab los altres que en lo testament rebut per dit notari, sots cert calendari, avia nomenat y dexat, y que venia a publicar dits testaments y codicils per a que yo acceptàs o repudiàs dita cura, e yo li responguí que per més ocupacions, pleys y anada pròxima a la cort de sa magestad, no podia acceptar dita cura, y també perquè tenia la cura de don Francisco Cathalà, mon nebot, requerint-li que'm rebés acte de dita repudiació, e així'l rebé dit dia.²⁹⁰

[203] **Marmesoria de Francés Johan Cathalà.** Divendres, a 30 de nohembre, 1601, pose en memòria com lo señor Francés Joan Cathalà, generós, mon oncle, ab testament rebut per Aloy Andreu Real, notari, a 22 del mes de abril de l'any 1599, juntament ab mon germà e altres, me deixà marmesor de la sua ànima. Lo qual señor, mon oncle, morí disapte a 10 de nohembre, 1601, entre les güit y les nou hores de la nit. Fonch soterrat en la Seu, en la capella dels Cathalans, sots invocació de sant Antoni abbad, dilluns a 12 de dit. Y les demés coses se van fent.

[204] **Diffinició de dita marmesoria.** A 20 de març, 1602, doní conte a l'oïdor de causes pies de dita marmesoria, lo qual me diffiní. Rebé lo acte Joan Baptiste Vilanova, notari scrivà del dit tribunal. Està registrada dita diffinició en lo libre de diffinicions de la cort de causes pies sots dit calendari.

[205] **Cura de don Francisco Cathalà, mon nebot.** Fas memòria com lo señor Francés Joan Cathalà, quòndam generós, ab son últim y darrer testament rebut per Aloy Andreu Real, notari, a 22 de abril de l'any 1599, dispongué de tots sos béns en la persona de don Francisco Cathalà, fill de dona Graïda Cathalà, sa filla, y del quòndam don Joan López de Mendoza, vinclant tots sos béns de manera que, faltant fills del dit don Francisco y de son jermà don Vicent, vinguen a mi o a mos

¶ ²⁸⁹ La vall de Pop, a la Marina Alta (País Valencià), formada històricament pels municipis de Parcent, Murla i Benigembla, fou un dels últims reductes de resistència morisca durant el procés d'expulsió de 1609. ¶ ²⁹⁰ En l'edició de 1929 figura una nota de Valeriola

a un costat: «Volent per justícia fer que yo acceptàs esta cura, provehí lo justícia civil, en cadira oïda ma disculpa, que m'exemia de dita cura. Rebé la provisió lo escrivà de la cort civil güi, a 5 de dehembre, 1601, està continuada».

hereus a fer de aquells a mes planes y libres voluntats. En lo qual testament deixava curador al dit don Juan López de Mendoça, e com ya és mort, féu lo dit mon oncle uns codicils rebuts per lo dit notari a 10 de nohembre, 1601, y publicats a 12 dels dits mes e any. Me nomenà a mi, don Bernardo Cathalà, en tudor y curador del dit don Francisco Cathalà, son nét. Yo acceptí dita cura ab protestacions en dit acte mencionades, sia a servici de Déu. No poguí escusar-me de acceptar-la per lo que desús està dit y perquè no té pleits ninguns que sien de consideració y també perquè lo dit mon oncle era estat mon curador.

[206] **Insaculació en la Diputació per los nobles.** A lloor y glòria de nostre Señor fas memòria com avent arribat a la cort eo al Sacre Suprem Reial Consell de sa magestad, lo porter major de la Diputació, ab la lletra dels diputats y dels examinadors de la abilitació que's féu dijous a 9 de setembre, 1599 (*vide* fòlio 54 a),²⁹¹ en la qual anaven les llistes dels nobles y cavallers examinats y abilitats per a que sa magestad ne triàs la mitad per a escriure'ls en lo libre de la matrícula dels insaculats per a diputats y altres officis de la cassa de la Generalitat del present regne. Sa magestad, ab vot y parer del dit Supremo Consell, féu la eleció y trialla dels que li paregué, y envià despachat al porter major ab una lletra del tenor següent:

A los venerables, nobles y amados nuestros los diputados de la Generalidad de nuestra ciudad y reyno de València.

El rey.

Diputados, recibiosse la carta de los electos de essa Diputación de 28 de junio con las listas de los nobles cavalleros y generosos que en lugar de los muertos y impedidos, que estaban insaculados para los officios d'essa Diputación, han sido tenidos por suffiçientes, y me supplan sea servido, conforme al acto de corte que trata d'esto, de nombrar la mitad de los que vienen en las dichas listas, que de los nobles son deziséys, y han de quedar en ocho, y de cavalleros y generosos treynta y ocho y han de quedar en dezinieve. Y assí, en conformidad de esto, he nombrado las personas siguientes:

Nobles

Don Joan de Vilaragut, cuyo se dise ser Olocau.

Don Antonio de Cardona.

Don Felipe Boýl de la Escala.

Don Ramon de Rocafull, cuyo se dise ser Albatera.

Don Bernardo Cathalà.

Don Nofre Escrivà.

Don Pedro de Moncada.

Don Pedro Vich.

¶ ²⁹¹ Vegeu l'anotació núm. 153 de Valleriola.

Cavalleros y generosos
Gaspar de Monsoriu, cuyo se dise ser Estivella.
Serafi Cathalà.
Ximén Péres Sangerman.
Doctor Miguel Gerónimo Navarro.
Francisco de Laserna.
Melchor Cruïlles.
Marco Antonio Gàmir.
Gaspar Ferrandis de Mesa.
Jaume Sapena.
Chrisòstomo Ciurana.
Loís de Sant Feliu.
Miquel Joan Loqui.
Doctor Jayme Margarit.
Carlos Vendrell.
Miguel Gerónimo Núñez.
Joan Aguiló, cuyo dise ser Petrés.
Gaspar Febrer.
Balthazar Vidal de Blanes.
Andrés Martí, menor.

Las quales personas aquí nombradas insacularéis en lugar de los muertos y impedidos para los officios de essa Diputación en la forma que se acostumbra y no de otra manera, que esta es mi precisa voluntad. Data en Valladolid, a X de nobiembre 1601.

Yo, el rey.

Vidit Covarrubias, vicecancellarius. Vidit Joannes Sabater, regens. Vidit Montserratus Guardiola, regens. Vidit Núñez, regens. Ortiz, secretarius.

Legida la qual lletra, los diputats, a 4 de dehembre, dit any 1601, feren provissió de que's treslladàs y que los noms dels dessús dits nobles, cavallers y generosos fosen escrits y continuats en los libres de la matrícula y insaculació, a on güi estan. Sia tot a llor y glòria de nostre señor y plàcia a sa divina magestad que los dies de la extracció ixquen los que sa mivina magestad sab que convé, amén.

[207] **Colector de la fàbrica de Sant Llorenz y Sant Gil.** Dimats, a 5 de janer, dia de la circunció de nostre señor Déu Jhesuchrist, de l'any 1602, estant junts los parroquians de Sant Llorens, se proposà que, per mort de don Joan Lopes de Mendoça vacava lo càrrech de col·lector de la fàbrica de dita parròquia y que, per consegüent, se avia de fer eleixió de altra persona per a dit effecte y per a demanar conte a sos hereus y al clero de Sant Llorens de tot lo que en son poder respective avia entrat en son poder. Y per a dit effecte, tots unànimes y concordés et *nemine discrepante*, me nomenaren a mi, don Bernardo Cathalà, ab acte rebut per Aloy

Andreu Real, notari síndich de dita parròquia, en lo dia de güi. Sia a glòria y servici de nostre señor y dels banaventurats sant Llorenz y sant Gil.

[208] **Auxiliador de l'any 1602.** Diumenge, a 24 de febrer, 1602, dia del gloriós sant Macià apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Bertomeu apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu, amén.

[209] **Cura de don Joan Vives de Cañamàs, mon nebot.** Disapte, a 9 de març, 1602, lo justícia civil me decretà en curador *ad lites* de la persona de don Joan Vives de Cañamàs, de l'àbit de sant Jaume, fill de mon cossí germà don Joan Vives de Cañamàs, de l'àbit de Calatrava y embajador per sa magestad en la república de Gènova. Y per a demanar eo per a enmiscuir-me en dit nom en la demanda del servici dels vassalls de Benifayró, que per certs obs avia venut estos anys passats mon cosí als mateixos vassalls y ara vol cobrar dit servici per justícia. Sia a servici de Déu.

[210] **Acompañar en processó, 2.ª vegada.** Dilluns, a 15 de abril, 1602, dia de sant Vincent Ferrer, estant yo en la capella major de la Seu de València, al temps que exia la profesó que ordinàriament se sol fer, per anar cinch jurats només, perquè no anàs a soles lo jurat Christòfol de Aguirre, com és costum, lo racional y lo síndich Geroni Núñez, cavaller, convidaren a don Christòfol Mercader señor de Chest, y a mi, y axí'l portàrem enmig tota la processó. Y al entrar en la Seu, los subsíndichs nos donaren a tots antorjes blanques y ab elles dexàrem la relíquia del sant en la sua capella y ns despedírem dels jurats i ns ne anaren.

[211] **Estandart de la fe en la Inquisició.** Posse per memòria com lo any 1601 los inquisidors feren convocar a tots los familiars cavallers y ciutadans y no als demás, y estant junts en lo secret, nos féu lo inquisidor més antich un llarch raonament dient que en totes les Inquisicions d'Espanya se celebra, ab molta solemnitat per lo tribunal, la festa del gloriós sant Pere Màrtir, inquisidor, y axí que volien introduhir en la present ciutat, y que per a dit efecte avien de anar los inquisidors ab lo estandart de la fe y acompanyats de tots los familiars y oficials del tribunal, seglars, y que lo estandart de la fe y los cordons los avien de portar los familiars més graves, etc. Oÿda la dita proposició, y agué diversos parers entre los nobles, cavallers y ls ciutadans, y la major part resolgué que los señors inquisidors se entrassen en lo archiu de dit secret y que, conforme los parers que avien oÿt, determinassen los que's paregués. Y, entrats dins, de allí a un rato ixqueren y digueren que'ls avia paregut que lo estandart de la fe lo portàs un noble y lo cordó de la mà dreta un cavaller o generós y lo de la mà esquerra un ciudadà. Y per a dit any 1601 nomenaren per los nobles a don Pedro Vilarrasa y per los cavallers a Melchior Figuerola, señor de Nàquera, y per los ciutadans a Pere Joan Antoni Mateu y que estos lo avien de portar, axí la vespra de sant Pere màrtir a vespres com lo dia, a l'offici que's celebrà en Predicadors, y axí's féu.

Enaprès, divendres a 26 de abril, 1602, los señors inquisidors me enviaren a dir que a hora de secret fos en la Inquisició. Arribat allà, me feren entrar en lo segret y me donaren cadira a la mà esquerra del docel, a on los dits inquisidors tenen ses cadires, y me digué lo inquisidor més antich dels quatre que ara y à com per a la festa de sant Pere màrtir del present mes y any avien nomenat per los nobles a mi, don Bernardo Cathalà y de Valleriola per a que portàs lo estandart de la fe, y per al cordó de la dreta a Pere Gostans de Soler, generós, y per al cordó de la esquerra a Joan Baptiste Matheu, ciutadà síndich de València. Yo u acceptí y los demás també.

Y axí, diumenge, a 28 de abril a les dos tocases, après mig jorn, anàrem a la Inquisició y des de allí yo portí lo estandart de la fe a Pricadors, y acabades vespres lo torní. Y lo endemà, dia del gloriós sant Pere màrtir, de la mateixa manera anàrem a Predicadors a l'ofici y sermó y ns retornàrem ab molt gran acompanyament. Sia a glòria de nostre Señor y del sant, que qui tant defensa la fe y morí per ella confessant-la públicament y escrivint lo credo ab la sanch de les nafres que li feren los eretjes, bé és que lo tribunal del Sant Offici a son rey festeje.

[212] *Justes Poètiques impreses*. Estos anys arrere, per devoció, fiu unes justes poètiques, ço és, en Sant Llorens per ser obrera de Nostra Señora de Agost dona Costança de Perillós, ma muller, y en la Zaÿdia per tenir yo allí la meua sepultura, en la capella de sant Bernat y sant Benet, y la tercera en ma casa, la de València, exint de la malaltia (fòlio 8a).²⁹² Paragué'm triar les millors obres y fer-les imprimir en un tomo y, aguda llicència del virrey ab son privilegi, registrat *in diversorum*, 13, fòlio 245,²⁹³ y de l'ordinari, los darrers dies de maig se acabà de imprimir. Sia a glòria de nostre señor Déu y de la sacratíssima Verge Maria y dels sants en llaor de qui se han fet les justes poètiques, amén.

[213] *Anada a Santa Madalena y a Muceros*. Disapte, a I de juny, 1602, estant mon germà en Sant Onofre, frare Loís Martí, prior de dit convent, me envià una mula per a que anàs allà. Axí aní, y lo diumenge, dia de la Santíssima Trinitat, en aver dinat, anàrem los tres al monestir de frares capuchinos que stà en terme de Maçamagrell,²⁹⁴ sots invocació de santa Maria Madalena. Y lo dilluns anàrem a Muceros, y esta és la segona vegada que y só stat. Sopàrem en casa don Pedro Sans de Benimexix, y lo dimats tornàrem a Santa Madalena y dinàrem allà, y lo dimecres nos ne vinguérem tots a València.

Fas memòria com los señors inquisidors donaren títol de calificador del Sant Offici de la Inquisició a mon germà, lo pare mestre frare Pau Vicent Català de

¶ ²⁹² Vegeu l'anotació núm. 45 de Valleriola.

¶ ²⁹³ ARV, *Real Cancellaria*, 1527, f. 245. ¶ ²⁹⁴ El convent de la Magdalena de Massamagrell (Horta Nord, País Valencià), encara en peu, fou fun-

dat pel patriarca Joan de Ribera. Vegeu l'estudi de Sofia BARRÓN ABAD, *Catálogo del patrimonio arquitectónico de Massamagrell*, Massamagrell, Ajuntament de Massamagrell, 2003, pp. 57-63.

Valleriola, a 29 de agost de l'any 1601,²⁹⁵ y's tornaren de nou a fer les proves de tots mos quartós, y me n'he folgat señaladament per lo quartó de Valleriola,²⁹⁶ sia a glòria de Déu. Y lo any següent, diumenge, a 30 de juny, 1602, y agué acte de la fe en la plaça de la Seu y sermonà allí on germà, sia a glòria de Déu. Fiu registrar en la cort civil los títols de la qualificació de mon germà y'l de la mia familiatura en la 67 mà de manaments y enpares, fòlio 36, de l'any 1602; traguí dos còpies, la una en castellà y la altra en valencià.²⁹⁷

[214] **Rector del Col·legi de Tortosa, en mon germà.** En nom de nostre señor, mon germà fonch elet en rector del Col·legi de Sant Jordi y Sant Domingo lo Real de la ciutat de Tortosa,²⁹⁸ a (en blanc)²⁹⁹ de juny, 1602, per tots los col·legials de dit col·legi que podien votar, *nemine discrepante*, sia a glòria de Déu. Enaprés, lo primer de juliol, fonch confermat en dita dignitat per lo pare frare Bernardo de Sarrià, prior provincial de la província de Aragó y mestre en sacra theologia. Plàcia a nostre Señor sia *ad salutem animae* y per a majors càrrechs en la orde y fora d'ella.

[215] **55 eleixió del bras militar.** Dijous, a 3 de juliol, 1602, se juntà lo bras militar per ocasió que han vengut un cavaller y un freyle de la orde y milícia de Calatrava a visitar la religió de Montessa y cavallers de aquella, en la qual comissió y à contrafur. Per ço fonch deliberat que s'hixqués contra ells y axí feren los elets següents, donant-los lo poder acostumat y per a fer embaxada:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Paulo Sanoguera.	En Pere Gostans de Soler.
Don Bernardo Català de Valleriola.	En Nicolau Casalduch, señor de Benicàsım.
Don Henrich de Íxar.	En Eximén Pérez Joan.

[216] **56 eleixió del bras militar.** Lo dit dia, estant junt lo bras, se proposaren los abusos que's fan en lo almodí per los flaquers que tenen privilegi de pendre sach de forment, com són lo del virrey, de la Inquisició, de les repenedides, etc., lo qual negoci cometeren als mateixos y sobre dits elets.

[217] **57 eleixió del bras militar.** Lo dit dia de dijous, a 3 de juliol, 1602, estant junt lo bras, *ut supra*, tornaren a nomenar a Juan Méndez en cavalleriz del regne, etc., per tems de dos anys comptadors del dia que acaba en avant. No me allargue

¶ ²⁹⁵ Al marge en l'edició de 1929 figura: «Calificador del Sant Offici, mon germà».

¶ ²⁹⁶ Vegeu l'anotació núm. 26 de Valleriola i la nota al peu de pàgina que conté. ¶ ²⁹⁷ ARV, *Manaments i Empares*, 1602, llibre 7, mà 67,

ff. 36r-39v. ¶ ²⁹⁸ El germà feia anys que estava a Tortosa, almenys des de 1592 (vegeu l'anotació núm. 46 de Valleriola). ¶ ²⁹⁹ El decret de nomenament és amb data del 15 de juny (AGFDV, e.1.5/5).

més, puix se pot veure en la eleció 40, fòlio 57 y en la eleció 51, fòlio 64.³⁰⁰ Los elets que avem de fer la obligació al General en nom del bras són los damunt dits que fórem nomenats per lo síndich don Joseph Pellicer, aconsellat de don Joan Vil·larrassa, señor de Albalat, y per Geroni de Mena.

[218] **Nativitat de la señora infanta dona Isabel.** Per memòria pose que la señora infanta dona Isabel Eugenia Claria,³⁰¹ filla del rey don Felip y la reyna dona Isabel,³⁰² la francesa, naixqué en lo bosch de Segòvia, en Valzaín, a 11 de agost, 1566. Ara és condesa de Flandes, casada ab lo archiduch Alberto de Àustria, que avía sido cardenal.

[219] **Compra de les 7 parts del comú de la marquesa de Aytona.** A glòria de nostre señor, pose en memòria com dilluns, a 5 de agost, 1602, dia de Nostra Señora de les Neus, dona Catalina de Moncada, marquesa de Aytona, me vené les set parts que tenia entre los señors del comú, les quals, juntes ab les güit que tinch per la administració de Arnau Valleriola, són quince. Doní per elles 22 mília sous a raó de franc, rebé lo acte dit dia Joan Baptiste Moñoz, notari. Sia a servici de Déu. Tinch lo acte y la aprovació del preu en sa pública forma.

[220] **Procures de dona Costança.** Pose en memòria que ab acte rebut per Pau Vaziero, notari, a 10 de agost, 1600, dona Costança de Perellós me féu procura per a cobrar y traure diners de la Taula y banchs, molt llarga.

Enaprés, perquè amb més facilitat y costa se traguessen tresllats per a deixar en la Taula y no fos tan llarga, a 14 de nohembre, 1602, me féu procura tan solament per a traure diners de la Taula; rebé-la Francés Bonanat, notari; fiu-la registrar en la cort civil en la 28 mà de manaments y emparees del dit any 1602, fòlio 4, pàgina prima.³⁰³

[221] **Administrador de la herència de Na Bertrana.** A 17 de nohembre, 1602, Betriu Castillo, muller que fonch de Bertran Viñes, féu testament rebut dit dia per Pau Vaziero, notari, en lo qual me deixà a mi en marmessor y administrador de sos béns, y vol que no se puga demanar conte, etc. Ya tinch per memòria les coses que vol que's facen per la sua ànima en lo meu escriptori, en lo calaix de les coses pies.

¶³⁰⁰ Vegeu les anotacions núm. 162, 186 i 190 de Valleriola. ¶³⁰¹ Sobre la infanta Isabel Eugenia Clara, vegeu nota al peu de pàgina núm. 232 de la present transcripció. ¶³⁰² Isabel de Valois i de Mèdici (Fontainebleau, 1545-Aranjuez, 1568) reina consort de Castella i Aragó

(1559-1568). ¶³⁰³ Efectivament, la procura especeficava que Bernat Guillem, home de «Constancia Perellos» i «civitatis valentiae habitorem», poguera traure solament «pecunias» de la «tabula cambiis» (ARV, *Manaments i Empares*, 1602, llibre 3, mà 28, f. 4).

[222] **Administrador de la herència de Maria Pérez.** A 19 de dehembre, 1602, Maria Pérez de Madariaga féu testament rebut per Pau Vaziero, notari, en lo qual me deixà marmessor y administrador de sos béns, y vol que no se me puga demanar conte, etc., com en lo de son fillastre don Madariaga, *vide* fòlio 48.³⁰⁴ Ya tinch per memòria les coses que vol que's facen per la sua ànima en lo scriptori, en lo calaix de les coses pies.

[223] **Subdelegacions de elet del bras militar.** 1. Pose per memòria com en dies passats en una enbaxada que se agué de fer per part del stament militar, sobre los llochs de la processó del Corpus, al compte de Benavent, tunch virrey y capità general, foren elets per los nobles don Nofre Scrivà y don Lloís Sllava Castellar de Vilanova, señor de Bicornb. Los cavallers no us recorde qui eren. Diferint-se dita embajada, no pogué anar lo señor de Bicornb; me subdelegà a mi, don Bernardo Cathalà. Anàrem al Real y l'explicàrem dita embaxada y après la referírem al stament militar. Fonch en lo any 1600.

2. En la vila de Alcira se avia publicat una crida de orde del compte de Benavent, virrey y capità general, per a que no poguesen portar escopetes.³⁰⁵ Y com los oficials reals volguesen executar als cavallers de aquella vila, acudiren al bras militar y nomenà elets al señor de Bicornb y a don Paulo Çanoguera, y los cavallers no us recorde qui eren. Per certa ocasió, no y pogué anar lo señor de Bicornb y yo aní en son lloch y expliquí la embaixada y obtinguérem lo que avíem demanat, que fonch manar despachar un mandato ab lo qual nomenaven als cavallers habitants de Alcira exeptant-los de la dita crida, etc. Fonch, crech yo, lo any 1601.

3. Don Nofre Scrivà, señor de Argelita, és administrador de la ciutat de Sogorb per sa majestat durant lo sacrest de aquell stat, y des de allà ens subdelegà a don Pedro Milà, señor de Maçalavés, y a mi, don Bernardo Català, per al negoci de les encomandes de sant Joan.

4. A dos de janer, 1603, estant junt lo bras per a tractar de la eleixió de obrer de murs y valls, se representaren molts contrafurs fets en la publicació de la pre-màtica feta per lo señor don Joan de Ribera, patriarca de Antioquia y arquebisbe de València, virrey y capità general del present regne. Y per a dit efecte se feren elets don Miquel Vallterra, señor de Torres Torres, don Bernat Vilarig, señor de Cirat, don Vicent Bellvís, señor de Bèlgida, y los cavallers eren Nicolau Casalduch, señor de Borriol, March Antoni Penarroia y Cipió Roca. Y don Vicent Bellvís me subdelegà ab acte rebut per March Antoni Ortí, notari scrivà del bras militar.

¶ ³⁰⁴ Vegeu l'anotació núm. 138 de Valeriola. ¶ ³⁰⁵ La violència als carrers era un dels més greus problemes que hagueren d'enfrontar els virreis de l'època, i les crides i

edictes van succeir-se, sovint infructuosament, amb l'objectiu de reduir els nombre de morts violentes i la perillositat de viles i camins.

[224] **Confrare de la Minerva.** Divendres, a 17 de janer, 1603, dia del gloriós sant Antoni abbad, entrí confrare de la Minerva fundada en la iglésia parroquial de Sant Martí d'esta ciutat de València.³⁰⁶ Sia a glòria de Déu, amén.

[225] **Auxiliador de l'any 1603.** Dilluns, a 24 de febrer, 1603, dia del gloriós sant Macià apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Thomàs apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu, amén. Com per lo dich desús, fòlio 56.6,³⁰⁷ al peu de l'auxiliador de l'any 1600, tinch determinat de que mos fills no traguen per sort altre apòstol del que a mi me exirà en sort, etcètera, dient yo en lo oratori lo mateix, dix dona Costança que no, sinó que puix mon fill don Otger siga prop de cinch anys —los quals farà si Déu és servit a 18 de abril que ve— que ell mateix se tragués lo apòstol. Porfidiecharen-me tant que yo'l fiu tenir al dit mon fill y tragué el mateix sant Thomas, davant de mi señora y de les criades y dos criats, cosa notable, y axí diguí que de nou proposava lo mateix que l'any 1600, y que no n'importunasen més, que no'n faria altre, *laudetur Christus*.

[226] **Malaltia de febres de l'any 1603.** Dilluns, a 3 de març, me posí en lo llit malalt, que des del disapte a la vesprada començà una malaltia, y venint a ser més declarada me posí en lo llit. Començà ab gran rigor febra contínua y represensió y ab gravíssim dolor de cap. Sagnaren-me dos vegades y me donaren ventoses y feren altres remeys y vingueren-me a visitar sor Cabreriça, filla de confesió del pare frare Domingo Anadon, de 21 anys, y sor Agnès Pérez, mercenària, y'm prestaren una corretja de dit pare y digueren tres *gloria patri* y tres *pater noster* y 3 *ave Maria*, entre dotze y una de mig jorn. Y a la vesprada, entre 6 y 7 hores, lo doctor Geroni de Virués³⁰⁸ me demanà si avia vacuat o suat y li diguí que no, però que'm sentia millor, sinse mal de cap, y ell me dix que també estava sense febra y axí de allí en avant cobrí perfecta salut y he pogut tornar a mengar viandes de quaresma. Sia a glòria de Déu. Y altres vegades me han curat de dolors les relíquies del dit pare Domingo, de bona memòria.

¶ ³⁰⁶ L'església de Sant Martí de València, al nuclear carrer de sant Vicent i originalment d'estil gòtic, va patir una important reforma a mitjan segle XVI, abans que altres de les parròquies de la ciutat, fet que li conferí el gust renaixentista que tenia en època de Valleriola i que encara conserva, raó per la qual ha rebut notable atenció per part dels estudiosos de l'art. N'hi ha un bon resum a Gaspar MUÑOZ COSME; Carlos CAMPOS GONZÁLEZ, «Algunas aportaciones a la historia constructiva de la iglesia de San Martín Obispo y San Antonio Abad de Valencia», *Arché*, 2 (2007),

pp. 173-178. D'aquesta parròquia era beneficiat el dietarista Pere Joan Porcar. ¶ ³⁰⁷ Vegeu l'anotació núm. 159 de Valleriola. ¶ ³⁰⁸ Es tracta del germà del famós poeta i dramaturg Cristòfol de Virués († 1611), i també membre de l'Academia de los Nocturnos. Jeroni, però, a banda de la seua afició poètica, fou metge, doctor en medicina com son pare, Alonso de Virués, que ho era del patriarca Ribera. Va traduir alguns tractats mèdics del llatí al castellà (Vicent XIMENO, *Escritores del reyno de Valencia*, València, Josep Esteban Dolz, 1747-1749, 2 vols., p. 214).

[227] **Mort del pare fray Domingo Anadon, porter de Predicadors.** Disapte, a 28 de dehembre 1602, aní a Predicadors ha veure al pare porter fray Domingo Anadon, y agonitzava ya. Era entre 4 y cinch de la vesprada. Estiguí allí present fins a que espirà, que fonch entre güit y nou de la nit, edificant molt. Trobàrem-nos allí dèset cavallers entre lo governador y bal·le general y don Vicent Bellvís y Gaspar Beneyto, mes dos amichs. Y entre deu y onze de la nit lo portàrem en ombros los dèset cavallers des de la sua cel·la, que estava en lo dormidor, fins a la iglésia en lo cor de baix. Y après, dilluns de matí, lo soterraren y yo m'i trobí y fiu u dels que portàrem lo ataüt fins a la sepultura. Estigué lo patriarca y virrey y los jurats y molta cavalleria y gent popular sinse número, perquè tot lo diumenge y de nit y lo dilluns de matí fonch moltíssim lo concurs de la gent que anava a besar-li la roba y a tallar-la. Y yo confie en Déu que's veuran moltes maravelles que ya en mi se han començat a veure. Sia a glòria de Déu.³⁰⁹

[228] **58 elexió del bras militar.** Dijous, a 10 de abril, 1603, se juntà lo bras militar per rahó y causa de aver intimat Francés Pau Alreus, scrivà de manament, un mandato fet per lo patriarca virrey al síndich del bras militar y als elets en lo negoci de la pretenció de que mentres sia virrey no pot tenir veu en lo bras ecclesiàstich. Y se'ls manava ab penes que no fesen enbaxador per a sa magestad, y si estava fet que no executàs sa enbaxada, etc. Y perquè semblants manaments són contra'ls furs, privilegis, usos, bons costums y libertats del present regne y particularitats de aquell, per a que se ixca contra dits mandato y contrafurs, fórem nomenats los elets següents per lo síndich Penarroja, aconsellat de don Paulo Sanoguera y de Maximiliano Cerdán:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Carlos Milà de Aragó.	En Eximén Peres Joan.
Don Pedro Roca.	En Francés Vicent Artés.
Don Bernardo Català y Valleriola.	En Juan Baptiste Català.

[229] **Nativitat y bateig de ma filla dona Philippa.** Jhesús, dijous a 1 de maig, 1603, a la una hora y un quart après de mig jorn, naixqué en la casa de València, en la 2ª cambra del quarto de Sant Llorens, ma filla y de dona Costança de Porellós, ma muller. Tingué fort lo part y li durà des de la una de la nit enans, y tragué primer lo bras y un peu. Après, nostre Señor fonch servit de que la comare lo tornàs a entrar y naixqué la criatura molt desmayada y la agueren de retornar ab caldo calent y altres remeis, y lo principal de tots fonch que tenia moltes relíquies y troços del *lignum crucis*, axí de casa com de fora casa. Sia a glòria de Déu.

¶ ³⁰⁹ El dietarista Porcar també es féu ressó de la mort del frare del convent de Predicadors. Transcriu el cognom, però, com Anedó, i en

una nota molt succinta apunta que «feren molt senyal les campanes del dit monestir» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 117).

Lo mateix dia, entre cinch y sis de la vesprada, fonch batejada en Sant Llorens —ans de mamar, com tinch de costum. Posí-li los noms següents: Philippa, Thomasa, Joana, Raymunda, Jauma, Josepha, Maura, Bernarda, Beneta. Batejà-la mossén Joan Mingues, rector de dita parròquia. Foren padrins mossén Francisco Abreo, prevere y racionero de la cathedral de Valladolid, y sor Joana Anna Marco, beata de la orde de Predicadors.

[230] **59 elexió del bras militar.** Disapte, a 3 de maig, se juntà lo bras militar en lo capítol de la Seu per a llegir una carta de sa magestad, que fonch sobre lo negoci de la sentència del desterro als de Algemés que han acollit als aprocessats,³¹⁰ etcètera. Y après, don Christòfol Vilarrassa proposà que lo patriarca, virrey, avia manat a don Ramon de Perellós que dins tres dies se n'ixqués del present regne y ell li respongué que no feya compte de obeir-lo, que si alguna cosa pretenia contra ell, que jutjes tenia sa magestad y furs lo present regne, que quant per térmens de justícia constàs de delictes algú, que ab sentència ell obeiria y no en altra manera. E com açò sia notabilíssim contrafur, feren elets, aconsellat lo síndich del dit don Christòfol, y foren nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Antoni de Cardona.	En Christòfol de Aguirre.
Don Bernardo Cathalà y de Valleriola.	En Pere Gostans de Soler.
Don Nofre Moñoz.	En Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella.

[231] **Prefecto en la congregació.** Dilluns, segona festa de Pasqua de Sant Esperit, a 19 de maig, 1603, nos juntàrem los de la congregació y, com se sol, férem elexió de officials per a l'any següent y elegírem, ab 29 vots, a mi en prefecto de la congregació y en consultor o consiliari primer a don Lorens Sanç, ab 19 vots; y en consultor segon a don Christòfol de Castellví, ab 13 vots; en secretari a Jaume Andreu, notari, ab 16 vots; y en admonitor micer Antoni Joan Tallada, doctor en drets. Plàcia a nostre Señor sia per a son sant servici.

[232] **3 anada a la cort y 1 a Valladolid.** Dimecres, a 25 de juny, 1603, partí per a la ciutat de Valladolid, a on està al present la cort de sa magestad,³¹¹ y, de camí,

¶ ³¹⁰ El bandolerisme continuava sent un dels problemes interns més importants de l'època. El 5 d'abril anterior a la nota de Valleriola, el virrei, el patriarca Ribera, havia donada «sentència de desterro a molta gent de Algemés, Alginet, Albalat de Pardines y de altres llocs, perquè eren parents o acullien malfatans» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 122). ¶ ³¹¹ Sobre la curta estada de la cort del rei Felip III de Cas-

tella a Valladolid, i les raons que van provocar el trasllat de seu des de Madrid, cal recordar novament la figura de Francisco de Sandoval y de Rojas (Tordesillas, 1553-Valladolid, 1625), V marquès de Dénia i I duc de Lerma, entre altres títols del seu llarg llistat, qui arribà a ser *valido* del rei i l'home més poderós del regnat de Felip III de Castella. Acabà els seus dies com a cardenal entre acusacions de flagrant corrupció,

dilluns a 30 de dit arribí a Madrid. Y dimats al primer dia de juliol, 1603, viu tot lo palàcio de Madrid y me folguí en extrem per ser molt bona casa y ab moltes pintures. Y dimecres, dia de la Visitació de Nostra Señora, partí per a la cort, que y à 32 llegües de Madrid. Apleguí a Valladolid disapte, entre onze y dotse ans de mig jorn, a 5 de juliol. En lo que toca a mes pretensions, conforme serà lo succés axí en faré la memòria, sia a glòria de Déu.

Per aver-se publicat que sa magestat nos volia tenir Corts en Dénia,³¹² me'n torní a València. Ixquí de Valladolid dijous, dia de santa Bàrbera, a 4 de dehembre, 1603. Dia de la Concepció estiguí en Madrid y diumenge a 14 de dit, avent-me tocat les sis hores de la nit entre'l portal de la Blanqueria y'l dels Serrans, arribí a ma casa ab salut, gràcies a nostre señor Déu, sia a glòria sua. Vingueren-me a veure moltíssims cavallers los tres primers dies que arribí a València, y dia de la Esperança ixquí a oyr misa a la Seu.

[233] **Carta de convocació de Corts per a Dénia.** Y en ser vengut a València, vingué a visitar-me lo señor Gaspar Beneyto,³¹³ generós, y'ns donà la carta³¹⁴ de convocació de Corts per a mi que li avien deixat com a procurador meu que és. La data és de Madrid, a 4 de dehembre, 1603. Tinch-la entre les de mos passats.

[234] **Venguda del rey Felip, 3.ª vegada.** Dimats, a 23 de dehembre, 1603, arribà lo rey nostre señor, don Felip tercer, a Sent Sabastià³¹⁵ entre les sis y les set de la nit. Estàvem molts cavallers en la iglésia y acompanyàrem-lo fins a la cel·la a on lo ospedaren. Y après, lo duch de Lerma y marqués de Dénia ens parlà alguns cavallers que'ns aviem restat allí, y a mi em dix com ya sa magestat me avia fet merced de ocupar-me en Castella, que prest se publicaria la merced.

[235] **Entrada del rey y dels prínceps de Saboya, sos nebots.** Dimecres, a 24 de dehembre, 1603, lo rey nostre señor entrà en la ciutat de València entre'ls

després d'haver motivat el trasllat de la cort de Madrid a Valladolid de 1601 a 1606, amb probable vocació d'especulació immobiliària. Vegeu l'anotació 7 de Valleriola i les notes al peu aparellades. ¶³¹² Vegeu ARV, *Real Cancellaria*, 516 bis, ff. 11r i ss. ¶³¹³ Beneyto ja li havia enviat una interessant carta, el primer de juliol, en què s'interessava per la seua salut i li comentava alguns esdeveniments de València: «estoy con hambre de saber nuevas de cómo le a ido por el camino de calor y sol y de la llegada a essa corte y a llegado vuestra merced a tener la primera vista con el señor duque (...) las nuevas de aquí son a fuego y sangre, porque [...] en la plaza

de los ajos se han quemado quatro casas, ayer enterramos a la señora doña Anna Asunción y a March Antonio Muçeti, y esta noche murió la señora doña Agustina Salcedo, nuera del regente...» (AGFDV, e.1.5/6, 34). ¶³¹⁴ La carta, amb data del 4 de dehembre de 1603, com diu Valleriola, li havia sigut tramesa a ell i a altres cent cinquanta integrants del braç militar (ARV, *Real Cancellaria*, 516 bis, ff. 4v-7r); es conserva actualment a l'AGFDV (e.1.5/5, 32). ¶³¹⁵ Es refereix al convent de Sant Sabastià de Rocafort (Horta Nord, País Valencià), fundat el 1434. Valleriola ja hi havia estat, prèviament (vegeu la seua anotació núm. 63).

jurats, y l'acompañaren fins al Real.³¹⁶ Vingueren també ab sa magestat los tres fills majors del duch de Saboya y de la infanta dona Catalina, sa germana. Diu-se lo major dels tres prínceps (en blanc).

[236] **60 eleixió del bras militar.** Divendres, a 2 de janer, 1604, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació, y don Joseph Pellicer, substituït de síndich, proposà les incomoditats que y à en que se celebren les Corts en la vila de Dénia, y per les moltes pluges estan los camins molt guastats y los rius an fet grans exides,³¹⁷ etc., que per tant se suplicà a sa magestad fos servit de manar-les prorogar per a la present ciutat, per ser axí conforme furs y privilegis del present regne. Y per a dit effecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Luís Castellar de Vilanova, señor de Bicorp.	En Pere Luís Almúnia.
Don Bernardo Català y Valleriola.	En Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella.
Don Juan Cabanilles.	En Juan Baptiste Català.

[237] **4 embaxada al rey.** Esta embaxada la férem de nit, anàrem en coches des de la Seu al Real, a on estava sa magestat, y entràrem ab les maces de la Diputació y lo patriarca arquebisbe de València li explicà la embaxada, y sa magestad nos

¶ ³¹⁶ L'arribada del rei també quedà reflectida per Porcar, qui descriu la davallada «per lo portal del Quart a la Boseria», i d'allà fins al Real, «a les 12 hores de migjorn». Sempre més atent a les anècdotes que Valleriola, apunta com un dels cavalls dels jurats, era maldestre i «molt rom, que casi caygué en terra» (PORCAR, *Coses evengudes...*, pp. 129-130). ¶ ³¹⁷ Les Corts havien estat prorogades perquè el rei, per «justes rahons, causes e ympediments», no havia pogut arribar a la dita vila de Dénia, on tornava a convocar-les «per a set del present mes de giner» (ARV, *Reial Cancelleria*, 516 bis, f. 18r). L'elecció de la capital de la comarca de la Marina Alta com a seu de les Corts, motivada la influència del duc de Lerma i marquès de dita vila en les decisions del rei, no tingué massa èxit entre els estaments. Aquests pràcticament no acudiren a la primera convocatòria, la del dos de gener —hi anaren setze persones— i exposaren al rei ben prompte les *dificultats* del trasllat a la vila de la Marina. Així quedà registrat en els processos de Corts: «[...] representarunt difficultates et incommoda quae concurrebant celebrando dictas curias generales in

dicta villa Deniae» (ARV, *Reial Cancelleria*, 516 bis, f. 18v). Aquestes *difficultates* ben podrien ser una mera excusa per a mostrar mensypreu al favorit del rei, el marquès de Dénia. Tot i aquesta possibilitat, també hi havia una raó més contrastable: les pluges d'aquelles setmanes, que haurien fet malbé camins i, per tant, més incòmode el viatge. Porcar, de fet, en parla clarament al seu dietari: «Y aquest dia [30 de desembre, 1603], al matí, se n'anà lo regent Banyatos ab procura del vicecanceller a Dénia, a prorogar les Corts per a deu del mes de janer, per ço que los nats no han vist yamay tantes aygües com an caygut, que de ans de sent Dionís [9 d'octubre] sempre à plogut, tant, que no se a fet en aquest any la processió de sent Dionís, per haver tants fanchs y aygües» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 131). El *Libre de memòries*, en una breu anotació, refereix simplement que les Corts «foren convocades, per lletra de 4 de desembre presentada als Jurats el dia II i llegida en el consell del dia 27, per al dia 2 de gener següent a la vila de Dénia»; i obvia la prorrogació (CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memòries...*, p. 1049).

respongué que, per algunes causes tocants a son servici, avia elegit la vila de Dénia per a celebrar les Corts, però que, per lo molt que desija fer-nos mercé, les mudaria a esta e present ciutat si los estaments del regne prefingien un temps moderat dins lo qual donasen los memorials de les coses que en dites Corts se han de tractar, y que lo endemà tenia determinat de partir-se'n per a Dénia i axí que li diguesen esta nit la resolució dels estaments, que sa magestad la esperaria.

Lo arquebisbe li respongué que auríem de consultar-o ab los estaments y que, per la llarga experiència que tenia de la fidelitat y amor que aquest regne té a sa magestad, creia que en açò y en tot lo demás donarien contento a sa magestad, lo qual respongué que confiava de nosaltres lo servírem en açò que demanava. En açò ens ne anàrem, fet nòstron acatament, sense besar-li la mà.

[238] **61 eleció del bras militar.** En la mateixa hora, que serien les nou de la nit, nos retornàrem los elets a nostros estaments, y feta relació del que sa magestad nos avia dit, posposant totes les dificultats que poden seguir-se de prefingir tems en les Corts, confiant de la clemència de sa magestad que en tot tindrà conte del bé nostre, tenguts diversos col-loquis més de cent cavallers, tots concordantment nos ampliaren lo poder als dessus dits elets per a que férem altra embaxada a sa magestad, dient-li de part de l'estament, ab les paraules de major agraiement que's puga, que dexàvem en mà y poder de sa magestad lo señalar lo tems que fos servit, y que per si per cas sa magestad volgués que totalment los estaments lo señalasen, que en tal cas nos donaven poder per a señalar quaranta dies útils o los que sa magestad fos servit, etc., com més llargament conte en lo acte al qual me refir.

[239] **5 embaxada al rey.** E fet lo mateix acte per los altres estaments, entre les dos y les tres de la matinada, des de la Seu, tornàrem a anar al Real, y don Francisco Crespí de Valladolid per la veu de la religió de Montesa, per no ser-i lo patriarca per ser hora tan tarda, donà a sa magestad la resposta conforme la resolució dels estaments, y sa magestad respongué en estes paraules formals: «Yo os agradezco lo que me dezís de parte de los estamentos deste mi reyno de que siempre estuve confiado y assí, pues lo dexáis en mis manos, señalo treinta días para las Cortes, y si huviere neçesidad de más, yo esperaré otros quatro o çinco días y más si fuere menester». En avent acabat sa magestad de dir estes paraules de veu, li besàrem la mà y restàrem molts contents de veure lo contento que sa magestad avia mostrat de la nostra deliberació.³¹⁸ Sia tot a servici y glòria de Déu.

¶³¹⁸ El rei publicà a «tres días del mes de enero» la prorrogaçió de les Corts a la ciutat de València «para nueve de este mismo [mes]», com demanaven els estaments: «lo merecen tan leales y fieles vasallos» (ARV, *Real Cancellaria*, 516 bis,

f. 20r). Valleriola va rebre l'habilitació per tal de poder formar part del dit braç en aquelles Corts i successives per carta amb data del 4 de gener d'aquell any (AGFDV, e.1.5/6, 35). El seu fill Otger la va rebre el dia 10 (AGFDV, e.1.5/6, 36).

[240] **Proposició de les Corts.** Divendres, a 9 de janer, 1604, de matí se féu pública una crida de part de sa magestad en la qual se manava y donava avís com en lo mateix dia, en la iglésia del monestir de Predicadors, a les tres hores après mig jorn,³¹⁹ acudiren allí tots los cridats perquè sa magestad avia de proposar les Corts generals que ve a tenir y celebrar en la present ciutat. Y axí, entre dos y tres hores aní allà y poc a poc se anaren congregant los tres estaments y estigueren lo eclesiàstich a la man dreta del rey, lo militar a la esquerra y lo real enfront del rey. Sa magestad estigué en un sòlio de deu grades; en les nou primeres estaven seyts lo regent, la cancelleria y los del consell civil y criminal, y a la mà esquerra los governadors y batles generals dels regne y sos lloctinents y lo mestre racional y ls assessors del governador y batle general de la present ciutat. Estos officials reals y ls del consell estigueren tos tems de peus mentres estigué lo rey en la iglésia. En venir sa magestad, se segué en la cadira que estava davall del docel y damunt de un escaló més alt que lo cadafal de les nou grades.

Y en estar seyt lo rey, dix a don Diego de Urbina,³²⁰ rey de armes, digués als tres estaments que's seguessen y, axí acostant-se lo rey de armes a l'escaló més alt del cadafal, nos dix: «Su magestad manda que os sentéis», y de allí a un poch li dix sa magestad que'ns cobrísem, y lo rey de armes dix fort: «Su magestad manda que os cubráis», y axí ens cubrírem. De allí a un poch, lo rey de armes dix: «Suban los tres síndicos», y pujaren a donar a sa magestad tres peticions, les ordinàries, y en aver-se'n baixat, lo secretari Domingo Ortiz, preshint manament de sa magestad, se posà a llegir la proposició en llengua valenciana: és molt honrosa y molts cavallers ne avem pres còpia.

Acabada la qual, pujaren lo patriarca-arquebisbe de València per lo bras eclesiàstich, don Carlos de Borja y Centelles, duch de Gandia y compte de Oliva, per lo bras militar, y Pere Miravet, jurat en cap dels ciutadans, per lo bras real, y tots tres ab los síndichs pujaren y lo patriarca respongué a sa magestad y los tres li besaren la mà y se'n bajaren a sos puestos. Y tantost lo dit secretari Ortiz dix: «Sa magestad acusa contumàcia a tots los cridats a estes Corts que estan ausents de la present proposició y per la afecció y voluntat que té al present regne, més de gràcia que de dret, prorroga la present junta fins al dilluns primer vinent a la mateixa hora y en lo mateix lloch». Y en açò se n'anà sa magestad y après nosaltres nos ne anàrem a on estava acordat que estigués lo nostre estament militar y porrogaren per a l'endemà de matí de güit a nou.

¶³¹⁹ Efectivament, el rei cridava aquell dia «que tots aquells que són estats convocats comparegan huy a les tres hores après mig dia en la església del monestir de Predicadors de la dita present ciutat» (ARV, *Real Cancelleria*, 516 bis, f. 26r). Valleriola, òbviament, es trobava entre ells, com també el seu fill Otger (ARV, *Real*

Cancelleria, 516 bis, f. 27v). Porcar també reflecteix la convocatòria (PORCAR, *Coses even-gudes...*, pp. 133-135). ¶³²⁰ Diego de Urbina (1555-1623) fou, efectivament, rei d'armes de Felip II i Felip III de Castella. Es diu que fou fill de Diego de Urbina (1516-ca. 1564), el famós pintor renaixentista de Felip II i Lope de Vega.

[241] **Abilitadors**³²¹ del bras militar per a les Corts de l'any 1604.³²² Disapte, a 10 de janer, 1604, per la porrogació feta en lo dia de ayr, se juntà lo bras militar y féu del·liberació que per electors y examinadors fos feta eleixió de tres nobles y tres cavallers, los quals, juntament ab lo síndich, abilitassen les persones del bras militar que serien àbils per a assistir en aquell en les presents Corts generals, etcètera, aconsellant-se en los casos que·ls paregués de l'advocat de l'estament o de qualsevol altre que·ls parega. Y fórem los següents:

Nobles

Don Bernardo Català y Valleriola.
Don Joachim Marco.
Don Pedro Vich.

Cavallers

En Esteve Ros.
En Eximén Pérez Sangerman.
Mossén Jaume Margarit.

Per curiositat, fiu contar les persones que abilitaren en lo discurs de les Corts y eren set-cents sexanta y güit,³²³ ço és, nobles 359 y cavallers 409. Sia lloat nostre Señor que sien tants, sense·ls eclesiàstichs, ni de religions militars, ni oficials, etc.

[242] **61 eleixió del bras militar.** Dimecres, a 18 de janer, 1604, en les Corts celebrades en València, en lo monestir de Predicadors, avent acordat en lo bras militar de suplicar a sa magestad fes mercé a don Jordi de Castellví, señor de Carlet y Tous, de confermar-li les jurisdiccions y privilegis de dites baronies,³²⁴ també lo bras eclesiàstich avia fet dita deliberació y lo bras real no volia fer-la. Y axí demanà lo dit señor de Carlet al bras militar fes enbaxada a dit bras real per a dit effecte. Y de consentiment de tots los militars li fonch concedit y que lo dit señor de Carlet nomenàs lo noble y cavaller que volgués per a dit effecte. Y nomenà als següents:

Noble

Don Bernardo Català y Valleriola.

Cavaller

En Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella.

¶³²¹ Els «habilitadors» eren els encarregats d'examinar els drets d'assistència de tots els convocats a les Corts. ¶³²² Vegeu ARV, *Reial Cancelleria*, 517, ff. 54 i 63. ¶³²³ Muñoz apunta un llistat de huit-cents catorze assistents del braç militar a les Corts de 1604, entre els quals el mateix Valleriola i el seu fill Pelegrí destaquen pel seu alt nivell d'assistència. Si «només 58 persones, el 7,12% del total, assistiren entre 44 i 58 sessions, participació que s'hauria de considerar com a excel·lent, tenint en compte que suposa més del 75%», Bernat Guillem arriba al 93,1% amb 54 assistències i el seu fill Pelegrí a 50, el 86,2% —Otger, per la seua banda, només n'assistí a una—

(MUÑOZ, *Les Corts valencianes...*, pp. 77, 78 i 84). ¶³²⁴ Vegeu ARV, *Real Cancelleria*, 516 bis, ff. 161-163. A Jordi de Castellví li fou atorgat el comtat de Carlet en recompensa pels serveis prestats per ell i els seus avantpassats a la corona en el setge de la Goleta, la revolta de Granada i l'auxili de a l'illa de Malta, tot en el context de nombroses promocions concedides per Felip III de Castella. D'aquesta concessió hi ha còpia digital i transcripció actual en l'Arxiu de Carlet, amb data del 21 de juliol de 1604 (CD 1-7 2.2 1604). L'original es troba a l'Arxiu Municipal de Barcelona, on hi ha els fons del comte de Carlet (AHCB4-236/C06, manuscrits C).

[243] **Sòlio de les Corts de València.** Divendres, a 20 de febrer, 1604, en la iglésia de Predicadors de la ciutat de València, tingué lo sòlio de les Corts celebrades en dit convent la magestad del rey don Felip tercer de Castella, segon de Aragó, señor nostre. Anàrem los tres estaments des del lloch a on nos aviem congregat, ço és, lo ecclesiàstich en la capella de sent Vicent Ferrer; lo militar en lo refector ab tres grades alrededor; y lo bras real en lo capítol. Y de allí anàrem a la església a on estava lo cadafal y docel per a sa magestad com lo dia de la proposició, y après vingué allí lo rey y, seyt en sa cadira, dix lo rey de armes: «Su magestad manda que os sentéys», y de allí a un poch li dix sa magestad al dit rey de armes que ns cobrísem y axí ens digué: «Su magestad manda que os cubráis».

De allí a un poch, los tres síndichs pujaren al cadafal y lo del bras ecclesiàstich portava tots los furs y actes de cort que en dites Corts se han fet y otorgat per sa magestad, y li dix a sa magestat com aquells eren los furs y actes de cort que los tres braços avien fet y que per part de sa magestat se avien otorgat per son vicecanceller, y axí que de part dels dits tres estaments suplicaven a sa magestat fos servit de confirmar-los en lo present sòlio, per a que tinguesen força de lley y com a tal servir-se sa magestat de jurar guardar-los ell y tots sos successors y ministres.

Y dit açò, lo síndich ecclesiàstich pujà los tres escalonets que y avia fins a la cadira del rey y, agenollat, besà lo plech dels furs y ls donà a sa magestat en les mans, lo qual los donà al vicecanceller, que estava agenollat a la man dreita del rey, y li dix: «Vuestra magestad confirma todos estos fueros y actos de corte y manda y es su real voluntad que tengan fuerza de ley». Lo rey respongué que sí, y tantost donà los furs lo vicecanceller a l'escrivà de manament, y encontinent li portaren a sa magestat un sitial de vellut carmesí, a on y avia un misal ubert a la part del cànon de la misa y una creu daurada ab un crucifici de argent daurat, y sa magestat se agenollà y, tenint les dos mans damunt la peña de la creu, dix lo escrivà de manament, que's diu Francés Pau Alreus: «Vuestra magestad jura a Dios nuestro señor y a sus quatro santos evangelios, de sus reales manos corporalmente tocados, de guardar y hazer guardar estos fueros y actos de corte con los demás hechos hasta oy y los privilegios, usos y buenas costumbres concedidos y usados en este reyno». Lo rey respongué ab veu prou alta, que yo hoý: «Assí lo prometo y juro».

Acabat lo jurament, li llevaren lo sitial y'l misal. Ans de besar-li nosaltres la mà a sa magestat, anaren cridant de u en u a nou hòmens, y sa magestat los armava cavallers en esta forma: que, agenollats davant lo rey, en lo estoch que tenia desenbainat los pegava tres esplançades en lo muscle esquerre y après los donava a besar lo pom daurat de l'estoch y ells li besaven la mà. Y après fon lo besar-li la mà los tres estaments en esta forma: que pujaren primers lo patriarca arquebisbe de València per lo bras ecclesiàstich, y don Carlos de Borja y Centelles, duch de Gandia y compte de Oliva, per lo bras militar, y Pere Miravet, jurat en cap dels ciutadans, per lo bras real. Y après anàrem pujant sens orde los demés a besar-li la mà a sa magestat, y quant yo la y besí li diguí: «Viva vuestra magestad mil años como sus vasallos avemos menester». Y lo rey me mirà molt y coneguí que's folgà de lo que li diguí.

En aver acabat de besar-li la mà tots, se'n tornà a l'archiu de Predicadors, a on dormí aquella nit, y lo endemà disapte, de matí, se n'anà per la porteria de Pricadors a dinar al Mas del Bisbe y a dormir a Buñol per a tornar-se'n a Castella. Folguí'm de aver-me trobat al tems de la sua partida. Déu lo dexe anar y venir ab molta salud y béns grandíssims a servici de Déu nostre señor y profit meu, amén.³²⁵

¶³²⁵ El resum que fa Valleriola de les Corts, llevat del privilegi de Jordi de Castellví, obvia la vessant *política* d'aquelles i se centra en l'aspecte *estètic* i de protocol, en consonància òbvia amb els seus interessos. La seua assistència és, com hem apuntat en la nota al peu de pàgina núm. 317 d'aquesta transcripció, de les més regulars del seu estament, amb presència en més del 90% de les sessions –86% pel que fa al seu fill Pelegrí. Un *interés* així pot tindre relació amb la concessió, en aquelles Corts, d'una renda de per vida de 200 lliures a aquest darrer. Vegeu MUÑOZ, *Les Corts valencianes...*, pp. 78, 84 i 103. D'una altra banda, aquelles Corts també serviren perquè Bernat Català de Valleriola rebera 100 lliures, petició referida en el capítol 219, en què els braços demanaven una restitució monetària a per una ambaixada frustrada, que fou concedida. La visió del nostre noble, que no dedica ni una sola línia a les contribucions econòmiques a la corona que votaren aquelles Corts, contrasta amb la que se'n deriva d'altres autors, membres de capes socials menys satisfetes amb la realitat que vivia el regne sota els Habsburg, i molt més crítics, doncs. Pere Joan Porcar acusa els cavallers d'haver «venut a la matexa pàtria y trahit aquella», haver-la «pechada» (carregada de tributs), donant a sa magestat «quatre-cents cinquanta mil ducats per haver-los tenguts les Corts», que «no aprofitaren sinó per a bé del marquès de Dénya y per al secretari Franquesa». Tot plegat, havien «pechat en tanta manera la terra que no's pot dir, ni creure. Que per llevar lo nou impòsit ne han posat set més» (PORCAR, *Coses evengudes...*, pp. 139 i 140). L'obra satírica anònima anomenada *Xàvega dels notaris* també reflectia la dinàmica de concessions per diners: «En Preycadors,/ les Corts formades/ fan grans jornades,/ los braços tres:/ ab interés/ particular/ és tot triar, no al bé comú./ No·y ha nengú/ que no pretenga/ ab llarga arenga/ ser conte o duch,/ y lo més ruch/ és més premiat./ Pareix mercat/ de dones ple;/ lo u va y ve,

[...]» (Emili CASANOVA, «La xàvega dels notaris de 1604: edició i estudi», en Lola BADIA, Emili CASANOVA i Albert HAUF (eds.), *Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin = Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 117-136). Per la seua banda, el *Libre de antiquitats* només refereix l'anada del rei a la Seu el dia 2 de febrer «a la benedició de la cera» (MARTÍ MESTRE (ed.), *El Libre de Antiquitats...*, p. 261). El *Libre de memòries* es limita a fer constar que «en lo sobredit any 1603 hi hagué Corts en la present ciutat de València celebrades en Predicadors, y assistiren en elles Pere Miravet, Barcena, Francisco March, Miquel Juan Casanova y miser Geroni Valleriola» (CARRERES ZACARÉS (ed.), *Libre de memòries...*, p. 1049). El fet, però, és que la voracitat fiscal de la Corona anava en augment i les crítiques eren perfectament comprensibles; si els estaments oferien d'habitud 100.000 lliures del servei ordinari de Corts, ara calia afegir-hi un extraordinari de 300.000 amb altres quantitats suplementàries, i, a més a més, les quantitats obtingudes fora de Corts: 100.000 lliures foren concedides durant el virregnat del marquès de Dénia i 380.000 durant el del comte de Benavent, el 1602. I encara podem sumar les despeses de les bodes reials celebrades a la ciutat de València el 1599 (Eugenio CÍSCAR PALLARÉS, *Las cortes valencianas de Felipe III*, València, Universitat de València, 1973, pp. 14-17). Porcar, de fet, afegeix alguna informació més de la tornada del rei cap a Castella, una vegada finalitzades les Corts, en la línia àcida mostrada anteriorment: «diuen que dormí en Bunyol; per ço que a senyora reyna li manava que's donàs presa per a tornar. Tanta presa, que lo marquès de Dénya lo dexà malalt en València, cosa increyble. Y lo vicecanceller Covarrubias, als mestre Sans, restà per acabar de aroynar les coses que·ls nostres cavallers havien començat» (PORCAR, *Coses evengudes...*, p. 140).

[244] **Auxiliador de l'any 1604.** Dimats, a 25 de febrer, 1604, dia del gloriós sant Macià apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sent Andreu apòstol, sia a glòria de Déu y profit meu. Per la determinació que tinch feta fòlio 56-6 y fòlio 73-6, al peu dels auxiliadors,³²⁶ volgués yo que lo meu sant fos també auxiliador de mon fill don Otger y dels altres. Sa mare dix que puix ya tenia prop de sis anys y sabia dir les oracions, que li fes plaer de que'l tragués. Yo per la rahó dita lo any pasat no volia, y vista la porfia de ma muller, li diguí que si ella em prometia de fer-li dir a don Otger cada dia la oració al sant, que yo lo y deixaria traure. Ella em prometé que sí y que quant lo gich no la pogués dir, ella la diria per ell, y axí yo fui content y tragué a sant Jaume lo menor, que era lo mateix que dona Costança avia tret. *Laudetur Christus.*

[245] **Hermandad de la orden del Cistel.** Lo il·lustrísimo y reverendísimo don Edmundo de Cruz, abbad de Cistel, doctor en theologia y de toda la orden cisterciense cabeça y superior general, con plenaria autoridad del capítulo general de la misma orden, me concedió hermandad a mi a y mi muger y a mis hijos don Othger, dona Anna y doña Filippa y a mi señora madre doña Francisca Vives de Cañamás, con su bulda dada en València, en las casas de Valldigna, a 9 de março, 1604. Sea a gloria de Dios nuestro señor y provecho nuestro.

[246] **Confirmación de don Otger, dona Anna, dona Philippa.** Dimecres, a 7 de abril, 1604, en lo altar major de la iglésia parroquial de Sent Llorens, lo reverendísimo don Lorenço Galatina, bisbe Minerbino, frare de la orde de sent Francés, natural de Itàlia, donà lo sacrament de la confirmació a mos fills don Otger Català, doña Anna y dona Philippa. Foren padrins mossén Joan Alçamora, prevere, doctor en sacra theologia y cathedràtich de llengua hebrea en la Universitat de València, y doña Joana Blasco, persona de molt bon exemple y serva de nostre Señor. Sia per a sa sancta glòria, amén.

[247] **Malaltia de maig, 1604.** En lo mes de maig, tinguí una malaltia de febres y unflor en la galta; sagnaren-me güit vegades; durà fins als primers de juliol.

[248] **4 anada a la Cort y 2 a Valladolid.**³²⁷ Miércoles, a 14 de julio, 1604, partí de Valencia para Valladolid, en coche. Víspera de santa Madalena llegué a Madrid, y a Valladolid lunes día de santa Anna. Apeé en la Rinconada y oý misa en Sant

¶ ³²⁶ Vegeu les anotacions núm. 159 i 225 de Valleriola. ¶ ³²⁷ A partir d'aquesta nota, Valleriola canviarà al castellà i, llevat de dos breus anotacions, mantindrà aquesta llengua fins a quasi el final del seu dietari, en què retornarà

al valencià fugaçment abans de deixar d'escriure'l. L'anada a la Cort de Valladolid i el posterior trasllat a Lleó per tal d'exercir com a corregidor semblen determinants en aquesta decisió.

Benito el Real, y a la tarde tomé possada enfrente el çimenterio de Sant Miguel. Possé allí mesmo hasta domingo a 9 de henero, 1605, que partí para Valençia, donde llegué miércoles a 26 de henero, entre quatro y cinco de la tarde. Visitaronme muchísimos cavalleros los dos primeros días. Lo que me ha sucedido en la corte digno de memoria lo yré diziendo por sus capitulillos.

[249] **Diffinió de la cura de don Francisco Català.** A 7 de setiembre, 1604, con auto reçibido por Aloy Andrés Real, notario, don Christoval de Castelví y Sans, curador que's agora, por yr yo occupado en serviçio del rey nuestro señor, de don Francisco Catalán, nieto y heredero de Francés Joan Catalán, me difinió de la cura que yo tuve, preçediendo sentencia de juezes contadores que está insertada en dicha difinió, sea a gloria de Dios.

[250]³²⁸ **Hàbit de Calatrava.**³²⁹ Sábado, a 11 de septiembre, 1604, salió mi título del Consejo de Órdenes³³⁰ y su magestad le firmó a 25 de setem-

¶ ³²⁸ Introdueix ací el símbol de la creu: †.

¶ ³²⁹ Sobre els orígens i el procés d'aristocratització de l'ordre de Calatrava vegeu Enrique RODRÍGUEZ-PICAVEA MATILLA, «El proceso de aristocratización de la orden de Calatrava (siglos XIII-XV)», *Hispania Sacra*, LIX, 120 (2007), pp. 493-535. Centrat en el segle XVI, l'assaig de Francisco FERNÁNDEZ IZQUIERDO, *La Orden militar de Calatrava en el siglo XVI*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1992, és, però, més útil per tal de comprendre la concessió a Valleriola, en una societat en què no veu en els ordes «más que un medio de ostentación de honra, y una posibilidad de enriquecerse con sus beneficios para quienes los poseían, quedando muy atrás las gestas medievales contra el infiel» (*Ibidem*, p. 14), ja que la possessió de l'estatus de cavaller militar «abría todas las puertas para los puestos de prestigio en una sociedad que se cerraba en su propia contemplación, primando los valores nobiliarios de linaje más que los méritos personales de los individuos, despreciándose las actividades productivas y “mecánicas”, frente a la vida que no se mantenía con el trabajo de las manos, sino en las rentas agrarias, juros y censos, o en derechos señoriales» (*Ibidem*, p. 102). Així, doncs, Valleriola va obtindre una clau per tal de continuar el seu ascens, després de superar el procés establert pels capítols de l'orde. El més proper a la concessió de l'hàbit a Català de Valleriola és el capítol general de 1600, que subscriuria allò exposat al del 1576, i que veta-

va qui no complira les condicions o les haguera aconseguït per vies «ajenas a la recepció hereditària»; també quedaren fora «los descendientes de procesaos por la Inquisición», entre d'altres. En les proposicions a aquell capítol s'inclouia una petició perquè l'hàbit fora concedit només als «de probada y notoria limpieça de sangre, y que los que no fueren tales, sean a lo menos de dichas partes de nobleza y limpieça, y señalados en la milícia de vuestra magestad, procurando hacer merced a lo demás por otro camino, pues éste no es razón que sea sino para pocos y escogidos» (*Ibidem*, p. 99). El de Calatrava era, d'altra banda, un orde fonamentalment castellà —només vora el 5% dels membres provenien del regne de València al segle XVI (12% en el global de la Corona d'Aragó)— i la tipologia dels cavallers que hi ingressaren inclou titulats nobiliaris, *segundones* —sobretot—, *hidalgos* amb tradició en els ordes i un mínim percentatge d'oligarques locals; per mèrits, hi abunden els membres de la noblesa cortesana, tot i que també trobem ministres i lletrats en els consells, i militars. En tot cas, els percentatges varien segons l'època (*Ibidem*, pp. 251 i 344). ¶ ³³⁰ En l'època en què Valleriola rep l'hàbit, el Consejo de Órdenes (creat el 1495), un de tants en què estava dividit l'edifici de la monarquia, funcionava seguint la *Instrucción* de 1588 de Felip II, qui controlava el consell mitjançant el secretari, com més avant ho faria el seu fill, Felip III de Castella: «Los memoriales y cartas de los que me hubieren pedido hábitos de las dichas

bre,³³¹ mandando en él tomé el hábito en el convento de Calatrava.³³² Yo, por esperar el suceso del corregimiento, no tomé el hábito hasta la víspera de sant Sebastián, que es a 19 de henero, 1605, miércoles; entre las ocho y las nueve de la mañana, comulgué con él. Armóme cavallero con mi espada dorada don Fernando de Fuenmayor, gobernador del campo de Calatrava, y diome el hábito frey don Christóval Mexía, prior de Fuencaliente y administrador del sacro convento de Calatrava, en presencia de mi hermano, que vino allí desde Valladolid. Dios me dexé cumplir los buenos propósitos que aquel día propuse y sea para gloria de la santíssima trinidad y de la virgen santíssima y de mis patrones sant Benito y sant Bernardo y de toda la corte del çielo, amén.

[251] **Nativitat de ma filla dona Joana.** Viernes, a 24 días de setiembre, 1604, parió mi muger, estando yo en Valladolid, a mi hija doña Joana. Fue el parto entre las nueve y las diez de la noche. Bautizaronla viernes a 25. Pusieronle estos nombres: Joana, Guillema, Bernarda, Benita, Andreua, Madalena, Ofèmia, Bonaventura. Fueron padrinos Pedro Joan Botella y Isabel Anna Possada, grandes siervos de nuestro señor. Dios la haga buena, amén.

[252] **Corregiment de Leó.** Miércoles, a 15 de diziembre, 1604, cabo de octava de la Puríssima Concepción de Nuestra Señora, se publicó la merced que el rey me ha hecho del officio de corregidor³³³ de la ciudad y reyno de

tres ordenes [sant Jaume, Calatrava i Alcántara], se remitirán a mi secretario de ellas, el qual, en fin de cada año, sacará una relación de ellos refiriendo particularmente lo que contienen, y la verán el presidente y los del dicho Consejo, para advertir de las calidades de los pretendientes, y el dicho secretario, que la leerá, decretará en la margen lo que allí advirtiere, y ordenará de ello una consulta: y para que sea mas secreto pondrá, de su mano, el parecer del presidente y los del Consejo, en lo que toca a la calidad de cada uno, el qual parecer han de señalar todos los que se hallaren presentes, y así me la embiará en manos de Mateo Vázquez, para que me lo acuerde y avise a las partes de la merced que yo les hubiere hecho, y al secretario de la resolución que se tomare, para que haga las cédulas que se acordaren. Y si entre año yo mandare que particularmente se me consulten algunos hábitos, se guardará la misma orden» (José M.ª ÁLVAREZ-COCA GONZÁLEZ, «La concesión de hábitos de caballeros de las Ordenes Militares: procedimiento y reflejo documental (s. XVI-XIX)», *Cuadernos de Historia Moderna*, 14 (1993), Madrid, Editorial Com-

plutense, pp. 280-281). ¶³³¹ L'expedient per a concessió del títol de cavaller de l'orde es troba a AHN, *om-expedientillos*, núm. 9542. ¶³³² L'anomenat Sacro Castillo-Convento de Calatrava la Nueva, al terme d'Aldea del Rey (Ciudad Real), fou seu de l'orde a partir de 1218. Vegeu Enrique RODRÍGUEZ-PICAVEA MATILLA, «Calatrava. Una villa en la frontera castellano-andalusí del siglo XII», *Anuario de estudios medievales*, 30/2 (2000), pp. 807-849. ¶³³³ La figura del corregidor, present a la corona de Castella però no a la d'Aragó, havia aparegut ja al segle XIV, en algunes ciutats, com a lligam entre el rei —el govern central— i els governs municipals. Amb les Corts de Toledo de 1480, aquest càrrec es generalitza, i, per a Elliott, esdevé «incomparably the most effective measure taken by Ferdinand and Isabella to extend de Crown's power over the Castilian municipalities» (ELLIOTT, *Imperial Spain...*, p. 92). El corregidor, entre d'altres, vetllava pel manteniment de l'ordre públic, l'avituallament de la vila i la supervisió general dels afers interns d'aquesta. Amb un salari d'entre 400 i 600 ducats al final del segle XVI, quan Valleriola és

León.³³⁴ Firmó su magestad mi título a 29 de dicho mes y juré en el Consejo Real, como es costumbre, viernes a 7 de henero, 1605, otro día de los Reyes y día de sant Raymundo. Plegue a nuestro señor sirva bien mi offiçio a gloria suya y bien mío, amén. Besé la mano al rey por esta merced jueves, a 23 de deziembre, 1604, en Valladolid, en la cámara. *Vide infra* página siguiente a la fin.

[253] **En la fiesta de sant Raymundo.** Viernes, a 7 de henero, 1605, en la fiesta que el Consejo Supremo de Aragón haze en Sant Pablo de Valladolid del bienaventurado sant Raymundo de Peñafort, en la processión, llevó el estandarte don Ramon Doms, del hábito de Montesa, y yo y don Gaspar de Romaní llevamos los cordones. Vio el rey la proçesión desde palaçio y acompañóla el Consejo, y la misa la dixo mi hermano. Sea a gloria de Dios.

[254] **Confrare de Nuestra Señora de la Caridad de Illescas.**³³⁵ Viernes, a 14 de henero, 1605, yendo de Valladolid al sacro convento de Calatrava a tomar el hábito, passé por Illescas, que está a 6 leguas de Madrid y Toledo, y en la iglesia de Nuestra Señora de la Caridad comulgué de mano de mi hermano y entré cofrade, y mi muger y don Oger aunque estavan ausentes. Esta invocación es muy devota y hace nuestro señor muchísimos milagros. Hay 33 lámparas de plata y muchos grandes cuadros pintados de milagros que haze. Tomé tres medidas para mis hijos, sea a gloria de Dios y su madre y para bien nuestro, amén.

nomenat, el seu càrrec també implicava sovint funcions judicials, per a dur a terme les quals era ajudat pels coneguts com *alcaldes mayores*, dos «trained lawyers», i podien pronunciar sentència en causes civils «involving sums of up to 10.000 maravedís». Així, doncs, el govern municipal, «consisted of a delicate balance of perpetual *regidores* and a temporary *corregidor*, while a vestige of the old municipal democracy lingered in the continuing right of the *vecinos* to elect to certain of the town's other administrative offices» (ELLIOTT, *Imperial Spain...*, p. 95). Més succint, Braudel apunta que «c'est par ces *corregidores*, maîtres des villes et puissants personnages, que l'État, alors, tenait ses sujets» (Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, París, Armand Colin, 1990, p. 394). Els detalls pel que fa a la presa de possessió i obligacions del *corregidor* a la ciutat de Lleó estan continguts en el *Resumen de las políticas ceremonias con que se gobierna la noble, leal y antigua ciudad de León, cabeza de su reino*, publicat per primera vegada el 1694, amb edicions posteriors, obra del regidor

perpetu de la ciutat, Francisco CABEZA DE VACA QUIÑONES Y GUZMÁN, *Resumen de las políticas ceremonias con que se gobierna la noble, leal y antigua ciudad de León, cabeza de su reino*, León, Imprenta de la viuda de Rivero, 1889, pp. 9 i ss.). ¶³³⁴ En el marge esquerre de l'edició de 1929 figura una nota de Valerio-la: «La ida y la poessesión está, folio 84 hasta 87b» (vegeu l'anotació núm. 261 de Valleriolla i següents). ¶³³⁵ Començat a principis del segle XVI, gràcies a l'interés del cardenal Cisneros, quan Valleriolla visita el convent, aquest ja ha experimentat la reforma renaixentista de Nicolás de Vergara i del seu fill Juan. Felip II de Castella, molt devot d'aquesta Verge de la Caritat, acudí sovint al convent, per al qual, a l'inici del segle XVII, es troba treballant en diverses obres el famós pintor El Greco. Vegeu María Dolores ANTIGÜEDAD DEL CASTILLO-OLIVARES, «El Greco: de la colección al Museo, etapas de un itinerario», en *El Greco en su IV Centenario. Patrimonio hispánico y diálogo intercultural*, Toledo, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2016, pp. 145-178.

[255] **Hablé al rey en Valladolid.** Jueves, a 23 de deziembre, 1604, en Valladolid, en Palacio Nuevo, besé la mano a su magestad a la una y media del día. Díxele estas palabras: «Yo he desseado siempre servir a vuestra magestad y lo he mostrado en todas las ocasiones que se han ofreçido en el reyno de Valencia, y assí estoy muy contento y beso a vuestra magestad sus reals pies por la merçed que me ha hecho vuestra magestad del hábito de Calatrava y del corregimiento de León. Pleague a Dios viva vuestra magestad largos y feliciçissimos años, como yo cada día se lo suplico, y a mi me de fuerças y valor para servir a vuestra magestad en lo que agora me manda para que pueda mereçer que vuestra magestad me emplee en cosas mayores». Respongué'm sa magestad: «Yo os agradezco lo que me dezís y porque me han hecho de vos essa relación confío que me serviréis bien en esse oficio».

Diumenge, a 20 de febrer, 1605, oý lo offici en Sant Martí de València y acompañí la professó de la Minerva portant lo estandart davant de la custòdia del Sant Sagrament. Sia a gloria de Déu.

[256] **Auxiliador de l'any 1605.** Dijous, a 24 de febrer, 1605, dia del gloriós sant Macià appòstol me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Joan appòstol y evangeliste. Sia a glòria de Déu y profit meu.

[257] **Valleriola eo borrar los motivos de los de la calle de la Mar.** Estando yo en Valladolid por el mes de noviembre, 1604, tuve notiçia de que en los privilegios de milícia y nobleza que su magestad ha mandado despachar en favor de la persona del doctor Gerónimo Valleriola, avía algunos motivos de que se podía inferir que él era de mis Valleriolas,³³⁶ y para que se reparase di un memorial al rey y llevéle al viçecañiller de Aragón, y leydo en el Consejo Supremo le remitieron al regente, don Philippe Tallada,³³⁷ para que viesse los privilegios y hiziesse relación dellos.

Después de hecha la relación, acordó el Consejo que se quitassen ciertas palabras de una cláusula de los motivos del de la milícia, dezía antes: «*Praesertim cum ab antiqua honorata que progenie originem ducas ac civis nostrae civitatis Valentinae existas, pluribus que militibus quorum plerique nosotro regio incumbent servitio affinitatis et consanguinitatis vinculo in nostro regne Valentinae contineantur*». Y agora dize: «*Praesentim cum ab honesta honorata que progenie originem ducas ac civis nostrae civitatis Valentiae existas, pluribus que militibus quorum plerique nostro regio incumbent servitio tu et filii tui affinitatis*».

¶ ³³⁶ Sobre el llarg conflicte del nostre Valleriola amb els homònims del carrer de la Mar de València, vegeu la seua anotació núm. 26 i les notes al peu de pàgina que conté. ¶ ³³⁷ Es tracta del xativí Felip Tallada i Ayala († 1616-17?), cavaller de l'orde de Montesa el 1605 i

comanador d'Ares, com també assessor general de l'orde i regent del Consell d'Aragó des del 1604 (Miguel Ángel GONZÁLEZ DE SAN SEGUNDO, «El Consejo de Aragón y la Orden de Montesa», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 2 (1997), pp. 901-923).

vinculo attingatis». ³³⁸ Constará d'esto por una carta mia para'l regente don Felipe y su respuesta, en la margen, de fecha de 11 y 13 del dicho mes de noviembre, 1605, y del memorial que di yo para su magestad a 6 de dicho mes, remitido por el Sacro Supremo Real Consejo de Aragón al dicho regente, referendado por el secretario Domingo Ortiz con su rúbrica.

Visto el atrevimiento que el dicho doctor Gerónimo Valleriola en aver procurado que los offiçiales del secretario pusiessen los motivos que dixen en la antecedente plana y porque como están ricos él y sus parientes van enparentando bien, me pareció y a muchísimos cavalleros y letrados de Valencia y los valencianos que hay en la corte que convenía *ad perpetuam rei memoriam* hazer una prueba con muchos testigos abonados fidedignos y principales en que quede provado claramente la differencia de los Valleriolas buenos y antiguos de mi familia, de quien yo deziendo por línea femenina, con los Valleriolas de la calle de la Mar nuevamente armados cavalleros este año 1604 y consta por sus privilegios, cuya data fue a 26 de octubre deste año 1604, cuya copia y traslado mandaron los señores del Consejo Supremo de Aragón que me diessen quando los registravan en Chancillería, están registrados el de Milícia.

[258] **La confirmación con decreto del Supremo de Aragón está folio 92.6 y el privilegio del rey.** La prueba se hizo con 28 testigos; puse la primera escritura a 16 de henero, 1605, y la declaración o sentencia se publicó en la corte del governador de Valencia a 14 de março, 1605. Está registrada en la primera mano de pleytos de dicha governación del año 1605 a cartas diez, y luego me fui al corregimiento de León. Y por dexarlo acabado esto no di más testigos y porque me dixeron que bastavan para esto cosa de diez u doze y yo quise que fuessen 28, y porque no se pierda algún libro de la governación, donde está este processo o parte dél, hize que se traduxesse la sentençia del lenguaje valenciano en castellano y está registrado como digo arriba, que el valenciano está en la dicha governación (también en el mismo folio). Mi hermano, el padre maestro fray Joan Catalán y Valleriola, quedó encargado de hazerla regitrar en otras partes la dicha sentencia y declaración, y con carta de 15 de mayo, 1605, recibida por mí a 22 de junio en la ciudad de León d'España, me avisa está registrada en las partes siguientes:

¶ ³³⁸ Els dos –poc acurats– fragments llatins transcrits per Valleriola, tenen, però, una diferència substancial, motivada pel canvi que força el noble. El primer, poc més o menys, ve a dir: «Sobretot descendint d'antic i honorable llinatge i et presentes [com a] ciutadà de la nostra ciutat de València, i mantingues reunits molts soldats, la majoria dels quals s'uneixen per condició de parentesc i pel vincle de

consanguinitat en el nostre regne de València». El segon, en canvi, diu: «Sobretot descendint d'antic i honorable llinatge i et presentes [com a] ciutadà de la nostra ciutat de València, i tu i els teus fills assolíu [o vos uniu] amb vincle de parentesc a molts soldats, la majoria dels quals s'uneixen per vincle regi [reial, del rei]». Com veiem, la polèmica referència a la consanguinitat ha sigut esborrada.

Registrata in prima manu litium curiae gubernationis Valentiae de anno 1605, fòlio 10.

Registrata in 46 manu mandatorum et empararum curiae civilis Valentiae de anno 1605, fòlio 35, página primera.³³⁹

Registrata in libro collantionum curiae vicariatus generalis Valentiae de anno 1605 (esto no va por folios sino que ponen título Don Bernardo Catalán).

Registrata in libro ordinationum et certificationum archivi regii palatii Valentiae, fòlio 237.

[259] **Anada al regne de Lleó.** Domingo, a 20 de março, 1605, al punto de las once del día, partí para León con mi casa³⁴⁰ —este domingo era el quarto de quaresma y el evangelio del milagro de los cinco panes y dos pescados. Comulgué en Sant Lorenço, en el altar de sant Gil. Salieronnos a acompañar en coches don Baltasar Escrivà de Romaní y dona Joana, su hermana, mis tios; don Bernabé Valterra, mi primo hermano y su muger y el doctor Francisco Joan Burgos, cavallero assessor del governador don Christóval de Castelví; y Francisco d'Esplugues, señor de la Puebla Larga; don Juan Valterra, tío de don Bernabé; y mi hermano, el padre maestro fray Joan Català. Más vinieran si quisiéramos. Quedaron con mi madre, en casa, doña Beatriz de Arellano, doña Ana Roca, doña Rafaela Gallach, don Francisco Valterra, mi tío; sor Anna Marco, don Francisco Fenollet, el doctor Joan Alçamora, nuestro confessor; el doctor Gerónimo Garcia, médico, y su muger y otros conocidos de casa. No quise que passassen muy adelante los que nos acompañavan y assí, antes de llegar a Mislata, se bolvieron y nosotros fuimos a dormir a Buñol.

Lunes, a 21 día de señor sant Benito abbad, comí en Requena y dormí en Utiel, en casa de Vicente Varea, valenciano.

Martes, a 22, comí en la Venta de Pajazo y dormí en La Pesquera.

Miércoles, a 23, comimos en el Campillo de Altabuei y pasamos por Galvaldón y a dormir en Barchín del Hoyo. Aquí nos hurtaron un verdugado, etc.

Jueves, a 24 de março, passé por Buenache y por la puente de Talayuelas y comí en el Almarche, passé por el Colmenarejo y dormí en Villar de Cañas.

Viernes, día de la Encarnación de Dios, oýda misa en la iglesia (que es harto buena y dedicada a Nuestra Señora), passamos por El Hito, El Castillo y comí en Sahelizes, passé por Villarubia y dormí en Tarancón.

Sábado, a 26, passé por Vilinchón, Fuentidueña y comí en el Villarejo de Salvanes, passé por Perales y dormí en Arganda.

¶ ³³⁹ En aquesta es certifica «que aquells [Vallerioles] són estats y són diferents y de diferent profeció» que els seus, dels quals descendia ell «per linea

femenina» (ARV, *Manaments i Empares*, 1605, llibre 1, mà 7, ff. 13v-14r i Llibre 5, mà 46, ff. 35r-40v).

¶ ³⁴⁰ Es refereix a les seues pertinences i servei.

Domingo, a 27 de març, *dominica in passione*, oý misa en la iglesia, passé Vaciamadrid y Vallecas, y comí en Madrid y después fui al convento de los carmelitas descalços y visité el sepulcro del hermano Francisco de Alcalá y oý sermón.

Lunes, a 28 de març, 1605, passamos por Aravaca y Las Roças y dormí en la Torreldones y allí vi al padre Melchor de Valpedrosa, provincial de la Corona de Aragón en la Compañía de Jhesús, y al hermano Salvatierra y al padre Benavides y a don Pedro de Sandoval, del hábito de Calatrava y corregidor de unas villas en el Andalucía.

Martes, a 29, comí en Guadarrama, y a cosa de las doçe del día subimos el puerto y le passamos nevando con mucho viento y granizo, que nos pensamos perder, sin saber unos de otros, y yo pensé aver perdido a mi hijo,³⁴¹ que fue el último que llegó a la venta, donde nos reparamos a la lumbre, y fuimos a dormir a Espinar.

Miércoles, a 30 de març, fui a comer a Villacastín y passé por Aldea Nueva del Río y a dormir a Martín Muñoz.

Jueves, a 31, comí en Almenara, passé por la cerca de Olmedo y por Hornillos y dormí en Valdestillas.

Viernes, a primero de abril, 1605, passé por la Puente del Duero y llegué a Valladolid, donde está agora la corte de su magestad, posé en Sant Quirce³⁴² hasta el domingo de Ramos, a 3 de abril, que fui a dormir a la possada de mi primo hermano, don Juan Vivas de Cañamás, de mi hábito y señor de Benifayró, etc., en Valencia y embajador en Génova por el rey nuestro señor. Possava en casa de don Diego de las Marinas,³⁴³ a las espaldas del Palacio Viejo, en la parroquia de Sant Nicolás, y en ella estuve hasta que salí para León.

Vinieron a visitar a doña Costança el vicescancer del Consejo Supremo de Aragón, que se llama el licenciado don Diego de Covarrubias, del hábito de Montesa, y los regentes valencianos don Joseph Pérez de Bañatos³⁴⁴ y don

¶ ³⁴¹ «Don Oger» figura en nota a un costat en l'edició de 1929. ¶ ³⁴² El monestir de San Quirce de Valladolid tingué especial relació amb els reis de Castilla i sobretot amb la reina Margarita, dona de Felip III. Tingué un passadís que el connectava el Palau Reial de la ciutat amb l'església del convent. Afectat per la riuada del Pisuerga de 1636 i renovada l'església al segle XVIII, el seu aspecte actual contrasta notablement amb el que veuria Valleriola (Juan José MARTÍN GONZÁLEZ, *Monumentos religiosos de la ciudad de Valladolid*, II, Valladolid, Diputación de Valladolid, 2001). ¶ ³⁴³ Diego Parragués de las Mariñas (El Caramiñal, A Coruña, m.s.XVI-pps.s.XVII) fou patge de Felip II de Castilla i féu carrera militar: va servir a La Goleta, Tunísia i Flandes. Enllaçà càrrecs

amb Felip III, qui va nomenar-lo escrivà de racions de Nàpols i més tard, el 1606, governador-capità general de Galícia de manera interina. Morí a les costes de Grècia, de servei (Laura FERNÁNDEZ VEGA, *La Real Audiencia de Galicia, órgano de gobierno en el Antiguo Régimen (1480-1808)*, III, A Coruña, Diputación Provincial, 1982, pp. 157-158 i 371-374). ¶ ³⁴⁴ Josep Pérez Bañatos, diu Esquerdo, «sirvió a las majestades de Felipe II y III en las plazas de la Real Audiencia de Valencia, abogado fiscal en las salas de criminal y civil y después pasó a ser regente en el Consejo Supremo de Aragón, en donde mostró bien el gran talento que tenía, siendo muy estimado de todos su voto y parecer, así en lo político como en lo militar» (ESQUERDO, *Nobiliario...*, p. 379).

Phelippe Tallada y Ayala,³⁴⁵ del hábito de Montesa, y sus mugeres, doña María Días del Vicecanciller, doña Serafina Esteve de Bañatos y doña Rafaela Vallebrera de don Filipe y doña Margarita Castellblanch, muger de don Francisco Milán, successor del estado de Albayda; doña Antonia de Calatayú, muger de don Diego de Benavides y Villalobos, hermana del señor de Catarroja; Juan Ruiz de Velasco, del hábito de Santyago, secretario del rey en el Consejo de Cámara y Estado de Castilla;³⁴⁶ y don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova y duque de de Mandas en Çerdeña;³⁴⁷ don Nofre Escrivà Çapata, conde de la Fera.

Y todos los cavalleros valencianos que entonces estavan en la corte (pondré los que me acordaré): don Luis de Rocafull y d'Íxer, señor de Alfarrasí; don Henrique March, del hábito de Sant Joan; don Gaspar de Romaní, don Bernardo de Soto, don Vicente Milán, don Francisco Milán; el capitán Leonardo Gàmir y el alférez Ascanio Torrella y el doctor Pedro Adell y el doctor Miquel Àngel Dalp y el presentado fray Pedro Paredes, dominico, y el padre Joseph de Villegas, preposito de la casa professa de la Compañía de Jhesús, y otras personas.

[260] **Nacimiento del príncipe nuestro señor don Phelippe.** Viernes Santo, a 8 de abril, año 1605, entre las 9 y las 10 horas de la noche, nació el príncipe don Phelippe nuestro señor, hijo del rey don Phelippe terçero de Castilla y León y segundo de Valencia y de la sereníssima reyna doña Margarita de Austria, hija del archiduque. Dios le haga un santo rey. Bautizaronle en Sant Pablo de Valladolid, convento de frayles predicadores, bautiçóle el arçobispo de Toledo y cardenal de la santa iglesia de Roma, so título de (en blanc), llámase don Bernardo de Rojas y Sandoval, primo del señor Duque de Lerma.³⁴⁸ Fueron padrinos el sereníssimo señor don (en blanc) Manuel, príncipe de Saboya.³⁴⁹ primo hermano del príncipe

¶ ³⁴⁵ Com veiem, Valleriola arriba a Valladolid i contacta de seguida amb el nucli valencià al voltant de la cort, com de fet aclarirà tot seguit en la seua nota, després d'introduir els personatges de màxima importància amb més detall. Comptat i debatut, amb el nomenament de corregidor a Lleó, a poca distància de Valladolid —on llavors hi havia el rei—, la seua posició política millorava considerablement i, a més a més, ho feia amb perspectives de progrés futur. ¶ ³⁴⁶ Sobre Juan Ruiz de Velasco, mà drete de Felip II i també personatge de màxima confiança de Felip III, vegeu les notes al peu de l'anotació núm. 22 de Valleriola. ¶ ³⁴⁷ Vegeu les notes al peu de l'anotació núm. 22 de Valleriola. ¶ ³⁴⁸ En realitat, Bernardo de Sandoval y Rojas era oncle del duc de Lerma, *valido* del rei. ¶ ³⁴⁹ Per la datació de la nota de Valleriola i pel fet de parlar de «cosí

germà» del príncep Felip, el Manuel a qui es refereix ha de ser per força Manuel Filiberto (1588-1624), nomenat virrei de Sicília el 1621, ja que el seu germà, Felipe Manuel (1586-1605), havia mort pocs mesos abans del bateig de Felip IV de Castella. El pare de tots dos Manuels, el duc de Savoia Carlos Manuel I (Rívoli 1562-Savigliano 1630), fou una figura rellevant a l'època. Casat finalment amb la infanta d'Espanya i filla de Felip II de Castella, Catalina Micaela, el 1585, la seua política d'aliances havia sigut canviant, en buscar-ne alternativament amb França i amb la monarquia hispànica. Quan escriu Valleriola, els seus fills, hereus al tro si Felip III no tenia descendència, s'educaven a la cort de Valladolid (José Luis CANO DE GARDOQUI, «Saboya en la política del duque de Lerma, 1601-1602», *Hispania*, 26 (1966), pp. 41-60).

nuestro señor, y la sereníssima infanta d'España, su hermana, doña Anna Maurícia. Holguéme en extremo de hallarme en Valladolid al nacimiento de su alteza. Plegué a Dios que prosiga en hacerme las mercedes que su padre ha comenzado y a mi hijo también.

[261] **Entré en León.** Viernes, a 15 de abril, 1605, partí de Valladolid para la ciudad de León; passé por Villanueva, 2 leguas, y a dormir a Medina de Rioseco, 5 leguas. Sábado, a 16 pasé por Berruzes, a 1 ½; Zehínos, 1 ½; Vezilla, 1 ½; y comí en Mayorga y dormí en Elvires, 2 leguas. Domingo, oý misa en una ermita de Elvires, passé por Mattallana, 1 ½; Santas Martas, ½ legua; y comí en Mansilla, 3 leguas; passé por Villamoros, 1 legua, y la Puente de Villarente, ½ legua, que hay un lugarejo y es donde comienza mi jurisdicción; y por Acabueja, ½ legua; Vall de la Fuente, ½ legua; y llegué a León, ½ legua, entre las seis y las siete de la noche. Apeé en el Palacio Real.³⁵⁰

[262] **Entré en León.** Domingo de Casimodo o *in albis*,³⁵¹ a 18 de abril, 1605, entre las seys y las siete de la tarde, entré en la ciudad de León, y con yr secreto me salieron a recibir don Antonio de Obregón³⁵² y don Juan de Velasco, hermanos, regidores desta ciudad, cerca la Puente del Castro, y Francisco de Terán,³⁵³ escrivano, salió antes, y mucho más antes de la dicha puente dime priessa porque no saliessen otros. Entré por por la puerta de Sant Francisco y apeéme en el Palácio Real, donde he possado hasta (en blanco). Aquella mesma noche vino doña Anna de Ocuaña, muger del dicho don Antonio, a ver a doña Costança; y a mi don Manuel de Quiñones Pimentel,³⁵⁴ regidor, al que hallé en Almagro quando fui a

¶ ³⁵⁰ El desaparegut Palau Reial de Lleó (final del segle XIV), amb tocs mudèjars, fou demolit a mitjan segle XX, quan el seu estat era de deteriorament avançat. En no ser Lleó capital del regne, el palau era utilitzat per a hostatjar visites il·lustres però esporàdiques. És per això que Carles I, el 1528, decideix que siga la llar del corregidor (M.ª Dolores CAMPOS SÁNCHEZ-BORDONA i Javier PÉREZ GIL, *El palacio real de León*, León, Edilesa, 2006). ¶ ³⁵¹ El segon diumenge de Pasqua. ¶ ³⁵² El cas d'Antonio d'Obregón ha dut a molts estudiosos a debat durant el segle XX, en existir tres obres atribuïdes a un mateix nom: els *Triunfos* de Petrarca, traduïts i publicats el 1512, per un «capellán del rey»; un volum imprès el 1528 que incloïa, entre d'altres, traduccions de sant Vicent Ferrer juntament amb una obra original, la *Corona de nuestra Señora*, de «Antonio de Obregón, canónigo de León»; i, finalment, els *Discursos sobre la filosofia moral de Aristóteles*, impresos el 1603,

dedicats a Felip III de Castella i signats per «un Antonio de Obregón y Cereceda, también canónigo de la catedral de León y capellán del rey» (Hélène RABAEY, «Aclaraciones biográficas en torno al humanista leonés Antonio de Obregón», *Minerva*, 23 (2010), p. 252). Aquesta coincidència atorgava a la mateixa persona la paternitat de les tres obres i, de retop, una longevitat increïble i finalment resolta: l'Antonio Obregón que coneix Valleriola és Antonio Obregón i Cereceda, nebot-nét del primer Antonio d'Obregón, també traductor i canonge. ¶ ³⁵³ L'escrivà Francisco de Terán serà qui signe l'últim testament de Valleriola, el 4 de setembre de 1607. Vegeu l'apèndix documental del present treball. ¶ ³⁵⁴ Manuel de Quiñones Pedrosa y Pimentel, senyor de las viles de Castellanos i Las Cuevas, regidor perpetu de Lleó. Els Quiñones eren una de les dues famílies aristocràtiques amb més poder a la ciutat; l'altra eren els Guzmán, i estigueren sovint enfrontades.

tomar el hábito a Calatrava, y sus primos don Juan y Diego de Quiñones, y por ser tarde me puse luego a cenar y nos fuimos a acostar; y el alcalde mayor licenciado, Pedro Vasques de Aldrete, me envió a visitar con Ulistuarte, alguazil mayor, y a dezirme que por la mañana me vendría a ver, antes de juntar el consistorio, para que me diessen la posesión del officio.

[263] **Possesión del officio de corregidor de León.**³⁵⁵ Lunes de la Flor, que assí le llaman en León, a 19 de abril, 1605, por la mañana vino a visitarme el licenciado Pedro Vasques Aldrete, alcalde mayor, y de aquí se fue al consistorio, de donde embiaron quatro regidores para que me acompañassen, y fueron Joan de Mieres Lorençana, don Manuel de Quiñones Pimentel, don Juan de Velasco y Çerezeda y don Antonio de Obregón. Con ellos y licenciado Juan Calvo de Valcarce, que llevé por mi teniente, fui a las casas de consistorio, y a la puerta me salieron a reçibir dos regidores ancianos y los demás, con el dicho alcalde mayor, me esperaron en pie y sentéme al lado hizquierdo dél.

Y luego dio un paje mío, Juan Estevan Claret, el título mío al secretario Vázquez y, leydo por él, fue traído al alcalde Aldrete y le besó y puso sobre su cabeza, y luego don Luis Suero de Quiñones, alférez mayor del reyno, hizo lo mesmo y todos dixeron que la obedecían, y encontinente el dicho secretario publicó mi juramento y yo juré y, en acabando de jurar, el alféres mayor tomó la vara al alcalde mayor y me la dio a mí, estando para esto todos en pie, y dixéronme passase a la mano derecha del que avía sido alcalde mayor y sentéme y tomé possession. De allí nos fuimos hazia la casa de los Guzmanes,³⁵⁶ donde possava

¶ ³⁵⁵ Sobre el protocol al voltant de la presa de possessió del corregidor, hi ha una detallada descripció a l'obra ja citada anteriorment de Cabeza de Vaca Quiñones y Guzmán: «Luego que su magestad hace merced de este corregimiento, el caballero electo escribe á la ciudad dándola cuenta; y la ciudad entonces, y no antes, le responde dándole la enhorabuena, y significándole el gusto con que ha recibido la noticia de que tal caballero venga á ejercer su gobierno, con que se le promete muy feliz, ofreciéndose á servirle en cuanto fuere de su agrado. Luego que llega á esta ciudad, el caballero primiciero, si no está ya hecho antes, con la noticia de que viene, junta la ciudad y se nombran dos caballeros comisarios, que vayan en su nombre á darle la bien venida, y saber cuando gusta tomar la posesión; y con la noticia que traen del dia y la hora, se dá llamamiento, y junta la ciudad, se eligen quatro caballeros regidores

que vayan i su casa y le vengán acompañando, los cuales lo ejecutan; y llegados, cuando entra en la sala se ponen todos en pie y descubiertos, entra haciendo su cortesía y se sienta al lado derecho del caballero corregidor, que ha de dejar la vara; y los quatro caballeros regidores del acompañamiento toman sus lugares, y los caballeros de la ciudad que vienen se sientan interpolados con los regidores, porque este dia es consistorio abierto y entran los que quieren [...]» (Francisco CABEZA DE VACA QUIÑONES Y GUZMÁN, *Resumen de las políticas ceremonias con que se gobierna la noble, leal y antigua ciudad de León, cabeza de su reino*, León, Imprenta de la viuda de Rivero, 1889, pp. 9 i ss.). ¶ ³⁵⁶ Els Guzmanes –amb el seu palau renaixentista de mitans segle XVI com a *bastió*, que encara s'alça al centre de Lleó– nodrien, juntament amb els Quiñones, del llinatge dels Luna –alguns dels quals Valleriola ja ha conegut–, les fileres

el licenciado Aldrete, y en comenzando a llegar cerca de la puerta los primeros del acompañamiento, me quedé y despedí dél, y luego todos los demás se vinieron acompañándome hasta la segunda sala del Palacio Real, donde yo posso, y yo me fui entrando para dentro despidiéndome a dos choros de los regidores y los demás que me acompañaron.

Olvidéme dezir arriba que, tomada posesión, le di al licenciado Calvo la vara de alcalde mayor, y el secretario llamó a los alguaziles y todos me dieron las varas y yo les fui dando la de alguazil mayor de la çiudad a Joan de Silva, a Jayme Cervera la de alguazil mayor del campo³⁵⁷ y a Domingo Mallorques la de alguazil de vagabundos, y todos juraron.

[264] **Primer Consistorio en León. Nota.** Martes, a 20 de abril,³⁵⁸ fue la primera vez que me junté en el consistorio de León y lo primero que se trató fue leer la carta del rey nuestro señor, en que da cuenta a la çiudad del felice nacimiento del príncipe nuestro señor don Phelippe,³⁵⁹ y luego se hizo elección de dos regidores para yr a dar el parabién a sus magestades, y votando salieron con yguales votos Joan de Mieres y don Manuel de Quiñones, y yo nombré a don Manuel, que es pariente del señor conde de Benavente,³⁶⁰ y el segundo que salió por más votos fue don Antonio de Obregón y estos dos fueron. Olguéme en extremo que la primer cosa en que me ocupé fuese en una de tanto contento como tener suçessor su magestad, que Dios guarde, y dure, plegue a Dios, la suçesión hasta el fin del mundo.

de l'oligarquia de la ciutat a l'època. Els enfrontaments entre les dues famílies aristocràtiques més importants de la vila s'endinsaven en l'anomenada edat mitjana i tingueren un punt àlgid durant la revolta comunera, en què alguns destacats Guzmanes, contràriament al posicionament dels Quiñones, s'alinearen amb els rebels comuners contra l'emperador Carles I i, després de la derrota, hagueren de fugir a Portugal (Máximo DIAGO HERNANDO, «La lucha por el poder en las ciudades castellanas en el contexto de la revuelta Comunera (1520-1521)», en José Ignacio FORTEA PÉREZ (coord.), *Ciudades en conflicto: (siglos XVI-XVIII)*, Madrid, Marcial Pons, 2008, pp. 411-442). ¶³⁵⁷ Cervera havia sigut recomanat per al càrrec, via missiva, per fra Luis Piquer, mestre de novicis del convent de Sant Francesc de Lleó, com a «hombre honrado, entendido y diligente» (AGFDV, e.1.5/6, 31). ¶³⁵⁸ Es refereix probablement al dilluns dia 19 d'abril, dia del qual

sí que es conserva acta a l'Arxiu Històric Municipal de Lleó (AHML, *Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos*, núm. 20/45, ff. 488r-489r). ¶³⁵⁹ En aquesta primera sessió de Valleriola al capdavant del govern de la ciutat, efectivament, es féu la lectura de la carta del rei, en què aquest manava «se hagan muestras de fiestas, alegrías y regozijos» pel naixement del príncep Felip IV de Castella (AHML, *Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos*, núm. 20/45, f. 488r). Així seria fet, ja que consta, amb data del 24 d'abril, un *Poder a favor de Francisco Díaz de Quiñones, regidor, y de Juan de Castro Villafañe para que concierten con un autor de comedias tres representaciones en las fiestas a celebrar con motivo del nacimiento del príncipe* (AHML, caja 21, documento 919-3). ¶³⁶⁰ Es refereix a Juan Alonso Pimentel de Herrera y Quiñones, comte de Benavent i virrei del regne de València (1598-1602). Vegeu la nota al peu de pàgina núm. 192 de la present transcripció.

[265] **Mort de ma filla dona Joana.** Domingo, a 21 de agosto, 1605, murió en Valencia mi hija doña Joana. Escrivenme la enterraron en la capilla de sant Antonio Abbad, de nuestro linage, en la Seo. Súpelo yo en León muchos días después porque no quise leer las cartas que me venían de Valencia porque si trahían malas nuevas y no me hiziessen daño, por estar yo muy enfermo de tercianas dobles, como lo diré luego. Sea Dios loado que para este angelito fue muy bueno irse al çielo y más aviendo alcançado el sacramento de la confirmación que le será aumento de gloria. Dios nos consuele y nos lleve a ella quando más fuere servido y nos convenga, amén.

[266] **Malaltia de tercianes en Leó.** Sábado, a 20 de março, 1605, día del glorioso padre y patrón mío sant Bernardo, a la tarde, me sentí con un descahezimiento. Díxome el dotor me acostasse temprano, y el domingo me levanté a oyr missa y luego en comiendo me puse en la cama. Declaróse la enfermedad ser de tercianas dobles con grande frío y grande calentura. Estuve treinta y seis días sin poder comer ningún género de carne y assí me davan unas yemas de güevos a comer y cenar. A ocho días que estuve enfermo, cayó enfermo de la misma enfermedad mi hijo Otger, y de allí a poco más fueron cayendo enfermos de tercianas tres pajes y un dispensero, una doncella y dos lacayos, uno más otro, de manera que, si no se me huviera ido el un lacayo, fuéramos nueve enfermos, pero fuimos ocho enfermos juntos de un mismo mal a un tiempo en mi casa, que después de quatro meses de enfermedades diferentes que tuvo doña Costança de Perellós, mi muger, en León, este trabajo de tantos enfermos fue grande, sin que otros criados de mi casa yvan vestidos aunque con algunos achaques, pero como no eran tan fuertes como las tercianas no se hazía caso dellas.

Yo me comencé a levantar de la cama día del señor sant Francisco y avía començado a comer víspera de sant Miguel arcángel. Después bolví a recaer de la misma enfermedad, cosa de quince días, después de averme levantado cosa de diez u doce días hasta treinta de octubre que salí por ser dia de sant Marcelo a visitar su santo cuerpo,³⁶¹ y a las tres de la tarde me bolvió el frío y la calentura y tuve otros siete u ocho tercianas y purgándome, que fue la tercera purga desta enfermedad, y sangrías fueron cinco sin dos lancetadas que me dio el barbero en el braço hizquierdo, sin acertar. Después, día del señor sant Martín obispo, me levanté y hize sin consulta de médicos levantar de la cama a mi hijo, aunque no estava libre de calenturas. Yo, gracias a Dios, voy mejorando mucho y negocio y he salido tres vezes de casa y los demás comiençan a levantarse. Plegue a Dios sea para bien la mejoría.

¶ ³⁶¹ Sant Marcel és el patró de la ciutat de Lleó, del qual existeix una relíquia que, diuen, sana en ser besada.

[267] **Viage de la 3 ida a la corte y para Valladolid. Nota folio 75.6.**³⁶² Pongo por memoria el viaje que hize a Valladolid la primera vez, que está folio 75.6, para saber las jornadas.

Partí de Valencia miércoles a 25 de junio, 1603, llegué a Madrid a 30 de junio y vimos el Palacio Real, y miércoles día de la Visitación de Nuestra Señora partimos para Valladolid. Passamos por Aravaca, que está una legua de Madrid, y a Las Roças, 2, y a la Torre de Lodones, aquí dormimos.

Jueves, de la Torre de Lodones fui a comer a Guadarrama, 4 leguas, comimos y, en comiendo, passamos el puerto Guadarrama. A la baxada hay una venta, cuentan dos leguas; y luego al Espinar, 1 legua; y a Las Navas de la Çarçuela, 1 legua; y a Villacastín, otra lengua, donde dormimos. Este lugar es de más de mil vezinos.

Viernes, 4 de julio, por Lavajos, 2 leguas; Almarça, ½ legua; Sant Hedrián, ½; Adanero, 1 legua; Martín Muñoz, 1 legua, aquí comimos, es buen lugaraço, está enterrado en la iglesia el cardenal don Diego d'Espinosa, tiene famosas casas, oímos misa.

Y después fuimos por Muntiel, 1 legua; Navalperal, ½; Rapariegos, 1, hay un convento de monjas; Montejo de la Vega, 1 legua; Almenara, 1 legua ½; y a Olmedo, 1 legua ½, aquí dormimos.

Sábado, a 5 de julio, partimos de Olmedo, que es una buena villa, passamos por Alcazarén, 2 leguas, y otro lugar, 2 leguas; Boneçillos, 2 leguas; la Barca del Duero, ½ legua, y hay un convento de frayles descalços françiscos en un pinar con una famosa cerca, llámase El Abrojo,³⁶³ y 1 legua y ½ a Valladolid. Entré en Valladolid sábado, a 5, entre las onçe y las doçe de mediodía.

Buelta a Valencia.

Jueves, día de santa Bárbara, 4 de deziembre, 1603, salí de Valladolid; a Laguna, 1 legua, dormimos allí.

Viernes por una venta, 2 leguas, y a comer a la venta de Olmedo, 2 leguas; passamos por Coca, 2 leguas; La Nava de Coca, 1 legua, donde dormimos.

Sábado, por Nieva, Santa María de Nieva. Hay aquí un muy buen convento de frayles predicadores. Pasamos por Aragoneses, Villanevada, Marcolejas, la Venta del Alcalde y vimos a Segovia, a la mano hizquierda, en un alto, desde Villanevada a Marcolejas. Comimos en dicha venta y de allí por San Pedro de

¶ ³⁶² Vegeu l'anotació núm. 232 de Valleriola.

¶ ³⁶³ El monestir d'El Abrojo o de Scala Coeli havia sigut fundat el 1415. Ja al segle XVI, al seu costat, l'emperador Carles V havia establert un gran palau envoltat de bosc i delimitat, com diu Valleriola, per una gran tanca de pedra. L'incendi del 9 d'abril de 1624 destruí bona part del

complex, que només recobrà el monestir. Malgrat això, inundacions posteriors causades pel riu Duero, sobretot la de 1788 i l'exclaustració final, al segle XIX, han deixat en unes poques ruïnes les úniques restes que en queden (Juan José MARTÍN GONZÁLEZ, «Antiguo monasterio de "El Abrojo"», *Argaya*, 29 (2009), pp. 48-49).

Dueñas, conventillo de Predicadores, hay unas casillas cerca dos lugarejos que se llaman Las Veguillas y la iglesia dedicada a santo Tomás apóstol. A media legua hay una hermita de Nuestra Señora de Losa, y a dormir al Espinar, hay una iglesia dedicada a Sant Eutropio. Es a 30 de abril.

Domingo, a 7 de deziembre, oýda misa en una capillica que hay antes de llegar a la iglesia que es dedicada a los Reyes Magos, passamos el puente y comí en Guadarrama y passamos por la Torre de Lodones y domí en Las Roças.

Lunes, día de la Inmaculada Concepción de la Virgen María, llegamos a Madrid, oý misa, y después de comer fuimos a dormir a Arganda.

Martes, a 10, comer en Fuentidueña y dormir en Tarancón.

Miércoles, a 11, por Villaruvia, Sahelizes y, por estar rompida la puente para ir al Villarejo de Salvanes, fuimos por Montalvo, 2 leguas; el Congosto, 1 legua; y dormir en Villar de Saz.

Jueves, a 12 de deziembre, passamos por Cervera, 1 legua; Olivares, 1 legua; y la barca del río Júcar, que corresponde a la puente de Talayuelas, y comimos en Valverde, 2 leguas, y fuimos ha dormir a Barchín.

Viernes, a comer al Campillo, dormir a Pajaço.

Sábado, comer en Requena y dormir en Siete Aguas.

Domingo, a 14 de deziembre, oýmos misa en el castillo de Buñol y comí en la venta, y entré el portal de la Blanquería y el de los Serranos dio el Migaleta de Valencia las seis de la noche, y llegué a mi casa con salud, gracias a Dios.

[268] Viaje de la 4 yda de la corte y 2ª de Valladolid, está folio 81a.³⁶⁴ Fui en coche y partí miércoles a 14 de julio, 1604, dormí en la venta de Buñol.

Jueves, comí en Requena y dormí en Utiel, es villa de cosa de 700 vezinos, posé en casa de Vicente Varea, valençiano. Hay una iglesia muy alta y grande dedicada al Salvador. Oý misa el día siguiente.

Viernes, a comer a la venta de Molduengo, 2 leguas, y, por estar la puente de Pajaço rompida, passé por la de Vadocañas,³⁶⁵ 2 leguas, hay dos cuestas como en la de Pajaço, y dormí en Cadozo, aldea de Iniesta, 2 leguas. Posé en casa de Antonio Iváñez, familiar de Sancto Officio.

Sábado, passé por Iniesta, comí en la Motilla, 3 leguas, son dos villas buenas. Pasé por Gabaldón, 1 legua, y dormí en Barchín, 2 leguas.

¶ ³⁶⁴ Vegeu l'anotació núm. 248 de Valleriolla. ¶ ³⁶⁵ L'imponent pont de Valdocañas havia sigut construït en pedra en època de Felip II de Castella, probablement al voltant de 1575, i substituïa l'anterior de fusta. El camí principal de l'època entre la Meseta i el regne de

València travessava el pont de Pajazo, llavors inhàbil, com apunta Valleriolla (Jesús LÓPEZ MONTROYA, «Indagaciones sobre el origen del Puente de Vadocañas y el antiguo de la Puenseca I y II», *El Lebrillo Cultural*, 6 (1997), pp. 13-18).

Domingo, a 18 de julio, oýda misa en Barchín, pasé por Buenache, 1 legua, y la puente de Talayuelas, 1 legua, y a comer al Almarche, 2 leguas; después, passé por Montalvanejo, 1 legua, y dormí en Villar de Cañas, 2 leguas.

Lunes, pasé por El Hito, 2 leguas, y la Venta, 1 legua, y comí en Sahelizes, 1 legua; después por Villaruvia, 1 legua, y dormir en Tarancón, 2 leguas.

Martes, a 20, passé por Chinchón, 1 legua, y Fuentidueña, 2 leguas, y a comer al Villarejo, 2 leguas; después pasé por Perales, 1 legua; dormí en Arganda, 2 leguas.

Miércoles, passé por Vaziamadrid, 1 legua, y Vallecas, 2 leguas; llegué a cenar a Madrid.

Jueves, día de sancta Madalena, partí para la Torre de Lodones, 5 leguas, donde dormí.

Viernes, a 23 de julio, 1604, passé por cerca de Guadarrama, 4 leguas, y hasia la mano derecha, por unos molinillos, a la venta de Sancta Catalina Mártir, 1 legua, aquí comí. Subí el puerto de la Fuenfrida, donde, a cosa de 2 leguas, tiene el rey una casilla y una hermita dedicada a Nuestra Señora, y un poco más abajo otra venta, 1 legua, y a dormir a Segovia, 1 legua.

Sábado, a 24, oý misa en la iglesia mayor de la ciudad de Segovia, es muy buena y tiene un buen claustro y vi la Casa de la Moneda, donde se bate todo con agua. Vi la puente, una encima de otra, es grande obra; por esta puente viene el agua a la ciudad.³⁶⁶ De lejos, vi el Alcázar y la Casa de la Comedia, que está en el ospital de la Misericordia, es muy buena. Después de comer, salí desta ciudad por Nuestra Señora de la Fuencisla y a dormir a Nuestra Señora de Nieva, 5 leguas.

Día de sant Yago, domingo, a 25 de julio, oý misa en el convento de Nuestra Señora María de Nieva, es de frayles dominicos, el hombre a quien se apareció Nuestra Señora está sepultado a la mano derecha del altar, tiene dos claustros buenos y buena sacristía, hay 30 frayles. Pasé por Nieva y por Sanct Justo, 3 leguas, y por Sanchón y Pero Gonçalo y Cerezo, tres lugaricos ruines, uno cerca de otro. Fui a comer a Olmedo, 3 leguas; passé después por Hornillos, 2 leguas, y a dormir en Vadetetillas, 2 leguas.

Lunes, a 26 de julio, día de Santa Anna, passé por la Puente de Duero, 2 leguas, y llegué a Valladolid, 2 leguas. Apeéme en la Rinconada, más cerca de Sant Benito el Real, donde oý misa, y después de comer tomé posada enfrente de Sant Miguel.

Buelta a Valencia, y de camino a Calatrava a tomar el hábito.

Domingo, a 9 de henero, 1605, partí de Valladolid por la Puente de Duero, a dormir a Valdetetillas, 4 leguas.

¶ ³⁶⁶ Es refereix a l'aqüeducte.

Lunes, pasé por Bohecillos, comí en Almenara, 5 leguas, y a dormir a Martín Muñoz.

Martes, a comer a Villacastín, 5 leguas, pasé por Las Navas, 2 leguas, y dormí en El Espinar.

Miércoles, a 12 de henero, 1605, pasé el puerto y comí en Guadarrama, 3 leguas, después dormí en la Torre de Lodones.

Jueves, pasé por Maxalahonda, 1 legua, a un lado Móstoles y comer en Alcorcón, 2 leguas, y a dormir a Griñón, 4 leguas.

Viernes, a 14 de henero, a comer a Illescas, 3 leguas. Comulgóme mi hermano en el altar de Nuestra Señora de la Charidad; hay muchísimas presentallas y 33 lámparas de plata; entré cofrade y hize poner los nombres de doña Costança de Perellós, mi muger, y don Otger, nuestro hijo. Después de comer, fui a dormir a la barca del río Tajo, llamada del Castillo de la Çeca, es bueno y del rey, la venta es malíssima, está 4 leguas de Illescas.

Sábado, a 15, pasada la barca de la Çeca del río Tajo, que está tres leguas de Toledo, fui a comer a Orgaz, 7 leguas; del camino vi la ciudad de Toledo, el Alcázar y el ospital general y la torre de la iglesia mayor. Comí en Orgaz y después fui a dormir a Yébenes, 1 legua. Poco antes está el puer[to] de Chaclo, que es una montañilla que divide el reyno de Toledo de la Mancha; es corto pero malo. Esta villa es la mitad del rey y la otra del prior de Sant Juan. En Orgaz hay una buena yglesia dedicada a sancto Thomás apóstol.

Domingo, a 16, oy misa en Yébenes, en la iglesia dedicada a Nuestra Señora de la Assumpción, y vi la de Sant Juan Baptista. Pasé por la venta de Arazutasa, 3 leguas, y a dormir a Malagón, hay tres leguas.

Lunes, día de sanct Antonio Abbad, oy misa en casa doña Leonor de Guzmán, suegra de Francisco Gonçález de Heredia,³⁶⁷ y passé el río Guadiana y a Carrión, 3 leguas, y a dormir a Almagro, 3 leguas. Vi el convento de los Predicadores, fundado por don [...] de Córdoba,³⁶⁸ clavero de Calatrava.

Martes, día de la Cáthedra de sant Pedro, oy misa en la iglesia de Almagro, dedicada a Sant Bartolomé. Tiene una custodia fixa a la mano derecha del altar

¶ ³⁶⁷ Francisco González de Heredia (Heredia 1542-Madrid 1614) fou un alt buròcrata de les administracions de Felip II i sobretot de Felip III de Castella: secretari del Consell d'Ordres i cavaller de l'hàbit d'Alcántara des del 1602, Heredia s'ocupava de tots els afers del Patronat Reial i estava en contacte directe amb bisbes i alts càrrecs eclesiàstics (José MARTÍNEZ MILLÁN i Carlos MORALES, *Felipe II (1527-1598). La configuración de la Monarquía Hispana*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1998, pp. 389-390). ¶ ³⁶⁸ Es refereix a Fernando

Fernández de Córdoba y Mendoza († 1550), també fundador de la Universitat d'Almagro, humanista i mecenes, personatge molt influent a l'època (José Carlos VIZUETE MENDOZA, «La Universidad de Almagro. Historiografía, fuentes documentales y líneas de investigación», en Luis Enrique RODRÍGUEZ-SAN PEDRO BEZARES i Juan Luis POLO RODRÍGUEZ (eds.), *Universidades hispánicas: colegios y conventos universitarios en la edad moderna. Vol 2. Miscelánea Alfonso IX*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2010, pp. 71-99).

mayor, donde está el Sancto Sacramento reservado. Y, en aviendo almorçado, fuimos al convento de Calatrava. Llegué quando cenavan. Fui a la iglesia y a ver al administrador.

Miércoles, a 17 de henero, 1605, confesé con el doctor fray Sebastián García, y entre las ocho y las nueve de la mañana me dieron el hábito (como yo lo digo folio 81.b³⁶⁹), oy misa y comulgué, di lo que se acostumbra y almorçamos y bolvimos ha Almagro con el governador.

Jueves, día de sant Sebastián, oyda misa en la iglesia mayor de Almagro, fui a comer a Mançanares, 5 leguas, y a dormir a Lugar Nuevo, 4 leguas; es del prior de Sant Juan. Posé en el mesón de don Rodrigo Pachecho, que casó con doña Laudòmia Artés, valençiana. El padre de don Rodrigo se llamó mossén Juan Pachecho.

Viernes, a comer a Socuéllamos, 5 [leguas], y a dormir a Villarobledo, 2 leguas.

Sábado, día de sant Viçente mártir, comí en Minaya, 3 leguas; es solar de los Pachecos. Passé por la Puente de don Juan, que es también del señor de Minaya, en el río Júcar, y a dormir a Villargordo, 3 leguas, un muy ruín lugarejo.

Domingo, a 23, oyda misa en hermita de Santa Madalena, comí en el Quintanar, 2 leguas. Pasamos por Gil Garçía, 1 legua, y por Ledaña, y dormí en el Arrumblar.

Lunes, a 24, por Vadocañas, 1 legua $\frac{1}{2}$, y la venta de las Atalayas de Molduengo, 2 $\frac{1}{2}$, comí, y a dormir en Caudete.

Martes, a 25, de Caudete a comer a Requena, 3 leguas, y a dormir a Buñol, 5 leguas.

Miércoles, a 26 de henero, 1605, comí en la venta de Miralcamp y a dormir a Valencia. Entré en ella entre las 4 y las 5 de la tarde con salud, gracias a Dios. Hallé a mi madre con poca y a los demás con no mucha, sea Dios loado.

[269] **Licencia de vestir colores.** Sábado, a 14 de henero, 1606, firmó su magestad la cédula de licencia para poder yo vestir colores y joyas preciosos.³⁷⁰ Envióme la mi agente³⁷¹ a León, costó quatro reales no más.

[270] **Indulgencias del obispo de León.** Don fray Andrés de Caso, obispo de León, secretario de su magestad, me concedió quarenta días de perdón por cada

¶ ³⁶⁹ Vegeu l'anotació núm 250 de Valleriola. ¶ ³⁷⁰ Aquesta llicència cal emmarcar-la en un context històric en què la roba tenia especial importància a l'hora de diferenciar els estaments i el prestigi de cadascú. Així, Lalinde Abadía parla del «cénit de la indumentaria como símbolo estamental» precisament «en el paso del siglo XVI al XVII», ja que fins i tot

«se aspira en 1600 a que el color y el tejido pueda identificar fácilmente al portador» (Jesús LALINDE ABADÍA, «La indumentaria como símbolo de la discriminación jurídico-social», *Anuario de historia del derecho español*, 53 (1983), p. 587). ¶ ³⁷¹ La xarxa de contactes de Valleriola comptava, doncs, amb un agent a la cort de Valladolid.

vez que rezare las horas canónicas conforme ordena a los cavalleros de Calatrava, y assí mismo por cada vez que ayunare, confesare o comulgare, y a mi y a mi muger nos concedió dies días de indulgençia a cada uno por cada ves que reçáremos en alguna iglesia, capilla o oratorio la antiphona, verso y oración que yo compuse de sant Benito, sant Roberto y sant Bernardo, abbades y patronos de la orden de Calatrava, y en las fiestas de Nuestra Señora y días de los dichos santos concedió veinte días. Consta con cédula firmada de su mano, dada en León a 12 de febrero, 1606. Sea a gloria de Dios y provecho nuestro. La oración es esta que sigue:

Anna. Gratia et nomine Benedicte, dux monarchum eorum quan reformatur Roberte, et tu Bernarde ubere virgineo refecte deprecamini filium Dei ut vestris meritis et praecibus gratiam ejus et salutem assequamur.

x. *Orate pro nobis beati Bened. Robert. et Bernarde.*

x. *Ut digni efficiamur promissionibus Christi.*

Omnipotentis sempiternae Deus virtutum sanctorum auctor et decus qui beatos Benedictum, Robertum et Bernardum abbates, excellenti gloria decorasti, concede quaesumus ut quos patronos in terra colimus eosdem in coelo pro nostra temporali ac eterna salute, pace tranquillitate et remissione omnium peccatorum nostrorum intercessores habere mereamur, et famulos tuos ab omni adversitate custodi Per Dominum nostrum Jhesum Christum etc.

Soli Deo honor et gloria.

Otras indulgencias concedió a mi petición, y de todo tengo cédula de su mano firmada, como digo en la plana siguiente.

[271] **Auxiliador de l'any 1606.** Divendres, a 24 de febrer, 1606, día del gloriós sent Macià apòstol, me ixqué per sorteu auxiliador lo señor sent Bertomeu apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu, amén. En lo Palàcio Real de la ciutat de Lleó de España.

[272] **Indulgencias del obispo de León.** Demás de las indulgencias que digo en la plana antes d'esta, me avía concedido otras el dicho obispo de León, y el secretario no entendió bien mi billete, y assí a 6 de março, 1606, bolvió a hazer nueva concessión, firmada de su mano, en que se comprehenden las del otro día, y pondrélo como es ahora en la última concessión.

Primero, todas las vezes que yo reçare las horas canónicas conforme se ordena a los comendadores y cavalleros de Calatrava, quarenta días de indulgencia.

Ítem, por cada ves que yo ayunare, confesare o comulgare, quarenta días de indulgencia.

Ítem, todas las vezes que me exerçitare en lo que las diffiniciones y constituciones de la orden de Calatrava disponen, conformándome y guardando las ceremonias y exerçijos dellas, por cada cosa que assí hiciere y por cada diffinición que assí guardare como en ella se contiene, quarenta días de indulgencia.

Ítem, porque se muevan con más devoción a reçar los fieles christianos la antíphona, verso y oración que yo compuse de sant Benito, sant Roberto y sant Bernardo, abbades y patronos de la dicha orden de Calatrava, concedió 20 días de indulgencia a qualquiera que la reçare, por cada vez, y las pascuas y las fiestas de nuestra Señora y de los dichos santos se ganan los perdones doblados.

Y a qualquiera que reçare la salutación de la Magdalena hecha por un devoto suyo valenciano, por cada ves concede 20 días de perdón, y el día de su fiesta y el jueves de la *dominica in passione*, que se canta el evangelio de su conversión, se ganan doblados.

La salutación es la que sigue:

Ave Maria Magdalena gratia Christi plena, Dominus te dilexit multum, benedicta tu in paenitentibus et benedictus dilectus tuus Jhesus. Sancta Maria Magdalena ora pro nobis nunc et in hora mortis nostrae. Amen.

Soli Deo honor et gloria.

[273] **Decreto del Supremo de Aragón.** En Valladolid, a instancia mía, por mi procurador, miércoles, a 8 de março, 1606, se confirmó la prueba y sentencia del gobernador de Valencia por Miguel Bertran, escrivano de mandamiento, en la qual se declara la diferencia de mis Valleriolas a los del doctor don Gerónimo Valleriola, de que está hecha memoria en este libro, folio 83b, a que me remito.³⁷² En este decreto provehe el Consejo Supremo de Aragón que se despache privilegio en forma, el qual se despachó y firmó su magestad en Aranjuez a 2 de março, 1606, que es confirmando la sentencia del gobernador de Valencia y lo determinado por el dicho Supremo Consejo. Está registrado este privilegio en la Chancillería del Supremo *in diversorum Valentiae, septimo*, folio 247,³⁷³ hízelo registrar.

[274] **Ida a la visita de Los Argüellos y Babias³⁷⁴ y Torrestío.** Miércoles, a 26 de abril, 1606, partí de León entre las doçe y la una del mediodía para yr a la visita

¶ ³⁷² Vegeu l'anotació núm. 257 de Valleriola.

¶ ³⁷³ Les cancelleries –cal no confondre amb les «chancillerías» com a tribunals de justícia– eren les unitats encarregades d'expedir i fer registrar els documents vistos pel rei a través dels seus consellers o secretaris. En aquest cas, el privilegi a què fa referència Valleriola fou registrat a la Real Cancelleria de l'Arxiu del Regne de València, i s'hi torna a destacar que no hi ha «consanguinitatis» ni «affinitatis» en l'origen familiar entre la branca dels Vallerioles a què pertanyia nostre noble i els de Jeroni Valleriola (ARV, *Real Cancelleria*, 378, ff. 247r-249v).

¶ ³⁷⁴ Aquestes visites del corregidor a les poblacions de la seua jurisdicció eren obligades com a procediment administratiu, reflectit en les ja esmentades *Políticas ceremonias* de Cabeza de Vaca Quiñones: «Los señores corregidores visitan una vez en su trienio los lugares de esta jurisdicción, y quando quieren ejecutarlo dan cuenta a la ciudad, quien nombra por turno un caballero regidor que le vaya acompañando, como lo hace, ejecútase en esta forma: en todos los autos y sentencias, se pone, el señor d. n. corregidor y justicia mayor de la ciudad de León &c. lo mandó en compañía del señor

y residencia de los Argüellos y Babias. Pasé por Açadinos, 1 legua, es granja del convento de Sant Marcos, y a la otra parte del río Vernesga está Caravajal, donde estuvieron los canónigos reglares de sant Isidoro y después las monjas benitas de Caravajal. Pasé por Nuestra Señora de Campo Sagrado, 2 leguas $\frac{1}{4}$ —aquí murieron muchos christianos en la batalla.³⁷⁵ Fui a dormir a Nuestra Señora de Otero de Las Dueñas, 1 legua; es convento de monjas bernardas, dizen se labró en vida de sant Bernardo.

Jueves, a 27, después de misa y tercia solenemente cantada con muy buenas voces por me hazer merced la señora abadesa, que es llamada doña Leonor de Quiñones Gavilanes, passé por los Barrios de Luna, estado del conde de Luna, y vi el castillo donde dizen estuvo preso Bernardo del Carpio.³⁷⁶ Pássase al pie por una buena puente el río Órbigo, 1 legua, y después la puente de Sant Lorenço, $\frac{1}{2}$ legua, hay una hermita deste santo; la puente es muy buena. Pasé por Casasola y Sant Pedro de Luna, alias de Borricos, $\frac{1}{2}$ legua —aquí se toma el camino para Argüellos a la buelta de Bavias—. Pasé por Campo, 14 leguas, y por Cáncara,³⁷⁷ 14 leguas —hay una ruín puente de piedra— y por Pobladura, 14 leguas —y este lugar es de Suero de Quiñones, hijo de la señora Felipa Bravo de Acuña—, y por Sena —aquí tiene su casa don Suero con horcas altas—, y por Nuestra Señora

don n. regidor de dicha ciudad. Hácese la primera audiencia en Ardón, y allí se convocan los lugares de aquella hermandad. Óyense las quejas, examínanse los testigos y danse las sentencias, y dejan capítulos de buen gobierno, y uno y otro lo firman el caballero corregidor y regidor, y testifica el escribano de ayuntamiento a quien ha tocado. De allí se pasa a Nuestra Señora del Camino, o a otro lugar de los de la Valdocina, el que elige el señor corregidor, adonde se convocan todos los de aquella hermandad, y se ejecuta lo mismo que en Ardón. Vase de allí a Cuadros, y vienen allí los lugares del Concejo de Alva y Bernesga, con quien se hace la misma diligencia arriba dicha. La otra audiencia se hace de la otra parte del río Torío, en el lugar que se elige, y de allí viene la Sobrarrriba, teniéndose en su expedición la misma forma con que se da fin a la visita» (CABEZA DE VACA QUIÑONES Y GUZMÁN, *Políticas ceremonias...*, pp. 62-64). ¶³⁷⁵ Aquestes dues referències de Valleriola, l'específica del monestir de Carbajal i la poc precisa nota sobre una presumible batalla en temps dels moros, fan pensar en la possibilitat que el dietarista les extraguera d'alguna obra historiogràfica contemporània. Santa Maria de Carbajal, antic cenobi ubicat a Carbajal de la Legua, va ser ocupat, efectiva-

ment, per frares de sant Isidor, pimer, i, a partir de 1148 i fins 1600, per monges benedictines. D'una altra banda, la batalla a què fa referència tingué lloc, segons la tradició popular, al principi del segle VIII i fou la causa de l'erecció de l'ermita de Campo Sagrado (Ángel ORDÁS, *La Virgen de Campo Sagrado*, León, Imprenta de Nicolás López Muñoz, 1899). L'obra en què Valleriola podria basar les seues afirmacions ben podria ser la del clergue cistercenc Athanasio de Lobera († Valladolid 1605), *Historia de las grandezas de la muy antigua y insigne ciudad, y Iglesia de León*, on es narra com el rei Alonso VI, «fundó junto a la yglesia a donde estava y está su santo cuerpo [de sant Isidor, que havia intercedit en una batalla contra els moros] un monasterio. Y a instancia de la infanta doña Sancha su hermana puso en él unos canónigos reglares que estavan en Caravajal, y pasó a Caravajal las monjas Benitas, que estavan en sant Pelayo de León» (LOBERA, *Historia de...*, p. 320). ¶³⁷⁶ Bernardo del Carpio fou un personatge llegendari que, segons la tradició, hauria derrotat Carlemany en la segona batalla de Roncesvalles, l'any 808. ¶³⁷⁷ Es refereix a Láncara de Luna, a hores d'ara desaparegut sota les aigües després de la construcció de l'embassament de Barrios de Luna el 1956.

de Pruneda, hermita —hay una linda fuente que en su nacimiento muelen dos molinos de harina y un batán, es muy de ver, parece en algo los peñas de Navarra³⁷⁸—, y por Villafeliz, 14 leguas —hasta aquí es de don Suero—, y a media legua, en ir a el concejo de Babia de Yuso, y el primer edificio que hay es una hermita de Nuestra Señora del Rosario y el primer lugar es Villaçeçino, ½ legua, y fui a dormir a Río de Lago, ½ legua.

Viernes, a 28 de abril, 1606, vinieron a mi posada Fernán Flórez de Baldés y Diego Juárez de Torre, juez de Vabia de Yuso. Llegué al lugar de Torre, 1 legua, posé en casa del dicho Fernán Flores de Baldés, fui a la iglesia, es buena, dedicada a sant Vicente mártir en Valencia.³⁷⁹ En esta tierra siembran por este tiempo y aun dizen que muchas vezes han segado los panes a sesenta días después que los sembraron.

[275] **Órreos.** En esta tierra y en las Asturias se usan unos que llaman órreos, que para que no entren en ellos están sobre quatro o seys colunas, como mojones, quatro losas grandes y sobrellas 4 bigas y rodeado todo de tablas y la cubierta o techo como la de las casas. Súbese a él por una escalera de piedra de quatro escalones y del último, que es como los cavalgadores de Valencia,³⁸⁰ hay una distancia, cosa de palmo y medio, hasta una tabla o coster que está encima de las dos losas con que se haze quinto escalón, y lo gordo de la biga haze sexto escalón, y por una puertecilla se entra, y con esto no pueden entrar ratones ni savandijas. Guardan en ellos trigo, pan cocido, tocino y otras muchas cosas de comer y vestir, etc. Dizen que en Asturias los hay de ocho y diez colunas y también en Valdeburón y Saldaña. El órreo que tienen los pies o pirámides de madera son como muebles y se venden a parte sin las casas, pero los que tienen dichas colunas de piedra o cal y canto son bienes raíces o sitios.

[276] **Publiqué la residencia y visita de las Babias.** Sábado, a 29 de abril, 1606, día de sant Pedro mártir y santa Caterina de Sena y de sant Roberto abbad, fui al término de Robledo, a una montaña que dizen el Salto de la Peña, jurisdicción del concejo de Babia de Yuso. Publiqué la visita y residencia, y los juezes y regidores que se hallaron presentes me admitieron y dixeron que obedecerían mis mandatos. Conforme a sus privilegios, en esta peña, el primer día de março cada año las dos Bábias elixen un mesmo fiscal para entrambos concejos y ha de ser hidalgo.

¶ ³⁷⁸ Potser Valleriola parla d'alguns dels paratges naturals que envolten el poble de Navarra (Canal de Navarra, País Valencià), de conegut valor paisatgístic. ¶ ³⁷⁹ Valleriola es refereix al fet que l'església està dedica-

da al màrtir sant Vicent, mort a València al principi del segle IV. ¶ ³⁸⁰ Un cavalcador era un pedrís, una pedra més elevada que el terra, que servia per a pujar més fàcilment al cavall.

[277] **Nota.** Nota que para el officio de corregidor de León juré en el Consejo Real, en Valladolid, día de sant Raymundo de Peñafort y tomé la posesión y juré en la ciudad de León día de sant Vicente Ferrer, y día destes santos, los dos de la misma orden de Predicadores, comencé a exerçer esta jurisdicción (en blanc), de la otra plegue a Dios que agora y siempre sean mis advogados santo Domingo y todos los santos de su orden.

[278] **Buelta a León.** Miércoles, a 10 de mayo, 1606, después de aver nevado y comido, salí de Torre de Vabia de Suso. Pasé a vista de Cospedal, 1 legua, y de Torre de Barrio, 1 legua, y, bolviendo por la hermita de Nuestra Señora del Rosario, pasé por la Villafeliz, ½ legua, y un lugar de don Suero de Quiñones, y a dormir a Ravanal, ½ legua, también suyo. Todos los vasallos de don Suero son hidalgos sino uno que es dudoso.

Jueves, a 11, salí de Ravanal, pasé por Arébale, también de don Suero, y por Láncara, ½ legua (aquí comiençan los lugares del conde de Luna), y por Campo y Sant Pedro de Borricos o de Luna, ½ legua, y por Aralla y una collada, muy mala de pasar, de más de 1 legua, y por casi toda una muy linda fuente, que dura casi una legua, y passava en algunas partes por bajo de la nieve helada que parçía como puentes. De la cumbre se parece un muy lindo valle cuyo primer lugar es Cobillas, que es del abbad de Nuestra Señora de Arvas, donde hay seys canónigos; está de allí poco más de una legua, no vi esta casa. Pasé por Casares y Viadango, que son lugares de dicha abbadía, 1 legua, y luego entré en la jurisdicción de Los Argüellos, cuyo primer lugar por allí es Pobladura.

Antes de llegar al lugar, aunque nevava más avía de quatro horas, me salieron a recebir los juezes desta tercia que se llama del Camino, por ser el de Oviedo, y con los juezes salieron otros hidalgos. Pasé por Sant Martín y Rodiermo, 1 legua. En un otero alto cerca deste lugar publiqué la residencia de la tercia del Camino, y los juezes y regidores obedecieron, etc. Fui a comer a Ventosilla, que está a la orilla del río de Arvas, por este lugar se pasa yendo de Oviedo a León. Es costumbre destas tierras que se dexen pocas misas quando mueren y que dan de comer a todos los seglares que van al entierro, a cada uno una libra de pan y más tres o quatro vezes vino puro y en algunos lugares queso.³⁸¹

Sábado, a 13 de mayo, víspera de Pascua del Espíritu Santo, partí de Ventosilla para la Mediana de Argüellos, pasé por Fortún y Belilla y llegué a Cármenes, donde tomé la residencia. En iglesia está un arca de tres llaves, las quales tiene una cada concejo destas tres tercias, donde tienen todos sus privilegios; entre otros hay uno del qual cuelga una piedra cubierta con pergamino,³⁸² con la qual pueden

¶ ³⁸¹ «Entierros destas montañas de León» figura en nota a un costat en l'edició de 1929.

¶ ³⁸² «Privilegio de la piedra» figura en nota a un costat en l'edició de 1929.

tirar a qualquier juez que no sea corregidor de León y fuese a tomarles residencia, aunque sea tiniente de corregidor o alcalde mayor, porque en effeto han de ser visitados sólo por la persona del corregidor de León, y si envía otro, dizen que dize el privilegio quel hombre más forçajudo e tonto le dé con aquella piedra al tal juez entre çeja y çeja e después los demás le puedan hechar a pedradas si porfiare a haserles molestia, y que no cayan en pena alguna.

Día de Pascua de Spiritu Santo, 14 de mayo, en la iglesia de Cármenes dedicada a sant Martín obispo, aviéndome confessado con el cura, que se llama Joan de Castro, natural de León, comulgué con el manto conforme la orden de Calatrava.

Martes, a 16 de mayo, 1606, partí de Cármenes, pasé por Villanueva de Pontedo y por Pontedo, donde hay un solar de los López de Canyeso. Passé por los Barrios de Canseco, que son tres lugares: el uno se llama Canseco, donde está el solar de los Cansecos de Quiñones, el segundo lugar se llama Cansequillo y el terçero Palombera. Y la collada de Canseco es muy mala, aunque sin piedras, pero mucha nieve, y aún la avía donde nos atascávamos hasta la rodilla. Ésta divide la Mediana de Valdelugueros, cuyo primer lugar es Rodilluera y el segundo Llamaçares, donde publiqué la residencia a esta terciá, que está a una legua de Asturias —destesta collada de Canseco las aguas de los ríos y fuentes van hazia León a la Puente de Villarente, y nuestro camino es seguir la corriente y hasta allí siempre fuimos arriba.

Jueves, a 18 de mayo, acabadas ya las visitas, salí de Llamaçares, pasé por Lu-gueros y por Tolíbia de Abajo, 1 legua, y por las Foçes de Valdelugueros, 2 leguas. Estas foçes son como sendas de piedra de mal camino entre monte y río. Llegué a comer a la Puente de Pardavé, 2 leguas, después de comer, por la ribera del río, a vista el valle de Torío y de los lugares dél. Llegué a León a las 8 y un quarto de la noche con salud, gloria a Dios. Hallé buenos a todos los de mi casa y a mi hermano, el qual estuvo conmigo en León desde lunes santo a (en blanc) de (en blanc) hasta lunes a 12 de junio, 1606, que se fue a Madrid, donde está agora la corte de su magestad, que Dios guarde.

[279] **Prorrogaçión del officio de corregidor de León.** A 21 días del mes de junio, 1606, el Real y Supremo Consejo de Justiçia del rey nuestro señor de los reynos de la corona de Castilla y León, despachó una provisión real sellada y firmada del señor conde de Miranda, presidente del dicho consejo y de quatro oydores dél, en que manda a esta ciudad me tenga por corregidor hasta que su magestad enbíe juez que me tome residencia, etc. Está referendada por el secretario de cámara del rey nuestro señor, Christóval Núñez de León, por el secretario Juan Gallo de Andrada. Notificóse al consistorio de la ciudad de León viernes a 30 de dicho mes de junio. Está registrada la provisión y notificaçión en el libro

de consistorio que rige Simón de la Ossa, secretario del ayuntamiento de la dicha ciudad, el qual signó con la dicha notificación al pie de la provisión.³⁸³

[280] **Ida a Nuestra Señora del Camino.** Lunes, a 23 de octubre, 1606, día de sant Servando y sant Germano, hijos de sant Marçelo centurión, naturales desta ciudad de León, passé por Trovajo del Camino, media legua de León, y fui a Nuestra Señora del Camino de la Legua. Está a una legua de León, es un lugarejo de pocas casas, la iglesia es de buen tamaño, muy buena, y el altar mayor antiguo pero de muy buena mano. La imagen de Nuestra Señora es de muger ançiana con Christo nuestro señor en el regaço, boca abajo, de manera que las espaldas mira a la Virgen, muy devoto todo.

Esta imagen fue hallada por milagro que la Virgen apareció a un pastorcillo. Es casa muy frequentada, hay quatro lámparas de plata. Llevamos allá alguna cera que doña Costança avía prometido por la salud de Otger, y en presencia nuestra ardieron dos achas y muchos círios en el altar mayor y señaladamente dos en tres altares que hay allí y la cera de Valencia. Libros y buxías blancas las colgaron en el altar mayor a los lados de la santa imagen; iranse gastando en las misas que allí se diran y en los maytines de Natividad, que assí me lo offreció el arcipreste.

Hay un humilladero a cosa de 300 pasos y en él un Christo que tiene desclavado el braço derecho y puesta la mano sobre la llaga del costado, y entre este humilladero y la iglesia de Nuestra Señora del Camino hay cinco cruces de madera, a trechos, que parecen muy bien y está todo aquello muy devoto. La torre desta iglesia tiene un chapitel de unas tejas como ladrillos vidriados de azul y blanco, la mejor que yo he visto en este reyno. Parécese de León y señaladamente de los corredores destes palacios reales de dónde se le puede hazer oración cada día.

[281] **Sclavo de la Virgen.**³⁸⁴

[282] **Auxiliador de l'any 1607.** Disapte, a 24 de febrer, 1607, dia del gloriós sant Macià apòstol, me ixqué per sorteu auxiliador lo señor sant Matheo apòstol y evangelista, sia a glòria de Déu y profit meu, amén. En lo Palacio Real de la ciutat de Lleó d'Espanya.

[283] **Nativitat y bateig de mon fill don Pedro.** Dijous, a 28 de juny de l'any 1607, a les dos hores y mija, poch més, après migjorn, en lo Palácio Real de la ciutat de Lleó de Espanya, sent yo corregidor d'ella, en una alcova de les que yo

¶ ³⁸³ La prorrogació quedà registrada en les actes municipals en la sessió del dia 30 de juny: «Este día se presentó en ayuntamiento la prorrogación de corregidor del señor don Bernardo

Catalán y Baleriola» (AHML, *Actas Municipales*, núm. 19/44, f. 387r). ¶ ³⁸⁴ En l'edició de 1929 aquesta nota destacada a un costat apareix a soles sense cap concreció posterior.

fiu obrar quant vinguí a est offici, al cuarto de la rua, naixqué mon fill y de dona Constança de Perellós, ma muller.

Enaprés, divendres, a 29 de juny, 1607, dia dels gloriosos prínceps de la Iglésia de sant Pere y sant Pau appòstols, a les dos hores tocades après migjorn, fonch batejat en la iglesia parroquial de Sant Marcelo Màrtir Centurió —que tingué dotse fills hòmens màrtirs y sa muller santa, nora y una filla elles santes però no màrtirs— que perquè ara estan obrant la sua església està lo sant sacrament en la església de l'espital de Sant Antoni Abbad y per ara es diu vulgarment Sant Marcial. Y li posí los noms següents: Pedro, Guillem, Paulo, Bernardo, Benito, Matheo, León, Joseph, Marçelo. Batechà'l el licenciado Alonso Fernández de Robles, rector de Sant Marcial y capellà de la ciutat eo consistori de Lleó. Foren padrins don Otger Cathalà y Valeriola y dona Philippa Cathalà, mos fills y germans del dit infantet, sia a glòria de nostre señor Déu y·ls faça a tots uns sants y mi me perdone mos peccats, amén.

Al tornar del bateig nos acompanyà lo rector y per lo camí me dix: «Vuestra merced ha enseñado dos cosas nuevas a los desta ciudad que querría quedasen en uso para siempre, la una es bautizar los hijos luego de recién nacidos y no como se usa en estas tierras que esperan muchos días para bautizarles, a lo menos lo más presto ocho días, y la otra es venir autorizando el acto con su presencia, que aquí no dexan ir a los padres a los bautizos sino que se quedan a hazer compañía a las paridas».

APÈNDIX

Testament «dado en León»

(ARV, *Manaments i Empares*, 1607, llibre 3, mà 43, ff. 6r-16r).³⁸⁵

¶^{6r} *Die tercio ianuary 1608*. Instant Agostí Joan Ferrandis, notari procurador de dona Costança de Perellós de Català, viuda.

Frare Joan Vicent Català, mestre en teologia, consultor del Sant Offici, y don Bernabeu Vallterra, comenador de Montesa, conexen lletra y signe y sello.³⁸⁶

In Dei nomine amen.

Sepan quantos esta carta de testamento última postrimera voluntat vieren como yo, don Bernardo Catalán de Valeriola, cavallero del ávito de Calatrava, natural de la ciudad de Valencia del Zid y corregidor de León por el rey nuestro señor, estando en una cama acostado y enfermo de la enfermedad que Dios nuestro señor fue servido de me dar y en mi entero juhizio, creyendo firmamente en la Sanctíssima Trinidad, Padre, Hijo y ¶^{6v} Espiritu Sancto y en todo aquello que tiene y crehe la sancta madre Yglesia cathólica y reselándome de la muerte como cosa natural a toda persona viviente; queriendo poner mi alma en carrera de salvación; tomando como tomo por mi abogado a la gloriosa virgen sancta María, a quien supplico sea mi interceзора con su pretioso hijo y le suplique que me quiera perdonar y collocar en su sancto reyno adonde los santos están y los pecadores deseamos entrar, a cuyo honor y alabança, hago ¶^{7r} y ordeno mi testamento, última y postrimera voluntat, en la forma e manera siguiente:

Primeramente, mando mi ánima a Dios nuestro señor que la crió y redimió por su pretiosa sangre y el cuerpo a la tierra³⁸⁷ de que fue [...] ³⁸⁸ formado.

Ítem mando que³⁸⁹ si Dios nuestro señor fuese servido de me llevar desta enfermedad, mi cuerpo sea depositado en el monasterio del señor San [...] ³⁹⁰ Claudio en parte y lugar que el padre³⁹¹ abbad ordenare.

¶ ³⁸⁵ Es tracta de la còpia del testament més antiga (1608) a hores d'ara conservada, com també la més completa. A banda, n'hi ha una altra posterior (1670), en ARV, *Manaments i Empares*, 1670, llibre 3, mà 23, ff. 44-47 i mà 29, ff. 1-3, citada per Martí Grajales (MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de un diccionario biográfico...*, pp. 110-112). L'edició de 1929 (CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografía y...*) transcriu un fragment incomplet d'una d'aquestes còpies, sense citar-la. L'original es troba perdut.

¶ ³⁸⁶ Dues notes al marge esquerre, sembla que d'una altra mà, potser la mateixa que continua escrivint el testament a partir del foli 7r. ¶ ³⁸⁷ A partir d'aquest moment la cal·ligrafia canvia fins el final del document, cosa que sembla indicar un canvi de mà. ¶ ³⁸⁸ Abans de «formato» hi ha la paraula «fue» ratllada per repetició. ¶ ³⁸⁹ «de» ratllat abans del «que». ¶ ³⁹⁰ Sembla que el notari va equivocar-se primerament en el nom del

monestir, i va escriure «Francisco», que apareix ratllat abans de «Claudio». El monestir de San Claudio de Lleó va desaparèixer a conseqüència de les desamortitzacions de 1835. Per a la història del monestir fins 1620, vegeu l'estudi de Díaz-Jiménez y Molleda (Eloy DÍAZ-JIMÉNEZ Y MOLLEDA, *Monasterio beneditino de San Claudio de León*, Madrid, Imprenta de Ramona Velasco, 1930-1932, p. 500), en què l'autor recupera un manuscrit anònim de principi del segle XVII que conté la història de l'edifici. Com a curiositat, en una «memoria de los libros que esta casa tiene, este año de 1620, para quando se haga la librería», figurava un volum de «mosén Ausiás, poeta». Vegeu també Manuel RISCO, *Iglesia de León, y monasterios antiguos y modernos de la misma ciudad*, Madrid, Oficina de Don Blas Román, 1792, pp. 86-93). ¶ ³⁹¹ «Señor» apareix ratllat abans de la paraula «abad». Novament, sembla que el notari va haver de rectificar.

Ítem mando que mi entierro, homilías y cavo de año, offrendas, missas, ¶^{7v} y demás sacrificios lo dejo a disposición de dona Costança, mi muger, a quien encargo lo haga con entero cuydado, cómo yo lo hiziera, a cuja disposición lo dejo, y a su voluntad.

Ítem digo que yo devo algunas deudas a personas desta ciudad y fuera della; mando que se paguen constando ser así deverse, de que algunas dellas tiene noticia dona Costansa, mi muger, y criados, y a ellos les de lo que ella y yo teníamos tratado de más del salario de su servicio.

Ítem que lo que pareciere haver pagado Juan Fuertes por cartas de pago o declara donde dona Costansa o de Juan Estevan, mi criado, ¶^{8r} se le passen en quienta.

Ítem digo que a mi hijo don Ojer Catalán y Valleriola y a don Pedro Catalán, mis hijos varones, y a dona Ana Magdalena Catalán y a dona Phelipe Catalán, mis hijas, la misma cantidad les mando que dona Costança, mi muger; y al dicho don Pedro, por haverle llamado la dicha mi muger, póstumo le mando la misma cantidad que por dicho estamento³⁹² le mando la dicha mi muger.

Ítem declaro que a la administración y obra pía que Arnaldo³⁹³ de Valleriola que ja por declaración hecha ¶^{8v} ante la justicia de causas civiles y juez ordinario de la ciudad de Valencia, declaro pertenecerle después de mis días al dicho don Ojer Catalán y Valeriola, natural y llegal hijo mío y de la dicha dona Costança de derecho desde luego se declaró por mi llegal heredero³⁹⁴ aunque sin esta declaración le pertenesce por mayorazgo al qual quiero y es mi voluntad suceda en el dicho mayorazgo como de derecho le pertenesce [...]¶^{9r} y así pueda presentar las capellanías y benefiicios eclesiásticos simples y pertenecientes a la dicha obra pía y administración.

Ítem declaro todos los bienes que precediendo las sostituciones de Francisco Juan Catalán, cavallero generoso de la ciudad y reyno de Valencia, si acaso yo viviera y vinyera yo a suceder la dicha hazienda, declaro que solo pertenesca al dicho don Ojer Catalán y Valeriola, mi mayorazgo.

Todos los demás bienes y herencias que a mi pertenescen y puedan pertenescer en qualquiera manera,³⁹⁶ quiero ¶^{9v} que los haya, gose y herede el dicho don Ojer mi hijo y heredero, el qual quiero herede todos mis bienes después de los días de la dicha Dona Costança, mi muger, y los demás mis hijos don Pedro Catalán y Balleriola y dona Ana Madalena Catalán y dona Phelipa Catalán, mis hijos llegalitos e naturales de mí y de la dicha dona Costança Perellós, mi muger, hayan por manda que dicho [...]¶³⁹⁷ tengo y la

¶³⁹² En la còpia de 1670, «testamento» (ARV, *Manaments i Empares*, 1670, llibre 3, mà 23, f. 47r). ¶³⁹³ *Ibidem*: «Hernando». ¶³⁹⁴ *Ibidem* i CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografia y...*, p. XCV: «para mayor abundancia de derecho desde luego se le declaró por mi llegal heredero». En aquest cas, tant el manuscrit del transcriptor de l'edició de 1929 com la còpia de 1670 són més complets, en cobrir l'omissió existent en de Manaments i Empares, 1607, i donar sentit a l'oració, altrament incompleta semànticament. ¶³⁹⁵ Les següents tres línies i mitja del foli següent (9r) apareixen ratllades; diuen:

«por mayorazgo al qual quiero y es mi voluntad suceda en el dicho mayorazgo», repetició d'un fragment ja escrit anteriorment. ¶³⁹⁶ CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografia y...*, p. XCVI: «en cualquier manera, muebles y rayzes en qualquiera suma y manera». ARV, *Manaments i Empares*, a.1670, 3, mà 23, f. 47v: «en qualesquiere manera, mueles, raisses en qualesquiere forma y manera». El fragment posterior a la primera paraula «manera» és inexistent en el manuscrit de 1608, que continua directament amb el «quiero [...]». ¶³⁹⁷ CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografia y...*, p. XCVI, paraula ratllada.

dicha mi muger³⁹⁸ sea usufructuaria de todos los dichos bienes, lo qual los administre todos aquellos que de derecho pueda. E nombro ¶^{10r} por tutores y curadores de los dichos mis hijos a³⁹⁹ don Gaspar Beneyto y a don Christóval de Castellví y Sans,⁴⁰⁰ mis procuradores, cavalleros vezinos y naturales de ciudad y reyno de Valencia, en cuyo poder de entranvos quedan todos los papeles de mis herencias e mayorazgo, sin los que por acá tienen la dicha Costança, mi muger, e yo; a los quales pido e suplico admitan la dicha tutela y curaduría; e si alguno dellos no lo quisiere, la justicia civil le nombre a gusto e voluntad de la dicha dona Costança, ¶^{10v} mi muger.

Ítem mando a las mandas acostumbradas, dos quartos a cada una y se paguen de mis bienes.

Para cumplir y pagar las mandas y legatos⁴⁰¹ y obras pías dexo e nombro por mis albaceas y testamentarios e cumplidores dél a la dicha dona Costança de Perellós, mi muger, y a los dichos don Gaspar Beneyto e a don Christóval de Castellví y a qualquiera dellos, a los quales e a cada uno dellos; e si muriese [...] ⁴⁰² con este testamento en esta ciudad mando cumplan mi alma ¶^{11r} en esta ciudad el señor doctor Gamiz, a disposición de dona Costança, mi muger, a todos los quales y a cada uno dellos doy poder cumplido para que bendan mis bienes y cumplan este testamento y lo en él contenido y cumplido y pagado. Dexo, nombro por mi universal heredero a don Ojer Catalán, y a don Pedro y a dona Phelipa y a dona Madalena, mis hijos y de la⁴⁰³ dicha mi muger dona Costança la manda⁴⁰⁴ arriva dicha; las quales quiero que los hayan⁴⁰⁵ y hereden con la bendición⁴⁰⁶ de Dios y la mía, en la forma susodicha conforme a los statutos y fueros de Valencia. E revoco ¶^{11v} e anullo otros qualesquier testamentos y codicilos que antes deste haya fecho, que quiero que no valgan salvo éste, el qual quiero que valga por mi testamento o codicilio en la vía y forma que mejor derecho lugar haya. = En testimonio de lo qual, lo otorgo en la ciudad de León dEspaña a quatro días del mes de setiembre de mil y seiscientos y siete años; ante mí el presente escrivano publico testigos de yuso escritos. Testigos que fueron presentes: Juan de Silva, alguacil mayor desta ciudad, y el doctor Pedro de Gamiz y Gaspar ¶^{12r} Guiterrres, vezinos y estantes en esta ciudad, y Marco Crencencio de Urea y el doctor Luis de Olivera y Juan Fuertes y Diego Pérez, vezinos y estantes en esta ciudad. El otorgante que doy fe conosco lo firmo de su nombre, don Catalán, ante mi Francisco de Terán, escrivano.⁴⁰⁷

En la ciudad de León, a treynta y un días del mes de octubre de mil y seiscientos y siete anos, ante el presente escrivano y testigos infrascritos pareció presente la señora dona Costança Perellós Catalán, viuda muger que quedó del señor don Bernardo Catalán Baleriola, ¶^{12v} corregidor que fue desta ciudad, y dixo que como interessada en el testamento que otorgó el dicho don Bernardo Catalán, su marido, y como madre de sus ijos,

¶ ³⁹⁸ En aquest punt s'atura la còpia de 1670 (ARV, *Manaments i Empares*, 1670, llibre 3, mà 23, ff. 44r-47v) i continua al foli 1r de la mà 29 del mateix llibre. ¶ ³⁹⁹ CATALÀ DE VALERIOLA, *Autobiografia y...*, p. XCVI: ací inclou uns punts suspensius. ¶ ⁴⁰⁰ *Ibidem*: «a don Christoval de Castellví [...]». No apareix el segon cognom. ¶ ⁴⁰¹ *Ibidem* «los gestos». ¶ ⁴⁰² Paraula ratllada: «con». ¶ ⁴⁰³ A *Ibidem*, ací inclou uns punts suspensius,

corresponents a «y de la» del manuscrit de 1608.

¶ ⁴⁰⁴ A *Ibidem*, no apareix el sintagma «la manda», punts suspensius. ¶ ⁴⁰⁵ A *Ibidem*, no apareix la clàusula «que los hayan», punts suspensius. ¶ ⁴⁰⁶ A *Ibidem*, punts suspensius després de «bendición» fins «la». ¶ ⁴⁰⁷ En aquest punt acaba el fragment del testament transcrit en l'edició de 1929. Continua, però, la còpia de 1670 (ARV, *Manaments i Empares*, 1670, llibre 3, mà 29, ff. 1r-3v).

attento que el dicho su marido es fallecido, pasó desta presente vida,⁴⁰⁸ y pidió y requirió a mí, el presente escrivano, le publique en la forma acostumbrada, conforme a los fueros y estatutos de Valencia, y se le dé en pública forma, de manera que hága fe para en guarda de su drecho y justicia y de los dichos sus hijos. E luego yo, el presente escrivano, atento que la ||^{13r} que la voluntad del dicho don Bernardo Catalán fue de hacer y otorgar el dicho testamento conforme a los fueros y estatutos de la dicha ciudad de Valencia, ya que fui informado se debe guardar este stilo, publiqué el dicho testamento en presencia de la dicha señora dona Costança de Perellós y Catalán y del dicho doctor Pedro de Gamiz, corregidor presente desta ciudad y del señor don Bernavé Valltera, cavallero del hábito de Montesa, estante en esta dicha ciudad, y de Estevan Mallor de Monrredón y Juan Estevan, naturales de la ciudad de Valencia, y de don Gaspar Rubín ||^{13v} de Zelis, estantes en esta ciudad y vezino della. E después de leýdo y publicado el dicho testamento, la dicha señora dona Costança de Prellós Català dixo que protestava querer todo el tiempo que le dan los fueros de Valencia para azetar o repudiar el usufruto que el dicho su marido le dexó por los días de su vida y pidió que este protesto se pudiesse juntamente con este testamento y suplicación; testigos los dichos.⁴⁰⁹ Va testado, do [...] ⁴¹⁰ dezía de la ciudad no valga y entre renglones do dize con este testamento valga. E yo, Juan Francisco de Terán, escrivano público del rey nuestro ||^{14r} señor y del número y procedencia desta ciudad de León de Espanya, presente fui con el dicho otorgante y testigos que doy fe conosco, y en fe dello, de pedimiento de la dicha dona Costança de Perellós y Catalán, lo susodicho drecho escrevir hize sacar en estas tres hojas con esta en que van signo y firma a tal en testimonio (+)⁴¹¹ de verdad, Francisco de Terán, scrivano.

Hoy los scrivanos del rey nuestro señor y del número de la ciudad de León de Espanya zertificamos y damos fe y testimonio verdadero a los que el presente vieren, en cómo Francisco de Terán, ||^{14v} de quien va signada y firmada esta scriptura de testamento y suplicación, es tal escrivano, como en su subscripción se nombra, havido y tenido por fiel y legal y entera confiansa y a sus escripturas e autos que ante él han passado e passan, se ha dado entera fe y crédito en juhicio y fuera dél, y la letra de la subscripción y firma del dicho testamento es fecha de su propia mano por que se la vimos hazer y escribir, signar y firmar muchas veses; y ansí mismo zertificamos va este transumpto del dicho testamento y su publicación ||^{15r} cierto y verdadero porque le vimos corregir y consertar con el original, que queda en poder del dicho Francisco de Terán, a quien nos referimos, y porque conste damos esta fe en la dicha ciudad de [...] ⁴¹² León, a treinta y un días del mes de octubre de mil y seiscientos y siete años, en testimonio de verdad (+)⁴¹³ Hierómimo de Robles, y digo en testimonio de verdad (+)⁴¹⁴ Diego Díez de la Puerta, yo, Victorio Vázquez, escribano mayor del ayuntamiento [...] ⁴¹⁵ en la santa yglesia y obispado de la

¶ ⁴⁰⁸ En ARV, *Manaments i Empares*, 1670, llibre 3, mà 29, f. 1r: «fallecido y pasado desta presente vida». ¶ ⁴⁰⁹ A partir d'aquest punt, la còpia de 1608 i la de 1670 continuen de manera diferent fins el final del document: «Ante mi Francisco de Terán, escrivano (...) fecho y sacadao, conexido y concertado fue este traslado de testamento y suplicación y protesta de la scriptura y prothocolo original que está y queda

en el registro y prothocolo de scrituras publicas que pasaron y se otorgaron por testimonio de Francisco de Terán (...) el año passado de mil seycientos y siete...» (ARV, *Manaments i Empares*, 1670, llibre 3, mà 29, f. 2v). ¶ ⁴¹⁰ Paraula ratllada. ¶ ⁴¹¹ Símbol del notari. ¶ ⁴¹² «Valencia», ratllat. ¶ ⁴¹³ Símbol del notari. ¶ ⁴¹⁴ Símbol del notari. ¶ ⁴¹⁵ Apareix ratllat «desta ciudad», però llegible.

muy noble y muy leal ciudad de León dEspanya. ¶^{15v} por el rey nuestro señor hago fe y verdadero testimonio a los que la presente vieren que Francisco de Terán, ante quien pasó y se otorgó el ynstrumento de testamento del señor don Bernardo Catalán y Valleriola, corregidor y justicia mayor que fue en la dicha ciudad y su tierra, por su magestad diffunto y de quien ba signado y Hierónimo de Robles y Diego Díaz de la Puerta, de quien va autorizado, todos ellos son escrivanos públicos reales, yo el número en esta dicha ciudad, avidos y tenidos por fieles y legales y de toda confiança y a sus scripturas y autos ¶^{16r} se ha dado y da entera fe y crédito en juhizio y fuera dél, y las firmas y signos de suso del fin de el ynstrumento y de la cerrtificación son suyas propias y las que acostumbra, y para que conste de ello de la presente firmada de mi nombre y signada con mi signo, sellada con el sello y armas de la dicha ciudad que está en mi poder, en ella a treynta y uno de octubre de mill y seiscientos y siete años y en fe dello lo signé en testimonio (+) de verdad Victorian Vásquez. *Locus (+) sigilli.*

Subhastes dels béns de Bernat Català de Valleriola
(AGFDV, e.1.4/5, 10).⁴¹⁶

¶^{1r} *Anno a nativitate Domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado vigesimo quarto januarij constituhit* personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, habitador de la present ciutat de València, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català de Valleriola quòndam cavaller de l'àbit y religiò de Calatrava, corregidor major en la ciutat de Leó dels regnes de Castella, segons que dita herència tutela y cura consta ab lo últim testament del dit don Bernardo Català de Valleriola fet en dita ciutat de Leó e rebut per Francisco de Terán notari públich real y del número de dita ciutat a quatre de setembre propassat registrat en la quarantaquatrena mà de manaments y emparees de la cort civil de la dita y present ciutat del present any foleo sis y de la acceptació de aquella y repudiació de don Gaspar Beneyto concurador ab aquell, consta ab acte rebut per lo notari desús scrit a sis dies del present mes de janer, ¶^{2r} y també del seu poder solide consta ab provisió feta per lo justicia en lo civil de la dita y present ciutat de València, a huyt de dit mes y any registrada en lo libre judiciari de la casa de don Baltazar Sans de la Llosa, altres dels assessors de dit justicia sots lo dit calendari e mijansant Joseph Torà, corredor públich, féu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per los preus immediate següents: [...]

¶^{2v} [...]

Ítem, dos quadros de madalenes, de tela, a Pere Alarcón, notari, per setze reals castellans.

Ítem, un retrat de batalla, al mateix, per vint y dos sous y sis diners.

Ítem, dos retratos dels evangelistes, al mateix, per dihuyt reals castellans.

Ítem, altre retrat de batalla, al mateix, per quinze sous y sis diners.

¶ ⁴¹⁶ Incloquem els fragments més rellevants, especialment els que fan referència a la seua biblioteca personal.

||^{3r} Ítem, un retrat de la Fortuna, al mateix, per deu sous y sis diners.

Ítem, sis retratos de la història del fill pròdich, a Hernando Rius, per sis liures.

[...]

||^{5r} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen summa de cent una liures, dos sous y set diners moneda reals de València [...]

||^{51v} [...] *Anno a nativitate*||^{52r} *Domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado sexto decimo februarii*, constituhit personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ||^{52v} [...] ||^{53r} [...] ||^{53v} fèu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones, y per los preus immediate següents:

Primo, un breviari, a Visent Navarro, per set sous.

Ítem, *La araucana*,⁴¹⁷ a don Miquel de Mompalau, per nou sous y sis dinés.

Ítem, *Exempla vii*||^{54r} *tutum*,⁴¹⁸ a mossén Berthomeu Sebastià, per tres reals castellans.

Ítem, *Epitome Jansenii*,⁴¹⁹ a mossén Miquel Barceló, per set reals castellans y mig.

Ítem, *Elusidacio in innos echlesiasticos*,⁴²⁰ a mossén Jaume Barberà, per huyt sous.

Ítem, *Manuale valentinum*,⁴²¹ a mossén Berthomeu Sebastià, per dotze sous.

¶⁴¹⁷ Poema èpic d'Alonso de Ercilla y Zúñiga, la primera part de la qual —«canto primero-quinceno»— aparegué en Madrid el 1569 (Alonso ERCILLA Y ZÚÑIGA, *La Araucana*, Madrid, en casa de Pierres Cosín, 1569), seguida i completada posteriorment en desenes d'edicions a les tres dècades finals del segle XVI (Alexander WILKINSON, *Iberian Books (IB)-Libros ibéricos. Books Published in Spanish or Portuguese or on the Iberian Peninsula before 1601. Libros publicados en español o portugués o en la Península Ibérica antes de 1601*, Leiden, Brill, 2010, pp. 263-264), qualsevol de les quals podria haver estat en poder de Valleriola.

¶⁴¹⁸ Probablement fa referència a alguna de nombroses i diverses edicions l'obra del frare dominicà Nicolas de Hanapes (1225-1291), darrer patriarca de Jerusalem. Diem *diverses* perquè la seua obra principal, el *Liber de exemplis sacre scripturae*, un compendi d'*exempla* bíblics, aparegué per primera vegada a Venècia el 1477 però fou reeditat posteriorment arreu d'Europa amb títols diferents, entre aquests el de *Virtutum vitiorumque exempla ex universo divinae scripture promptuario desumta* (Antoine TOURON, *Histoire des hommes illustres de l'ordre de Saint Dominique*, París, Babuty, 1743, pp. 529-541; i també Andrew PETTEGREE i Malcom WALSBY, *Books published in the Low Countries and Dutch Books Printed Abroad before*

1601, Leiden-Boston, Brill, p. 624). ¶⁴¹⁹ Probablement fa referència als *Commentariorum suam concordiam ac totam historiam evangelicam epitome* de Cornelius Jansen (1510-1576), bisbe de Gant, molt famós i amb diverses edicions durant la segona meitat del segle XVI. L'obra, la seua millor peça, fou un referent de l'exegesi catòlica, amb l'accent posat sobre la interpretació literal i la importància del text, en contrast amb visions místiques anteriors. La primera edició va aparèixer a Lovaina el 1571 (Cornelius JANSEN, *Commentariorum suam concordiam ac totam historiam evangelicam partes IIII*, Lovaina, Joannes Masius impensis Petrus Zangrius, 1571), seguida d'altres durant les dècades posteriors; la primera edició de l'epítom va aparèixer el 1593 a Anvers (Cornelius JANSEN, *Commentariorum suam concordiam ac totam historiam evangelicam*, Antwerpen, Pierre Bellère, 1593), a la qual se li'n van afegir dues més als Països Baixos el mateix any i el següent (PETTEGREE i WALSBY, *Books published...*, p. 718). Fou també editat i reeditat a altres ciutats d'Europa. ¶⁴²⁰ Sembla que fa referència a Michael TIMOTHEUS, *In Hymnos Ecclesiasticos Ferme Omnes Michaelis Timothei Gateensis I.V.D. Brevis elucidatio* de Michael Timotheus, Venetiis, Ziletti, 1582, amb edicions posteriors. ¶⁴²¹ *Manuale valentinum ad sacramenta ecclesiae ministranda*, València, Pere Patrici, 1592.

Ítem, *Politica* de Justo Lipsio,⁴²² a Luis Navarro de Peralta, notari, per tres reals^{54v} castellans.

Ítem, *La pícara*,⁴²³ a mossén Vicent Dellà, per quatre reals castellans.

Ítem, un libre de cobles en valencià, escrit de mà, a don Joan Vich, per quatre reals castellans.

Ítem, Justo Lipsio, *De constància*,⁴²⁴ doctor Corder, per al rector de sent Lorens, per dos sous.

Ítem, *Excel·lèncias de Barcelona*,⁴²⁵ a mossén Vicent Dellà, per un real castellà.

Ítem, *Confessionari de sent Tomàs*⁴²⁶ al doctor Corder per un real castellà.

Ítem, *Empreses*, de Sci^{55r}pion,⁴²⁷ a don Christòfol Despuig, per dotse sous.

Ítem, dos tomos del *Romansero general*,⁴²⁸ al dit don Christòfol Despuig, per vint sous.

Ítem, *La Selestina*,⁴²⁹ al dit don Christòfol Despuig, per tres sous.

¶⁴²² Es tracta de *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*, de l'humanista flamenc Justus Lipsius, publicat per primera vegada a Leiden (*Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*, Leiden, Apud Franciscum Raphelengium, Lugduni Batavorum, 1589). Lipsius va fer notables edicions d'historiadors clàssics, convençut que «todo el saber que reconocemos de capital importancia para la humanidad» estava contingut en la literatura grecollatina (Verónica MATEO RIPOLL, *La cultura de las letras. Estudio de una biblioteca eclesiástica en la Edad Moderna*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2002, p. 161). ¶⁴²³ El *Libro de entretenimiento de la pícara Justina*, d'autoria encara a debat tot i que la majoria d'estudiosos opten per Francisco López de Úbeda. Aquesta obra picaresca de personatge principal femení fou publicada per primera vegada a Medina del Campo el 1605 (Francisco LÓPEZ DE ÚBEDA, *Libro de entretenimiento de la pícara Justina*, Medina del Campo, Cristóbal Laso Vaca, 1605) i reeditada el mateix any a Barcelona per Sebastián de Cormellas amb el títol de *La pícara montañesa llamada Justina* (Francisco LÓPEZ DE ÚBEDA, *La pícara montañesa llamada Justina*, Barcelona, Sebastián Cormellas 1605). ¶⁴²⁴ Justus LIPSIUS, *De Constantia Libri Duo, Qui alloquium praecipue continent in Publicis malis*, Anvers, Plantijn, 1584. ¶⁴²⁵ Molt probablement Dionís Jeroni JORBA, *Descripcion de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, Barcelona, Hubertum Gotard, 1585. ¶⁴²⁶ Aguiló i Fuster (Marià AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923, p. 221) només referència un *Confessionari del benaventurat sant Thomàs de Aquino* editat el 1649 (sant TOMÀS D'AQUINO, *Confessionari del benaventurat sant Thomàs de*

Aquino, Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1649). En aquest, però, s'hi indica que ha sigut «traduït ara nouament de llengua castellana en la nostra materna catalana». No hem pogut trobar l'obra castellana a què fa referència, com tampoc cap confessionari de sant Tomàs editat en català abans d'aquesta data. ¶⁴²⁷ No hem pogut esbrinar de quina edició es tracta. AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo...*, no esmenta cap obra d'aquest títol i WILKINSON, *Iberian Books...*, similar, només referència una obra de Bartolomé Barrientos (Bartolomé BARRIENTOS, *Brevissimae in somnium Scipionis explanationes*, Salamanca, Matias Mares, 1570). Si es tractara d'aquest famós *somni*, fou editat també dins un volum d'obres diverses de Ciceró (Marco Tulio CICERÓ, *Libro de Marco Tulio Ciceron, en que se trata, De los officios, De la amicitia, De la senetud, con la Economica de Xenophon / traducidos de latin en romance castellano por Francisco Thamara...; añidieron [sic] se agora nuevamente los Paradoxos, y el Sueño de Scipion, traducidos por Iuan Iaraua*, Salamanca, Pedro Lasso, 1582). ¶⁴²⁸ La primera edició del *Romancero general* aparegué el 1600, en dos volums (*Romancero general*, Madrid, Luis Sánchez, 1600, 2 vols.), amb noves edicions el 1604 (*Romancero general*, Madrid, Juan de la Cuesta, 1604) i de la segona part l'any següent (*Segunda parte del Romancero general y flor de diversa poesía*, Valladolid, Luis Sánchez, 1605), qualsevol de les quals podria haver sigut la que posseïa Valleriola. ¶⁴²⁹ La manca de detalls de la relació ens impedeix saber si l'edició de la famosa i modèlica apareguda a València el 1514 (*Tragicomedia de Calisto y Melibea*, València, Joan Joffre, 1514) o de qualsevol de les desenes d'edicions de l'obra aparegudes durant el segle XVI.

Ítem, *Faretra divini amoris*,⁴³⁰ a Damià Fabra, per tres reals castellans.

Ítem, dos tomos de *Silva*, de Álvarez,⁴³¹ a Pere Joan Reig, per dihuyt reals castellans.

Ítem, les obres de Fal^{55v}có⁴³² y *Judicium Salomonis*,⁴³³ a micer Pere Joan Mascó, per quatre reals castellans.

Ítem, la *Vida de sent Bernat*,⁴³⁴ a don Gonsalo Maça, per quatre reals castellans y mig.

Ítem, el Dante,⁴³⁵ a Miquel Borràs, librer, per dotze sous.

Ítem, *Biblia sacra*,⁴³⁶ a Phelip Tronjoni, per vint sous.

¶⁴³⁰ L'obra pietosa *Pharetra divini amoris* del monjo cartoixà alemany Joan de Landsberg (1489-1539) va conèixer diverses edicions i traduccions al vulgar durant el segle XVI. La primera edició aparegué el 1532 a Anvers (Johan LANDSBERG, *Pharetra divini amoris*, Anvers, De Keyser, 1532). En aquesta s'inclouen una sèrie de pregàries i devocions. ¶⁴³¹ Es tracta de *Silva espiritual* d'Antonio de Álvarez y Benavente, la primera part de la qual va aparèixer el 1587 a Salamanca (Antonio ÁLVAREZ Y BENAVENTE, *Silva espiritual de varias consideraciones para entretenimiento del alma christiana en los tiempos sanctos de adviento, septuagésima y quaresma*, Salamanca, Juan Fernández, 1587), seguida d'altres edicions, *Adiciones* i de la segona part durant els anys posteriors (WILKINSON, *Iberian Books...*, pp. 22-23). ¶⁴³² Pel plural «les obres», probablement fa referència als versos llatins del poeta i matemàtic valencià Pere Joan Falcó i Segura (1522-1594), publicats a Madrid el 1600 (Pere Joan FALCÓ I SEGURA, *Operum poeticonum*, Madrid, Pedro Madrigal, 1600). El mateix any apareixien a València, però amb un altre nom (Pere Joan FALCÓ I SEGURA, *Poemata. Epigrammata*, València, Felip Mei, 1600). ¶⁴³³ Existeix una edició del *Judicium* 1633 (*Judicium Salomonis, hoc est, de Catenae aureae auctore*, Madrid, Typ. Immaculatae Conceptionis, 1633), però no hem pogut trobar-ne cap altra d'anterior. Sí que hi ha, sobre aquest rei bíblic, edicions ibèriques amb prou de recorregut al segle XVI: entre d'altres els *Proverbia* (*Proverbia Salomonis*, Burgos, Fadrique de Basilea, 1500 i *Proverbia Salomonis summa cum diligència denuo excussa*, Burgos, Fadrique de Basilea, 1513), els *Canticum canticorum* (*Canticum canticorum Salomonis*, Alcalá de Henares, Juan Mey, 1553), diverses edicions de *Commentaria* (Jerónimo ALMONACIR, *Commentaria in canticum canticorum Salomonis*, Alcalá de Henares, Juan Íñiguez de Lequerica, 1588 i 1590; com també Cosme Damià HORTOLÀ, *Commentaria in canticum canticorum Salomonis in quinque libri distributa*,

Barcelona, Jaume Cendrath, 1579) i la *Cantiti canticorum Salomonis interpretatio* (Ludovico SOTOMAYOR, *Cantiti canticorum Salomonis interpretatio*, Lisboa, Pedro Crassbeek, 1599).

¶⁴³⁴ Aguiló i Fuster esmenta un *Libre per norma de ben viure que'l gloriós sant Bernat tramés a la sua sor: e ha trelladat de llatí en la nostra lengua frare Antoni Canals de l'ordre dels frares predicadors, mestre en sacra theologia*, i que és una «esmerada versión, copiada de un códice en papel y sin fecha, cuyo carácter de letra parece ser de mediados del siglo XV» (AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras...*, pp. 154-155). No hi ha cap referència explícita –ni en Aguiló ni en els altres catàlegs d'impressions de l'època moderna– a una *Vida de sant Bernat* en valencià. Sembla clar, doncs, que es tracta de l'obra en castellà, ja siga l'edició valenciana d'Álvaro (Juan ÁLVARO, *Vida, penitencia y milagros de nuestro padre melifluo san Bernardo*, València, Pedro Patricio, 1597) o bé l'anterior saragossana de José ÁLVAREZ, *Vida y milagros de san Bernardo*, Zaragoza, s.n., 1593. ¶⁴³⁵ Una possible edició del Dant que podria haver posseït Valleriola és la traducció castellana de la *Comèdia*, parcial en només incloure l'*inferno* (Pedro FERNÁNDEZ VILLEGAS (tr.), *La traducción del Dante de lengua toscana en verso castellano*, Burgos, Fradrique de Basilea, 1515), ja que és l'única impresa en aquesta llengua durant el segle XVI. En valencià, hi havia la traducció cinccentista d'Andreu Febrer del 1429 –manuscrita– i sobretot, edicions que també podria haver tingut el nostre noble, les *Sentències cathòlicas* de Ferrer de Blanes, editat a Barcelona (Jaume FERRER DE BLANES, *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí*, Barcelona, Carles Amorós, 1545) i a València (Jaume FERRER DE BLANES, *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí*, València, Joan Mei, 1545). ¶⁴³⁶ Editades com a «sacra» hi ha, només a la península Ibèrica, diverses bíblies al llarg del segle XVI (WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 70): ja siga la de Soto del 1555 (Domingo SOTO (ed.), *Biblia sacra*, Salamanca,

Ítem, *Lexicon echlesiasticum*,⁴³⁷ al dit Phelip Tronjoni, per dotze sous.

Ítem, *Primera y segona part de la corónica de Espanya*,⁴³⁸ ||^{56r} de Pere Antoni Beuter, a don Miquel de Ribelles, per vint sous.

Ítem, *Meditaciones* de sent Agostí y de sent Bernat,⁴³⁹ al mateix, per dos reals castellans.

Ítem, la *Vida de sent Bernat* per estampes fines,⁴⁴⁰ a micer Francés Joan Burgos, per dos liures.

Andrea de Portonarijs, 1555.), l'editada a la mateixa ciutat el 1584, amb referència a Francisco –François– Vatable (*Biblia sacra cum duplici translatione et scholijs Francisci Vatabli*, Salamanca, apud Gaspar de Portonarijs et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer, 1584), el posterior volum *Biblionum sacrorum* (*Biblionum sacrorum, tomus secundus*, Salamanca, apud Gaspar de Portonarijs et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer, 1584) o una altra de l'any 1585 (Francisco Vatable (ed.), *Biblia sacra*, Salamanca: apud Gaspar de Portonarijs et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer, 1585) D'altres edicions amb el mateix títol s'escampen arreu d'Europa (PETTEGREE i WALSBY, *Books published...*, pp. 174 i ss.). ¶⁴³⁷ Probablement es tracta del *Lexicon* de l'humanista extremeny Jiménez Arias (Diego JIMÉNEZ ARIAS, *Lexicon eclesiasticum latino-hispanicum, ex sacris Biblijs*, Zaragoza, Liminico de Fortenarijs de Ursinis, 1553), editat també posteriorment a Salamanca (Diego JIMÉNEZ ARIAS, *Lexicon eclesiasticum latino-hispanicum*, Salamanca, Andrea de Portonarijs, 1566). ¶⁴³⁸ En ser citades la primera i la segona part totes dues juntes, és molt probable que Valleriola no posseïra la primera edició valenciana (Pere Antoni BEUTER, *Primera part de la història de València*, 1538), sinó la posterior traducció al castellà d'aquesta (Pere Antoni Beuter, *Primera parte de la Coronica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia, donde se tratan los estraños acaescimientos que del diluio de Noe hasta los tiempos del rey don Iayme de Aragón, que ganó Valencia, en España se siguieron con las fundaciones de las ciudades más principales d'ella y las guerras cruels y mutaciones de señorios que ha vivido*, València, Joan Mei, 1546) i la *Segunda parte* (Pere Antoni BEUTER, *Segunda parte de la coronica general de España y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia, donde se tratan las cobranças destas tierras de poder de moros por los inclytos Reyes de Aragón y condes de Barcelona, y pónese en particular la conquista de la ciudad y reyno de Valencia y Mur-*

cia, con las islas Mallorca, Menorca, Eviça y las otras, València, Joan Mei, 1551). ¶⁴³⁹ Respecte a les de sant Agustí, les desenes edicions de les seues *Meditaciones* es van succeir durant tot el segle XVI (WILKINSON, *Iberian Books...*, pp. 50-51), normalment amb el títol de *Meditaciones y soliloquio y manual* en qualsevol de les seues variants. És més probable que Valleriola posseïra alguna d'aquestes que l'edició en llatí del 1525 a València. Pel que fa a sant Bernat, entre les seues obres hi ha una única edició de les *Meditaciones de sanct Bernardo y otras obras de devoción*, precisament editada a Lleó, on va residir Valleriola els seus últims anys (sant BERNAT DE CLARAVALL, *Meditaciones de sanct Bernardo y otras obras de devoción*, León, Juan de León, 1528). ¶⁴⁴⁰ La precisió que apunta el copista que es tracta d'una vida del sant «per estampes fines» ens fa pensar en el gènere de recull d'estampes biogràfiques que es va popularitzar a finals del segle XVI, en què la vida de diversos sants era representada «amb peus explicatius, aplegades i enquadrades en format llibre» (Bonaventura BASSEGODA, «La iconografia de sant Francesc de Borja. Una primera aproximació a través de l'estampa», dins Santiago La Parra i Maria Toldrà (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc. Actes del Simposi Internacional (Gandia, 25-27 d'octubre – Valencia, 4-5 de novembre de 2010)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, IIEB, Acció Cultural Espanola, 2012, pp. 419). En aquest cas es tractaria de la *Vita* apareguda, això sí, a Roma el 1587, amb Antonio Tempesta com a gravador (Antonio TEMPESTA, *Vita et miracula D. Bernardi Clarevaliensis abbatis*, Roma, 1587). Hi ha també una posterior, ja citada, de ÀLVARO, *Vida, penitencia y milagros...*, aquesta editada a València i, per tant, a priori més fàcilment adquireble per un personatge com Valleriola, que no va anar més enllà de les fronteres dels regnes peninsulars dels Àustria. Com ja hem comentat, els reculls bibliogràfics no contenen cap vida de sant Bernat en valencià.

Ítem, *Adnotaciones in evangelio Hieronymi Natali Societatis Iesus*,⁴⁴¹ al dit micer Burgos, per tres liures.

Ítem, primer y se||^{56v}gon tomos de *Política*, de Bonadilla,⁴⁴² al dit micer Burgos, per quatre liures y quinze sous.

Ítem, *Suma Gayetani*,⁴⁴³ al dit micer Burgos, per cinch sous.

Ítem, *Tratado del consejo y consejeros*,⁴⁴⁴ al dit micer Burgos, per cinch sous.

Ítem, *Suma*, de Vitoria,⁴⁴⁵ al dit micer Burgos, per tres sous.

Ítem, *Memorial de diversos exercicios que aprovechan y disponen a bien morir*⁴⁴⁶ al dit ||^{57r} micer Burgos, per sis reals castellans.

Ítem, *Verdadero gobierno*, de Cerdà,⁴⁴⁷ al dit micer Burgos, per tres sous y deu diners.

Ítem, *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan*,⁴⁴⁸ al dit micer Burgos, per dos sous y sis diners.

¶⁴⁴¹ De les *Adnotaciones et meditationes* del jesuïta mallorquí i col·laborador de sant Ignasi de Loiola, Jeroni Nadal, hi ha una primera edició el 1594 a Anvers (Jeroni NADAL, *Adnotaciones et meditationes in Euangelia quae in Sacrosancto Missae Sacrificio toto anno leguntur: cum Evangeliorum concordantia historiae integritati sufficienti; accessit & index historiam ipsam Euangelicam in ordinem Temporis vitae Christi distribuens / auctore Hieronymo Natali Societatis Iesu*, Antwerpen, Martinus II Nutius, 1594), seguida de diverses reedicions i una segona edició el 1596. Vegeu PETTEGREE i WALSBY, *Books published...*, p. 961. ¶⁴⁴² Jerónimo BOBADILLA, *Política para corregidores y señores de vassallos, en tiempo de paz y guerra, y para juezes ecclesiasticos y seglares y de sacas, aduanas y de residencias y sus Oficiales y para Regidores y Abogados y del valor de los corregimientos y Gouiernos Realengos y de las Ordenes*, Madrid, Luis Sánchez, 1597, 2 vols. Valleriola, en la seua condició de corregidor de Lleó, era òbviament un dels interessats en posseir el llibre. ¶⁴⁴³ Es tracta de la *Summa* del dominicà Tomàs de Vio (Tomàs VIO, *Summa Caietana de peccatis et Noui Testamenti ientacula*, Lugduni, Joanne Danielis, 1533), conegut com el Cardenal Gaietà, un recull de pecats que es va estampar reiteradament a les premses europees, amb edicions almenys des del primer terç del segle XVI. ¶⁴⁴⁴ Bartolomé Felipe, metge lisboeta, en el seu *Tractado* (Bartolomé FELIPE, *Tractado del consejo y de los consejeros de los príncipes*, Coimbra, Antonio de Mariz, 1584, i també *Tractado del consejo y de los consejeros de los príncipes*, Torino [London], Gio [John Wolfé], 1589) segueix la línia ancestral reformulada per Maquiavel en *El príncipe*, que tant de moda estigué al segle XVI, de reflexionar sobre el model de governant, que en aquesta època havia

de conuiu amb la figura del conseller, lligada a la consolidació del l'Estat modern. Aquest gènere de teoria política tingué continuadors cèlebres com l'humanista valencià Furió Ceriol (Frederic FURIÓ CERIOL, *Concejo y consejeros del príncipe*, Anvers, casa de la biuda de Martin Nuncio, 1559), obra coneguda i molt per Felipe, al capdavant deixeble de Felipe. ¶⁴⁴⁵ Es tracta d'alguna de les desenes d'estampacions de la *Summa* de Francisco de Vitoria, apareguda per primera vegada el 1560 (Francisco VITORIA, *Summa sacramentorum Ecclesiae*, Valladolid, Sebastián Martínez, 1560). El frare dominic, de bona formació humanística, va ser un dels creadors de l'anomenada Escola de Salamanca. ¶⁴⁴⁶ Del *Memorial de diversos exercicios* de Juan López aparegueren, prèvies a la mort de Valleriola, dues edicions a Barcelona: Juan LÓPEZ, *Memorial de varios exercicios christianos*, Barcelona, Sebastián de Cornellas, 1600, i Juan LÓPEZ, *Memorial de diversos exercicios*, Barcelona, s.n., 1600. Encara a Nàpols apareixeria el 1608 una nova edició: Juan LÓPEZ, *Memorial de diversos exercicios que frequentados en vida, disponen a morir*, Nápoles, Juan Domingo Roncajól, 1608. ¶⁴⁴⁷ Tomàs CERDÀ DE TALLADA, *Visita de la cárcel y de los presos*, València, Pedro de Huete, 1574. Com veiem, el d'aquest jurista no és el primer llibre de teoria política que contenia la biblioteca de Valleriola. D'una altra banda, els fills de Cerdà de Tallada, Maximilià i Tomàs, foren membres fundadors de l'Academia de los Nocturnos, amb els noms de *Temeridad* i *Trueno* respectivament. ¶⁴⁴⁸ Per com està citada, es tracta amb tota seguretat de l'edició de 1561 promoguda per l'editor Onofre Almuðever: Bernat FENOLLAR, *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan ordenat per lo reverent Bernat Fenollar*, València, Joan de Arcos, 1561.

Ítem, *Doctrina christiana*, de fray Luis de Granada,⁴⁴⁹ a don Bernabeu Vallterra, per setze reals castellans.

Ítem, obres de Andreu Capilla,⁴⁵⁰ al dit don Bernabeu Vallterra, ||^{57v} per nou reals castellans.

Ítem, obres de sent Benet⁴⁵¹ al dit don Bernabeu, per dos reals castellans.

Ítem, *Diffinicions de Montesa*,⁴⁵² al dit don Bernabeu, per un real castellà.

Ítem, *Discursos Morales*, de Obregón,⁴⁵³ a don Carlos de Castellví, per sis sous.

Ítem, *Vocabulari*, de Anthoni,⁴⁵⁴ a Rafel Bosco, per dihuyt reals castellans y mig.

[...]

¶ ⁴⁴⁹ Luis de GRANADA, *Doctrina christiana*. Salamanca, herederos de Matias Gast, 1584.

¶ ⁴⁵⁰ De les obres del jesuïta valencià Andreu Capella (1529–1609) –citada també com a Andrés Capilla–, les úniques editades amb aquest nom són les *Obras* (Andreu CAPELLA, *Obras*, Madrid, Pedro Madrigal, 1592). Bisbe d’Urgell i autor de producció pietosa –sermons i llibres d’oracions– i majoritàriament en castellà, Capella també va publicar una obra en valencià, els *Sermons* (*Sermons dels diumenges y festes principals del any, per a utilitat dels rectors, y tots aquells que tenen cura de ànimes*, Castell de Sanahuja, Noel Baresson, 1593–1594, 2 vols.) que, en la línia de Trento, demana uns sermons acostats al poble, sense ornamentacions verbals excessives (Vicent PITARCH, *Llengua i església durant el Barroc valencià*, València/Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat/Institut Intrauniversitari de Filologia Valenciana, 2001 pp. 69–75).

¶ ⁴⁵¹ De sant Benet, no hi ha cap publicació de l’època amb el títol general «obres» i no n’hem pogut trobar cap en valencià, però probablement el copista fa referència a *La regla y vida del sant publicada a València el 1543 en castellà* (sant BENET DE NÚRSIA, *La regla y vida de sant Benito*, València, Juan Navarro, 1543). D’una altra banda, hi ha els *Dialogorum* (sant BENET DE NÚRSIA, *Dialogorum beati Gregorii papae. Tractatus utilis qui dicitur exercitatorum vitae spiritualis*, Salamanca, Juan Maria de Terranova, 1559) i la *Aprobación de la regla* (sant BENET DE NÚRSIA, *Aprobación de la regla y orden del glorioso padre san Benito, maestro de los religiosos, en algunos concilios*, Salamanca, Lucas de Junta, 1583), tot dos publicats a Salamanca (WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 67). ¶ ⁴⁵² Álvaro LUNA Y MENDOZA (ed.), *Diffiniciones de la sagrada religión y cavallería de sancta María de Montesa y sanct Jorge, filiación de la ínclita milícia de Calatra-*

va, hechas por los ilustres frey don Álvaro de Luna y Mendoça y el licenciado frey Francisco Rades de Andrada, con asistencia del muy reverendo padre fray don Hierony Valls, abad de Valldigna, en el año de MDLXXIII, València, Pedro de Huete, 1573, i *Diffiniciones de la sagrada religión y cavallería de sancta María de Montesa y sanct Jorge, filiación de la ínclita milícia de Calatrava, hechas por los ilustres frey don Álvaro de Luna y Mendoça y el licenciado frey Francisco Rades de Andrada, con asistencia del muy reverendo padre fray don Hierony Valls, abad de Valldigna, en el año de MDLXXIII*, València, Pere Patrici Mei, 1580. ¶ ⁴⁵³ Probablement es tracta de l’obra de l’humanista lleonés Antonio de OBREGÓN Y CERECEDA, *Discursos sobre la filosofía moral de Aristóteles, recopilados de diversos autores*, Valladolid, Luis Sánchez, 1603. Vegeu José SIMÓN DÍAZ, *Bibliografía de la literatura hispánica. Tomo XVI*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1994, p. 188, i també la nota al peu de pàgina núm. 347 de la transcripció del dietari continguda en el present treball. ¶ ⁴⁵⁴ Sembla molt probable que faci referència a alguna de les nombroses edicions ibèriques del *Vocabulari* d’Antonio de Nebrija aparegudes en el primer terç del segle XVI (WILKINSON, *Iberian Books...*, pp. 31–38). Concretament, el *Vocabularius* aparegué primer a Sevilla a principis de segle (Elio Antonio NEBRIFA, *Vocabularius*, Sevilla, Estanislao Polono et Jacobo Cromberger, 1503; i *Vocabularius*, Sevilla, Jacobo Cromberger, 1506). Tot seguit ho feu a Barcelona (*Vocabularius*, Barcelona, Carles Amorós i Gabriel Busa, 1507). Després, novament a Sevilla (*Vocabulario de romance en latín*, Sevilla, Juan Varela de Salamanca, 1516), Lió (*Vocabularius*, Lyon, s.n, 1517), Venècia (*Vocabularium*, Venècia, Bernardo Benalio expensis Dominici de Nesi, 1519) i Barcelona (*Vocabularium*, Barcelona, Carles Amorós, 1522).

¶^{58r} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de trenta-tres liures y quatre sous moneda reals de València [...]

¶^{59r} [...] *Anno a nativitate domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulato sexto decimo februarii*, constituíh personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostu^{59v} men fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ¶^{60r} [...] ¶^{60v} [...] fêu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per los preus immediate següents:

¶^{61r} Primo, *Calepi*,⁴⁵⁵ de cinch llengües, a micer Joan Batiste Just, per cinquanta sous. Ítem, *Gamero In Paulum*,⁴⁵⁶ a don Lorens Fenollet, per sis sous y sis diners. Ítem, *Testamentum novum*⁴⁵⁷ y *Exempla virtutum et vitiorum*,⁴⁵⁸ a Pere Godes, notari, per set sous. Ítem, primer y segon tomos de les *Sentències*⁴⁵⁹ de Andreu Eborens, a mossén Berthomeu Sebas^{61v}tià, per nou reals castellans.

¶⁴⁵⁵ De les nombrosíssimes edicions del famós diccionari llatí, aparegut el 1502, del lexicògraf italià Ambrogio Calepino (c. 1440-1510) que foren estampades durant el segle XVI, moltes van començar a incloure el mot corresponent en altres llengües, un fenomen que va arribar al cim amb l'aparició d'una versió amb fins a onze idiomes. És per això que el copista concreta que es tracta d'un Calepino «de cinc llengües». En aquest cas, seria possible que faça referència a Ambrosio CALEPINO, *Pentaglottos. Hoc est, quinque linguis, nempe Latina, Graeca, Germanica, Flandrica et Gallica constans: simul cum prosodiae notis hactenus tanta istac commoditae nunquam impressus*, Antwerpen, typis Gillis Coppens van Diest, Joannes Gymnicus, 1545, aparegut a Anvers. Tot i això, sembla més probable que Valleriola posseïra una versió que incloguera el castellà, en aquest cas, per exemple, el *Dictionarium in quo Latinis dictionibus adjectae sunt Graecae, Gallicae, Italicae & Hispaniae. Adjectae sunt praeterea vocibus*, Louvain, Servaes Sassenus, haer Arnold I Birckman, 1572. Per a aquestes edicions flamenques vegeu PETTEGREE i WALSBY, *Books published...*, p. 284; per a la bibliografia completa del *Dictionarium Calepino*, vegeu el profundíssim treball d'Albert LABARRE, *Bibliographie du Dictionarium d'Ambrogio Calepino: (1502-1779)*, Baden-Baden, Valentin Koerner, 1975. ¶⁴⁵⁶ El cognom presenta dificultats de lectura (*Gameio, Gamero, Gaumeio, Gaumero...*). No obstant això, hi ha un Juan Gamero, jesuïta, del qual són esmentades unes epístoles amb sant Ignasi de Loyola, citades per

José RUIZ MEDINA, «Pedro Doménech, abad de Vilabertran (Girona). Un diplomático español con los golfillos de Lisboa», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 68 (1995), p. 138. En tot cas, no hem pogut esbrinar si és aquesta la referència correcta. Siga com siga, és molt dubtosa, ja que ni XIMENO, *Escritores del...*, ni RODRÍGUEZ, *Biblioteca...*, esmenten cap autor amb aquest nom ni hem trobat cap obra amb títol semblant al que conté la llista. ¶⁴⁵⁷ Moltíssimes edicions del nou testament van aparèixer arreu d'Europa al segle XVI. PETTEGREE i WALSBY, *Books published...*, pp. 201 i ss., recullen amb detall les aparegudes a Flandes. ¶⁴⁵⁸ Sobre aquesta obra vegeu nota al peu de pàgina núm. 131 d'aquesta llista. ¶⁴⁵⁹ La compilació de sentències llatines del ric comerciant portugués André Rodrigues de Évora —o Eborens— aparegué en una *Primera parte* a Lisboa (André RODRIGUES DE ÉVORA, *Primera parte de las sentencias que hasta nuestros tiempos, para edificación de buenos costumbres, estan por diversos autores escritas, en este tratado summariamente referidas en su propio estilo, y traducidas en el nuestro comun*, Lisboa, Germao Galharde, 1554) i un any després a Coimbra (*Primera parte de las sentencias que hasta nuestros tiempos, para edificación de buenos costumbres, estan por diversos autores escritas, en este tratado summariamente referidas en su propio estilo, y traducidas en el nuestro comun*, Coimbra, Ioan Álvarez, 1555), aquesta darrera d'un sol volum. Ara bé, el fet que el copista esmente els dos «tomos» de sentències ens fa pensar que es tractava de l'edició llatina, d'estructura diferent a la portuguesa, en

Ítem, dos tomos de les obres de sent Bernat,⁴⁶⁰ a mossén March Anthoni Polo, per quaranta-un sou.

Ítem, *Joannis Cassiani eremite*,⁴⁶¹ a don Francisco Girón de Rebolledo, per dotze sous.

[...]

¶^{62r} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de vint-y-sis liures, tretze sous y nou diners moneda reals de València [...]

¶^{63r} [...] *Anno a nativitate domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado vigesimo octavo februarii*, constituhit personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y cu^{¶63v}rador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ¶^{64r} [...] ¶^{64v} [...] feu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per los preus immediate següents: [...]

Ítem, un Ovidi⁴⁶² en valencià, a Pere Salvador, per tres reals castellans.

Ítem, *Horas de recreación*,⁴⁶³ a Andreu Sànchez, per quatre sous y huyt diners.

dos volums apareguts a Lió (*Sententiae et Exempla ex probatissimis scriptoribus collecta*, Lugduni, apud Theobaldum Paganum, 1557), el primer dels quals contenia les sentències i el segon els exemples. D'una altra banda, l'obra de Rodrigues estava influenciada per les *Sententiae* de Publilio Siro seleccionades per Erasme (Francisco LAGUNA ROMERO i Gregorio RODRÍGUEZ HERRERA, «Las *Sententiae* de Publilio Siro seleccionadas por Erasmo y su influencia en los florilegios de G. Maior y A. Rodrigues de Évora», *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 38 (2018), pp. 83-107). ¶⁴⁶⁰ Potser faça referència a alguna de les obres de sant Bernat aparegudes en castellà a la península Ibèrica durant el segle XVI –editades com a *sermons*, tot i que també hi ha *meditaciones*– (WILKINSON, *Iberian Books...*, pp. 68-69). Ara bé, el fet que faça referència textualment a les «obres» també podria referir-se a les *Opera Bernardi* en llatí, aparegudes amb diversos títols durant la primera part del segle XVI en diverses ciutats europees, entre elles, Lió (sant BERNAT DE CLARAVALL, *Divi Bernardi Abbatis Clareuallis doctoris disertissimi ac vere melliflui opera omnia...*, Lugduni, Lugdunensi Clein, 1520, etc.). ¶⁴⁶¹ Del pare de l'Església Joan Cassià (c. 360/365–ca. 435) existeixen diverses edicions cincenistes europees en llatí, començades *Ioannis Cassiani eremite*, qualsevol de les quals podria haver pertangut a Valleriola. Les obres completes de Cassià –l'edició més antiga que hem pogut trobar que encaixe amb el llistat de la subhasta– *Joannis Cassiani eremite*

Omnia opera, aparegueren a Basilea el 1559 (Joan CASSIÀ, *Joannis Cassiani eremite Omnia opera: videllcèt de Institutis renuntiantium lib. XII, Collationes sanctorum Patrum XXIV, de Incarnatione D.N. Jesu Christi lib. XII*, Basileae, Henricum Petri, 1559). ¶⁴⁶² La presència d'Ovidi entre els lletraferits catalans i valencians medievals és de sobra coneguda: trobem el seu rastre des d'Eiximenis al *Tirant*. Pel que fa a les traduccions, més enllà de les manuscrites, hi ha l'incunable de 1494 editat per Pere Miquel a Barcelona (OVIDI, *Taula dels quinze llibres d[e] Transformacions del poeta Ovidi: partida per llibres e capítols com se segueix*, Barcelona, Pere Miquel, 1494). Sobre la influència i circulació del poeta entre els clàssics de la literatura catalana, vegeu Lola BADIA, «Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana, amb notes sobre les traduccions de les Heroides i de les Metamorfosis al vulgar», dins Lola Badia, *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Abadia de Montserrat, 1993, pp. 39-71. ¶⁴⁶³ Es tracta de la versió de Vicente de Millis de *Hore di Rrecreatione* de Lodovico Guicciardini (Ludovico GUICCIARDINI, *Horas de recreacion recogidas por Ludovico Guicciardino, noble ciudadano de Florencia; traducidas de lengua Toscana [por Vicente de Millis Godinez]; en que se hallaran dichos, hechos y exemplos de personas señaladas, con aplicacion de diuersas fabulas, de que se puede sacar mucha doctrina*, Bilbao, Mathias Mares, 1586). Com apunta Scamuzzi (2015, p. 85), aquesta traducció era

Ítem, *Officina tex*^{65r}*toris*,⁴⁶⁴ a micer Miquel Joan Sànciz, per huylt sous.

[...]

Ítem *Hieronymi Plato De Bono Statu Religiosi*,⁴⁶⁵ a don Francisco Girón de Rebolledo, per sis reals castellans.

Ítem, un breviari vell, a Gaspar Salvador, per un real castellà.

Ítem, les obres de Ribadeneira,⁴⁶⁶ a don Fedrich Vilarrassa, per dihuylt reals castellans.

^{65v} Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de dèset liures, sis sous y deu diners moneda reals de València [...]

^{66r} [...] *Anno a nativitate Domi*^{66v}*ni millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado vigesimo octavo februarii*, constituhit personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ^{67r} [...] ^{67v} [...] féu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per ^{68r} los preus immediate següents:

Primo, *Libre dels furs y privilegis del mostaçaf*,⁴⁶⁷ a micer Francés Joan Burgos, per dotze reals castellans.

[...]

un «episodio minore all'interno del più ampio fenomeno delle traduzioni castigliane antiche dei novellieri italiani del rinascimento», emmarcat en el més ample procés de la generalització de la narrativa en prosa com a «consumo letterario del pubblico alfabetizzato, in particolare femminile», del qual els *novellieri* «erano l'avanguardia» (Lole SCAMUZZI, «Le *Horas de recreación* di Vicente de Millis», dins Aldo RUFFINATTO i Guillermo CARRASCO, *Novellieri italiani in Europa, testi e studi*, Torí, Accademia University Press, 2015, p. 85). ¶ ⁴⁶⁴ Es tracta d'alguna de les edicions cincincentistes de la famosa *Officina* de l'humanista francès Jean Tixier de Ravisi, més conegut com Ravisi Textor –o Ravisius Textor, en llatí–, publicada amb títols diversos a partir de la primera edició (1503?). L'*Officina* és una de les més cèlebres poliantees aparegudes al segle XVI. Aquestes eren miscel·lànies enciclopèdiques amb continguts de cultura clàssica i història sagrada, utilitzades molt sovint pels escriptors per tal d'introduir més o menys dissimuladament referències al seus textos i embellir-los (Jean SEZNEC, *La survivance des dieux antiques. Essai sur le rôle de la tradition mythologique dans l'humanisme et dans l'art de la Renaissance*, París, Flammarion, 1980, p. 342). ¶ ⁴⁶⁵ Es tracta de l'obra *De Bono Statu Religiosi* del jesuïta de Milà Jerome Platus, apareguda per primera vegada el 1589 i amb di-

verses edicions posteriors. «Until it was superseded by Alphonso Rodríguez's *Christian Perfection*», el llibre de Platus era «the standard book for the instruction of novices in the principles of the religious life» (John GERARD, *The Autobiography of a Hunted Priest*, Londres, Ignatius Press, 2012, p. 35). ¶ ⁴⁶⁶ Les «obres» del jesuïta castellà Pedro de Ribadeneira aparegueren amb el títol de *Las obras del P. Pedro de Ribadeneira* el 1595 a Madrid (Pedro RIBADENEYRA, *Las obras del P. Pedro de Ribadeneira de la Compañia de Jesus: agora de nuevo reuistas y acrecentadas*, Madrid, en casa de la viuda de Pedro Madrigal, 1595) i més tard, el 1605, a la mateixa ciutat (*Obras del padre Pedro de Ribadeneira...: agora de nuevo reuistas y acrecentadas*, Madrid, Luis Sánchez, 1605). En aquestes obres, s'inclouïa, entre d'altres algunes biografies –la vida de sant Ignasi de Loyola o la de Francesc de Borja–, la seua història del cisma d'Anglaterra o l'ascètic *Tratado de la tribulación*. ¶ ⁴⁶⁷ És molt probable que faça referència a una de les còpies manuscrites del *Llibre del mostaçaf* que circulaven en les respectives ciutats de la Corona d'Aragó en què aquest tenia competències –sempre locals–, entre d'altres la vigilància de pesos i mesures, el control de qualitat dels gèneres, la fixació del preu de la carn, etc. El fet que parle de «furs y privilegis» és explicable pel contingut normatiu de l'obra.

Ítem, lo *Offici de la mare de Déu*,⁴⁶⁸ a Diego Arminyana, per un real castellà.
 [...]

 ¶68v [...] Ítem, *Razón de Estado*⁴⁶⁹ y *Visita de Cárcel*,⁴⁷⁰ a Joan de Montañan, per dotze sous.
 [...]

 Ítem, *Poliantea*,⁴⁷¹ a mossén Miquel Sànciz Granell, per vint-y-un real castellà.
 ¶69r [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de quaranta liures, dihuyt sous y tres diners moneda reals de València [...]

¶70r [...] *Anno a nativitate* ¶70v *Domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado vigesimo octavo februarii*, constituhit personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ¶71r [...] féu venda en públich encant dels béns mobles de dita ¶71v herència y cura a les persones y per los preus immediate següents:
 [...]

 Ítem, primer y segon tomos de *Rationale divinatorum officiorum*,⁴⁷² a mossén Anthoni Ximénez, per dotze sous.

¶ 468 Es tracta d'un text litúrgic. Podria tractar-se d'una versió manuscrita. ¶ 469 Molt probablement es tracte de la *Razón de estado* de Giovanni Botero, traduïda al castellà per Antonio de Herrera y Tordesillas (1549-1626), un altre llibre de teoria política en la línia de Maquiavel –el qual cita de manera directa breument i només una vegada–, editat primer a Madrid (Giovanni BOTERO, *Diez libros de la razón de estado*, Madrid, Luis Sánchez, 1593) i, amb el mateix títol, a Barcelona el 1599 (*Diez libros de la razón de estado*, Barcelona, Jaume Cendrath, 1599), totes dues referenciades per WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 83. Tornà a imprimir-se a Burgos el 1603 (*Diez libros de la razón de estado*, Burgos, Sebastián de Cañas, 1603), còpia de la barcelonina. ¶ 470 Sembla fer referència a l'obra de l'humanista xativí Cerdà de Tallada, del qual ja ha aparegut un volum en el present llistat. Es tractaria de Tomás CERDÀ DE TALLADA, *Visita de la cárcel y de los presos*, València, Pedro de Huete, 1574. Novament, trobaríem un llibre de teoria política, en aquest cas tota una «novetat» en la literatura jurídica del segle XVI, en afegir tres temes com «la denuncia de la situació de les presons, la desatenció del tema per la doctrina i la necessitat de reformar el sistema penitenciari», com apunta Teresa Canet en la moderna edició crítica (Teresa CANET APARISI (ed.), *Tomàs Cerdà de Tallada: Visita de la cárcel y de los presos*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008). ¶ 471 La referència

no aclareix de quina poliantea exactament i per tant de quina edició es tracta. Ni WILKINSON, *Iberian Books...*, ni PETTEGREE i WALSBY, *Books published...*, ni AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras...*, esmenten cap publicació amb aquest títol. Potser es tracte de la coneguda *Polyanthea* de Mirabello, apareguda el 1512 a Viena (Nani Dominico MIRABELLO, *Polyanthea. Opus suavissimis floribus exornatum*, Viennae, Leonh. & Luc. Alantsaei, 1517). Com comentàvem en una de les anotacions anteriors, les poliantees, com a reculls enciclopèdics de saber clàssic, fins i tot en forma de fragments d'autors, tingueren molt d'èxit durant el segle XVI, en posar a disposició de l'escriptor tota una sèrie de recursos per tal d'ornar el seu discurs i d'embellir-lo. Com diu López Poza: «Los argumentos eruditos extraídos de toda clase de saber se hicieron imprescindibles en el discurso de cualquier escrito culto de los siglos XVI y XVII y aunque oficialmente se desdenara el uso de estas ayudas en sustitución del método considerado más correcto, el del cartapacio personal basado en las lecturas de primera mano» (Sagrario LÓPEZ POZA, «Polianteas y otros repertorios de utilidad para la edición de textos del Siglo de Oro», *La Perinola: revista de investigación quevediana*, 4 (2000), p. 193). ¶ 472 El *Rationale divinatorum officiorum* és un dels tractats medievals més importants sobre aspectes simbòlics de la litúrgia i l'arquitectura eclesiàstica, obra del prelat francès Guillaume Durand –també anomenat William

- [...]
- ¶^{72v} Ítem, un paper ab lo *Arbre dels reys de Aragó*,⁴⁷³ a Pere Navarro, per sis sous.
Ítem, *Meditaciones divi Aureli Augustini*,⁴⁷⁴ a don Joan Vilarrasa, per dos sous.
- [...]
- Ítem, unes ores de pergami ab es cubertes de vellut negre ¶^{73r} molt ras, ab un gafet ample enmig, daurat, a micer Francés Joan Burgos, per quinze reals castellans.
- [...]
- ¶^{73v} Ítem, *Veriloquium en reglas d'Estado*, de micer Cerdà,⁴⁷⁵ a don Bernabeu Vallterra, per deu sous.
Ítem, la vida de frare Luys Beltran,⁴⁷⁶ al dit don Bernabeu, per tres sous.
Ítem, *Avisos de privados y doctrina de cortesanos*,⁴⁷⁷ al mateix, per tres reals castellans.
Ítem, *Opera Dionisii Areopagita*,⁴⁷⁸ al dit don Bernabeu, per dos reals castellans.
Ítem, *Sentències y dichos de savis*,⁴⁷⁹ al dit, per un real castellà.

Durandus o Duranti (c. 1230–1296). Fou editat moltes vegades després de la primera edició prínceps el 1459 a Mainz. WILKINSON (*Iberian Books...*, p. 185) n'esmenta una única ibèrica durant tot el segle XVI, en aquest cas a Granada el 1504 (Guillem DURAND, *Rationale divinorum officiorum*, Granada, Juan Varela de Salamanca, 1504). Watt, que recull moltes d'aquestes edicions europees, afirma que de «all editions previous to 1600, though numerous, very few copies are to be found» (Robert WATT, *Bibliotheca Britannica, or a general index to british and foreign literature*, Edinburgh, Archibald constable and company, Edinburgh, 1824, 2 vols., p. 324). ¶⁴⁷³ Deu tractar-se d'algun imprés amb la genealogia dels reis de la Corona d'Aragó o, potser, d'alguna versió manuscrita. ¶⁴⁷⁴ D'aquestes meditacions de sant Agustí editades com a *Divi Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi Meditationes, Soliloquia, et Manuale* hi ha diverses aparicions durant el segle XVI i posteriors. Wilkinson no n'esmenta cap de coincident però Martín Abad sí que fa referència a unes *Meditatio (...) divi Augustini* estampades en Alcalá de Henares el 1554 (Julián MARTÍN ABAD, *La imprenta en Alcalá de Henares (1502-1600)*, Madrid, Arco Libros, 1991, 2 vols., p. 637) Tot i això, l'absència d'«Aureli», present en altres edicions i anotada pel copista, ens fa pensar que no es tracte d'aquesta. ¶⁴⁷⁵ Tomàs CERDÀ DE TALLADA, *Veriloquium en reglas de estado segun derecho diuino, natural, canonico y civil y leyes de Castilla: endereçado a la conseruacion de la autoridad y grandeza del catholico ... don Phelipe tercero y segundo de Arago[n]*, València, Juan Chrysostomo Garriz, 1604. ¶⁴⁷⁶ Probablement

l'obra de Vicent ANTIST, *Relación de la vida y muerte del p. fray Luis Bertran de la orden de santo Domingo*, València, Pedro de Huete, 1575. Hi ha una altra edició posterior: *Verdadera relación de la vida y muerte del padre fray Luys Bertran*, València, Pedro de Huete, 1582. Més tard se'n sumen altres set a València i en diversos indrets de la península (WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 28), motivades pel furor al voltant de la figura de Bertran, incrementat amb la seua mort el 1581. ¶⁴⁷⁷ Aquesta obra d'Antonio de Guevara (1480–1545) aparegué per primera vegada el 1539, amb diverses edicions durant el segle XVI (WILKINSON, *Iberian Books...*, pp. 392 i ss.), qualsevol de les quals podria haver posseït Valleriola, raonablement interessat, si tenim en compte la seua biografia i el present llistat, pels aspectes de protocol cortesà. ¶⁴⁷⁸ Robert Watt esmenta diverses edicions europees de les *Opera* de «Dionisi Areopagita» (WATT, *Bibliotheca Britannica...*, p. 306), cap d'aquestes ibèrica. Wilkinson no en fa referència a cap amb aquest títol. ¶⁴⁷⁹ Molt probable referència Nicolas LIBURNIO, [Alonso ULLOA (tr.): *Sentencias y dichos de diversos sabios y antiguos auctores, assi griegos como latinos*, Venizia, Gabriel Giolito de Ferrari, 1553. Hi ha dues edicions dos anys després en Anvers que retoquen el títol (*Elegantes sentencias de muchos sabios príncipes, reyes y philosophos griegos y latinos en tres lenguas*, Antwerpen, Hans de Laet, 1555, i *Elegantes sentencias de muchos sabios príncipes, reyes y philosophos griegos y latinos en tres lenguas*, Antwerpen, Jean Richard and Hans de Laet, 1555). En aquest cas, les tres llengües eren castellà, italià i francès.

¶^{74r} Ítem, *Retorica*, en romans,⁴⁸⁰ al mateix, per tres reals castellans.
 Ítem, Ausiàs March, en valencià,⁴⁸¹ al dit, per cinch sous.
 Ítem, *Contemptus mundi*, en valencià,⁴⁸² al mateix, per tres sous.
 Ítem, *Art de ben morir*, en valencià,⁴⁸³ al dit, per tres sous.
 Ítem, *Conquistes del rey de Aragó*, en valencià,⁴⁸⁴ al mateix, per dos sous.
 Ítem, *Psalteri de David*,⁴⁸⁵ al dit, per cinch sous y nou diners.
 Totes les quals damunt ¶^{74v} dites partides acumulaes prenen suma de vint-y-quatre liures, onse sous y dos diners [...]

¶⁴⁸⁰ És poc precisa aquesta referència. Siga com siga, en AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras...*, no s'esmenta cap *Retòrica* editada en català a l'època, mentre que Wilkinson només inclou la castellana *Arte de retorica en el qual se contienen tres libros* de Rodrigo Espinosa de Santayana (1578), apareguda a Madrid a finals de segle (WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 338). Tot i això, encara hi ha una *Rhetorica en lengua castellana* de Miguel Salinas (1541) esmentada en el treball de Garrido *et al.* sobre les retòriques espanyoles del segle XVI en la Biblioteca Nacional de Madrid, molt recomanable per tal de comprendre el ressorgir d'aquesta matèria durant el cinc-cents (Miguel Ángel GARRIDO, M. A. MARTÍNEZ, Ángel Luis LUJÁN ATIENZA i Luis ALBUQUERQUE, «Retóricas españolas del siglo XVI en la Biblioteca Nacional de Madrid», *Revista de Filología Española*, LXXVIII, 3/4 (1998), p. 347). El fet, però, que el copista puntualitze que es tracta d'una edició «en romanç» descarta la majoria de publicacions sobre el tema, sense anar més lluny la *Artis rhetoricae* de Nebrija (Elio Antonio NEBRIFA, *Artis rhetoricae compendiosa coaptatio ex Aristotele, Cicero-ne, Quintiliano*, Compluti [Alcalá de Henares], 1515). ¶⁴⁸¹ Ausiàs March havia sigut editat el 1539 a València amb la traducció de Gaspar de Romaní adjunta a l'original. Si aquest «en valencià» del copista fa referència a una versió monolingüe de March, ha de ser per força alguna de les tres edicions barcelonines dels poemes de March (1543, 1545 i 1560), ja que les edicions de Sevilla i Madrid (March 1553 i 1579) ho són en castellà, com la de València del 1560 i la de Saragossa dos anys després. Només la de Valladolid de 1555 seria, com la de Romaní, bilingüe. Sobre totes aquestes edicions de March al segle XVI, vegeu Vicent Josep ESCARTÍ, *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian culture (15th-19th c.)*, Santa Barbara, Publications of eHumanista, 2012, pp. 66-92. ¶⁴⁸² El *Contemptus mundi* de

Thomas Kempis –que pren altres títols, com el complet *De imitatione Christi et de contemptu omnium vanitatum mundi*– va ser estampat amb profusió durant el segle XVI a la península (WILKINSON, *Iberian Books...*, pp. 140-142). Ara bé, el fet que es puntualitze que aquest es trobava «en valencià» redueix i molt les possibilitats. De fet, hi ha la traducció de Miquel Peres editada el 1491 atribuïda a Jean Gerson i estampada amb el títol de *Gerson del menyspreu del mon* i la barcelonina 1518, *Libre del menyspreu del món* e de la imitació de de nostre senyor Déu Jesucrist (WILKINSON, *Iberian Books...*, pp. 375 i 716). ¶⁴⁸³ Aguiló i Fuster esmenta diverses obres en català destinades a la preparació de la mort editades en data prèvia a 1607 (AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras...*, pp. 230-233). Ara bé, amb el títol d'*Art de ben morir* o amb aquest sintagma al seu interior només fa referència a una edició «probablement» de 1491, una altra també valenciana de 1497 en casa de Nicolau Spindeler, també esmentada per WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 47. ¶⁴⁸⁴ Aguiló i Fuster fa referència a dues obres amb aquest –molt semblant– títol, totes dues editades a Barcelona. Es tracta de *Conquestes e històries dels reys de Aragó e comtes de Barcelona. Novament estampats* (1519) –aquest novament en referència a l'obra anterior, *Històries e conquestas de Cathalunya* (1495)– i les *Historias e conquestas dels excel·lentíssims e cathòlics reys de Aragó* (1534) (AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras...*, pp. 675-676). ¶⁴⁸⁵ Entre les diverses edicions en valencià del *Psalteri*, més enllà de la coneguda de Roís de Corella (1490), Aguiló i Fuster n'esmenta dues més al XV, una sense lloc ni data concreta i una altra a Girona, també sense datar, i cap al segle XVI (AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras...*, pp. 13-16). Wilkinson (WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 73), per la seua banda, aporta tres psalteris en castellà que a més a més indiquen explícitament «de David» en el títol, *El salterio de David en lenguaje*

¶^{75r} *Anno a nativitate* ¶^{70v} *domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulato quinto decimo julii*, constituït personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ¶^{76r} [...] ¶^{76v} feu venda ¶^{77r} en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per los preus immediate següents:

Primo, sis libres de forma de full, intituls, ço és, lo hu, *Tabla de la monarchia ecle-siastica*, y los altres primera, en dos libres, y segona, tercera y quarta parts de la *Monarchia ecle-siastica*, en tres libres, y la primera part en dos tomos⁴⁸⁶ (se han cobrat de Hernando Pretel), a Phelip Tronjoni, per setanta ¶^{77v} un real castellà.

Ítem, un libre de full de baga y botó, escrit de mà intitulat *De sensibilibus delicijs paradisi*,⁴⁸⁷ a Miquel Borràs, per tres sous.

Ítem, primera y segona part de forma de full, ab cubertes de beserro, intitulat *Eco-nomia concordantiarum scripturae sacra*, de Bulloco,⁴⁸⁸ a frare Joan Vicent Català, mestre en sacra teologia, per trenta reals castellans.

Ítem, la primera y segona part, de quarts de full, intituls ¶^{78r} *Suma*, de Ledesma,⁴⁸⁹ a mossén Roqueta, per trenta reals castellans.

castellano, editat a Lisboa (1529), i dos amb el tí-tol d'*El psalterio de David*, a Lió (1550) i Anvers (1555), aquest també referit per PETTEGREE i WALSBY, *Books published...*, p. 186. Final-ment, hi ha un *Psalterium David regis* en llatí en Coimbra (1588), recollit per WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 74. ¶⁴⁸⁶ L'obra del franciscà castellà Juan Pérez de Pineda aparegué pri-merament amb el títol de *Los treynta libros de la Monarchia Ecclesiastica o Historia Universal del mundo diuididos en cinco tomos*, primer a Sala-manca (1588) i després a Barcelona (1594) i Madrid (1594), totes aquestes referides per Wilkinson (WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 1580), com també les diverses parts aparegudes el mateix any a Barcelona, tres edicions de la *Quarta parte*, tres de la *Tercera parte* i una de la *Quinta* i *Segunda*. ¶⁴⁸⁷ Per l'ordre en què el copista ordena el títol, és molt probable que es tracte de l'obra de Celso Maffei (1425-1508) *Delitiosam explicationem de sensibilibus delicijs Paradisi*, apareguda el 1504 a Verona (Celsus MAFFEI [MAFFEU] *Delitiosam explicationem de sensibilibus delicijs Paradisi*, Verona, Lucas An-tonius florentinus, 1504), una visió del paradís de títol molt semblant a l'anterior veneciana de Bartolomeo RIMBERTINO [RIMBERTINUS], *De delicijs sensibilibus paradisi*, Venècia, 1498. Sobre aquestes, vegeu Michael BAXANDALL, *Pittura ed esperienze sociali nell'Italia del Quattro-*

cento, Torino, Einaudi, 1978, p. 113. ¶⁴⁸⁸ Es tracta de l'enciclopèdica *Economia Concordan-tiarum Scripturae sacrae* del catòlic anglés George Bullock –com a escriptor Georgio Bulloco–, amb tres edicions, Anvers (1567, 1572) i Venè-cia (1585). Vegeu *Dictionary of National Biogra-phy*, VII, London, Smith, Elder & Co, 1886, p. 254). ¶⁴⁸⁹ Es refereix a l'obra enciclopèdica de Pedro de Ledesma, la *Primera parte de la Suma*, centrada en tot allò relacionat amb els sagra-ments, i la *Segunda parte*, que ho fa en tot allò més enllà d'aquests. Totes dues aparegueren el mateix any 1598 a Salamanca (Pedro LEDES-MA, *Primera parte de la Summa: en la qual se cifra y summa todo lo que toca y pertenece a los sacramentos...*, Salamanca, Juan y Andrés Renaut, 1598, i *Segunda parte de la Summa: en la qual se summa y cifra todo lo moral, y casos de consciencia que no pertenecen a los sacramentos...*, Salamanca, Juan y Andrés Renaut, 1598). Valleriola posseiria aquestes primeres edicions o bé les del 1605, estampades també a Salamanca (Pedro LEDES-MA, *Primera parte de la Summa: en la qual se cifra y summa todo lo que toca y pertenece a los sacra-mentos...* Salamanca, Antonia Ramírez viuda, 1605, i *Segunda parte de la Summa: en la qual se summa y cifra todo lo moral, y casos de consciencia que no pertenecen a los sacramentos...*, Salamanca, Antonia Ramírez viuda, 1605), ja que la resta d'edicions són posteriors al seu decés.

Ítem, *Biblia sacra*,⁴⁹⁰ a micer Anthoni Joan Tallada, per trenta reals castellans.

Ítem, un libre intitulat *Adagia Manucii*,⁴⁹¹ al pare mestre Joan Vicent Català, per dotze reals castellans.

Ítem, libre de *La venida de Christo y sus milagros*,⁴⁹² al dit mestre Català, per huyt reals castellans.

Ítem, libre *De ritibus echlesiae*,⁴⁹³ al dit mestre Català, per quatre reals castellans.

¶^{78v} Ítem, libre *Sintaxis artis mirabilis*,⁴⁹⁴ al dit mestre Català, per quatre reals castellans.

Ítem, libre *Eutimio in psalmos*,⁴⁹⁵ al dit mestre Català, per quatre reals castellans.

Ítem, dos tomos de octavo ab cubertes de besero, intitulats *Elusidacio in omnes psalmos*,⁴⁹⁶ al dit mestre Català, per sis reals castellans.

Ítem, *Vocabulari de les dos lengües, toscana y castellana*,⁴⁹⁷ al dit mestre Català, per dos reals castellans.

¶⁴⁹⁰ Vegeu nota al peu de pàgina núm. 149 de la transcripció d'aquesta llista. ¶⁴⁹¹ Sembla que parla de l'impressor pontifici i humanista venecià Paolo Manuzio –Paulus Manutius– (1512-1574), qui va realitzar una edició esportada dels *Adagia* d'Erasmus, l'única permesa per l'*Índex* de llibres prohibits de l'inquisidor general Gaspar Quiroga (1583-84). L'*Índex* anterior de Valdés (1559) no havia prohibit els *Adagia* llatins com volia el pontífex, cosa que alleugerí molt Palmireno, entre d'altres professor de gramàtica i retòrica a la Universitat de València: «Dios le dé mucha vida al inquisidor maior, que ha sido en esse y otros libros más liberal con los estudiosos que no el Papa» (Antonio SERRANO CUETO, «La adagia de Erasmo en el *Index expurgatorius* de Amberes (1571): El alcance de la censura dirigida por Arias Montano», *Calamus renascens, Revista de humanismo y tradición clásica*, 1 (2010), p. 366). Tot i profans i aparentment inofensius, alguns dels adagis contenien temes delicats per a Roma, com la teologia escolàstica, els falsos cristians o el poder i els diners, que motivaren la censura. De la versió de Manuzio, n'hi ha diverses edicions, una de les més conegudes la de Florència el 1575, *Adagia quaecumque ad hanc diem exierunt, Paulli Manutii studio...* Wilkinson no en referencia cap d'ibèrica, almenys al segle XVI. ¶⁴⁹² Es tracta de l'obra del frare Hernando OJEA GALLEGO, *La venida de Christo y su vida y milagros*, Medina del Campo, Christóval Lasso Iaca, 1602. ¶⁴⁹³ Amb molta probabilitat l'obra de l'advocat de Tolosa Jean-Étienne [Joannis Estephani], *De Ritibus Ecclesiae catholicae libri 3*, Roma, Ex Typographia Vaticana, 1591. Té edicions posteriors.

¶⁴⁹⁴ L'enciclopèdia de ciències *Syntaxes artis mirabilis* del jurista de Tolosa Pierre Gregoire –Petro Gregorio Tolosano– (c. 1540-1597) fou editada per primera vegada a Lió el 1575 (Pierre GREGOIRE [GREGORIO], *Syntaxes artis mirabilis in libros septem digestae*, Lugduni, apud Ant. Gryphium, 1575). Té edicions posteriors. ¶⁴⁹⁵ Aquesta referència sembla porta a Eutimi Zigabé, el monjo de Constantinoble que va viure al segle XII, els *Commentationes in omnes psalmos* del qual foren traduïts per Filippo Sauli i editats a Verona el 1530, amb edicions posteriors. Vegeu Jonathan WOOLFSON (ed.), *Reassessing Tudor Humanism*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2002, p. 100. ¶⁴⁹⁶ Probablement es tracta de *Elucidatio in omnes Psalmos* de François Titelmans, aparegut el 1531 (François TITELMANS, *Elucidatio in omnes Psalmos iuxta veritatem Vulgatae*, Anvers, 1531) i amb diverses edicions en del segle XVI. Titelmans, fou «activo defensor del texto tradicional y la *Vulgata* que discutían los humanistes» i considerat per Erasme com «un adversaire “redoutable”» (Verónica MATEO RIPOLL, *La cultura de las letras. Estudio de una biblioteca eclesiástica en la Edad Moderna*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2002, p. 120). De fet, va mantindre amb ell un conegut debat entre 1527 i 1530 sobre l'exegesi de les epístoles de sant Pau (John CROSSLEY, *Hernando de Los Ríos Coronel and the Spanish Philippines in the Golden Age*, Franham-Burlington, Ashgate, 2011, p. 123). ¶⁴⁹⁷ Tot i que transcriu en valencià, fa referència a la famosa obra de Cristóbal de las Casas, *Vocabulario de las dos lenguas toscana y castellana*, editat per primera vegada a Sevilla el 1570, amb edicions posteriors (WILKINSON, *Iberian Books...*, p. 109).

Ítem, Dionisio Cartugiano, *De Quatuor novissimis*,⁴⁹⁸ al dit mestre Ca||^{79r}talà, per un real castellà.

Ítem, ores de la orde de predicadors,⁴⁹⁹ al dit mestre Català, per un real castellà.

Ítem, libre de full intitulat *Sentències*, de Belengardo,⁵⁰⁰ al dit mestre Català per deu reals castellans.

[...]

||^{81r} [...] Ítem, un quadro ab ses portes, ab la figura de Nostra Senyora ab son fill al bras, a dita dona Costança [de Perellós] per dos liures.

Ítem, tres quadros gichs, ço és la figura de sent Vicent, lo altre ab la figura de sent Bernat y lo altre ab les figures de Nostra Se||^{81v}nyora ab son fill al bras y sent Joseph, a la dita dona Costança, per dihuyt sous.

Ítem, altres tres quadros, ço és lo hu ab la figura de senta Magdalena, lo altre de senta Catherina de Sena y lo altre de sent Jaccinto, a la dita dona Costança, per sis liures.

Ítem, un quadro ab les figures del devallament de la Creu [...], a la dita dona Costança per tres liures. [...]

||^{83v} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de tres-centes cinch liures, quatre sous y nou diners moneda reals de València.

[...].

¶⁴⁹⁸ Els «novíssims», per a la doctrina catòlica, són els darrers esdeveniments que afecten l'individu al final de la seua jornada terrestre i en són quatre: mort, judici particular, infern i glòria. Hi ha, al voltant d'aquests, una certa tradició literària dins l'univers de l'*ars morendi*, que s'estén també fins el segle XVI. Així, aquest *novissim* cartoixà sembla ser el de l'anomenat Dionisi el Cartoixà (1402-1471): Canalda i Llobet n'esmenta diverses edicions franceses amb el títol, total o parcial, de *De quatuor novissimis hominis* (Sílvia CANALDA I LLOBET, «A l'entorn dels set pecats capitals: la iconografia dels novíssims de Flandes a Catalunya», *Matèria*, 10-11 (2016), p. 238). Sobre aquest autor i els *novissimi*, també les traduccions al valencià, vegeu el citat treball de Canalda i Llobet. ¶⁴⁹⁹ No

hem pogut trobar l'edició concreta a què fa referència, si és que es tracta d'una obra editada i no d'una de manuscrita; ni Aguiló i Fuster ni Wilkinson fan referència a cap obra amb aquest títol entre les que esmenten sobre o al voltant de l'ordre de Predicadors. No hi ha dubte, en tot cas, que es tracta d'un llibre de pregàries. ¶⁵⁰⁰ Molt probablement el *Sententiarum* d'Étienne Bellengard –Stephano Bellengardo– aparegut el 1559 a Lió (Ettienne BELLENGARD [BELLENGARDO], *Sententiarum volumen absolutissimum*, Lugduni, Ioannes Tornasius, 1559), amb edicions posteriors. Aquest recull de sentències, en la línia d'obres enciclopèdiques tan útils a l'hora d'ajudar a la creació literària, posava a la disposició del lector-escriptor un llarg llistat de sentències clàssiques.

Índex antroponímic

A

- Abat i de Català (*Abbad y de Cathalà*), Beatriu Anna 85
- Abellà, Francesc Joan (*Francés Juan*), ciutadà 83
- Abellà, Jeroni Honorat (*Geroni Honorat*), ciutadà 92
- Abreo, mossén Francisco, prevere i racional de la catedral de Valladolid 164
- Adell, doctor Pedro 180
- Adrià VI (*Adriano 6*), papa 80
- Aguilar i Torrocella (*Aguilar, Aguilar y Torrocella*), mossén Miquel Jeroni d' (*Miquel Geroni de*), rector de Sant Llorenç 94, 135
- Aguilera, Francesc Llorenç (*Francés Lorens*) 98
- Aguiló, en Joan (*Juan*), senyor de Petrés 96, 156
- Aguirre, fra Cristòfol d' (*fray Christóval de*), frare del convent de la Mercè d'Elx 121
- Aguirre, en Cristòfol d' (*Christòfol de, Christóval*), jurat i cavaller 157, 164
- Agulló, sor Margarita, beata terciària franciscana 113
- Agustí (*Agostí*), sant 206
- Aitona (*Aytona*), comte d' → Montcada i Cardona, Francesc de
- Alarcón, Pere, notari 202
- Albert VII d'Àustria (*Alberto*), arxiduc 129
- Albiztar, Lluís de, secretari 119
- Alcalà, Francisco de 179
- Alçamora, mossén Joan (*Juan*), prevere i doctor en sacra Teologia 113, 130, 172, 178
- Alegre, Simeó Joan (*Simeón Joan*), cavaller 143
- Alfons III (*Alfonso tercer*), rei de la Corona d'Aragó 118
- Aliaga, en Francesc (*Francés*), generós 131, 136, 141
- Aliaga, en Jeroni (*Geroni*) 147
- Almenara, doctor Lluís (*Loís*) 82
- Almudéver, Onofre 207
- Almúnia, en Pere Lluís (*Pere Luís, Pere Loís*) 100, 150, 166
- Alp (*Dalp*), doctor Miquel Àngel d' 188
- Alpont, dona Àngela 66
- Alreus, mossén Francesc Pau (*Francés Pau, Pau*), escrivà de manament 68, 75, 114, 163, 170
- Álvarez, doctor, oïdor de causes pies 94
- Álvarez y Benavente (*Álvarez*), Antonio de 205
- Álvaro, Juan 205
- Alzamora* → Alçamora
- Amigó, fra Joaquim (*Joachim*), prior del monestir de Valldecris (Altura) 83
- Anadon, fra Domingo, porter del convent de Predicadors de València 162, 163
- Andrés, don Pere (*Pedro*), prevere, comandador de Sant Antoni 113
- Andreu, Jaume, notari 164
- Andreu, doctor Pere Joan (*Perandreu*), canonge de la Seu de València 114
- Antist, Vicent 213
- Antonelli* → Garavelli Antonelli, Cristóbal

- Aragó i de Portugal, don Alfons d', duc de
Sogorb i virrei del regne de València 95
- Arellano, donya Beatriu d' (*Beatriz de*) 178
- Arguedes, doctor Ximénez d', mestre en sa-
cra teologia 143
- Arminyana, Diego 212
- Artés, en Francesc Vicent (*Francés Vicent*),
cavaller 105, 124, 149, 163
- Artés, donya Laudòmia 189
- Assió (*d'Esio*), Francesc d' (*Francés*) → Casal-
duc, Nicolau, senyor de Borriol
- Assió (*Dassio*), Pere d', síndic 99
- Àustria, donya Anna d' (*Anna Mauricia*), in-
fanta 152, 181
- Àustria, donya Caterina d' (*Catalina*), infanta
64, 166, 180
- Àustria, donya Isabel Eugenia Clara d' (*Isa-
bel Eugenia Clara*), infanta 65, 123, 127,
129, 160
- Àustria i de Baviera, donya Margarita d', ar-
xiduchessa d'Àustria, reina 70, 123, 127,
129, 131, 152, 179, 180
- B**
- Balançat, Antoni, notari 88
- Baldó, Lluç Joan (*Lluç Joan*), ciutadà 143
- Ballester, Gaspar, notari 129, 137
- Barberà, mossén Jaume 203
- Barberà, en Rodolf (*Rodolfo*), cavaller 74, 97
- Barceló, mossén Miquel 203
- Barrientos, Bartolomé 204
- Beccaria de Mont-real, fra Hipólito Maria,
general de l'ordre de Predicadors 114
- Bellengard (*Bellengardo*), Étienne (*Stephano*) 217
- Bellot, don Joan (*Juan*), prior del monestir
de Valldecrist (*Altura*) 83
- Bellví, don Antoni (*Antonio*), noble, senyor
de Rafelbunyol 140, 144
- Bellví, don Francesc (*Francisco*), senyor de
Bèlgida 74
- Bellví, don Vicent, noble, senyor de Bèlgi-
da 100, 161, 163
- Bellví d'Esplugues (*Belvis d'Esplugues*), don
Lluís (*Loís*), senyor de Terrateig 97
- Beltran* → Bertran
- Benavides i Villalobos, don Diego de 180
- Beneito (*Beneyto*), en Gaspar, cavaller 145,
163, 165, 200, 202
- Beneito (*Beneyto*), en Jeroni (*Geroní*), cava-
ller de Montesa 83
- Beneito (*Beneyto*), Joan Batiste (*Joan Baptis-
te*), cavaller 153
- Beneito (*Beneyto*), en Miquel Mateu (*Miquel
Matheu*), cavaller 124, 153
- Benet, sant 208
- Benet XIII (*Benedicto*), «papa Luna» 103
- Bernat, sant 206
- Bertran, Jaume, ciutadà racional de València
137
- Bertran, fra Lluís (*fra Loís*), prior del convent
de Predicadors 62
- Bertran, Miquel (*Miguel*), escrivà de mana-
ment 191
- Bertrana, na* → Castillo, Beatriu
- Beuter, Pere Antoni 206
- Blanc (*Blanch*), Carles, notari 128
- Blanes, don Joan (*Juan*), noble, senyor de
Cotes 100
- Blasco, donya Joana 172
- Bobadilla, Jerónimo 207
- Boil (*Boill*), don Felip, senyor de Manises
76, 77
- Boil (*Boyl*), donya Juana 78
- Bonanat, Francesc (*Francés*), notari 160
- Borja, Francesc de 206, 211
- Borja i Català (*Borja, Borja y de Cathalà*),
dona Francesca de (*Francisca de*) 82, 151
- Borja i Centelles (*Borja*), don Carles de (*don
Carlos de*), duc de Gandia i comte d'Oliva
107, 119, 168, 170
- Borràs, Miquel, llibreter 205, 215
- Bosco, Rafel 208
- Botero, Giovanni 212
- Botí, Marc Antoni (*March Antoni*), notari
141
- Bou, en Bernat Joan (*Bernat Juan*), cavaller 99
- Bou, misser Francesc (*Francés*), doctor en
drets 142
- Bou, Bou de Pena-roja (*Bou òlim Penaroja,
Penarroia*), en Marc Antoni (*March An-
toni*), marquès de Terranova 72, 86, 96,
100, 117, 118, 125, 127, 128, 132, 138,
141, 144, 145, 149, 161, 163
- Bravo de Acuña, Felipa 192
- Brizuela, pare don Marcos 82, 83
- Buidad (*Buydad*), llaurador 112
- Bullock (*Buloco*), George (*Georgio*) 215
- Burgos, misser Francesc Joan (*Francisco Joan,
Francés Joan*) Joan 178, 206, 207, 211,
213

C

- Cabanilles, don Joan (*Juan*), noble 166
- Cabeça, mossén Andreu, prevere 91
- Cabreriça, sor 162
- Caetano, don Camilo, arquebisbe d'Alexandria 129
- Calataiud (*Calatayú*), donya Antònia 180
- Calataiud (*Calatayú*), don Lluís de (*Loís de*), senyor de Real (*Raal*), lloctinent de Governador 71, 75
- Calataiud i de Lloris (*Calatayud y de Lloris*), dona Leonor, senyora de la Torre 69
- Calepino, Ambrogio 209
- Calvo de Valcarce, Juan 182
- Capella (*Capilla*), Andreu, bisbe d'Urgell 208
- Cárdenas y Portugal, don Bernardino de, duc de Maqueda 70, 110
- Cardona, don Antoni de (*Antonio de*), noble 100, 155, 164
- Cardona, Jeroni (*Geroni*), ciutadà 83, 112
- Carles V (*Carlos*), emperador 114, 183, 185
- Carpio, Bernardo del 192
- Carròs de Vilaragut (*Carroz de Vilaragut*), don Pere (*Pedro*), síndic del braç militar 84, 86, 87
- Casalduch (*Casalduch òlim Asió, Casalduch y Assió*), en Francesc (*Francés*), senyor de Borriol 105, 132, 161
- Casalduch d'Asió (*Casalduch, Casalduch òlim Dassió, Casalduch de Assió*), en Nicolau, senyor de Borriol i Benicàssim 76, 96, 100, 118, 124, 125, 128, 146-150, 159
- Casanova, Miquel Joan (*Miquel Juan, Juan Geroni*), ciutadà 76, 92, 93, 171
- Casas, fra Cristóbal de las 216
- Cascant, Nicolau, cavaller 138
- Caso, don Andrés, bisbe de Lleó 189, 190
- Cassià, Joan, pare de l'Església 210
- Castellà de Vilanova (*Sllava Castellà de Vilanova*), don Lluís (*Luís*), senyor de Bicornb 118, 124, 127, 128
- Castellblanc (*Castellblanch*), dona Margarida (*Margarita*) 180
- Castelló, Lluís (*Loís*), notari 139
- Castellví, don Àlvar de (*Álvaro de*), cavaller de Montesa 106
- Castellví, don Carlos de 109, 208
- Castellví, major, don Francesc de (*Francisco de*) 74, 84
- Castellví, don Jordi de, senyor de Carlet i Tous 76, 117, 145, 169, 171
- Castellví i Sanç (*Castelví y Sans*), don Cristòfol de (*Christòfol de, Christóval de*) 164, 173, 178, 200, 202, 203, 209-212, 215
- Castillo, Beatriu (*Betriu*) 160
- Castillo, Maria del 119
- Castro, Joan de, rector de Càrmenes 195
- Castro y Castillo, Juan de, conseller de guerra i hisenda 120
- Castro Villafañe, Juan de 183
- Català (*Cathalà*), don Francesc (*Francisco*), fill de Graïda Català 154, 155, 173
- Català (*Cathalà*), en Francesc Joan (*Francés Juan, Francés Joan*), generós 154, 173
- Català, donya Graïda (*Grayda*), filla de Francesc Joan Català 82, 154
- Català, en Joan (*Juan*) Baptiste, cavaller 163, 166
- Català (*Cathalà*), Magdalena (*Madalena*), donzella 144
- Català (*Cathalà*), Serafi Josep (*Seraphí Joseph*), senyor de Parcent 85, 101, 154, 156
- Català i Centelles, Joan Guillem 108
- Català de Valleriola, mestre fra Pau Vicent 158
- Català de Valleriola (*Cathalà y de Valleriola, Cathalà*), en Pelegrí 84, 114, 169, 171
- Català (*Cathalà*) de Valleriola i Cifre, Guillem Ramon 62, 117
- Català de Valleriola i Perellós (*Catalán*), Anna Magdalena 128, 144, 199, 200
- Català de Valleriola i Perellós, Benito 130, 137, 146, 148
- Català de Valleriola i Perellós (*Cathalà*), Felipa (*Philippa, Filippa, Phelipe*) 163, 164, 172, 197, 199
- Català de Valleriola i Perellós, Joana 174, 184
- Català de Valleriola i Perellós (*Català de Valleriola, Català, Catalán y Valleriola, Catalán y Valeriola, Catalán*), Otger (*Oger, Ojer*) 113, 121, 124, 130, 137, 162, 167-169, 172, 175, 179, 184, 188, 196, 197, 199, 200 202, 203, 209-212, 215
- Català de Valleriola i Perellós (*Catalán, Catalán y Balleriola*), don Pedro 199
- Català de Valleriola i Valleriola, Bernat Guillem 108
- Català de Valleriola i Valleriola (*Cathalà*), Guillem Ramon 62, 95

- Català de Valleriola i Vives de Banyamars (*Cathalà, Cathalà de Valeriola, Cathalà de Valleriola, Cathalà y Valleriola, Cathalà y de Valleriola, Cathalà y de Valeriola, Català, Catalán y Baleriola*), don Bernat Guillem (*Bernardo*) 61, 62, 66-68, 70-74, 76, 80, 84, 86, 88, 90, 93, 96-100, 105, 108, 112, 118, 124, 125, 127, 128, 131, 132, 136-138, 140-142, 144-151, 155, 156, 158-160, 163, 164, 166, 169, 178, 196, 198, 200-203, 209-212, 215
- Català de Valleriola i Vives de Banyamars, Joan Guillem Honorat Benet (Juan)* → Català de Valleriola i Vives de Banyamars, Joan Vicent
- Català de Valleriola i Vives de Banyamars (*Cathalà, Cathalan*), fra Joan Vicent (*Juan Vicent, Pau Vicent*) 62, 69, 90, 94, 158, 198, 215, 216
- Català i Sanz, Bernat Guillem 108
- Caterina de Sena (*Catherina de Sena*), santa 217
- Celma, Baltasar, patge de Bernat Guillem Català i Valleriola 80
- Centelles (*Centellas*), don Cristòfol (*Christòfal*), senyor de Nules 102
- Centelles, don Francesc de, comte d'Oliva 107
- Centelles, Joana de 107
- Centelles, don Miquel, cavaller de Montesa 126
- Cerda, Catalina de la (*Cathalina de la*) 152
- Cerdà de Tallada (*Cerdà, Cerdan, Cerdan de Tallada*), en Maximilià (*Maximiliano*), generós 106, 141, 144, 151, 163, 207
- Cerdà de Tallada, misser Tomàs 207, 212
- Cervera, Jaume (*Jayme*), agutzil major del camp de Lleó 183
- Cervera, fra Miquel, prior de la cartoixa de Portaceli (Montcada) 82
- Chinchón, comte (compte) de* → Fernández de Cabrera i Bobadilla, Diego
- Ciceró 204
- Cisternes (*Sisternes*), en Melcior (*Melchior*), cavaller 147
- Ciurana, en Crisòstom (*Chrisòstomo*), cavaller 136, 156
- Claret, Juan Esteban (*Juan Estevan*), criat de Bernat Guillem Català de Valleriola 182, 199, 201
- Climent X, papa 62
- Climent, Baptista Josep (*Batiste Joseph*), notari 99
- Colom, Joan Baptista (*Juan Bautiste*), justícia civil 83
- Coloma y Cardona, don Joan, comte d'Elda 70
- Coloma y Saa, don Antoni, comte d'Elda 70
- Comte de Benavent* → Pimentel de Herrera i Quiñones, Joan Alfons
- Comte de Fuensalida* → López de Ayala y Cárdenas, Pedro
- Corder, doctor 204
- Còrdova, Diego de, senyor d'Armuña 63
- Còrdova, Gaspar, mercader 129, 139
- Covarrubias (*Covarrubias*), Diego de, vicecanceller del Consell d'Aragó 132, 133, 153, 156, 171, 179
- Crespí de Valldaura, Francesc (*Francisco*) 167
- Cruïlles, Melcior* → Eslava de Cruïlles, Melcior
- Cruïlles (*Cruïlles*), en Gaspar Rambau de 86
- Cruz, Edmundo de, superior de l'orde del Císter 172
- Cucó, mossén Joan Josep 89, 91
- D**
- Dalp* → Alp
- Dant (*Dante*) 205
- Dassió* → Assió
- Dellà, mossén Vicent 204
- Dénia, marquès de* → Sandoval i de Rojas, don Francisco de
- Despuig, don Cristòfol (*Christòfol*) 147, 204
- Díaz (*Días*) del Vicecanceller, donya Maria 180
- Díaz de la Puerta, Diego 201, 202
- Dionisi Aeropagita 213
- Dionisi el Cartoixà (*Dionisio Cartugiano*) 217
- Dites i Miedes, Beatriu 88
- Doms* → Oms
- Doria-Careto, Artemisa, duquessa de Gandia 119, 122
- Durand, Guillaume 212
- E**
- Eiximenis, Francesc 210
- Elda, comte d'* → Coloma i Saa, Antoni
- Erasme 210, 216
- Ercilla y Zúñiga, Alonso 203
- Escipió (*Scipion*) 204
- Escolano, Gaspar 90, 102, 103
- Escrivà i Llançol (*Escrivà y Lançol*), sor Laura 120

- Escrivà de Romaní, don Baltasar 178
 Escrivà de Romaní (*Scrivà de Romaní, de Romaní*), don Gaspar, senyor de Beniparrell 74, 83, 96, 97, 132, 140, 141, 143, 175, 180, 214
 Escrivà de Romaní, dona Joana 259
 Escrivà de Romaní (*Scrivà*), don Onofre (*Nofre*), senyor d'Argelita 80, 105
 Escrivà i Sabata (*Scrivà i Çapata, Scrivà Çapata, Escrivà Çapata, Scrivà Çabata, Escrivà*), don Onofre (*Nofre*), senyor d'Argelita 114, 131, 140, 149, 155, 161
 Eslava Castellar de Vilanova (*Sllava Castellà de Vilanova, Vilanova, Castellà de Vilanova, Castellar de Vilanova*), don Lluís de (*Loís*), senyor de Bicorp 98, 117, 118, 124, 125, 127, 128, 131, 141, 146-148, 161, 166
 Eslava de Cruïlles (*Cruïlles, Eslava de Cruïlles*), en Melcior de (*Melchor, Melchior*), cavaller 124, 136, 156
 Esparça, Josep (*Joseph*), ciutadà 142
 Espinosa, don Diego, cardenal 185
 Espinosa de Santayana, Rodrigo 214
 Esplugues, fra Dionís (*Dionisio*) 121
 Esplugues, en Francesc Joan d' (*Francés, Francés Juan, Francisco*), senyor de la Pobla Llarga 111, 125, 178
 Esplugues, en Gaspar Andreu d', senyor de la Pobla Llarga 96
 Esteve de Bañatos, donya Serafina 180
 Étienne (*Estephani*), Jean (*Joannis*), advocat de Tolosa 216
 Eximeno, mossén Francesc (*Francés*), beneficiat de la parròquia de Santa Caterina 142
- F**
- Fabra, Damià 205
 Fabro de Luca, fra Sixto, general de l'orde de sant Domènec 81
 Fajardo, don Alonso, senyor de Polop 119
 Falcó i Segura, Pere Joan 205
 Farnese (*Farnés*), Ranuccio (*Ramuncio*), duc de Parma 152
 Fax, donya Leonarda 119
 Febrer, en Gaspar, cavaller 156
 Felip II d'Àustria, II de Castella i I d'Aragó, rei 62-66, 70, 75, 83, 85, 87, 95, 105, 114, 116, 117, 129, 145, 168, 173, 175, 179, 180, 186, 188
 Felip III d'Àustria, III de Castella i II d'Aragó, (*Phelippe, Felip 2*), rei 66, 70, 75, 105, 115-117, 123, 124, 127, 129, 131, 145, 152, 160, 164, 165, 168-170, 173, 179-181, 188
 Felip IV d'Àustria, IV de Castella i III d'Aragó (*Phelippe*), rei 180, 183
 Felipe, Bartolomé 207
 Fenollar, Bernat 207
 Fenollet, don Francisco 178
 Fenollet, don Joan Lluís (*Juan Lloís*), noble 136
 Fenollet, don Llorenç (*Lorens*) 209
 Fernández de Cabrera y Bobadilla, don Diego, comte de Chinchón 63
 Fernández de Córdova y Mendoza, don Fernando 188
 Fernández de Robles, Alonso, rector de Sant Marcial de Lleó 197
 Fernández de Sotomayor (*Fernández de Sotomayor, Fernandes de Soto*), en Joan (*Juan*), cavaller 84, 97
 Fernández de Velasco y Velasco, don Pedro 63
 Ferrandis, Agostí Joan, notari 198
 Ferrandis, Francesc (*Francés*), notari 120
 Ferrandis de Mesa, en Gaspar, cavaller 156
 Ferrando, mossén Baltasar 62
 Ferrer, don Enric (*Enrrich*), noble 96
 Ferrer, doctor Jaume, regent de la lloctinença i capitania general 100
 Ferrer, Pere, regent de la lloctinença i capitania general 87
 Ferrer de Blanes, Jaume 205
 Ferri, Jeroni (*Geroni*), notari 142
 Ferrús (*Ferruz, Ferus*), Jaume, mestre en teologia 61
 Figueroa, don Feliciano de, bisbe de Sogorb 120
 Figuerola, don Francisco, cavaller de Montesa i senyor de Nàquera 81, 90
 Figuerola, mossén Melcior (*Melchior*), cavaller i senyor de Nàquera 81, 157
 Figuerola, don Miquel 86
 Flores de Valdés (*Florez de Baldés, Flores de Baldés*), Fernán 193
 Font, Marc Antoni (*March Antoni*), procurador del Consell Suprem d'Aragó 83
 Forés, Jaume, notari 94

Franquesa i Esteve, don Pere (*Pedro*), secretari reial i comte de Vilallonga 127, 133, 171
Fraxa, doctor Agostí, canonge de Tarragona 69
Fuenmayor, don Fernando de, governador del camp de l'ordre de Calatrava 174
Fuensialida, comte de → López de Ayala i Cárdenas, Pedro
Fuertes, Juan 199, 200
Furió Ceriol, Frederic 207

G

Galatino (*Galatina*), don Lorenzo (*Lorenço*), bisbe de Minervino (Itàlia) 172
Gallac (*Gallach*), donya Rafaela 178
Gallo de Andrada, Juan, escrivà del Consell de Castella 195
Gamero, Juan 209
Gàmir, Leonardo, capità 180
Gàmir, Marc Antoni (*March Antoni, Marco Antonio*), cavaller 153, 156
Gàmiz i Gaspar, doctor Pedro de, corregidor 200
Garavelli Antonelli (*Artoreli*), Cristóbal (*Christóval*), enginyer militar 87, 101-103, 107-110, 120
Garcia, misser Francesc (*Francés*) 93
Garcia, sor Francisca, priora de l'orde de sant Domènec 130
Garcia, doctor Jerónimo (*Gerónimo*), metge 178
Garcia, Joan Baptiste (*Juan Baptiste*) lloctinent del batlle 95
García, fra Sebastián 189
Garcia de Frias, Jaume, notari 83
Garcia i d'Íxer (*Garcia y de d'Íxer*), dona Dorothea (*Dorothea*) 93
Genovés, reverend, racional de la confraria de Nostra Senyora de la Seu de València 85
Gerson, Jean 214
Girón de Rebolledo, Alonso 143
Girón de Rebolledo, don Francisco 210, 211
Godes, Pere, notari 89, 209
González de Heredia (*Gonçález de Heredia*), Francisco, cavaller 188
Gonzalo (*Gonçalo*), Pero 187
Gostans de Soler, en Pere, majoral cavaller 77, 92, 93, 100, 136, 137, 139, 142, 144-148, 158, 159, 164
Granada, fra Luis de 208

Gregoire (*Gregorio*), Pierre (*Petro*), jurista de Tolosa 216
Gregori XIII (*Gregori 13*), papa 69
Guerau i d'Esplugues (*Guerau y d'Esplugues*), dona Caterina (*Catalina*) 111
Guevara, Antonio de 213
Gutiérrez (*Güiterres*), Gaspar 200
Guzmán, donya Leonor de 188

H

Hanapes, Nicolàs de, patriarca de Jerusalem 203
Herèdia, don Llorenç d' (*Llorens d'*) 106
Herèdia, dona Rafaela d' 106
Herrera y Tordesillas, Antonio de 212

I

Ibáñez (*Ivández*), Antonio, familiar del Sant Ofici 186
Ibáñez de Santa Cruz (*Ivández de Santa Cruz*), Íñigo, secretari del marquès de Dènia 106
Idiáquez, don Martín de, secretari del Consell d'Estat de Castella 134
Ignasi de Loiola, sant 207
Íxer, don Antoni d' 93
Íxer (*Íxar*), don Enric d' (*Anrrich d', Henrich d', Henrich de*) 79, 145, 159
Íxer, don Vicent d', comanador de Sant Joan 122, 123

J

Jacint (*Jaccinto*), sant 217
Jansen, Cornelius, bisbe de Gant 203
Jiménez Arias, Diego 206
Joan (*Juan*), en March Antoni, cavaller 71
Jofré, dona Rafela 154
Jorba, Dionís Jeroni 204
Jordan, mossén Francesc (*Francisco, Francés*), beneficiat de Sant Llorenç 61, 94
Juan, en March Antoni → Joan
Juárez de Torre, Diego, jutge de Bàbia de Yuso 193
Julià, mossén Joan Baptiste (*Juan Baptiste*), cavaller 96
Julià de Vernegal, en Pere, cavaller 124
Just, misser Joan Batiste 209

L

Lagària, mossén Pere, prevere 91, 92
Landsberg, Joan de 205

Laserna, Francisco de, cavaller 156
 Ledesma, Pedro de 215
 Liburnio, Nicolás 215
 Lipsius (*Lipsio*), Justus (*Justo*) 204
 Llançol de Romaní (*Llançol de Romaní*), don Francisc (*Francisco*), senyor de Gilet 73, 96, 118, 136
 Llançol de Romaní (*Llançol*), don Miquel, noble 84, 96, 98, 99, 100, 125
 Lleó, bisbe de → Caso, Andrés de
 Lleó (*Leó*), Francisco Jerónimo de (*Francisco Gerónimo de*), jurista 142
 Llopis, Pere, notari, 85
 Llosa, sor Pura 111
 Loçano, Diego 72, 114
 López, Joan (*Juan*) 207
 López de Ayala y Cárdenas, Pedro 63
 López de Canyeso 195
 López de Mendoza (*López de Mendoza*), don Joan, noble 141, 154, 155
 López de Úbeda, Francisco 204
 Loqui, Joan Miquel, cavaller 156
 Luna y Mendoza, Álvaro 208

M

Maça, don Gonçalo (*Gonsalo*) 205
 Maça de Liçana i Lladró (*Maça Ladrón, Maça Ladró*), don Pedro (*Pero*), marquès de Terranova 70, 76, 86, 88, 97, 124, 125, 132, 142, 180
 Madariaga, fra Joan de (*Juan*) 128, 161
 Maffei, Celso 215
 Maiques Ares (*Mayques Ares*), en Francisc Joan (*Francés Juan, Francisco Juan*), generós 138, 140
 Major (*Mayor*), misser Miquel, assessor del governador 89
 Mallor de Monredón (*Mallor de Monrredón*), Estevan 201
 Mallorques, Domingo, agutzil major de vagabunds de Lleó 183
 Manrique de Lara, Juan, virrei de Nàpols 63
 Manrique de Lara (*Manriques*), don Juan, duc de Nájera 63
 Manuel Filiberto, príncep de Savoia 180
 Manuzio (*Manutius*), Paolo (*Paulus*) 216
 Maqueda, duc de → Cárdenas y Portugal, Bernardino de
 Maquiavel 207, 212
 March, Ausiàs 198, 214

March, don Enric (don *Henrique*), cavaller de Sant Joan 180
 March (*March*), Francisc (*Francisco*), ciutadà i diputat del regne de València 83, 171
 Marco, sor Joana Anna, beata de l'orde de Predicadors 164
 Marco, don Joaquim (*Joaquim*), noble 169
 Margarit, mossén Jaume (*Jayme*), cavaller 156, 169
 Maria Magdalena (*Madalena*) 80
 Mariñas (*Marinas*), don Diego de las, patge de Felip II 179
 Marrades, Francisc → Soler de Marrades, Francisc, senyor de Sellent
 Martí, fra Lluís (*Loís*), prior del convent de Sant Onofre 158
 Mascó, misser Pere Joan 205
 Mateu (*Matheu*), Joan Baptiste, ciutadà síndic 158
 Mateu, Pere Joan Antoni, ciutadà 157
 Mena, Jeroni de (*Geroni de*) 160
 Méndez, Joan (*Juan*), cavallerís del regne 138, 147, 159
 Mercader, don Baltasar 139
 Mercader, don Cristòfol (*Christòfor*), senyor de Xest 79, 157
 Mercader, don Jeroni (*Geroni*) 143
 Mercader Montcada (*Mercader*), don Gaspar, senyor de Bunyol 71, 73-75, 84, 86, 106, 139
 Mercé, mossén Francisc (*Francés*), beneficiat en la parròquia de la Santa Creu 151
 Mexía, fra don Cristóbal (*Christòval*), prior de Fuentcaliente 174
 Micó, Gaspar Joan, notari 94
 Miedes, Miquel, llaurador 88
 Mieres Lorençana, Joan de, regidor de Lleó 182
 Milà (*Milán*), don Francisco, senyor d'Albaida 180
 Milà (*Milán*), donya Maria 119
 Milà, don Pedro del, senyor de Massalavés 150, 161
 Milà (*Milán*), don Vicente, noble 124, 180
 Milà d'Aragó (*del Milà*), don Carlos 114, 125, 145, 163
 Milà d'Aragó, don Cristòfol, senyor d'Albaida 121
 Milà d'Aragó (*Milà y de Aragó*), don Diego, noble 76, 84, 86, 88, 97-99, 105, 114, 122, 124, 125, 132, 136, 138, 140, 149

Millis, Vicente de 210
 Minyana (*Miñana*), mossén Francesc (*Francés*), prevere 143
 Miquel, Francesc (*Francés*), ciutadà i majoral 142
 Miquel, Pere 210
 Miquel, en Serafi, cavaller 98, 140, 147
 Mirabello, Nani Dominico 212
 Miranda, comte de 195
 Miravet, Pere, jurat en cap 168, 170
 Molló, Joan del, terratinent 132
Mompalau → Montpalau
 Montaenan, Joan de 212
 Montcada (*Moncada*), dona Caterina de (*Catalina de*), marquesa d'Aitona 160
 Montcada (*Moncada*), don Pedro de, noble 151, 155
 Montcada i Cardona, Francesc de, comte d'Aitona, virrei del Regne de València 65, 87
 Monterde, fra Cristòfol (*Christòfol*), cavaller de Montesa 149
 Montpalau (*Monpalau*), don Gaspar de, senyor de Gestalgar i Sot 72
 Montpalau (*Mompalau*), don Miquel de 203
 Montsoriu (*Monsoriu*), Galceran de, capità 122
 Montsoriu (*Monsoriu*), en Gaspar de, senyor d'Estivella 117, 150, 156, 164, 166, 169
 Munyós (*Moñoz*), Joan Baptiste, notari 160
 Munyós (*Monyoz*, *Muñoz*, *Moñoz*), don Onofre (*don Nofre*), noble 124, 147, 164
 Muñoz, Martín, de las Posadas 179, 185, 188

N
 Navarrete, Lluc (*Lluch*), fuster 143
 Navarro, misser Miquel Jeroni (*Geroni*, *Miguel Gerónimo*), oïdor de la Reial Audiència 71, 105, 138
 Navarro, Pere 213
 Navarro, Vicent (*Visent*) 203
 Navarro de Peralta, Luis, notari 204
 Nebrija, Antonio de 208, 214
 Negro, Alonso, majordom del marquès de Dénia 119
 Núñez, Francesc (*Francés*), notari, escrivà de la batllia general de València 86
 Núñez, Miquel Jeroni (*Miguel Gerónimo*, *Geroni*), cavaller 156, 157
 Núñez de León (*Núñez de León*), Cristóbal (*Christóval*) 195

O
 Obregón y Cerceda (*Obregón*), don Antonio de, regidor de Lleó 181-183, 208
 Ocaña (*Ocaña*), donya Anna de 181
 Olivera, Luis de, doctor 200
 Oms (*Doms*), don Ramon d', cavaller de Montesa 182
 Oñate, Vicent, notari 143
 Oriola, bisbe d' 70
 Ortí, Marc Antoni (*March Antoni*), notari i secretari del regne 112, 132, 146, 161
 Ortí i Ballester, Marc Antoni, 92
 Ortiz, Domingo, secretari 168, 177
 Ortiz, Joan Lluís (*Juan Luis*) 119
 Ovidi 13, 210

P
 Pacheco (*Pachecho*), mossén Juan 189
 Pacheco (*Pachecho*), don Rodrigo 189
 Pallàs, don Jaume, noble 71
 Pallàs, don Maties (*Mathias*), canonge 149
 Palmireno, Juan Lorenzo 216
 Pardo, mossén Dimes, cavaller 98
 Pardo de la Casta, donya Anna, senyora de Nàquera 81
 Pardo de la Casta, don Joan (*Juan*), noble 74
 Paredes, fra Pedro, dominic 180
 Pasqual, en Gaspar, cavaller 98
 Pasqual, misser Jeroni (*Geroni*), jutge de cort 21, 66
 Pasqual, en Marc Antoni (*March Antoni*) 98, 131, 136
 Pastor, canonge 82
 Pau, sant 216
 Pedro, Paulo, ciutadà 84
 Pellicer, dona Castellana, donzella 61, 62
 Pellicer, don Josep (*Joseph*), noble 70, 72, 84, 87, 95, 105, 124, 131, 136, 140, 145, 147, 149, 160
 Pellicer, Vicent Pau, majoral 93
 Pena-roja (*Penaroja*, *Penyaraja*), en Bernat Lluís (*Bernat Loís*), cavaller 71
 Pena-roja (*Penyaraja*), Marc Antoni (*March Antoni*) → Bou, Marc Antoni
 Penasco, Pedro 85
 Perellós, don Ramon de 164
 Perellós i Català (*Perellós*, *Perellós Catalán*, *Perillós i Cathalà*, *Perellós e de Català*, *Pere-llós y de Cathalà*, *de Perillós*), dona Constança de (*dona Gostança de*, *Constantiae de*,

- doña Costança de, Constanca de* 66-69, 78, 88, 94, 113, 124, 130, 131, 137, 143, 144, 158, 160, 162, 163, 172, 179, 181, 184, 188, 19-201, 217
 Peres, Simó Tadeu, notari 72, 106
 Pérez, sor Agnés, monja de la Mercè 162
 Pérez Almúnia, n'Eximén, cavaller 76
 Pérez de Bañatos, don Josep (*Joseph*), regent 179
 Pérez Facs (*Pérez Fachs, Peres Fachs*), Eximén, comanador de Sant Joan 122, 149
 Pérez d'Istella, en Jaume de, cavaller 96
 Pérez Joan (*Peres Juan, Peres Joan*), n'Eximén, cavaller 70, 71, 76, 84, 88, 96, 97, 118, 138, 141, 145, 148, 159, 163
 Pérez de Madariaga (*Pérez*), Maria 161
 Pérez de Pineda, Juan 215
 Pérez Roís de Liori (*Pérez Roiz de Liori*), don Eximén, noble 138
 Pérez Sangerman, n'Eximén (*Ximén*), cavaller 124, 169
 Peris, Andreu, llaurador 88
 Peris, Jaume 145
 Peris, Vicent, cap dels agermanats 117
 Perpinyà (*Perpiñà*), dona Maria 154
 Petrel (*Pretel*), Hernando 215
 Pimentel de Herrera y Quiñones, don Juan Alonso, comte de Benavent, virrei del regne de València i de Nàpols 115-118, 121, 127, 137, 140, 141, 148, 150, 161, 171, 183
 Platus, Jerome 211
 Polo, mossén Marc Antoni (*March Anthoni*) 210
 Ponce, fra Antonino, prior del convent de Predicadors de Xàtiva 121
 Pons, don Gaspar 78
 Porta, Lluís (*Luis*) de la, apotecari 143
 Prunyonosa (*Pruñonosa*), Isabel Juan 80
- Q**
 Quiñones, Diego de 182
 Quiñones, Juan de 182
 Quiñones Gavilanes, donya Leonor de, abadesa de Nuestra Señora de Otero de Las Dueñas 192
 Quiñones Pedrosa y Pimentel (*Quiñones Pimentel, Quiñones*), don Manuel de, regidor de Lleó 181, 182
 Quiroga, Gaspar, inquisidor general 216
- R**
 Rabassa de Perellós (*Perillós, Rabaça de Perellós, Perellós*), don Gener (*Giner*) de 66-69
 Reig, Pere Joan 205
 Real, Aloi Andreu (*Aloy Andreu, Aloy Andrés*), notari 112, 151, 154, 156, 157, 173
 Real, Julio, notari 85, 153
 Ribadeneira (*Ribadeneyra*), Pedro de 211
 Ribelles, don Miquel de 206
 Ribera, don Joan de (*don Juan de*), arquebisbe de València, virrei del Regne de València, patriarca d'Antioquia 69, 85, 129, 158, 161, 162, 164
 Ribas (*Rivas*), don Pedro de, senyor de Masalavés 118, 145
 Rimbertino, Bartolomeo 215
 Rius, mossén Gaspar, beneficiat de la Seu de València 142
 Rius, Hernando 203
 Robles, Jerónimo (*Hierónimo*) 201, 202
 Roca, donya Ana 178
 Roca, Antoni, escuder 68
 Roca, fra Baltasar, prior 104
 Roca, fra Benito, comanador de Benicarló 137
 Roca, n'Escipió (*Scipió, Cipió*), cavaller 124, 140, 150, 151, 161
 Roca, Jaume 80
 Roca, don Pedro, noble 125, 163
 Rocafull, Cristòfol (*Christòfol*), notari 129
 Rocafull, don Ramon de, senyor d'Albatera 155
 Rocafull i d'Íxer (*Rocafull, Rocafull y d'Íxer*), don Lluís de (*don Luis de, don Lois de*), senyor d'Alfarrasí 96, 129, 180
 Rodrigues de Évora, André 209, 210
 Roís (*Roiz*), cavaller 32, 138
 Roís de Corella, Joan 214
 Romaní, don Jeroni de (*don Geroni de*) 83
 Roqueta, mossén 215
 Ros, n'Esteve, cavaller 169
 Rostrojo, Mateu (*Matheu*), notari 85
 Rubín de Celis (*Rubín Zelis*), don Gaspar 201
 Ruiz de Bàrcena, Marco, ciutadà 84
 Ruiz de Velasco, Juan, secretari de Felip II 75, 180
- S**
 Saïdia (*Çaydia*), mossén Miquel, cavaller 74
 Salvador, Gaspar 211

- Salvador, en Pere Lluís (*Luis*), senyor d'Antella 127
- Salvatierra, religiós de Torrelodones 179
- Sánchez, mestre Ferrando, calceter 129, 139
- Sanchis (*Sánchez*), Andreu 210
- Sanchis Granell (*Sánchez*), misser Miquel Joan 211, 212
- Sanç (*Sans*), frare de Nostra Senyora del Carme de València 115
- Sanç, Llorenç (*Lorens*) 164
- Sanç (*Sans*), don Pedro, regent 140
- Sanç (*Sans*), don Ramon, doctor de la Reial Audiència 97, 136
- Sanç (*Sans*) de Benimexix, don Pedro 158
- Sanç Cotanda (*Sans Cotanda*), Jaume, notari 85, 91
- Sanç de la Llosa (*Sans de la Llosa*), don Baltasar (*Baltazar*) 202
- Sanç de Vilaragut (*Sans de Vilaragut*), don Joan, senyor d'Olocau 97
- Sandoval, don Pedro de, cavaller de Montesa 179
- Sandoval y de Rojas (*Sandoval, Sandoval y Rojas*), don Bernardo de, arquebisbe de Toledo 152, 180
- Sandoval y de Rojas (*Sandoval y Rojas*), don Francisco de, marquès de Dènia, duc de Lerma 63, 95, 122, 152, 164
- Sanoguera (*Çanoguera*), don Cristòfol (*Christòfol*), senyor d'Alcàsser 122
- Sanoguera (*Zanoguera, Çanoguera*), don Paulo (*don Pablo*), senyor d'Alcàsser 70, 71, 96, 100, 106, 118, 124, 128, 138, 144, 145, 147, 148, 150, 159, 161, 163
- Sant Feliu, en Lluís de (*en Lois de*), cavaller 125, 156
- Sapena, en Jaume, cavaller 145, 156
- Sargoto, Martines 120
- Sarrià, fra Bernardo, prior provincial d'Aragó i mestre en teologia 159
- Sarsola (*Çarçola*), en Jeroni (*en Geroni, en Hyeroni*) 124, 138, 145
- Savoia (*Saboya*), duc de 64, 166, 180
- Savoia (*Saboya*), príncep/s de 165, 180
- Sebastià, mossén Bertomeu (*Berthomeu*) 203
- Sentís, don Vicent 80
- Serra, Joan Crisòstom (*Juan Chrisòstomo*), ciutadà 112
- Silva, Juan de, agutzil major de Lleó 134, 183, 200
- Siro, Publilio 210
- Sisternes* → Cisternes
- Siurana* → Ciurana
- Soler, Jaume (*Jayme*), requeridor 120
- Soler de Marrades, don Francesc (*Francisco*), senyor de Sellent 145
- Soto, don Bernardo de, cavaller 180
- Suero de Quiñones, don Luis, alferes major del regne de Lleó 182, 192, 193, 194
- T**
- Tallada, misser Antoni Joan, doctor en drets 164, 216
- Tallada i Ayala (*Tallada*), don Felip (*Filippe, Philippe*), cavaller de Montesa 128, 176, 179
- Tallada, en Miquel Joan (*en Miquel Juan*), senyor de Barxeta 71
- Tàrrega, Francesc Agustí (*Francés Agostí*), canonge i doctor en lleis 115
- Tàrrega, misser Gaspar, doctor en drets 142
- Tempesta, Antonio 206
- Terán, Francisco, notari 181, 200, 201, 202
- Terrones Aguilar del Caño (*Terrones*), Francisco, predicador de Felip III 27, 127, 128
- Tibaut, Caterina (*Catharina*) 91
- Titelmans, François 216
- Tixier de Ravisi, Jean 211
- Toledo, don Joan de, senyor de Galves 127
- Tomàs d'Aquino, sant 204
- Torà, Josep (*Joseph*), corredor públic 202
- Torre, don Cristòfol de la (*Christòfol de la*), canonge de la Seu de València 142
- Torrella, Ascanio, alferes 180
- Torres, mossén Jeroni (*Geroni*), canonge de la Seu de València 142
- Torrocella (*Torosella*), Jaume, notari 130, 153
- Tronjoni, Felip (*Phelip*) 205, 206, 215
- U**
- Urbina, don Diego de, rei d'armes de Felip II i Felip III 168
- Urrea (*Urea*), Marco Crecencio de 200
- V**
- Valdés, Fernando de, inquisidor general 216
- Valleriola, Arnau 11, 69, 160
- Valleriola, doctor don Jeroni (*Gerónimo*) 171, 176, 177, 191

- Vallebrera, en Francisco de, senyor d'Agost 140, 145
- Vallebrera, en Lluís de (*en Luís de*), cavaller 88
- Vallebrera de don Felipe (*Filipe*), donya Ra-faela 180
- Vallés, don Josep (*don Joseph*), noble 71
- Vallpedrosa (*Valpedrosa*), Melchior (*Melchor*), jesuïta 142
- Vallterra (*Valterra*), Bernabeu (*Bernabé*), co-manador de Montesa 178, 198, 208, 213
- Vallterra (*Valterra*), Francisco 178
- Vallterra, Joan (*Juan*), 178
- Vallterra, don Miquel, senyor de Torres Torres 71, 86, 97, 128, 161
- Valois i de Mèdici, donya Isabel de, reina consort de Castella i Aragó 160
- Varea, Vicente 178, 186
- Vaziero, Jaume Martí, notari 154
- Vaziero (*Vasiero*), misser Lluís Nicolau (*Lloís Nicolau*) 69, 135
- Vaziero, Pau, notari 143, 153, 160, 161
- Vázquez, Mateo 174
- Vázquez (*Vásquez*), Victorio (*Victorian*), notari 182, 201
- Vázquez de Aldrete (*Vasques de Aldrete*), Pedro, alcalde major de Lleó 182
- Velasco y Cereceda (*Velasco y Çerezeda*), don Juan de, regidor de Lleó 182
- Velasco, Pedro* → Fernández de Velasco y Velasco, Pedro
- Vendrell, Carlos, cavaller 156
- Vic i Manrique de Lara (*Vich*), don Joan, 63, 204
- Vic (*Vich*), don Pedro, noble 155, 169
- Vicedo (*Viziedo*), Francesc (*Francés*), notari 89
- Vicent, fra Joan, prior provincial d'Aragó i mestre en teologia 81
- Vidal, en Gaspar, cavaller 18, 101
- Vidal, mossén Honorat, canonge 84
- Vidal de Blanes, en Baltasar (*en Balthazar*), cavaller 124, 125, 156
- Vigué, Joan (*Juan*), batlle d'Alacant 120
- Vila, don Joan Baptiste (*Juan Babtiste*), notari 86
- Vilanova, don Jaume de, noble 101, 125, 147
- Vilanova, Joan Baptiste, notari 151, 154
- Vilaragut i Sanç (*Vilaragut, Sans de Vilaragut*), don Joan de (*Juan de*), senyor d'Olocau 76, 96-98, 114, 124, 155
- Vila-rasa (*Vilarrassa*), don Frederic (*Fedrich*) 211
- Vila-rasa (*Vilarrasa, Vil·larrassa*), don Joan (*Juan*), senyor d'Albalat 141, 160, 213
- Vila-rasa (*Vil·larasa, Vilarrasa*), don Pedro, noble 96, 124, 125, 157
- Vilarig i Carròs (*Vilarig y Carroz, Vilarig, Vilarig de Carroz*), don Bernat de, senyor de Cirat 88, 96, 105, 117, 149, 161
- Villegas, Josep de (*Joseph de*), jesuïta 180
- Vinyes (*Viñes*), Bertran, criat 94
- Vio, Tomàs 207
- Virués, doctor Jeroni de (*doctor Geroni de*), metge 162
- Vitòria, fra Francisco de 207
- Vives, sor 111
- Vives, Jeroni (*Geroni*) 122
- Vives de Canyamars, don Francisco 66
- Vives de Canyamars (*Vives de Cañamàs*), don Joan, cavaller de sant Jaume, fill de Joan Vives de Canyamars i Alpont 157
- Vives de Canyamars i Alpont (*Vives de Cañamàs, Vives de Canemàs*), don Joan (*don Juan*), senyor de Benifairó 66, 80, 99, 122, 130, 144, 153
- Vives de Canyamars i de Català (*Vives de Cañamàs, Canemàs, Vives de Canemàs y de Cathalà*), donya Francisca 62, 94, 172
- Vives de Sant Joan (*Vives de sent Joan*), don Fernando, senyor de Benimàmet 151
- Viziedo* → Vicedo
- X
- Ximénez, mossén Antoni (*Anthoni*) 212
- Z
- Zapata y Cisneros, Francisco, conseller d'Estat 63
- Zigabé, Eutimi, monjo de Constantinoble 216

Índex toponímic

A

- Abrojo, monestir d'El (Laguna de Duero, Valladolid) 185
- Acabueja 181
- Adanero (Àvila) 185
- Ademús (*Ademuz*) 106
- Agost 111
- Aguiló, torre d' (La Vila Joiosa) 109
- Aigua Amarga, torre de l' (Santa Pola) 110
- Aigües (*Aygües*), torre d' (El Campello)
- Alacant (*Alicante*) 109, 110, 120, 121, 123
castell d' 120
església de Sant Nicolau 110
església de Santa Maria 110
monestir de Santa Verònica (Santa Faç) 109, 120
- Alacantí, l' 121
- Albaida (*Albayda*) 111, 121, 180
monestir de Santa Anna 121
- Albalat dels Sorells (*Albalat de mossén Sorell, Albalat de Sorell*) 131, 132, 135
- Albir, l' (Alfàs del Pi) 109
- Albufera, L' 107, 123
- Albufera, torre de la gola de l' 107
- Alcalá de Henares 213
- Alcalà de Xivert (*Givert*) 103
- Alcanar 103
- Alcázar (*Alcázar*) de Segòvia 187
- Alcázar (*Alcázar*) de Toledo 188
- Alcazarén (Valladolid) 185
- Alcoi (*Alcoy*) 111, 121
- Alcorcón (Madrid) 188
- Aldea Nueva del Río 179
- Alfàfar 107, 111, 121
- Algemesí 111, 121, 164
- Alifach* → Ifac
- Almagro (Ciudad Real) 181, 188, 189
convent de Predicadors 188
- Almarche 178, 187
- Almardà, torre de l' (Canet d'en Berenguer) 18, 101
- Almarza (*Almarça*) (Sòria) 185
- Almenara 101, 104
convent de Predicadors 104
torre d' 101
- Almenara (Castella) 179, 185, 188
- Almodum, torre de l' (Serra d'Irta-Peníscola) 103
- Almussafes (*Almuçafes*) 111, 121
- Altea 109, 119, 120
- Alzira (*Alcira*) 111, 121
- Andalusia (*Andalucia*) 95, 179
- Anglaterra (*Inglaterra*) 95, 211
- Aragó 160, 170, 176
Corona d' 116, 132, 173, 174, 211, 213
província eclesiàstica d' 81, 159, 179
regne d' 118
- Aralla de Luna (*Aralla*) (Lleó) 194
- Aranjuez (Madrid) 75, 191
- Aravaca (Madrid) 179, 185
- Arazutasa 188
- Arbas (*Arvas*) (Lleó)
església de Nuestra Señora 194
riu 194

- Arenal, torre de l' (Dénia) 108
 Arévalo (*Arébale*) (Àvila) 194
 Arganda del Rey (*Arganda*) (Madrid) 178, 186, 187
 Argenteria 91
 Argüellos, Los (Lleó) 191, 192, 194
 Arrumblar 189
 Astúries (*Asturias*) 193, 195
 Atalayas del Molduengo 186
 Azadinos (*Açadinos*) (Sariegos, Lleó) 192
 convent de San (*Sant*) Marcos 192
- B**
- Bàbia de Yuso (Lleó) 201, 202
 ermita de Nuestra Señora del Rosario 201
 Bàbias (Lleó) 200, 202
 Barcelona 64, 123, 131, 133, 204
 Barchín del Hoyo (Conca) 178, 186, 187
 Barranc (*Barranch*), torre del (Orpesa) 102
 Barrios de Canseco, Los (Cármenes, Lleó) 195
 Barrios de Luna, Los (Lleó) 192
 Belilla → *Velilla*
 Belinchón (*Vilinchón*) (Conca) 178
 Benaguasil (*Benaguacil*) 132
 Benavites (*Benivites*) 135
 Benicarló 103, 137
 Benicàssim 102
 Benidorm 109, 119, 120
 torre del castell de 109
 Beniesma, torre de (Moncofa) 18, 101
 Benifairó (*Benifayró*) 66, 99, 130, 131, 135, 157
 Bernesga (*Vernesga*), riu (Lleó) 192
 Berrueces (*Berruzes*) (Valladolid) 181
 Boecillo (*Boneçillos*, *Bohecillos*) (Valladolid) 185, 188
 Bombarda, torre de la (L'Alfàs del Pi) 109
 Borriana 102
 Borriol 104
 Buenache de Alarcón (*Buenache*) (Conca) 178, 187
 Bunyol (*Buñol*) 171, 178, 186, 189
 castell de 186
- C**
- Cabanes 103, 104
 Cabdet (*Caudete*) 189
 Cadis (*Càliz*) 95, 98
 Cadozo 186
 Cala Bravea, torre de la (Xàbia) 108
 Calatrava, castell-convent (Aldea del Rey) 174, 175, 182, 187, 189
 Caldas de Luna, ermita de Nuestra Señora de Pruneda (Lleó) 192, 193
 Caletes, torre de les (Elx) 109
 Càlig 103
 Calp (*Calpe*) 109, 119
 Campo 192, 194
 Campillo de Altobuey (*Altabuei*) (Conca) 178
 Canet d'en Berenguer (*Canet*), torre del riu de 101
 Canseco (Lleó) 195
 Cansequillo (Lleó) 195
 Cap de l'Alcodrà, torre del (Benimagrell) 110
 Cap de Cullera, torre del (Cullera) 107
 Cap d'Irta (*Capdeirra*), torre nova de (Serra d'Irta) 103
 Cap Negret, torre del (Altea) 109
 Cap Prim, torre de (Xàbia) 108
 Cap Roig, torre de (Oriola) 110
 Cap Server, torre de (Guardamar) 110
 Capicorb (*Capicorp*), torre de (Alcalà de Xivert) 103
 Carbajal de la Legua (*Caravajal*), convent de Sant María (Lleó) 192
 Carabassí (*Carabaci*), torre del (Alacant-Santa Pola) 112
 Carcaixent (*Carcaxent*, *Carcagent*) 111, 121
 Cármenes (Lleó) 194, 195
 Carrión de los Condes (*Carnión*) (Palència) 188
 Casares 194
 Casasola 192
 Castella (*Castilla*), regne de 73, 75, 98, 115, 125, 131, 133, 165, 171
 Castelló de la Plana 87, 102, 143
 basílica de Nostra Senyora del Lledó (*Llidó*) 102
 Castelló de la Ribera (*Castelló de Xàtiva*) 85
 Castillo, El 178
 Catalunya (*Cathaluña*) 103
 Catarroja (*Cataroja*) 107, 121, 123
 Cerezo 187
 Cervera 103, 183
 Chaclo, port de 188
 Chinchón (Madrid) 187
 Cobillas 194
 Coca 185

- Cocentaina (*Cocentayna*) 111, 121
 Cofrents (*Cofrentes*), vall de 99
 Cogullada (*Cugullada*) 121
 Colmenarejo (Madrid) 178
 Colomer, torre del (Benicàssim) 102
 Conca (*Cuenca*) 105
 Congosto 186
 Cospedal (Lleó) 194
 Cotes 111, 121
 Cova Tallada (Dènia) 123
 Coves de Vinromà (*Coves*) les 104
 Cullera 107, 119
- D*
 Dènia 108, 119, 122, 123, 126, 127, 131, 132, 165-167
 Martí, cap d'en 129
 monestir de Sant Antoni de Pàdua 108, 119
 Descobridor, torre del (Xàbia) 108
- E*
 Elvires 181
 Elvire, ermita de 181
 Elx (*Èlig*, *Elche*) 110, 111, 121
 monestir de Santa (*Senta*) Llúcia 111
 Escòcia 95
 Escorial, El (*Scurial*, *Escorial*) 63, 73, 114, 120
 Espanya (*España*) 70, 95, 115, 120, 123, 129, 157, 177, 190, 196, 200-202
 Espinar, El (Madrid) 188
- F*
 Flandes 179
 Foces (*Foces*) de Valdelugeros (Lleó) 195
 Foios (*Foyos*) 133
 Foradada, torre de la (Pilar de la Foradada) 110
 Fortún 194
 Frares, els 135
 Fuencaiente 174
 Fuenfrida 187
 Fuentidueña (Segòvia) 178, 186, 187
- G*
 Galera, torre de (Calp-Altea) 109
 Gandia 82, 119, 122
 ermita de Sant Antoni 82, 119
 ermita de Sant Joan (*Sent Juan*) 82, 119
- Garrofera, la 135
 Gabaldón (*Gavaldón*) (Conca) 178
 Gènova, república de 66, 80, 153, 157, 179
 Genovés 111
 Giralei (*Giratley*), torre de (La Vila Joiosa) 109
 Granada 169
 Grau (*Guerau*), el (València) 88, 101
 Grau (*Guerau*), torre del 101
 Grau (*Guerau*) de Castelló, torre del (Castelló de la Plana) 102
 Grau (*Guerau*) de Gandia, torre del (Gandia) 108
 Grau (*Guerau*) de Morvedre, torre del (Sagunt) 101
 Griñón (Madrid) 188
 Guadarrama 179, 185-188
 Guardamar 110, 120
 església de Sant (*Sent*) Jaume major 110
 Guadiana, riu 188
 Guineu → València, presons de la casa de la ciutat
- H*
 Hito, El (Conca) 178, 187
 Hornillos (Burgos) 179, 187
- I*
 Ibi 110
 Ifac (*Alifach*), penyal d' (*peña d'*) 109
 Illescas 175, 188
 església de Nostra Senyora de la Caritat 175
 Illeta, torre de la (El Campello) 109, 110
 Índies, les 129
 Iniesta (Conca) 186
 Itàlia 76, 130, 152, 172
- J*
 Jana, la 104
- L*
 Labajos (*Lavajos*) (Segòvia) 185
 Laguna 185
 Láncara de Luna (*Cáncara*) (Lleó) 192, 194
 La Seca (*Çeca*), Castillo de la (Valladolid) 188
 Ledaña (Conca) 189
 Llamazares (*Llamaçares*) (Lleó) 195
 Llebeig, cala de (Xàbia) 109

- Lleó (*León*) 75, 133, 172, 174-184, 189-191, 194-198, 200, 206, 207
 casa palau de Guzmanes 182
 església de San Antonio Abad 196
 església de San Marcelo Màrtir Centurió 196
 monestir de San Claudio 198
 Palacio Real 181
 regne de 174, 175, 178
- Llíria 82
 ermita de Sant Miquel 82
- Llombardia (*Lombardia*) 153
- Llosa, la 104
- Lugar Nuevo 189
- M*
- Madrid 62, 63, 66, 72, 74, 75, 82, 105, 114, 135, 141, 145, 152, 164, 165, 172, 175, 179, 185-187, 195
 Palacio Real 165
- Malagón (Ciudad Real) 188
- Manxa (*Mancha*), regne de la 188
- Manuel 121
- Manzanares (*Mançanares*) (Ciudad Real) 189
- Marcoles 185
- Marsella 102
- Mas dels Estellers (Sant Jordi) 103
- Massamagrell, convent de 158
- Mascarat, torre del (Calp) 109, 119
- Massanassa (*Maçanaça*, *Masanasa*) 107, 111, 121
- Matallana (*Mattallana*) (Lleó) 181
- Mayorga (Valladolid) 181
- Mediana de Argüellos (Lleó) 194, 195
- Medina de Rioseco (Valladolid) 181
- Mesquita (*Mezquita*), torre de (Xàbia) 108
- Milà 130, 153
- Millars (*Millàs*), torre del riu 102
- Minaya (Albacete) 189
- Miralcamp 189
- Molduengo 186
- Moncofà 101
- Montalbanejo (*Montalvanejo*) (Conca) 187
- Montalvos (*Montalvo*) (Albacete) 186
- Montaverner 111, 121
- Montcada (*Moncada*) 82, 83
 Convent de Sant Onofre 82
- Montejo de la Vega (Segòvia) 185
- Montiel (*Muntiel*) (Ciudad Real) 185
- Montsò (*Monçó*) 64, 84, 149
- Moraira (*Benissa*) 108, 109
 torre del port de 109
- Morella 143, 144
- Morvedre 66, 101, 104, 114
- Móstoles (Madrid) 188
- Motilla (Conca) 186
- Museros (*Muceros*) 158
- N*
- Nava de Coca, La (Segòvia) 185
- Navalperal (Àvila) 185
- Navarrés 193
- Navas de Zarzuela (*Çarçuela*), Las (Segòvia) 185
- Nuestra Señora del Camino de la Legua (Lleó) 196
- Nuestra Señora de Campo Sagrado (Lleó) 192
- Nules (*Nul·les*) 104
- O*
- Oliva 107, 108, 119, 123
- Olivares 186
- Olmedo (Valladolid) 179, 185, 187
- Órbigo, riu (Lleó) 192
- Orgaz (Toledo) 188
- Oriola (*Orihuela*) 120
- Orpesa (*Oropesa*) 102
- Otero de las Dueñas, convent de (Lleó) 192
- Oviedo 194
- P*
- Països Baixos 95, 127, 129, 203
- Pajazo (*Pajaço*), pont del (Villargordo del Cabriel) 178, 186
- Palmar, torre del (Dènia) 108
- Palombera 195
- Peníscola (*Paníscola*) 103, 108
- Perales 178, 187
- Pesquera, La (Conca) 178
- Piles 108
 torre de 108, 119
- Pinet, torre de (Elx) 110
- Pla de Quart 151
- Pobladura (Lleó) 192, 194
- Pobla Llarga (*Puebla Larga*), la 121, 178
- Pobleta, la 104
- Portaceli, cartoixa (Serra) 82, 83, 128
- Puente del Castro 181

- Puente de Don Juan (Puente de Valencia de Don Juan) 189
- Puente del Duero 179, 187
- Puente de Pardavé 195
- Puente de Villarente 195
- Puig, el 82, 101
monestir Nostra Senyora del Puig 82
torre del 101
- Q
- Quartell 135
- Quintanar 189
- R
- Rapariegos (Segòvia) 185
- Rabanal (*Ravanal*) del Camino (Lleó) 194
- Redilluera (*Rodilluera*) (Lleó) 195
- Requena 178, 186, 189
- Río de Lago 193
- Robledo del Mazo (*Robledo*), salto de la Peña 193
- Rocafort, convent de Sant Sebastià de 82
- Rodiermo (Lleó) 194
- Roma 83, 149
- S
- Saelices (*Sahelizes*) (Conca) 178, 186, 187
- Sagunt → Morvedre
- Sàidia (*Zaydia*) → València, ciutat de
- Sal, torre de la (Cabanes) 103
- Saldaña (Burgos) 193
- Salines, torre de les 101, 107, 110, 119
- Salzadella (*Salçadella*), La 104
- San Adrián (*Sant Hedrián*) 185
- San Justo 187
- San Lorenzo (*Sant Lorenço*), pont de 192
- San Pedro de Dueñas, convent (Lleó) 186
- San Martín 194
- San Pedro de Luna (Lleó) 192, 194
- Sanchón 187
- Sant Antoni, torre de (Xàbia) 108
- Sant Julià, torre de (Benicàssim) 102
- Sant Mateu (*Sent Matheu*) 81, 94, 104
convent de Predicadors 90
convent de Sant Joan Baptista (*Juan Baptiste*) i Sant Vicent Ferrer 81
- Santa Coloma 135
- Santa Maria la Real de Nieva (*Nuestra Señora de Nieva*) (Segòvia) 185, 187
- Santa Pola (*Senta Pola*)
castell de 110, 120
església Nostra Senyora 110
- Saragossa (*Çaragoça*) 64
- Sardenya (*Çerdeña*) 180
- Segòvia 160, 185, 187
Casa de la Comedia (Segòvia) 187
Casa de la Moneda 187
ermita de Nuestra Señora de Losa 187
hospital de la Misericordia 179, 187
Nuestra Señora de Fuencisla 187
- Sena 192
- Sènia, riu 103
- Serra Alta, torre de la (Serra d'Irta) 103
- Set Aigües (*Siete Aguas*) 186
- Sicília 79
- Silla 111, 121, 123
- Socuéllamos (Ciudad Real) 189
- Sol del Riu, torre del (Vinaròs) 103
- Sollana 107
- Sueca 107
- T
- Tajo, riu 188
- Talaiola (*Talayola*), torre de la (Santa Pola) 110
- Talayuelas, pont de 178, 186, 187
- Tarancón (Conca) 178, 186, 187
- Tavernes de la Valldigna 107
- Teulada 119
- Tibi 111
- Toledo 175, 188
regne de 188
- Tolíbia de Abajo (Lleó) 195
- Torío, vall de (Lleó) 195
- Torre 193
- Torre de Babia (*Vabia*) de Suso (Lleó) 194
- Torre de Barrio 194
- Torrelodones (*La Torre de Lodones*) (Madrid) 179, 185-188
- Torrestío (Lleó) 191
- Torrevel·la, torre de 110
- Tortosa 77, 78, 159
Convent de Sant Jordi i Sant Domingo 78, 159
- Tortosa, bisbat de 143
- Traiguera 103
monestir de Nostra Senyora de la Font de la Salut 103
- Trobajo del Camino (*Trovajo*) (Lleó) 196

U

Ulldecona 103

Utiel 178, 186

V

Vaciamadrid (*Vaziamadrid*) (Madrid) 179, 187

Valdeburón (Lleó) 193

Valdelugeros (Lleó) 195

Valdestillas (*Valdetetillas*) (Valladolid) 195

Valdocañas 186

pont de 186

València, ciutat de 61, 62, 64, 65, 70-72, 74-83, 90, 92-94, 96, 99, 104, 105, 107, 110, 111, 115, 122, 123, 129-132, 137, 139, 140, 142, 144, 148, 151-153, 155, 158, 162, 163, 165, 167, 169-172, 177, 179, 184-187, 189, 193, 196, 198-202

almodí 127, 159

casa del Temple 133

casa professa de la Companyia de Jesús (*Compañia de Jhesús*) 142, 180

carrer de la Mar 72, 136, 176

carrer de Samaniego, antic de Catalans de Valeriola 78

convent de Predicadors 62, 64, 77, 114, 125, 139, 157, 158, 163, 168-171

convent de Sant Francesc 77, 183

església de Sant Joan del Mercat 148

església de Sant Llorenç 61, 69, 79, 94, 111, 113, 130, 144, 147, 156, 164, 172

església de Sant Martí 84, 91, 93, 103, 162, 176

església de la Santa Creu 151

guineu (*guinneu*), presons de la casa de la ciutat de València 68

Micalet (*Migalete*) 109, 186

monestir de la Saïdia (*Zaydia*) 77

monestir de la Santíssima Trinitat 137

monestir de Nostra Senyora del Carme 115

monestir de Sant Miquel dels Reis (*de los Reyes*) 64

palau del General 93

palau del Real 64, 65, 116, 127

parròquia de Sant Llorenç (*Lorens, Llorens*) 77, 78, 96, 111, 156, 163

parròquia de Sant Miquel 90

parròquia de Santa Caterina (*Catherina*) màrtir 142, 148

partida de la Saïdia (*Zaydia*) 77, 88

pont de la Mar 80

pont del Real 116

port de 88

portal de Blanqueria 165, 186

portal de Serrans 165, 186

Seu 62, 85, 94, 100, 110, 125, 149, 157

Taula de 105

Universitat de 65, 172, 216

València, regne de 70, 77, 81-83, 90, 95, 100, 103, 107, 116, 118, 120, 135, 136, 155, 176, 177, 183, 186, 199, 200

Valladolid 62, 63, 131, 150, 152, 153, 156, 164, 165, 172, 174-176, 179-181, 185-187, 189, 191, 194

catedral de 164

convent de San Pablo 175, 180

església de San Nicolás 179

monestir de San Quirce 179

Palacio Nuevo 176

Palacio Viejo 179

Valldecríst, monestir (Altura) 83

Valldigna

cases de 172

torre de la (Tavernes de la Valldigna) 107

Valle de la Fuente 181

Vallecas (Madrid) 179, 187

Valsaín (*Valzain*) (Segòvia) 160

Vecilla (*Vezilla*), La (Lleó) 181

Veguillas, Las (Salamanca) 186

Velilla (*Belilla*) 194

Venta del Alcalde 185

Ventosilla (Segòvia) 194

Viadango de Arbas (*Viadangos*) (Lleó) 194

Vila Joiosa (*Villajoyosa*), la 119, 120

Vila-real 104

Villacastín (Segòvia) 179, 185, 188

Villafeliz de Bàbia (*Villafeliz*) (Lleó) 193, 194

Villamoros de las Regueras (*Villamoros*) (Lleó) 181

Villanevada 185

Villanueva 181

Villanueva de Pontedo (Lleó) 195

Villar de Cañas (Conca) 178, 187

Villar de Saz (Conca) 186

Villarejo de Salvanes (Madrid) 178, 186, 187
Villargordo 189
Villarrobledo (*Villarobledo*) (Albacete) 189
Villarrubia (*Villarubia*) 178, 186, 187
Villasecino (*Villaçeçino*) (Leó) 193
Vinaròs (*Binaroz, Vinaroz*) 98, 103, 130
Vitòria, convent de 80

X

Xàbia (*Xàbea*) 108, 119
Sant Martí, castell 108
Xàtiva 121, 137
 castell 72
 convent de Predicadors 121
 monestir de Montsant 121

Xilxes (*Chilches*) 104
Xixona (*Sexona*) 121
Xúquer (*Júcar*), riu 107, 119, 186, 189
Xúquer (*Júcar*), torre de la gola del riu (Cullera) 119

Y

Yébenes (*Yévenes*), Los (Toledo) 188
 església de Nuestra Señora de la
 Asunción 188
 església de San Juan Bautista 188

Z

Zahínos (*Zehínos*) 181

Índex

<i>Estudi introductori</i>	7
El manuscrit i l'edició	8
L'autor	11
El dietari	16
El rei i altres temes	20
La visió de l'autor	24
Estudi lingüístic	27
Criteris d'edició	35
Fonts	36
Bibliografia	37

BERNAT GUILLEM CATALÀ DE VALLERIOLA:
DIETARI
(1568-1607)

<i>Índex antroponímic</i>	219
<i>Índex toponímic</i>	231

*P*ublicat

en novembre de 2022

per la Universitat de València

i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

fontS històriques valencianeS
83.

